

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет соціології

Інститут соціології НАН України

Соціологічна асоціація України

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Інституційна стійкість,
громадянська участь і архітектура миру

Матеріали

XXIII Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії»

Київ, 29 травня 2026 року

**Faculty of Sociology
Taras Shevchenko National University of Kyiv**

**Institute of Sociology
National Academy of Sciences of Ukraine**

Sociological Association of Ukraine

Issues in the Development of Sociological Theory

**Institutional Resilience, Civic Participation, and the Architecture of
Peace**

**Proceedings
of the 23rd International Scientific and Practical Conference
«Issues in the Development of Sociological Theory»
Kyiv, May 29, 2026**

Kyiv 2026

**Факультет соціології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

**Інститут соціології
Національної академії наук України**

Соціологічна асоціація України

Проблеми розвитку соціологічної теорії

Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру

**Матеріали
XXIII Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії»
29 травня 2026 року, м. Київ**

Київ 2026

УДК 316.1
П78

Рекомендовано до друку вченою радою факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 3 від 29 вересня 2026 року)

П78 Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (м. Київ) / Електронне наукове видання за ред. д. соц. н. Людмили Малес, к. соц. н. Олени Вілкової, к. ф. н. Ольги Іващенко, к. соц. н. Артемія Дейнеки, к. соц. н. Ольги Федоренко / Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: «Наукова столиця», 2026. – 270 с.

ISBN 978-617-8667-35-1[Електронне видання]

Відповідальний за випуск: к. соц. н. Артемій Дейнека
Верстка: к. соц. н. Ольга Федоренко

У збірці представлено наукові доповіді учасників XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру» (м. Київ, 29 травня 2026 року).

Для наукових працівників, аспірантів, викладачів і студентів, які навчаються за спеціальністю «Соціологія», а також усіх, хто цікавиться питаннями розвитку сучасної соціологічної науки.

Конференція відбулась за підтримки проєкту Erasmus+ «Curriculum Reform to Promote Education for Peace in Ukraine, Georgia and Moldova» 101128854-PeaceEdu-ERASMUS-EDU-2023-CBHE (GA No. 101128854), а також за сприяння проєкту «Культурний спротив та національна стійкість: роль культури у розбудові миру» (реєстр. номер 2025.07/0159) за конкурсом Національного фонду досліджень України (НФДУ) «Передова наука в Україні 2026–2028».

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22978723>

© Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2026

© Інститут соціології Національної академії наук України, 2026

© Соціологічна асоціація України, 2026

ЗМІСТ | CONTENT

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ | PLENARY SESSION

Горбачик Андрій, Куценко Ольга

Виміри та конфігурації підтримки демократії: Україна, європейські суспільства та авторитарні режими 10

Чепурко Гульбаршин

Формування нового рівня стійкості українського суспільства: соціальна резильєнтність 16

Богдан Олена

Ідентичності та погляди вірян двох найбільших православних Церков в Україні: чи є загрози стійкості? (аналіз даних опитувань) 21

Секція 1. ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ У ПІДТРИМЦІ СПРОМОЖНОСТЕЙ ДЕМОКРАТІЇ

Section 1. CIVIC PARTICIPATION IN SUSTAINING DEMOCRATIC CAPACITIES

Вілкова Олена

Перспективи трансформації гендерних ролей української молоді під впливом російсько-української війни..... 26

Hazda Vladyslav

Communities of Practice in Ukraine's Societal Transformation: Conceptual Relevance and Institutional Resilience..... 30

Гетман Юлія

Політична участь різних вікових груп як ресурс демократичної стійкості в умовах лімінальності 34

Редькіна Ганна, Князева Людмила

Парадокси громадянської участі молоді в умовах війни: між волонтерською мобілізацією та політичним абсентеїзмом 38

Малес Людмила

Гендерна експертиза в часи війни за Незалежність України 44

Малиш Ліна

Громадянська участь населення України у сфері безпеки: чинники й індивідуальні стратегії..... 46

Мазурик Олег, Широкова Маргарита

Демократичні інститути та громадянська культура: погляд зсередини системи вищої освіти 50

Otreshko Nataliia

Negotiating Authority: Formal and Informal Orders in War-Affected Societies ...55

Резнік Ярослав

Особливості соціокультурної детермінації довіри до соціально-політичних інститутів в Україні 58

Соколова Марія

Перед спільним: потенціал критичних партисипативних досліджень 64

Степаненко Віктор

Громадянське суспільство України в період війни: інституційні і організаційні особливості..... 68

Судаков Володимир

Демократичні стимули розвитку громадянської активності середнього класу українського суспільства в умовах новітніх соціальних змін.....74

Суська Ольга

Роль соціології у стратегії повернення до демократичних засад суспільства у повоєнний період. 79

Секція 2. ВПЛИВ ТРИВАЛОЇ ВІЙНИ НА СТІЙКІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІНСТИТУЦІЙНІ ТА КУЛЬТУРНІ ВИМІРИ

Section 2. THE IMPACT OF PROTRACTED WAR ON THE RESILIENCE OF UKRAINIAN SOCIETY: INSTITUTIONAL AND CULTURAL DIMENSIONS

Бевзенко Любов

Соціальні технології повоєнного відновлення України: трансдисциплінарне знання як ресурс..... 84

Єрескова Тетяна

Комунікаційні практики у формуванні інституційної стійкості освітнього середовища в умовах війни 90

Злобіна Олена

Стійкість населення під час війни: чинники руйнування та ресурси відновлення..... 94

Кріжік Катерина

Невизначеність як спосіб існування: досвід «відкладеного рішення» серед українських воєнних мігрантів 101

Марусяк Тетяна

Соціологічне осмислення театру в умовах війни 104

Паращевін Максим

Вплив російсько-української війни на релігійні інституції: минуле, теперішнє, майбутнє 107

Рахманов Олександр

Україна – 2026: криза політичного представництва та загроза популістського реваншу 111

Резнік Володимир

Пошуки евристичного потенціалу соціологічних теорій у дослідженнях суспільної інтеграції в надзвичайних умовах 114

Резнік Олександр

Соціальні травми війни та підтримка авторитаризму в українському суспільстві 118

Сальнікова Світлана, Бурдін Ярослав, Савельєв Юрій, Сидоров Микола, Дейнека Артемій

Емерджентність національної стійкості: культурний спротив у макросоціологічному аналізі складних систем 124

Сірий Євген

Чинники життєстійкості у маркеруванні видозмін соціальних конфігурацій в умовах викликів війни (окремі фрагменти: 2024–2026 рр.) 129

Соколовський Іван

Кадровий вимір соціально-економічного потенціалу українського суспільства: оцінка перспектив станом на 2026 рік 133

Секція 3. СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ, ДОСВІДИ, ПАМ'ЯТЬ

Section 3. SOCIETY IN WARTIME AND POST-WAR RECOVERY: SOCIAL INEQUALITIES, EXPERIENCES, MEMORY

Болотова Вікторія, Змій Лілія, Зіненко Олена

Соціальна реконструкція істини в епоху генеративного штучного інтелекту 141

Бурлачук Віктор

Медіа та інформаційний образ війни 145

Зубченко Олександр

Життя після окупації: кейс звільненої Херсонщини 149

Іваненко Олена

Технологічні зміни і соціальні обставини: перспективи, ризики, наслідки 155

Іващенко Ольга, Король Аполлінарія

Проблема статусного переходу в соціології: кейс українських біженок періоду війни 2014–2025 рр. 161

Касянчук Максим

«Якби нічого не сталося»: контрфактичне моделювання динаміки сайту гей-знайомств 166

Костенко Наталія

Ексцентричне позиціонування в ситуації кризи 171

Кузьменко Тетяна

Еволюція моделі української сім'ї в умовах війни: між історичною пам'яттю, травмою та глобальними трендами 174

Кутюк Володимир

Актуальність та структура стадійно-нормативної моделі дослідження планів щодо повернення українських вимушених переселенців з-за кордону 180

Лісовенко Дар'я

Евристичний потенціал Conversation Analysis у дослідженні психотерапевтичної сесії 186

Лобанова Алла

Гібридизація адаптивних практик в українському суспільстві воєнного часу: соціо-мімікрійний підхід 188

Мальцева Катерина

Травматичний досвід війни та чинники резильєнтності: теоретичні моделі та підходи 193

Махсма Марія, Козлов Євген

Соціально-етичний маркетинг в контексті підвищення корпоративної соціальної відповідальності аграрних підприємств 199

Москаленко Оксана

Лімінальність як характеристика досвіду війни 202

Нечітайло Ірина

Відмінності психологічного травмування цивільного населення в умовах війни: гендерний вимір 205

Нолбат Софія

Нерівності у шкільній і дошкільній освіті: практики протидії і внесок громадського сектору 210

Погрібна Вікторія, Підкуркова Ірина

Оцінка власного адаптаційного досвіду різними поколіннями вимушених мігрантів з України (за результатами глибинних інтерв'ю) 213

Семенченко Катерина

Вимірювання благополуччя дітей в умовах воєнного часу: методологічні виклики та стан інструментарію в Україні 217

Солодько Сергій

Культурні інфраструктури стійкості: як документалістика конвертує воєнні зображення у публічне свідчення 220

Ташченко Анна

Громадянська участь та задоволеність власним життям: упущені соціальні нерівності 225

Федоренко Ольга

Евристичний потенціал концептів лімінальності, VUCA та BANI в аналізі українського суспільства в умовах війни 231

Федорченко-Кутуєв Павло, Фінько Антон

Військово-політична нестабільність: проблема змін систем міжнародних відносин 237

Червінська Тетяна, Соболевська Марина

Просторові практики відтворення гендерного порядку в університетському середовищі 243

Черних Геннадій

Війна як медіаподія: трансформація суспільного сприйняття через цифрові платформи 249

Шевель Інна

Медіапростір як інструмент формування суспільних настроїв у кризові періоди 252

Щербина Віктор

Вплив розвитку штучного інтелекту у медіа на формування соціальної пам'яті 255

Яблонський Ярослав

Аксіологічний підхід у соціологічному дослідженні історичної культури: методологічний потенціал та межі застосування 261

Яворська Євгенія

Теоретико-методологічні виклики інтерпретації сутності та атрибутів поняття «цифрове суспільство» в умовах глобальної нестабільності 265

МАТЕРІАЛИ ДОПОВІДЕЙ ТА ВИСТУПІВ УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

PROCEEDINGS OF CONFERENCE PAPERS AND PRESENTATIONS

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ PLENARY SESSION

Горбачик Андрій^I

Email: a.gorbachyk@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1944-435X>

Куценко Ольга^{II}

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9921-0654>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22954471>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Виміри та конфігурації підтримки демократії: Україна, європейські суспільства та авторитарні режими

Сучасні дискусії про демократію дедалі частіше зосереджені на інституційних кризах: демократичному відкаті, поляризації, послабленні довіри до представницьких механізмів, посиленні авторитарних тенденцій тощо. Однак інституційна перспектива пояснює лише частину процесів розвитку та змін демократії. Щоб зрозуміти, чому демократії зберігаються, слабшають або руйнуються, потрібно зазирнути глибше за інституційний рівень — до тих соціальних конфігурацій, які підтримують або, навпаки, підривають демократичне відтворення.

Своє дослідницьке питання ми сформулювали так: «Якими є соціальні основи демократичної стійкості і як вони структуровані в різних типах політичних режимів?».

Запропонована Девідом Істоном (Easton, 1965) класична відмінність між дифузною та специфічною політичною підтримкою пояснює, як громадяни розрізняють невдоволення поточною політичною ефективністю уряду та несприйняття самих принципів режиму. Подальші дослідження уточнили способи вимірювання демократичної легітимності та виявили її зв'язок із довірою, задоволеністю та ціннісними орієнтаціями.

Проте за такого підходу залишаються щонайменше три суттєві обмеження.

---

^I Кандидат фізико-математичних наук, доцент, професор кафедри методології та методів соціологічних досліджень, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^{II} Докторка соціологічних наук, професорка, головна наукова співробітниця Інституту соціології Національної академії наук України; наукова співробітниця Берлінського технічного університету.

По-перше, значна частина порівняльних досліджень досі спирається на агреговані показники, розглядаючи підтримку демократії як єдину вимірювану установку.

По-друге, такий підхід часто ігнорує внутрішню неоднорідність суспільств.

І по-третє, такий підхід недооцінює той факт, що підтримка демократії — це не просто думка чи декларація, а соціально структурована конфігурація, яка поєднує цінності, агентність, поведінкові ресурси та нормативні межі.

Стійкість демократії визначається не лише інституційною архітектурою та «якістю правил гри», а й соціальною структурою її масової підтримки. Інститути демократичного врядування функціонують настільки, наскільки вони спираються на поширені в суспільстві уявлення про легітимність демократичних правил, готовність до участі, неприйняття політичного насильства та межі допустимого державного примусу. Інакше кажучи, інституційні механізми працюють настільки, наскільки їх щоденно «підпирають» конфігурації масової соціальної підтримки.

Український досвід революцій 2004-го та 2013–2014 років, тривалої гібридної російської агресії та повномасштабної війни створює унікальний емпіричний контекст для аналізу того, як соціальна структура підтримки демократії змінюється під дією екзистенційних загроз. В умовах війни суспільства одночасно демонструють зростання запиту на порядок і безпеку та посилення мобілізованої громадянської ідентичності. Це робить особливо важливим аналіз не усереднених рівнів підтримки демократії, а того, які соціальні групи, когорти й статусні сегменти формують її стійку або вразливу опору.

Ключова теоретична новизна нашого підходу полягає у переході від питання: «Який рівень підтримки демократії?» до питання: «Які конфігурації демократичної підтримки структуровано співіснують у суспільстві?»

Такий зсув дозволяє розглядати демократичну стійкість як структурований соціальний феномен, а не просто як середній показник установок. Нашою метою є виявлення типових конфігурацій підтримки демократії в Україні та аналіз їхньої соціальної диференціації за когортними й статусними ознаками.

Соціальна диференційованість підтримки демократії зумовлює необхідність переходу від аналізу усереднених рівнів підтримки до аналізу соціальної опори демократії.

Під соціальною опорою демократії ми розуміємо сукупність соціально структурованих конфігурацій орієнтацій і практик, носіями яких є конкретні групи громадян і які в повсякденному житті або відтворюють, або підточують легітимність демократичного порядку. Йдеться не про індивідуальні установки ізольованих респондентів, а про відносно стійкі поєднання ціннісного ставлення до демократії, відчуття громадянської агентності, готовності діяти, ставлення до державного примусу та допустимості політичного насильства, характерні для представників певних соціальних позицій і життєвих траєкторій.

У своєму аналізі ми виділяємо шість мікровимірів соціальної опори демократії, що разом утворюють операційний простір для аналізу конфігурацій масової підтримки демократії:

(1) Демократія vs недемократичні альтернативи – настанова до демократії як режиму та водночас відкидання/підтримка «сильної руки» чи військового правління. Це нормативне ядро масової підтримки, що зазвичай у продемократичному випадку корелює з більшою чутливістю до прав і процедур та нижчою терпимістю до примусу (Inglehart & Welzel, 2005; Norris, 1999).

(2) Ціннісна підтримка демократії – оцінка демократії як морально вищої форми правління, яка виходить за межі режимної переваги і відображає глибинну нормативну легітимацію демократичних принципів (Inglehart & Welzel, 2005).

(3) Внутрішня політична ефективність – переконання, що «від мене щось залежить», яке перетворює цінності на дію і підвищує участь.

(4) Ставлення до державного контролю – готовність розширювати повноваження держави (нагляд, обмеження свобод) «на користь порядку й безпеки».

(5) Неприйняття політичного насильства як ключовий нормативний маркер демократичної культури.

(6) Політична участь – від голосування до локальної/онлайн-активності, що є поведінковим провідником між громадянським запитом та інституційними каналами підзвітності.

Емпіричне завдання нашого дослідження полягало не у вимірюванні кожного з цих вимірів окремо, а у виявленні типових поєднань (зразків) цих характеристик, притаманних різним групам громадян.

З огляду на те, що демократична стійкість і соціальна опора демократії формуються не в ізоляції, а в ширшому регіональному та історичному контексті, ми доповнили аналітичний дизайн дослідження порівняльним виміром. Для порівняльного контрасту в аналізі ми залучили дві групи країн:

(1) стабільні демократії різного історичного походження (Німеччина та Велика Британія як «старі» стабільні демократії та Литва як консолідована «нова» демократія);

(2) пострадянські автократії (Росія та Білорусь).

Порівняння здійснюється на даних, зібраних до початку повномасштабної війни в Україні, яка перевела українське суспільство у принципово інший стан екзистенційної надзвичайності та, по суті, унеможливила порівняння з відносно стабільними суспільствами.

Для аналізу соціальної опори демократії ми використали дані об'єданого масиву World Values Survey (WVS-7, 2017–2022) та European Values Study (EVS-2017, 2017–2021), що представлений на сайті GESIS.

Конфігураційна логіка аналізу полягає в тому, що підтримка демократії розглядається як поєднання ключових вимірів (нормативних, агентнісних та поведінкових), які в реальних соціальних групах можуть комбінуватись по-різному. Ми побудували шість індексів, що відповідають виділеним нами

вимірам соціальної опори демократії, та методом K-means кластеризації виділили у цьому просторі групи респондентів зі схожими профілями орієнтацій та практик. Розрахунки виконувалися окремо для кожної країни з подальшим зіставленням кластерних структур (конфігурацій) між країнами, що зменшує упередження таких порівнянь через культурні зсуви шкал.

Результати кластеризації для України свідчать про те, що соціальна опора демократії є композицією чотирьох типів (зразків, patterns) ставлення до неї, які мають порівнянні за обсягом частки у структурі суспільства (від 19% до 28%). Це означає, що жодна з моделей підтримки не є маргінальною: українська демократія спирається не на єдиний «демократичний консенсус», а на структурно плюральну і внутрішньо напружену соціальну основу. Ідеться про такі конфігурації.

1. Громадянські демократи / Civic Democrats (26,7%). Ця конфігурація репрезентує нормативне ядро демократичної стійкості. Вона поєднує чітку підтримку демократії як режиму, високу ціннісну легітимацію демократичних правил, розвинене відчуття внутрішньої політичної ефективності та активні практики участі. Високе неприйняття політичного насильства й низька толерантність до державного примусу формують межі допустимого політичного конфлікту. Саме цей кластер забезпечує процедурну і нормативну стійкість демократії, виконуючи функцію «якоря», який стримує інституційний дрейф у кризових умовах.

2. Делегативні демократи / Delegative Democrats (19,5%). Цей тип поєднує позитивне ставлення до демократії з обмеженою індивідуальною агентністю та очікуванням сильної, відповідальної держави. Демократія тут мислиться не як простір постійної участі, а як режим, у межах якого держава має діяти від імені громадян і в їхніх інтересах. Цей кластер є функціонально амбівалентним з погляду забезпечення стійкості демократії: він може стабілізувати режим у періоди загроз, підтримуючи інституційну керованість, але водночас створює вікно можливостей для концентрації влади, якщо інституційні стримування слабшають.

3. Умовні демократи / Conditional Democrats (28,3%). Найбільш численна конфігурація характеризується слабкою нормативною інтеграцією в демократичний порядок та низькою ціннісною підтримкою демократії, що поєднується з відносно низьким прийняттям державного контролю. Водночас відносно середній рівень відчуття внутрішньої ефективності у цій конфігурації поєднується з підвищеною політичною / громадянською активністю та толерантністю до політичного насильства. Цей кластер є найбільш внутрішньо суперечливим та структурно вразливим сегментом опори демократії: незважаючи на свою активність, він не виступає агентом демократичного відтворення, але також водночас не є автоматично антидемократичним. Можна припустити, що у кризових умовах саме ця група є найбільш чутливою до загроз безпеці, до популізму та до інституційної ерозії.

4. Прибічники порядку / Order-oriented supporters (25,5%). Ця конфігурація поєднує низьку підтримку демократії з високою орієнтацією на

державний контроль і ієрархію. Демократичні процедури в цьому кластері сприймаються інструментально, тоді як ключовими цінностями є порядок, передбачуваність і відповідальність влади. У логіці «стійкості демократії» цей кластер становить потенційний канал авторитарного дрейфу, особливо в умовах надзвичайних ситуацій, коли аргументи безпеки можуть легітимізувати згортання процедурної підзвітності без значного суспільного опору.

У сукупності ці чотири конфігурації свідчать, що демократична стійкість в Україні ґрунтується не на гомогенній підтримці ліберальної демократії, а на структурному плюралізмі соціальної підтримки. Демократичний порядок відтворюється через напружену взаємодію нормативного ядра – громадянських демократів – із ширшими сегментами умовної та делегативної підтримки, які за різних обставин можуть виконувати як стабілізуючі, так і ерозійні функції.

Подібну чотирикластерну структуру ми виділили в усіх досліджуваних країнах – «молодих» демократіях, авторитарних режимах та усталених демократіях. Водночас порівняння центрів кластерів демонструє, що за однаковими аналітичними позначеннями стоять якісно різні соціальні змісти, зумовлені режимним контекстом і рівнем інституційної консолідації демократії.

Наш аналіз дозволяє зробити кілька принципових висновків.

По-перше, демократична стійкість є конфігураційно розподіленим соціальним ресурсом.

По-друге, агреговані показники приховують внутрішню неоднорідність суспільств.

По-третє, соціальна структура має фундаментальне значення для відтворення демократії.

І нарешті, майбутнє демократії залежить від сили активних демократичних конфігурацій. Ключове питання полягає не в тому, чи існує підтримка демократії, а в тому, чи достатньо сильними є соціально активні демократичні конфігурації для стабілізації демократичного відтворення.

У різних політичних системах демократія стикається з тиском нерівності, небезпеки, поляризації, війни та епістемічної фрагментації.

У такому контексті розуміння демократії вимагає виходу за межі інституційної діагностики.

Тому, на нашу думку, сучасній соціології потрібен розвиток соціології відтворення демократії. Наш конфігураційний підхід — це один із кроків у цьому напрямі.

Адже демократія зберігається не лише тому, що її підтримують інститути, а тому, що конкретні соціальні групи відтворюють її через практики, агентність та нормативні зобов'язання.

Проведене дослідження дозволяє переосмислити природу стійкості демократичних режимів, переносячи фокус з агрегованих показників підтримки на конфігураційну структуру соціальних орієнтацій.

Розроблена концепція інституційної та соціальної опори демократії доводить, що життєздатність режиму визначається не стільки консенсусом щодо ліберальних цінностей, скільки специфічною архітектурою поєднання нормативних установок, почуття суб'єктності (agency) та готовності до участі.

Теоретичним внеском дослідження є запропонована концептуальна модель конфігураційної підтримки демократії, яка зсуває аналітичну оптику від агрегованих індексів і середніх значень до масових режимних профілів – стійких поєднань нормативних оцінок демократії, ресурсів агентності та практик участі в конкретних інституційних контекстах.

ЛІТЕРАТУРА

Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. John Wiley & Sons.

Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change and democracy*. Cambridge University Press.

Norris, P. (1999). *Critical citizens*. Oxford University Press.

Формування нового рівня стійкості українського суспільства: соціальна резильєнтність

Тривала війна в Україні зумовила глибокі та багатовимірні трансформації соціальної взаємодії, що охоплюють усі рівні суспільного життя – від повсякденних міжособистісних практик до функціонування інституцій і макросоціальних структур. Такі зміни не обмежуються короткостроковими адаптаційними реакціями, а поступово формують новий рівень соціальної стійкості українського суспільства. Йдеться про соціальну резильєнтність як здатність суспільства адаптуватися до тривалих кризових умов, зберігати функціональні соціальні зв'язки та відновлювати колективні ресурси в умовах постійної невизначеності.

У теоретичному вимірі соціальна резильєнтність тісно пов'язана з концепцією соціального капіталу, запропонованою Р. Патнемом (Putnam, 2000). Саме мережі довіри, норми взаємності та сталі соціальні зв'язки створюють основу для здатності спільнот витримувати кризові навантаження. У цьому контексті горизонтальні мережі – взаємодія між сусідами, волонтерськими групами, неформальними локальними ініціативами – забезпечують оперативну координацію дій, швидке реагування на потреби та ефективний розподіл обмежених ресурсів. Вони виступають первинним рівнем соціальної резильєнтності, на якому формується повсякденна практика взаємопідтримки та солідарності.

Водночас не менш важливу роль відіграють вертикальні мережі довіри, що поєднують громадянське суспільство з інституціями державної влади та офіційними програмами підтримки й відбудови. Саме через ці зв'язки локальні ініціативи інтегруються у ширший контекст повоєнної відбудови, набувають інституційної підтримки і здатності масштабуватися. Таким чином, соціальна резильєнтність формується не лише «знизу», а й через взаємодію різних рівнів соціальної системи.

Концепція соціальної резильєнтності, розроблена Ф. Норріс та співавторами (Norris et al., 2008), дозволяє розглядати її як комплексну колективну здатність спільнот адаптуватися до стресових і травматичних подій, самоорганізовуватися та відновлювати соціальні ресурси після криз. Ключовими компонентами цієї здатності є соціальна довіра, колективна згуртованість, спроможність до кооперації та ефективна самоорганізація. У контексті війни ці компоненти проявляються у здатності громад підтримувати

¹ Докторка соціологічних наук, старша наукова співробітниця, завідувачка відділу соціальної експертизи, Інститут соціології Національної академії наук України.

базові соціальні функції, зберігати комунікацію та відтворювати спільні смисли навіть за умов руйнування матеріальної інфраструктури.

Системний підхід до розуміння резильєнтності, запропонований М. Унгаром (Ungar, 2018), суттєво розширює аналітичні межі цього поняття. Резильєнтність у цьому випадку постає не як індивідуальна психологічна риса, а як характеристика соціальних систем, у межах яких взаємодія, підтримка та координація забезпечують стійкість не окремих акторів, а всієї спільноти. Такий підхід дозволяє інтерпретувати український досвід війни як процес формування системної соціальної резильєнтності, де індивідуальні адаптаційні стратегії підкріплюються колективними практиками солідарності, інституційною підтримкою та новими формами соціальної взаємодії.

Отже, формування нового рівня соціальної резильєнтності українського суспільства є результатом складної взаємодії мікро-, мезо- та макrorівнів соціального життя. В умовах тривалої війни резильєнтність перестає бути лише реакцією на кризу і трансформується у відносно стійку соціальну характеристику, що визначатиме здатність суспільства до відновлення, реінтеграції та довгострокового розвитку у повоєнний період.

Емпіричні виміри соціальної резильєнтності в Україні (2022–2026). Емпіричні дані соціологічних і аналітичних досліджень 2022–2026 років засвідчують, що в умовах тривалої війни соціальна резильєнтність в Україні формується не як тимчасова реакція на кризу, а як стабільна характеристика суспільства, яка спирається на стійкі чинники взаємної довіри та колективної адаптації. Один із ключових індикаторів цього процесу — довіра до центральних інститутів безпеки та оборони, зокрема до Збройних сил України (КМІС, 2023, 2026).

Такий надзвичайно високий рівень довіри до Збройних сил України став важливим фактором як психологічної стабілізації, так і консолідації суспільства у контексті тривалого збройного конфлікту. Довіра до інститутів безпеки й оборони діє як соціально-психологічний капітал, що зменшує ризики паніки, соціального розпаду та сприяє готовності до колективної дії, що є центральним компонентом резильєнтності суспільства.

Водночас суттєвим виміром соціальної резильєнтності є здатність громад до самоорганізації та горизонтальної координації. Емпіричні дані соціологічних і аналітичних досліджень 2022–2025 років демонструють високий рівень громадської участі українців у волонтерських, благодійних та взаємодопоміжних ініціативах, зміцнення неформальних мереж підтримки: значна частина українців постійно чи періодично взаємодіє у складі локальних ініціатив, сусідських груп чи громадських спільнот, допомагаючи один одному у побутових, гуманітарних чи соціальних питаннях, що є важливим компонентом горизонтальної солідарності та соціальної стійкості (Democratic Initiatives Foundation, 2023; News, 2024).

Зазначені практики не лише компенсували дефіцит ресурсів у кризові моменти, а й сприяли формуванню навичок колективної дії, самоорганізації й горизонтальної взаємодії, що є ключовими складовими соціальної

резильєнтності у розумінні Ф. Норріс та співавт. (Norris et al., 2008), оскільки вони підсилюють здатність громад реагувати на потрясіння, мобілізувати ресурси, підтримувати соціальні зв'язки та відновлюватись після тривалого конфлікту.

Окрему увагу привертає феномен стійкості локальних громад, які зазнали безпосереднього впливу бойових дій або масових переміщень населення. Аналітичні звіти «Cedos» (2023–2024) демонструють, що громади з розвиненими горизонтальними мережами та попереднім досвідом громадянської активності швидше відновлювали базові соціальні послуги, налагоджували комунікацію з внутрішньо переміщеними особами та ефективніше взаємодіяли з державними і міжнародними донорами. У таких громадах резильєнтність проявлялася не лише у фізичному відновленні інфраструктури, а й у здатності зберігати соціальну згуртованість і запобігати конфліктам (Cedos, 2023).

Важливим індикатором системної резильєнтності є також поєднання горизонтальних практик із вертикальною інтеграцією. У 2023–2025 роках результати загальнонаціональних опитувань свідчать про те, що значна частина українців підтримує не лише дії громадянського суспільства, а й державні програми оборони та відновлення, розглядаючи їх як спільну справу суспільства й держави. Зокрема, у лютому 2025 року соціологічне опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) показало, що близько 60 % респондентів вважають пріоритетом для суспільства підтримку Збройних сил України та відсіч агресії — показник, що відображає високий рівень солідарності з оборонними зусиллями держави (Mazurenko, 2025).

Крім того, результати опитування, проведеного КМІС у 2024 році на замовлення «Центру експертизи багаторівневого врядування», виявили, що близько 65 % респондентів підтримують модель партнерства між державою та місцевою владою у процесах відновлення та реконструкції, тоді як лише незначна частина надає перевагу виключно централізованому або виключно місцевому підходу (Decentralization, 2024).

Такі дані свідчать про формування моделі взаємної відповідальності, у межах якої громадянська активність не протиставляється інституційній участі, а доповнює її. Перспектива партнерства влади й громад відкриває можливості для координації між різними рівнями соціальної системи — від громадських ініціатив до державних програм, що відповідає концепції системного підходу до резильєнтності: стабільність і здатність адаптуватись забезпечуються взаємодією різних ланок суспільства та інституцій (Ungar, 2018).

У динамічному вимірі дані 2024–2025 років фіксують поступовий перехід від мобілізаційної резильєнтності до адаптаційної. Якщо у 2022 році домінували екстрені форми реагування та короткострокові практики взаємодопомоги, то у подальші роки зростає роль інституціоналізованих громадських організацій, довготривалих програм підтримки ветеранів, ВПО та постраждалих громад, що свідчить про трансформацію резильєнтності з реактивної у більш стабільну, орієнтовану на довгострокове відновлення.

Таким чином, емпіричні дані 2022–2025 років дозволяють зробити висновок, що соціальна резильєнтність українського суспільства формується як результат поєднання високого рівня соціальної довіри, розвинених горизонтальних мереж взаємодії та ефективної вертикальної інтеграції. Вона виступає не лише ресурсом виживання в умовах війни, а й ключовою передумовою для повоєнної відбудови, соціальної інтеграції та довготривалої суспільної стабільності.

Ключові аспекти соціальної резильєнтності. Формування соціальної резильєнтності в умовах тривалої війни проявляється через низку взаємопов'язаних характеристик, що визначають здатність українського суспільства до адаптації та відновлення, якими є динамічність, комплексність, ресурсність і стійкість до фрагментації.

Динамічність проявляється у постійному балансуванні між різними формами соціальної взаємодії. У різні фази війни та відбудови актуалізуються мобілізаційні практики швидкого реагування, селективні механізми перерозподілу ресурсів і більш стабільні інституційні форми координації. Така мінливість не є ознакою нестабільності, а навпаки – свідчить про здатність суспільства гнучко адаптуватися до змінюваних умов, зберігаючи функціональність соціальних зв'язків.

Важливою рисою соціальної резильєнтності є її комплексний характер. Вона формується одночасно на мікрорівні повсякденних міжособистісних взаємодій, на мезорівні локальних громад, організацій і мереж, а також на макрорівні суспільних інститутів і державної політики. Саме взаємопроникнення цих рівнів створює систему адаптивної взаємодії, у межах якої індивідуальні стратегії виживання підкріплюються колективними практиками, а локальні ініціативи – інституційними ресурсами. У цьому сенсі резильєнтність виступає інтегративною характеристикою соціальної системи загалом, а не сумою окремих адаптаційних реакцій.

Не менш значущим аспектом є ресурсний вимір / ресурсність соціальної резильєнтності. Солідарність і соціальний капітал у воєнних та повоєнних умовах набувають статусу стратегічних ресурсів, які визначають здатність суспільства до відбудови інфраструктури, відновлення економічної діяльності та забезпечення доступу до соціальних послуг. Вони доповнюють матеріальні та фінансові ресурси, забезпечуючи ефективну координацію дій, зниження транзакційних витрат і підвищення довіри між ключовими акторами відновлення. Таким чином, соціальна резильєнтність безпосередньо впливає на якість і сталість процесів відбудови.

Окремої уваги заслуговує така характеристика резильєнтності, як стійкість до фрагментації – здатність протидіяти процесам фрагментації суспільства. Підтримка локальних і національних мереж взаємодії, збереження каналів комунікації між різними соціальними групами та регіонами знижують ризики соціальної ізоляції, маргіналізації та конфліктів. У цьому контексті резильєнтність виконує превентивну функцію, запобігаючи накопиченню соціальних напружень, які можуть ускладнити процеси повоєнної реінтеграції.

Загалом формування соціальної резильєнтності в Україні демонструє, що тривалі кризові умови не лише мають деструктивний потенціал, а й можуть виступати чинником соціального зміцнення. За умови збереження довіри, розвитку мереж взаємодії та ефективної інституційної інтеграції, криза трансформується у джерело довгострокового відновлення, суспільної стабільності та нових моделей соціальної взаємодії.

Таким чином, досвід України демонструє, що тривалі кризи можуть виступати каталізатором формування соціальної адаптації та стійкості, перетворюючи потенційні загрози на можливості для довгострокового відновлення і соціальної стабільності.

ЛІТЕРАТУРА

- КМІС. (2023, 13 січня). *Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках*. Київський міжнародний інститут соціології. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=1>
- КМІС. (2026, 13 січня). *Довіра суспільним інституціям*. Київський міжнародний інститут соціології. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1578&page=1>
- Cedos. (2023, December 27). *Decision making with citizen participation: Report on Cedos' work in 10 hromadas*. https://cedos.org.ua/researches/pryjnyattya-rishen-za-uchasti-meshkan_ok-zvit-pro-robotu-cedos-u-10-gromadah
- Decentralization. (2024, December 3). *Public support to decentralisation reform in Ukraine reaches 77%*. <https://decentralization.gov.ua/en/news/18928>
- Democratic Initiatives Foundation. (2023, September 22). *Citizens' involvement in volunteering after a year and a half of war*. <https://dif.org.ua/en/article/citizens-involvement-in-volunteering-after-a-year-and-a-half-of-war>
- Mazurenko, A. (2025, March 3). Most Ukrainians believe priority for public should be to support defence forces and repel Russia – survey. *Ukrainska Pravda*. <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2025/03/03/7501025/>
- News. (2024, December 16). *Ukrainians continue to support charity: Results of the 2024 survey*. <https://hnh.news/en/8656/ukrainians-continue-to-support-charity-results-of-the-2024-survey/>
- Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1–2), 127–150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Ungar, M. (2018). Systemic resilience: Principles and processes for a science of change in contexts of adversity. *Ecology and Society*, 23(4), 34. <https://doi.org/10.5751/ES-10385-230434>

Богдан Олена¹*Email: olena.v.bogdan@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7316-9171><https://doi.org/10.5281/zenodo.22954727>

Ідентичності та погляди вірян двох найбільших православних Церков в Україні: чи є загрози стійкості? (аналіз даних опитувань)

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Для опору зовнішній військовій агресії важливо, щоб населення різних ідентичностей і політичних преференцій було об'єднане кількома центральними ціннісними орієнтаціями та поглядами щодо сьогодення та майбутнього України. У контексті аналізу стійкості в умовах опору російській агресії такими ключовими ціннісними орієнтаціями та поглядами можемо вважати підтримку суверенітету України та небайдужість до її майбутнього, підтримку її демократичного розвитку та європейської інтеграції, адже підтримка захисту суверенітету України з боку країн Європейського Союзу та інших міжнародних партнерів значною мірою пов'язана саме з орієнтованістю України на демократичний розвиток і європейську інтеграцію. Таким чином, подібності чи відмінності поглядів із цих питань можна вважати індикативними в контексті аналізу стійкості плюралістичного суспільства в умовах війни.

Питання православних Церков в Україні неодноразово ставали резонансними в контексті російської агресії проти України. Дані всеукраїнських опитувань, проведених Інститутом соціології НАН України спільно з Соціологічною групою «Рейтинг» у 2024 році та Центром Разумкова у 2025 році, дають змогу оцінити рівень підтримки суверенітету України, її демократичного розвитку та європейської інтеграції серед вірян двох найбільших православних Церков України^{II}.

У відповіді на запитання «Наскільки важливим особисто для Вас є існування незалежної української держави?» (відповідь за шкалою від 0 – «Зовсім не важливо» до 10 – «Дуже важливо») максимально можливий бал (10 із 10) обрали 84% респондентів, натомість мінімальний бал (0 із 10) менше 1% (Інститут соціології НАН України [ІС НАНУ] & Соціологічна група «Рейтинг» [Rating Group], 2024). Водночас у запитанні про належність до певної Церкви опитування дає змогу виділити такі категорії:

- «До Православної Церкви України (митрополит Епіфаній)»,

^I Кандидатка соціологічних наук, доцентка, Інститут соціології Національної академії наук України, Центр східноєвропейських та міжнародних досліджень (ZOiS).

^{II} Опитування ІС НАНУ та Соціологічної групи «Рейтинг» проведене шляхом самозаповнення анкети респондентами, запрошеними до участі в опитуванні на основі згенерованої вибірки номерів користувачів послуг операторів мобільного зв'язку України; опитано 4101 респондентів віком від 18 років. Опитування Центру Разумкова проведене методом особистого інтерв'ю (face-to-face) з 22 по 29 листопада 2025 року на територіях, контрольованих урядом України; опитано 2009 респондентів віком від 18 років.

- «До Української Православної Церкви (митрополит Онуфрій), але не вважаю себе членом Московського патріархату»,
- «До Української Православної Церкви (митрополит Онуфрій) і вважаю себе членом Московського патріархату»,
- «Є просто православним, не належу до жодної з Церков»,
- «До жодного віросповідання себе не відношу»^{III}.

Серед вірян УПЦ 15% обрали ідентичність, пов'язану з Московським патріархатом; така ідентичність становить менше 1% серед усіх опитаних. Середній бал у відповіді щодо важливості існування незалежної української держави дуже подібний серед вірян ПЦУ, УПЦ (без належності до МП), «просто православних» та «без віросповідання» – з 10 можливих 9,8, 9,4, 9,5 і 9,2 відповідно; середній бал для усіх респондентів опитування – 9,4. Отже, віряни УПЦ, які не вважають себе належними до Московського патріархату, зазначають важливість для них існування незалежної української держави на рівні, не нижчому, ніж середнє для українського суспільства в цілому. Водночас саме такі віряни (які не вважають себе належними до МП) становлять переважну більшість в УПЦ: 85%.

Середнє значимості існування незалежної української держави є виразно нижчим для тих респондентів, які вважають себе належними до МП, але в середньому потрапляє в категорію значимості, а не байдужості: 5,9 бала, що нижче тенденції для суспільства в цілому, але все ще в позитивному спектрі оцінок. Такий результат варто розглядати як пілотний, оскільки наповненість цієї категорії православної ідентичності у вибірці лише 37 осіб і, відповідно, теоретична похибка результатів для такої нечисленної категорії становить 16%. Однак тенденція нижчого показника оцінок, порівняно з іншими православними ідентичностями, є статистично значимою. Водночас дані показують, що ідентифікація з МП не означає однозначної детермінації неважливості для індивіда існування незалежної української держави. Третина респондентів у цій категорії обрали максимальний бал значимості для них незалежної української держави – 10 із 10 можливих. Отже, ми бачимо, що респонденти, які асоціюють себе з МП, становлять 15% серед вірян УПЦ і менше 1% серед суспільства в цілому, однак навіть серед цієї категорії переважає тенденція позитивних оцінок значимості незалежної української держави, а третина з них навіть обирають найвищий можливий бал значимості для них незалежності української держави. Такий результат свідчить, імовірно, про те, що низка православних, які ідентифікують себе в Україні з МП, не поділяють позицію очільника Московського Патріарха Кирила, який забезпечує ідеологічну підтримку війни Російської Федерації проти України.

Подібність ціннісних орієнтацій серед респондентів різних церковних ідентичностей ми бачимо й у відповідях на таке запитання: «Коли хтось говорить «Те, що станеться з Україною у майбутньому – це не моя проблема, нехай інші хвилюються за це» – це схоже чи не схоже на Вас?» (ІС НАНУ &

^{III} Максимальні теоретичні похибки для цих категорій не перевищують 2,9% для ПЦУ, 6,9% для УПЦ (без належності до МП), 16,1% для УПЦ (МП), 3,3% для «просто православні» та 3,7% «без віросповідання».

Rating Group, 2024). Серед усіх опитаних 66% обрали «Зовсім не схоже на мене», 22% – «Мало схоже на мене», 5% – «Дещо схоже на мене», 1% – «Дуже схоже на мене» і 5% – «Важко відповісти». Найвищий рівень небайдужості до майбутнього України (відповідь «Зовсім не схоже на мене») обрали 77% вірян ПЦУ, 66% вірян УПЦ (без належності до МП), 66% «просто православних» та 47% вірян УПЦ (МП). Загалом небайдужість до майбутнього України (варіанти «Зовсім не схоже на мене» та «Мало схоже на мене») обрали 93% вірян ПЦУ, 87% вірян УПЦ (без належності до МП), 91% «просто православних» і 61% УПЦ (МП). Таким чином, у розподілі відповідей на це запитання ми бачимо тенденцію, подібну до відповідей на запитання про важливість існування суверенної української держави: загалом відповіді у позитивному спектрі, відповіді ПЦУ, УПЦ (без належності до МП) та «просто православних» є дуже близькими в значеннях, хоча відповіді серед вірян ПЦУ дещо більше акцентують важливість існування суверенної української держави та небайдужість до її майбутнього. Водночас більшість вірян УПЦ, які вважають себе належними до МП, теж висловлюють небайдужість до майбутнього України, хоча для цієї категорії респондентів показник нижчий, порівняно з вірянами інших православних ідентичностей.

Віряни обох найбільших православних Церков зазначають важливість демократичного розвитку країни: 93% – ПЦУ, 80% – УПЦ, 85% – православні, які не належать до певної Церкви (Паращевін, 2024, с. 240)^{IV}. Також віряни обох Церков схильні до згоди з твердженням, що демократія є найкращим політичним устроєм, однак серед вірян ПЦУ така позиція має вищу підтримку: 82% – ПЦУ, 63% – УПЦ, 70% – православні, які не належать до певної Церкви (Паращевін, 2024, с. 240).

Тенденцію до позитивного ставлення до вступу України в ЄС та до НАТО бачимо в даних як опитування ІС НАНУ та Rating Group 2024 року, так і в опитуванні Центру Разумкова 2025 року^V, де формулювання запитання було поставлено таким чином: «Зараз я Вам зачитаю назви деяких об'єднань держав. Для кожної позиції скажіть, будь ласка, наскільки позитивним чи негативним є Ваше ставлення. Якщо Ви не знаєте такого об'єднання або організацію, скажіть про це і ми рухатимемось далі» (Центр Разумкова, 2025). Позитивне ставлення до Європейського Союзу задекларували 84% вірян ПЦУ, 70% вірян УПЦ та 67% «просто православних»; для України загалом цей показник становить 77%. Негативне ставлення до ЄС висловили 9% серед вірян ПЦУ, 22% серед вірян УПЦ та 25% серед «просто православних»; 16% серед усіх респондентів.

У кожній із трьох проаналізованих категорій православних ідентичностей ставлення до НАТО було менш позитивним, ніж до ЄС. Однак

^{IV} У цьому аналізі Максима Паращевіна об'єднані в одну категорію ті віряни УПЦ, які вважають і не вважають себе належними до Московського патріархату.

^V Варіанти церковних ідентичностей в цьому опитуванні Центру Разумкова були сформульовані таким чином: «Православна Церква України (митрополит Епіфаній)», «Українська Православна Церква (Московського патріархату) (митрополит Онуфрій)», «Інша православна Церква», «Я просто православний/на». Максимальна теоретична похибка в аналізі категорії «Православна Церква України (митрополит Епіфаній)» становить 3,4%, «Українська Православна Церква (МП) (митрополит Онуфрій)» – 9,6%.

водночас щонайменше половина респондентів декларували позитивне ставлення до НАТО у кожній із категорій. Віряни ПЦУ значно частіше декларували позитивне ставлення до НАТО, ніж віряни УПЦ та «просто православні»: позитивне ставлення висловили 70% серед вірян ПЦУ, 54% серед вірян УПЦ, 52% серед «просто православних», 64% серед усіх респондентів опитування (незалежно від релігійної ідентичності); негативне – 17% серед ПЦУ, 36% серед УПЦ, 34% серед «просто православних», 24% серед усіх опитаних.

В аналізі даних Київського міжнародного інституту соціології 2016 року^{VI} авторкою раніше було показано подібність вірян двох найбільших православних Церков в Україні у ключових соціально-демографічних характеристиках^{VII}: віковій диференціації, розподілі на міське й сільське населення, типі населеного пункту, рівні освіти та доходу, мовних преференціях та етнічних ідентичностях (Bogdan, 2017, с. 46). Водночас дані показували відмінності в поглядах щодо зовнішньої політики: понад половина вірян УПЦ МП обирали варіант «Україна та Росія мають бути незалежними, але дружніми державами», натомість понад половина вірян УПЦ КП висловлювали позицію «Взаємини України з Росією мають бути такими самими, як і з іншими»; станом на 2016 рік рівень підтримки вступу України до ЄС серед УПЦ КП був майже удвічі вищим, ніж серед УПЦ МП. Водночас погляд «Україна та Росія мають об'єднатися в одну державу» не був поширеним ані серед населення загалом, ані серед вірян жодної з найбільших православних Церков в Україні: такий варіант відповіді обрали 5,6% в УПЦ МП, 2,2% в УПЦ КП та 3,1% серед усіх респондентів^{VIII}.

Опитування КМІС, проведене у листопаді 2021 року за вибіркою мобільних телефонів (Київський міжнародний інститут соціології, 2021)^{IX}, показало дещо інший результат: погляд «Україна та Росія мають об'єднатися в одну державу» висловили 6,4% серед усіх опитаних, 7,3% серед «просто православних», 13,3% серед опитаних вірян УПЦ МП та 4,9% серед ПЦУ^X.

^{VI} Опитано 2014 респондентів методом особистого інтерв'ю (face-to-face); дані репрезентативні для населення України віком 18 років і старше на територіях, підконтрольних Уряду України.

^{VII} На той час такими Церквами були Українська Православна Церква Київського Патріархату та Українська Православна Церква, яка не мала позначення «Московського патріархату» в офіційній назві, але згідно зі своїм статутом, була складовою «Руської Православної Церкви», а Патріарха Московського згадували під час богослужінь УПЦ як її очільника. Відповідно, у тогочасному контексті в науковій роботі доречні абревіатури для двох найбільших православних Церков в Україні – «УПЦ КП» та «УПЦ МП», хоча уточнення «МП» було відсутнє в назві згідно з юридичними та церковними документами. Під час проведення опитування КМІС у варіантах відповідей було присутнє уточнення «Московського патріархату».

^{VIII} Максимальні теоретичні похибки (без урахування дизайн-ефекту) для цих категорій не перевищують 2,2% для усіх опитаних, 7,1% для вірян УПЦ МП, та 3,7% для УПЦ КП.

^{IX} Опитано 2003 респонденти віком 18 і років і старше з 2 по 11 листопада 2021 року. Вибірку згенеровано на основі номерів всіх основних мобільних операторів України. Згідно з даними КМІС 2020 року, 96% дорослих мешканців України мали особисті мобільні телефони.

^X Формулювання варіантів відповідей щодо православних ідентичностей у цьому опитуванні КМІС: «Православна Церква України (створена після об'єднавчого Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату, Української Автокефальної Православної Церкви і частини архієреїв Української Православної Церкви Московського Патріархату)», «Українська Православна Церква – Московський Патріархат», варіант відповіді «просто православний/на» не пропонували на вибір, але фіксували, якщо респонденти так зазначали за власної ініціативи. Теоретична похибка не перевищує 2,2% для всіх респондентів, 6,1% для категорії належних до УПЦ МП та «просто православних», 3,4% для належних до ПЦУ.

Таким чином, серед усіх опитаних цей варіант відповіді в телефонному опитуванні 2021 року вибрали приблизно удвічі більше респондентів, ніж в особистих (face-to-face) інтерв'ю 2016 року; вищий показник бачимо як для населення у цілому, так і для категорій різних православних ідентичностей. Відмінності в результаті можуть бути спричинені зміною методу опитування та генеральної сукупності, а не зміною поглядів у суспільстві. Однак якщо припустити, що мало місце деяке зростання в підтримці такої позиції, навіть серед вірян УПЦ МП цей показник за кілька місяців до повномасштабного вторгнення РФ в Україну становив 13,3%, тобто переважна більшість вірян, які ідентифікували себе з Українською Православною Церквою Московського Патріархату (саме такий варіант ідентичності був запропонований в опитуванні), не підтримували ідею об'єднання України з Росією в одну державу.

Отже, на основі даних трьох авторитетних дослідницьких центрів бачимо, що населення України різних православних церковних ідентичностей підтримує суверенітет України, вважає важливим її демократичний розвиток, висловлює небайдужість до майбутнього України та позитивно ставиться до Європейського Союзу. Має місце деяка варіативність у рівні підтримки певних поглядів, однак погляди з жодного із цих питань не є протилежними або виразно контрастними серед вірян двох найбільших православних Церков України. Таким чином, дані опитувань різних дослідницьких центрів показують подібності поглядів вірян найбільших православних Церков України з низки питань, які можна вважати індикативними у вимірі стійкості плюралістичного суспільства в умовах захисту України від російської військової агресії.

ЛІТЕРАТУРА ТА МАСИВИ ДАНИХ

- Інститут соціології НАН України, & Соціологічна група «Рейтинг». (2024). *Масив даних всеукраїнського опитування, проведеного Інститутом соціології Національної академії наук України та Соціологічною групою «Рейтинг» за підтримки USAID* [Набір даних].
- Київський міжнародний інститут соціології. (2021). *Масив даних всеукраїнського опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології* [Набір даних].
- Паращевін, М. (2024). Специфіка державно-конфесійних та суспільно-конфесійних відносин в умовах російської військової агресії. У Є. Головаха & С. Дембіцький (Ред.), *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024* (с. 220–243). Інститут соціології НАН України.
- Центр Разумкова. (2025). *Масив даних всеукраїнського репрезентативного опитування, проведеного Центром Разумкова з 22 по 29 листопада 2025 року за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні* [Набір даних].
- Bogdan, O. (2017). Believers in the Ukrainian Orthodox Churches of Kyiv and Moscow patriarchates: Sociodemographic differentiation and political opinions. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: Metodolohiia, teoriia, metody»*, 38, 41–49.

**Секція 1. ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ У ПІДТРИМЦІ
СПРОМОЖНОСТЕЙ ДЕМОКРАТІЇ**
**Section 1. CIVIC PARTICIPATION IN SUSTAINING DEMOCRATIC
CAPACITIES**

Вілкова Олена¹

Email: o.vilkova@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7191-7102>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22954811>

**Перспективи трансформації
гендерних ролей української молоді
під впливом російсько-української
війни**

Проблеми розвитку соціологічної
теорії: Інституційна стійкість,
громадянська участь і архітектура
миру. Матеріали XXIII
Міжнародної науково-практичної
конференції «Проблеми розвитку
соціологічної теорії», 29 травня
2026 року (Київський національний
університет імені Тараса Шевченка,
факультет соціології). – К.:
Видавництво «Наукова столиця»,
2026. 270 с.

Російсько-українська війна стала одним із найпотужніших чинників соціальної трансформації українського суспільства. Поряд із політичними, економічними та демографічними змінами відбувається перегляд усталених уявлень про соціальні ролі жінок та чоловіків. Особливо помітними ці процеси є серед молоді, яка є соціально-демографічною групою, що перебуває на етапі формування власної системи цінностей та життєвих стратегій. Війна не лише змінює умови соціалізації молодого покоління, але й створює нові практики повсякденного життя, у межах яких традиційні гендерні ролі піддаються переосмисленню.

Актуальність теми зумовлена тим, що саме молодь є носієм майбутніх соціокультурних моделей, які визначатимуть характер післявоєнного розвитку України. У цьому контексті важливим є аналіз того, чи сприяє війна посиленню традиціоналістських гендерних установок, чи, навпаки, стимулює формування більш егалітарних моделей взаємодії між жінками та чоловіками.

Результати міжнародних та українських досліджень свідчать про неоднозначність впливу війни на гендерні відносини. З одного боку, війна актуалізує традиційну модель «чоловік-захисник», яка посилюється практиками мобілізації та суспільними очікуваннями щодо військового обов'язку чоловіків. З іншого боку, безпрецедентне залучення жінок до сектору безпеки, волонтерства, підприємництва та сфер, що раніше вважалися переважно «чоловічими», створює підґрунтя для трансформації гендерного порядку.

Війна суттєво змінила умови соціалізації української молоді. На відміну від попередніх поколінь, сучасна молодь формує власні уявлення про соціальні ролі в умовах масової мобілізації, вимушеної міграції, волонтерського руху та зростання участі жінок у секторі безпеки й оборони. Ці

---

¹ Кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри галузевої соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

процеси створюють підстави для перегляду гендерного порядку, який тривалий час характеризувався поєднанням модерних та патріархальних елементів.

За даними дослідження «Молодь України – 2024», проведеного Міністерством молоді та спорту України спільно з ПРООН (United Nations Development Programme, 2024), війна суттєво посилила громадянську активність молодих українців, сприяла поширенню волонтерських практик та зростанню відповідальності за суспільне благо. При цьому серед молоді спостерігається високий рівень підтримки принципу рівних можливостей для жінок і чоловіків у професійній та громадській сферах.

Одним із ключових механізмів трансформації гендерних ролей є зміни на ринку праці. За оцінками міжнародних організацій та українських аналітичних центрів, мобілізація значної частини чоловічого населення спричинила дефіцит робочої сили в низці галузей економіки. Як наслідок, роботодавці почали активніше залучати жінок до професій, які раніше вважалися переважно чоловічими: транспортної сфери, будівництва, логістики, виробництва та технічного обслуговування. Згідно з дослідженнями Міжнародної організації праці, в Україні зросла кількість програм перекваліфікації жінок для роботи за технічними спеціальностями, що свідчить про поступове руйнування професійної гендерної сегрегації (International Labour Organization, 2024).

Не менш важливими є зміни у військовій сфері. Якщо до 2014 р. участь жінок у війську залишалася відносно обмеженою, то після початку повномасштабної війни суттєво зросла як чисельність військовослужбовиць, так і суспільна видимість жіночого військового досвіду. За даними Міністерства оборони України, жінки виконують не лише медичні чи адміністративні функції, але й беруть участь у бойових підрозділах, управлінні безпековими процесами та командуванні. У результаті відбувається поступова деконструкція стереотипу про військову справу як виключно чоловічу сферу діяльності.

Водночас емпіричні дослідження свідчать, що війна не скасовує традиційних гендерних норм повністю. Навпаки, деякі з них отримують нове символічне означення. У роботі української соціологині Олени Стрельник (Strelnyk, 2024) показано, що в умовах війни зберігається висока підтримка образу чоловіка як захисника держави та родини. Проте водночас зростає суспільне схвалення участі жінок у військовій службі, політиці та прийнятті управлінських рішень. Це дозволяє говорити не про повернення до традиційної гендерної моделі, а про формування гібридного типу гендерного порядку, в якому традиційні та егалітарні установки співіснують.

Особливої уваги заслуговують зміни у сфері сімейних відносин. Повномасштабна війна суттєво вплинула на розподіл сімейних обов'язків, економічних ролей та практик догляду. Через мобілізацію чоловіків, вимушену міграцію та зростання кількості домогосподарств, у яких жінки самотійно забезпечують сім'ю, відбувається перегляд традиційного гендерного поділу праці. Водночас дослідження фіксують і зростання

навантаження на жінок у сфері неоплачуваної домашньої праці та догляду за дітьми. За даними UN Women, у 2024 році українські жінки витрачали в середньому 56 годин на тиждень на догляд за дітьми порівняно з 49 годинами до повномасштабного вторгнення, що свідчить про посилення їхньої відповідальності у приватній сфері (UN Women, 2025). Водночас жінки дедалі частіше виступають основними економічними агентами домогосподарств, поєднуючи функції годувальниці, доглядальниці та громадської активістки, що сприяє переосмисленню традиційних сімейних ролей та поширенню більш партнерських моделей взаємодії між жінками та чоловіками (UN Women, 2024a, 2024b).

Значний вплив на трансформацію гендерних ролей справляє й досвід вимушеної міграції. За даними Міжнародної організації з міграції та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, переважну частину українських біженців становлять жінки та молодь. Перебування в країнах Європейського Союзу, зокрема, створює умови для розширення світогляду з огляду на більш егалітарні моделі гендерних відносин в європейських країнах. Молоді українки отримують досвід економічної автономії, професійної мобільності та незалежного прийняття рішень, що потенційно впливатиме на їхні подальші життєві стратегії після повернення в Україну.

Водночас війна трансформує не лише жіночі, але й чоловічі ролі. Якщо до 2022 р. домінуючою була модель чоловіка-годувальника, то в умовах війни дедалі більшого значення набуває образ чоловіка-захисника. Високий рівень суспільної довіри до Збройних Сил України (94,3% в лютому 2026 р.) (Центр Разумкова, 2026) демонструє надзвичайно високий символічний статус військової служби та військової маскулінності в українському суспільстві.

Тож перспективи трансформації гендерних ролей не є однозначними. Поряд із процесами егалітаризації спостерігається ризик посилення гендерної асиметрії. Насамперед це стосується нерівномірного розподілу військових обов'язків між жінками та чоловіками. Масова мобілізація чоловіків може сприяти закріпленню у суспільній свідомості традиційної моделі маскулінності, що пов'язана із самопожертвою, військовою службою та відповідальністю за фізичний захист держави. Після завершення війни це може породжувати нові соціальні напруження, пов'язані з адаптацією ветеранів та переглядом гендерних очікувань.

Фактично війна наклалася на вже наявний процес ціннісної модернізації української молоді. Якщо дані European Values Study (2022) фіксували поступовий перехід від традиціоналістських до партнерських моделей гендерних відносин, то воєнний досвід прискорив цей процес через масове залучення жінок до економічної, громадської та військової діяльності. На відміну від багатьох попередніх воєн, російсько-українська війна не призвела до простого відтворення традиційного гендерного порядку. Емпіричні дані свідчать про одночасний розвиток двох процесів: егалітаризації жіночих ролей та мілітаризації чоловічих ролей. Саме ця подвійна трансформація дозволяє говорити про формування специфічної моделі «мілітаризованої егалітарності», у межах якої розширення соціальних можливостей жінок

поєднується зі збереженням високих суспільних очікувань щодо чоловіків як основних носіїв військового обов'язку. Така модель може стати визначальною характеристикою гендерного порядку повоєнної України.

ЛІТЕРАТУРА

- Центр Разумкова. (2026, 17 лютого). *Оцінка громадянами ситуації в країні, бачення шляхів вирішення безпекових проблем (січень–лютий 2026 р.)*.
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinky-gromadianamy-sotsialnoekonomichnoi-sytuatsii-ta-sotsialnoekonomichnoi-polityky-vlady-sotsialne-samopochuttia-gromadian-veresen-2024r>
- European Values Study. (2022). *EVS trend file 1981–2022*. EVS Foundation.
- International Labour Organization. (2024). *The impact of the war on women's employment in Ukraine*.
- Marzenyuk, T., & Kravets, D. (2024). *The attitude of Ukrainian society toward equal rights and opportunities in the military sphere*. National University of Kyiv-Mohyla Academy.
- Strelnyk, O. (2024). Men are defenders, women are defended? How the war affects public attitudes toward gender roles in Ukraine. *Journal of Political and Military Sociology*, 52(1), 45–67.
- United Nations Development Programme. (2024). *Youth of Ukraine 2024*. UNDP Ukraine.
<https://www.undp.org/ukraine/publications/impact-war-youth-ukraine-2024>
- UN Women. (2024a). *In the Ukraine war, women are on the front lines and leading recovery*.
<https://www.unwomen.org/en/news-stories/feature-story/2024/03/in-the-ukraine-war-women-are-on-the-front-lines-and-leading-recovery>
- UN Women. (2024b). *1,000 days of the full-scale war: Ukrainian women drive humanitarian response and recovery amid growing security threats*.
<https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-release/2024/11/1000-days-of-the-full-scale-war-ukrainian-women-drive-humanitarian-response-and-recovery-amid-growing-security-threats>
- UN Women. (2025). *Press briefing by UN Women on the 3-year mark of the war in Ukraine*.
<https://www.unwomen.org/en/news-stories/press-briefing/2025/02/press-briefing-by-un-women-on-the-3-year-mark-of-the-war-in-ukraine>

Hazda Vladyslav¹

Email: vladgazda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5679-1814>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22964661>

Communities of Practice in Ukraine's Societal Transformation: Conceptual Relevance and Institutional Resilience

Issues in the Development of Sociological Theory: Institutional Resilience, Civic Participation, and the Architecture of Peace. Proceedings of the XXIII International Scientific and Practical Conference «Issues in the Development of Sociological Theory», May 29, 2026 (Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv). – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. 270 p.

The prolonged Russo-Ukrainian war has placed Ukrainian society under conditions of sustained institutional stress, in which the functioning of formal organisations in the state, civic, and business sectors is increasingly mediated by horizontal, voluntary forms of cooperation. Sztompka (2023) drew on the sociological tradition of unintended consequences – from Merton's latent functions to Coser's positive functions of conflict – to identify ten «bright lights in the night of war» for Ukrainian society. The second of these is the «outbreak of mobilization of responsible citizenship and civil society by self-organization, solidarity, mutual support and help». But what is important: civic mobilisation does not translate into durable institutional resilience automatically. It requires new analytical approaches capable of explaining how the strengths of civil society can be integrated into institutional capacity. The concept of communities of practice (CoP) is one such tool: it directs attention to activity-based communities in which professional competence is sustained through mutual engagement, trust, and shared practice.

This thesis argues that the concept of CoP, introduced by Lave and Wenger (1991) and developed by Wenger-Trayner et al. (2022), offers a productive analytical lens for one new format in Ukraine's societal transformation: the horizontal, activity-based associations that sustain professional learning, knowledge circulation, and collective competence inside or in parallel with formal institutions. The issue has two linked steps: (a) to demonstrate the conceptual relevance of CoP for Ukrainian sociology by locating it within the broader sociological discourse on community; (b) to show, through Ukrainian empirical cases, how CoP functions as a mechanism of institutional resilience.

To grasp what CoP offer as an analytical lens, it is useful to situate the concept briefly within the broader sociological tradition of theorising community. The sociological study of community has long oscillated between romanticisation and disenchantment. Tönnies's (1887/1965) dichotomy of *Gemeinschaft* and *Gesellschaft* offered an aggregated typology of two ideal forms, but proved limited for empirical work because it could not separate analytical inquiry from normative idealisation. Durkheim's (1893/1964) shift to a disaggregated approach was the important breakthrough: community came to be understood not as a fixed dichotomy but as a configuration of variable properties – density of ties, ritual interaction, perceived similarity, group size – that integrate individuals across traditional and modern contexts.

---

¹ Postgraduate student, Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine: Kyiv, Kyiv City, UA.

This trajectory culminates in Brint's (2001) typology, which reconstructs the concept along four partitioning variables: context of interaction (geography vs. choice), basis of motivation (activity vs. belief), spatial concentration, and mode of communication. Within this framework, CoP are most accurately classified as elective, activity-based communities: members join voluntarily, are bound by shared engagement in a domain of practice, and retain individual perspectives that the community itself treats as a learning resource rather than a deviation. Unlike the working group or formal team, with which CoP are often confused in managerial literature, a CoP is not constituted around an externally given task and does not dissolve upon its completion (Wenger-Trayner et al., 2022).

Two implications follow. First, CoP belong to the mainstream of post-territorial sociological theory of community, not merely to applied managerial vocabulary. Second, CoP orient the analytical gaze towards relationships rather than structures – a shift particularly germane to a society in which formal structures are under strain and horizontal trust networks have assumed more functional weight. A recent comprehensive review of three decades of CoP scholarship (Nicolini et al., 2022) reinforces this case, identifying three principal lenses through which CoP have been studied – learning, innovation, and the defence of expertise – and calling for renewed engagement of the concept with mainstream sociological and organisational theory.

Wenger-Trayner et al. (2022) define a CoP through three interdependent structural elements. The domain delineates a field of shared expertise and grounds collective identity; it may correspond to a profession, a role, or a cross-disciplinary challenge. The community is the relational substrate in which learning occurs: a stable yet voluntary configuration linked by mutual trust, loyalty, and shared understanding of professional context. The practice is the ongoing joint activity through which competence develops – participants engage as practitioners, the learning is practical in character, and they practise together through varied formats of interaction. A CoP is not constituted by formal markers (a website, shared title, periodic meetings) but emerges only when members interact, build relationships, and progressively take ownership of collective learning (Wenger, 2011). This distinguishes CoP from networks (which lack a shared domain), from teams (which dissolve with the task), and from training programmes (which deliver an externally designed curriculum).

While CoP are the most localised analytical unit in the situated-learning tradition, recent scholarship has extended this perspective to *landscapes of practice* – the totality of communities and networks that constitute a living knowledge area within a given domain (Wenger-Trayner et al., 2015). Ackermann et al. (2023) argue that mobilising such landscapes is essential for addressing grand challenges – large, complex, wicked problems that exceed the response capacity of any single organisation or community. Post-war reconstruction in Ukraine is paradigmatically such a challenge: it spans state, civic, and corporate sectors; it requires coordination across jurisdictions and institutional fields; it demands joint sense-making under permanent uncertainty. Within this framing, the Ukrainian CoP discussed below are not free-standing curiosities but nodes within emergent landscapes – of public-

sector reform (OKR UA), of access to justice (AGRU), and of post-traumatic professional sustainability across both.

If institutional resilience denotes the capacity of an organisational field – state, civic, or business – to maintain function under shock and to rebuild adaptive capacity, then CoP contribute along at least three dimensions: (a) they constitute horizontal trust networks that operate when vertical command structures degrade; (b) they sustain an infrastructure for transferring expertise that compensates for gaps in formal training; and (c) they form sites where professional identity is reproduced, mitigating the personnel turnover and trauma that wartime conditions impose. Two Ukrainian cases illustrate the argument.

OKR UA is a community organised around the Objectives and Key Results management methodology. It emerged in the wake of OKR implementation at the Ministry of Digital Transformation and has since expanded into a cross-sectoral network of initiative-driven leaders from business, state, and civic organisations (OKR UA, 2026). Its domain is goal-setting and performance management; the community sustains itself through WhatsApp, Facebook, and LinkedIn channels, periodic offline meetings, and an open roadmap of member-led initiatives; the practice combines the production of guides and checklists, workshops, presentations of OKR systems to municipal and state structures, and the cultivation of new OKR champions. OKR UA exemplifies how a CoP can act as soft infrastructure for state capability: it diffuses managerial expertise horizontally into the public sector without the latencies of formal training systems and creates a pool of practitioners who carry methodology across institutional boundaries.

The Association of Civic Advisors of Ukraine (AGRU) is a nationwide volunteer network of paralegal advisors operating in local communities (AGRU, 2026). Members enter through a structured training programme and interact regularly via WhatsApp groups and offline regional meetings; the network currently comprises 226 advisors and has processed over 5,600 client requests. The domain is paralegal assistance in communities; the community is sustained both by training-based induction and by continuous regional coordination; the practice combines case consultations with collective reflection and is supported by tools such as the Paralegals mobile application and the PRAVOGames legal-literacy instrument introduced in war-affected communities of Sumy and Chernihiv oblasts. AGRU has institutionalised psychological support for its advisors as a wartime priority. As a CoP, AGRU operates as a parallel civic infrastructure of legal access that complements an overstretched state system, particularly in front-line and rural settings.

Beyond these cases, the breadth of the phenomenon is signalled by the existence of corporate CoP within Ukrainian IT firms such as EPAM and SoftServe and by professional CoP such as MetaSpilnota for community managers – instances which together suggest that CoP are a structurally widespread, if undercounted, feature of Ukrainian organisational life.

Under conditions of war and systemic crisis, the study of CoP in Ukraine acquires particular weight. They can function as important instruments for building

horizontal trust networks, social resilience, and organisational capacity — as the two cases examined above demonstrate.

Yet, despite extensive treatment in the international academic literature and broad practical uptake across business, public administration, civil society, and education, CoP in Ukraine remain a feature of social reality that has scarcely been examined sociologically. The concept itself developed within learning theory and social anthropology as a distinct line of inquiry. Although not directly anchored in sociological community theory, it continually draws on concepts native to sociology — and in doing so raises a set of questions of legitimate interest to the discipline: criteria of identification, dynamics of formation and functioning, modes of interaction with adjacent forms of social interaction, and others.

Examining CoP through a sociological lens would open new perspectives for understanding and developing them, with downstream consequences for organisational development in the state, civic, and business sectors — the fields in which such communities are most widespread. As Ukraine moves towards post-war reconstruction, the systematic sociological study of CoP — both as a theoretical category and as an empirical phenomenon — is positioned to contribute to a more accurate understanding of how Ukrainian society sustains and rebuilds its institutional fabric.

LITERATURE

- Ackermann, F., Pyrko, I., & Hill, G. (2023). Mobilizing landscapes of practice to address grand challenges. *Human Relations*. <https://doi.org/10.1177/00187267221137884>
- AGRU. (2026). *Association of Civic Advisors of Ukraine*. Retrieved May 15, 2026, from <https://paralegals.org.ua>
- Brint, S. (2001). Gemeinschaft revisited: A critique and reconstruction of the community concept. *Sociological Theory*, 19(1), 1–23. <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00125>
- Durkheim, E. (1964). *The division of labor in society*. Free Press. (Original work published 1893)
- Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge University Press.
- Nicolini, D., Pyrko, I., Omidvar, O., & Spanellis, A. (2022). Understanding communities of practice: Taking stock and moving forward. *Academy of Management Annals*, 16(2), 680–718. <https://doi.org/10.5465/annals.2020.0330>
- OKR UA. (2026). *OKR UA Global*. Retrieved May 15, 2026, from <https://jobs.dou.ua/companies/okr-ua-global/>
- Sztompka, P. (2023). The bright side of a tragedy: On the unintended and unanticipated consequences of the barbaric aggression. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 1, 6–9.
- Tönnies, F. (1965). Gemeinschaft and Gesellschaft. In T. Parsons, E. Shils, K. D. Naegle, & J. R. Pitts (Eds.), *Theories of society* (pp. 191–201). Free Press. (Original work published 1887)
- Wenger, E. (2011). *Communities of practice: A brief introduction*. National Science Foundation. <https://hdl.handle.net/1794/11736>
- Wenger-Trayner, E., Fenton-O’Creedy, M., Hutchinson, S., Kubiak, C., & Wenger-Trayner, B. (Eds.). (2015). *Learning in landscapes of practice: Boundaries, identity, and knowledgeability in practice-based learning*. Routledge.
- Wenger-Trayner, E., Wenger-Trayner, B., Reid, P., & Bruderlein, C. (2022). *Communities of practice within and across organizations: A guidebook*. Social Learning Lab.

Гетман Юлія¹Email: yuliia.hetman@knu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8300-520X><https://doi.org/10.5281/zenodo.22964682>

Політична участь різних вікових груп як ресурс демократичної стійкості в умовах лімінальності

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Ключовим питанням сучасної соціологічної теорії залишається те, за яких умов громадянська участь стає дієвим ресурсом демократичної стійкості, а не лише декларативним атрибутом демократичного устрою. Це питання набуває особливої гостроти в суспільствах, що перебувають у стані структурної невизначеності. Українське суспільство є показовим кейсом тривалої лімінальності – стану «затяжного переходу», у якому звичні інституційні рамки послаблюються, а нові ще не стабілізувалися (Van Genner, 1960; Turner, 1969; Thomassen, 2014). До повномасштабної війни воно вже перебувало в стані інституційної незавершеності; війна поглибила цю невизначеність, водночас активізувавши компенсаторні механізми громадянської самоорганізації.

У соціологічній теорії лімінальність розглядається не лише як кризовий стан, а як простір трансформації суспільних відносин та потенційного оновлення інституційних практик (Szakolczai, 2000, 2015; Horvath та ін., 2015). Саме в лімінальних умовах дефіцит вертикальних інституційних ресурсів активізує горизонтальні форми взаємодії – волонтерські мережі, цифрові спільноти, низові громадянські ініціативи. Адже у країнах нестійкої інституційності, де норми та цінності держави сприймаються радше як декларативні, низька довіра до влади змушує акторів громадянського суспільства виходити на передову суспільних змін та виробляти свої норми та «правила гри» для власної ефективності та стійкості (Гетман, 2025).

У цьому контексті аналіз міжкогортних відмінностей у формах та інтенсивності політичної участі дозволяє виявити, як різні вікові групи по-різному залучаються до практик, що підтримують демократичну стійкість в умовах нестабільності. Для аналізу виокремлено три вікові когорти (18–35 років, 36–50 років та 51+) у двох масивах даних: ESS Round 11 (2024) по Україні (N = 1934) та моніторингове опитування Інституту соціології НАН України (червень–липень 2024 р., N = 4101).

Дані ESS Round 11 засвідчують виразну когортну диференціацію репертуарів участі. Молодша когорта (18–35 років) виявляє вищу залученість до форм, що не потребують значних ресурсів та характеризуються вираженим цифровим виміром: підписання петицій (22,2% проти 15,4% у середній когорті та 5,3% серед старших), поширення політичного контенту онлайн (18,8% проти 18,0% середнього віку та 12,7% серед старших). До волонтерської

¹ Доктор філософії, асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

активності частіше долучається молоде покоління, тоді як старша когорта залучається майже вдвічі рідше (21,4%, 19,4% у середній когорті та 12,6% серед старших).

Натомість старша когорта (51+) вирізняється вищим рівнем партійної ідентифікації: близькість до партії відчують 15,0% проти 7,5% серед молодших. Попри міжкогортні відмінності, усі вікові групи демонструють стабільно низьку залученість до інституційних форм участі – членство в партіях або групах тиску не перевищує 3,7% у жодній з когорт, що свідчить про переважання індивідуалізованих стратегій громадянської дії над колективно-організаційними.

Таким чином, громадянська активність українців тяжіє до індивідуалізованих і дистанційних форматів, що не вимагають сталої організаційної прив'язки та допускають епізодичну участь. Це узгоджується із загальноєвропейською тенденцією до «рідкої» політичної участі (*liquid participation*) (Bennett & Segerberg, 2012), за якої громадяни надають перевагу гнучким, низькозобов'язуючим формам дії над традиційними партійними та колективними структурами.

Дані моніторингу ІС НАН України підтверджують і деталізують цю картину в цифровому вимірі. Такий розподіл за віком свідчить, що молодша вікова група 18–35 років демонструє найвищу онлайн-активність у більшості інтерактивних та мобілізаційних форм. Зокрема, саме молодь найчастіше підписує петиції – 34,8%, залишає лайки та коментарі на суспільно-політичні теми – 22,7%, підтримує соціальні ініціативи – 22,5%, а також голосує за перейменування вулиць – 14,2%.

Молоді респонденти також частіше поширюють громадсько-політичний контент, обговорюють проблеми онлайн, ініціюють заходи через інтернет і створюють власний контент. Отже, саме молодь найбільш активно використовує цифрове середовище не лише для споживання інформації, а й для участі та впливу.

Також показово, що серед молоді частка неучасті в жодній формі онлайн-активності є досить великою. Це означає, що молодь є більш поляризованою: одна частина дуже активна, а інша дистанційована від таких практик. Примітно, що середнє покоління (36–50) також не демонструє значних відмінностей від молодшого в окремих практиках, що може свідчити про нівелювання цифрового розриву в умовах воєнної мобілізації. Водночас варто зазначити, що старше покоління (51+ років) частіше залучається до онлайн-активності з низькими транзакційними витратами, наприклад шукає інформацію, залишає коментарі.

Таким чином, вікові розподіли в обох масивах свідчать, що унормування та узвичаєння офлайн та онлайн-активності відбувається нерівномірно: простіше для молоді та складніше для людей старшого віку. Однак не можна вважати, що вік є бар'єром для інтеграції до громадсько-політичної залученості та цифрової публічної сфери.

Зважаючи на глобальну тенденцію до зростання популістських настроїв, що створюють загрози для демократії, зокрема згасання громадянської

активності (Резнік, 2022) та ризики для повоєнного відновлення конкурентного політичного життя (Резнік, 2024), окремої уваги заслуговує розподіл цих настроїв у різних вікових групах.

Отже, розподіл підтримки популістських тверджень за віком засвідчує, що молодь (18–35) демонструє найнижчий рівень народоцентризму (49,6% підтримують тезу про мудрість народу порівняно з 64,8% серед 51+) та найменшу підтримку маніхейського виміру популізму: лише 18,1% вважають результат важливішим за дотримання закону, а тезу про компроміс як зраду принципів поділяють 43,7%. Водночас антиелітарні орієнтації є рівномірно поширеними в усіх когортах (61,3% проти 60,2–60,4%), що свідчить про міжгенераційну спільність запиту на оновлення еліт. Отже, молодь вирізняється не відкиданням антиелітизму, а більшою прихильністю до процедурних і правових норм, і це критично важливо для демократичної участі.

Таким чином, когортний аналіз політичної участі в умовах ліміальності дозволяє переосмислити поняття демократичної стійкості. По-перше, стійкість демократії в кризових суспільствах підтримується не через інституційну стабільність, а через гнучкі, мережеві форми онлайн-участі найбільш активних громадян, а саме молодшої когорти. По-друге, крос-когортна волонтерська мобілізація свідчить про те, що ліміальний стан здатний тимчасово нівелювати міжпоколіннєві відмінності у форматах участі, формуючи ситуативну громадянську солідарність. По-третє, нижчі популістські орієнтації молодшої когорти є ресурсом демократичної стійкості в довгостроковій перспективі. Водночас домінування гнучких і низькозатратних форм активності за рахунок стійкої інституційної залученості залишається ризиком для відтворення демократичних інститутів.

ЛІТЕРАТУРА

- Гетман, Ю. (2025). Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов великої війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 61–78. <https://doi.org/10.15407/sociology2025.01.061>
- Резнік, О. (2022). Популізм у суспільстві з надлишком викликів: загроза демократії чи можливість її коригування? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 65–80. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.03.065>
- Резнік, О. (2024). Популістські орієнтації українців під час повномасштабної війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 80–92. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.01.080>
- Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739–768. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>
- European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). (2024). *ESS11 – integrated file, edition 1.0* [Data set]. Sikt – Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research. https://doi.org/10.21338/ess11e01_o
- Horvath, A., Thomassen, B., & Wydra, H. (Eds.). (2015). *Breaking boundaries: Varieties of liminality*. Berghahn Books.
- Szokolczai, A. (2000). *Reflexive historical sociology*. Routledge.

- Szokolczai, A. (2015). Liminality and experience. In A. Horvath, B. Thomassen, & H. Wydra (Eds.), *Breaking boundaries: Varieties of liminality* (pp. 11–38). Berghahn Books.
- Thomassen, B. (2014). *Liminality and the modern: Living through the in-between*. Ashgate.
<https://doi.org/10.4324/9781315592435>
- Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Aldine.
- Van Gennep, A. (1960). *The rites of passage* (M. B. Vizedom & G. L. Caffee, Trans.). University of Chicago Press.

Редькіна Ганна^I*Email: annainred@gmail.com*ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7000-8062>**Князева Людмила^{II}**<https://doi.org/10.5281/zenodo.22964737>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Парадокси громадянської участі молоді в умовах війни: між волонтерською мобілізацією та політичним абсентеїзмом

Емпіричний аналіз ціннісних засад національної ідентичності української молоді вимагає звернення до масштабних масивів соціологічних даних, накопичених протягом років незалежності, й дозволяє відтворити динаміку змін у свідомості молодого покоління українців. Процес трансформації ціннісних засад національної ідентичності української молоді не був лінійним. Його можна охарактеризувати як складний шлях від пострадянської невизначеності та пріоритету матеріального виживання до кристалізації стійкого громадянського ядра в умовах екзистенційної загрози.

Цінності української молоді до 2013 р. відобразили покоління перехідного періоду. Перші два десятиліття незалежності характеризувалися станом, який у соціології визначається як аномія – розмитість ціннісних орієнтирів. Молодь цього періоду формувалася в умовах економічної нестабільності та незавершеного націєтворення, що утворило проблему формування національної самоідентифікації та національної гордості. Як свідчать дані, наведені в соціологічних дослідженнях, процес ідентифікації молоді з державою відбувався повільно.

Згідно з результатами соціологічного дослідження «Студенти – образ майбутнього», проведеного Інститутом Горшеніна у 2011 р., рівень національної гордості був помірним. Лише 55,4 % студентської молоді України зазначили, що пишаються своїм громадянством. Це свідчило про те, що майже для половини молодих людей громадянство було радше формально-правовим статусом, аніж ціннісним надбанням (Клаунінг, 2011).

Загальнонаціональні показники ідентифікації у цей період (дані моніторингу Інституту соціології НАН України) також демонстрували повільне зростання: у 2000–2012 рр. частка тих, хто ідентифікував себе насамперед як «громадянин України», коливалася в межах 41–48 % (Результати національних щорічних моніторингових опитувань, 2006, с. 485).

Ціннісна матриця молоді цього періоду була значною мірою матеріалістичною, життєвими пріоритетами були виживання та стабільність. Дослідження 2011 р. зафіксувало, що молодь найбільше турбували базові проблеми безпеки та економіки. Найважливішими викликами було названо:

^I Кандидат політичних наук, доцент, Дніпровський державний технічний університет.

^{II} Здобувач освіти другого (магістерського) рівня, Дніпровський державний технічний університет.

політичну нестабільність – 51,3 %; економічний розвиток – 49,5 %; корупцію – 46,7 %. Водночас питання молодіжної політики хвилювали лише 7,9 %, а соціального захисту – 18,6 %. Це вказує на те, що молодь почувалася незахищеною і пріоритезувала стабільність над громадянською активністю (Клаунінг, 2011).

Слід звернути увагу на культурну і геополітичну невизначеність українців. У цей період зберігався суттєвий регіональний та культурний розкол, який впливав і на молодь. За даними Центру Разумкова, у 2006 р. лише 52 % громадян вважали рідною українську мову, тоді як 30,7 % – російську, 15,6 % – обидві мови рівною мірою (Ідентичність громадян України, 2023). Ще більш показовим був геополітичний вектор. У 2006 р. населення оцінювало культурну близькість з жителями РФ дуже високо – 6,8 бала за 10-бальною шкалою, що значно перевищувало близькість з країнами Заходу (наприклад, з Польщею – лише 3,7 бала) (Ідентичність громадян України, 2023; Якименко & Литвиненко, 2006, с. 10). Це створювало для молоді ситуацію так званого цивілізаційного шпагату, коли європейські прагнення конфліктували з пострадянською культурною інерцією.

Революція Гідності та початок російської агресії у 2014 р. стали першим потужним імпульсом для зміни цінностей. У період 2014 – 2021 рр. відбулася так звана постмайданна трансформація, де молодь виступила рушієм протестів. Однак подальша динаміка виявила парадоксальні зрушення:

1. Зростання патріотизму поруч з політичним абсентеїзмом. У 1998 р. електоральна активність молоді (18–29 років) була доволі високою і становила 67 %. Однак згодом почався спад інтересу до інституційної політики: вже у 2014 році на вибори прийшли лише 46 % молодих людей. У 2017 році відчуження поглибилося: 65 % молоді заявили, що здебільшого не цікавляться політичним життям. Найнижчий показник участі було зафіксовано у 2019 році, коли в першому турі президентських виборів проголосували лише 40 % молоді. Водночас саме у 2019 році спостерігається цікавий феномен: на тлі рекордно низької явки 72 % молодих людей декларували, що вважають себе патріотами України (Яворська, 2008, с. 35). Ця хронологія свідчить про формування специфічного типу громадянської свідомості: молодь не втрачала патріотизму, але поступово зневірювалася у традиційних політичних механізмах (виборах), шукаючи, ймовірно, інші шляхи самовираження. Цей розрив свідчив про кризу довіри до державних інституцій: молодь любила Україну, але не вірила політикам (Дані Національного екзит-полу, 2019).

2. В ієрархії цінностей свобода понад усе. Соціологічне дослідження «Що українці думають і знають про права людини» 2017 р. зафіксувало важливий ціннісний зсув. Для громадян (включно з молоддю) пріоритетними стали: свобода – 80,3 %; безпека – 71,9 %; справедливість – 70,1 % (Печончик, 2017, с. 27–28). Цінність толерантності опинилася на периферії. Її важливість відзначили 25 % респондентів, що свідчить про те, що в умовах загрози суспільство мобілізується навколо цінностей виживання і захисту своїх прав,

відсуваючи ліберальні цінності прийняття «іншого» на другий план (Печончик, 2017, с. 27–28).

3. Європейський вибір як норма. У цей період відбулася кристалізація геополітичного вибору. У молодіжному середовищі підтримка вступу до НАТО на початку 2020 р. становила 54 %, а позаблокового статусу – лише 22 %. Цей тренд підтверджується і найновішими даними. За результатами соціологічного опитування наприкінці 2024 р., підтримка вступу до ЄС серед молоді залишається рекордно високою – понад 90 %, а частка тих, хто підтримує вступ до НАТО, становить 89 % (найвищий показник за всю історію спостережень). Це свідчить про те, що євроатлантичний вибір для молоді є остаточним і не підлягає ревізії навіть на тлі втоми від війни (Підтримка вступу до ЄС, 2024). Прихильне ставлення до демократії як цінності декларували 75 % молоді (проти 51 % серед старших поколінь). Це підтверджує тезу про те, що молодь стала носієм модерних політичних поглядів, хоча й не поспішала реалізовувати їх через голосування (Молодь, політика та ідентичність, 2020).

4. Під впливом повномасштабної війни 2022 р. відбулася консолідація суспільства. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. стало точкою біфуркації, яка докорінно змінила структуру національної ідентичності. Відбулася масштабна переоцінка цінностей, яку фіксують дослідження 2022–2025 рр. Показники національної ідентичності та національної гордості досягли свого історичного максимуму. Динаміка самоідентифікації демонструє ознаки формування поліетнічної нації. Частка тих, хто ідентифікує себе насамперед як «громадянин України», зросла з 62,6 % у 2021 р. до 79,7 % у липні 2022 р. і 79,5 % у 2023 р. (Дембіцький, 2023, с. 23), локальні ідентичності відійшли на задній план. Показник національної гордості демонструє абсолютний максимум. У 2023 р. 94 % громадян відповіли, що пишаються своїм громадянством (з них 71 % – «дуже пишаються») (Мищенко, 2023, с. 185). Для порівняння: протягом 2000–2003–2005 рр. «дуже пишалися» лише 20,3 % (Якименко & Литвиненко, 2006, с. 4). Важливо, що це зростання відбулося в усіх регіонах, нівелювавши відмінності між Сходом і Заходом (Мищенко, 2023, с. 185).

5. Ціннісні домінанти змінилися. Війна змінила пріоритети, вивівши на перший план цінності збереження нації. За даними дослідження агенції Info Sapiens у вересні 2022 р., для українців найважливішими стали: власна безпека та безпека близьких – 98,5 %; державна незалежність України – 97,1 %; демократичний розвиток країни – 94,0 % (Жуленьова, 2022, с. 331). Водночас така висока консолідація навколо державних пріоритетів супроводжується значним психологічним навантаженням на особистість, адже запит на безпеку є прямою реакцією на загрозу життю. Важливим індикатором ціннісних змін є емоційно-психологічний стан молоді, який коливається між надією та виснаженням. За даними дослідження 2024 р., 42 % молодих українців відчують надію, коли думають про майбутнє України, але водночас 31 % відчують тривогу (Таміліна, 2024). Показово, що цінність матеріального добробуту (73,3 %) поступилася місцем цінностям

державності (Жуленьова, 2022, с. 331). Якщо у 2012 р. проголошення Незалежності підтримали б 62 %, то у серпні 2022 року цей показник серед молоді та загалу зріс до 97 % (Сімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022). Майбутнє України респонденти описували трьома ключовими словами: вільна, незалежна, багата. Це свідчить про те, що для молоді Свобода стала екзистенційною категорією (Сімнадцяте загальнонаціональне опитування, 2022). Також, попри тривалу війну, молодь демонструє найнижчу готовність до поступок агресору. Згідно з підсумковим опитуванням Фонду «Демократичні ініціативи» у 2024 р., 74 % українців, з них понад 80 % молоді, не згодні на територіальні поступки заради миру (Підтримка вступу до ЄС, 2024).

6. Відбувся остаточний цивілізаційний розрив з РФ. Молодь стала авангардом культурного спротиву. У геополітиці станом на січень 2023 р. підтримка вступу до ЄС сягнула 92 % (Зовнішньополітичні орієнтації громадян України, 2023), до НАТО – 86 % (Можливості та перешкоди, 2023, с. 32). Сформувалася культурна дистанція: самооцінка культурної близькості з жителями РФ впала з 6,8 бала (у 2006 р.) до 1,4 бала у 2023 р. (Ідентичність громадян України, 2023). Спостерігається культурний бойкот: за соціологічними даними 2024 р., абсолютна більшість підлітків 13–15 років вважають неприйнятним споживання російського контенту (Національне опитування молоді, 2024).

7. Мова як маркер національної ідентичності. Відбулася докорінна зміна мовної ситуації. Якщо у 2006 р. українську рідною вважали 52 % громадян, то у 2023 р. – 78 % (Спільна ідентичність громадян України, 2006, с. 4–5; Мищенко, 2023, с. 181). Щодо практики спілкування, за соціологічними даними групи «Рейтинг» у лютому 2023 р., 58 % українців спілкуються вдома виключно українською, 30 % – двома мовами, і лише 11 % – російською (Всеукраїнське опитування, 2023, с. 70). Для молоді перехід на українську став актом ціннісного вибору.

Виявлений розрив між високою готовністю до волонтерської допомоги та низьким інтересом до інституційної політики (партій, виборів) дозволяє говорити про специфічну модель «кризового громадянства». В умовах екзистенційної загрози молодь обирає стратегію прямої дії. Волонтерство стає для молодого покоління формою «швидкої політики», де результат є видимим і деперсоніфікованим від бюрократичних процедур. Це свідчить про домінування горизонтальних зв'язків над вертикальними: довіра до волонтерських фондів та конкретних бойових підрозділів значно перевищує довіру до політичних партій. Така ситуація створює парадокс: молодь демонструє надзвичайну «інституційну стійкість» суспільства на рівні громад, забезпечуючи життєдіяльність соціуму в критичні моменти, але водночас виявляє політичний абсентеїзм, який у довгостроковій перспективі може загрожувати процесам демократичної ротації еліт. Політична пасивність молоді – це не апатія, а радше форма протесту проти застарілих форм політичної комунікації, які сприймаються як корумповані або неефективні порівняно з гнучкістю волонтерського руху.

Попри консолідацію, у соціологічних дослідженнях фіксується низка тривожних процесів, які характеризують стан молодіжного середовища у 2023–2024 рр. Показники громадянської активності не збігаються з показниками мілітарної участі. Дослідження «Вплив війни на молодь України» 2023 р. виявило специфічний розрив у формах патріотизму: висока соціальна активність (94 % молоді роблять пожертви), проте стриманість щодо військової служби (62 % молодих людей не розглядали для себе можливість долучитися до лав ЗСУ) (Волосевич та ін., 2023, с. 64–65).

Важливим чинником, що пояснює волонтерську мобілізацію, є диджиталізація громадянської участі. Для української молоді «цифрова солідарність» (донати через мобільні застосунки, поширення інформації, цифрова логістика) стала основним способом реалізації свого патріотизму. Це змінює саму архітектуру миру: участь стає постійною, дрібномасштабною, але масовою. Проте цифрова участь ще більше поглиблює розрив з традиційною політикою, адже державні інституції (крім окремих сервісів типу «Дія») все ще сприймаються як менш технологічні та закриті системи.

Відстежується політичне відчуження. Війна не пододала прірву між молоддю та політичними інститутами. У 2023 р. 84 % молоді заявили, що взагалі не планують долучатися до політичних партій або спілок (Волосевич та ін., 2023, с. 63). Міграційні настрої демонструють наявність серйозних ризиків: згідно з Національним опитуванням молоді 2024 р., 83 % молоді 16–35 років бачать своє майбутнє на Батьківщині, проте серед тих, хто виїхав за кордон, значна частина хотіла б залишитися там на постійне проживання (Національне опитування молоді, 2024). Аналіз дозволяє виокремити ризик соціального вигорання. Висока інтенсивність волонтерської участі на тлі тривоги за майбутнє створює стан, який соціологи називають «презентизмом» – зосередженістю на виживанні тут і зараз. Відсутність віри в можливість впливати на державні рішення через вибори може призвести до того, що після завершення активних бойових дій молодь може обрати стратегію внутрішньої еміграції або реальної міграції, якщо не буде створено нових інклюзивних механізмів політичної участі.

Отже, зафіксований парадокс між волонтерською надмобілізацією та політичним абсентеїзмом свідчить про зміну самої природи громадянської участі. Для сучасної молоді «політичне» перестало асоціюватися з партіями чи виборами, натомість перемістившись у площину прямої соціальної дії та відповідальності за громаду. Це вказує на формування моделі «активного громадянства без довіри до інститутів», де висока інституційна стійкість суспільства тримається на горизонтальних зв'язках, а не на вертикальній ієрархії. Подолання цього розриву є критичним для майбутньої архітектури миру, адже вимагає перетворення енергії волонтерського спротиву на сталий інструмент довгострокового державного будівництва. Трансформація від аномії до мобілізації відбулася, але перетворення волонтерської енергії у сталу політичну участь залишається головним викликом для інституційної стійкості України. Формування архітектури миру вимагатиме від держави конвертації високої суспільної довіри до армії та волонтерів у довіру до нових політичних

інститутів, де молодь бачитиме себе не лише ресурсом допомоги, а й суб'єктом прийняття рішень.

ЛІТЕРАТУРА

- Волосевич, І., та ін. (2023). *Вплив війни на молодь України*. Київ.
- Всеукраїнське опитування. (2023, лютий). Соціологічна група «Рейтинг».
https://iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/IRI%20Ukraine%20Poll_March%2023_o.pdf
- Дані Національного екзит-полу'2019. (2019). Центр Разумкова.
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dani-natsionalnogo-ekzytpolu2019-shchodo-rezultativ-vyboriv-do-verkhovnoi-rady-ukrainy-standom-na-1800>
- Дембіцький, С. (2023). *Соціологічний моніторинг «Українське суспільство»*. Інститут соціології НАН України. <http://surl.li/koqek>
- Жуленьова, О. (2022). Вплив війни на ціннісні пріоритети. У *Українське суспільство в умовах війни. 2022* (с. 326–336).
- Зовнішньополітичні орієнтації громадян України. (2023). Центр Разумкова.
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy>
- Ідентичність громадян України: тенденції змін. (2023). Центр Разумкова.
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
- Клаунінг, Н. (2011). Україна і Польща мають однакові проблеми. *Наше слово*, (34).
- Мищенко, М. (2023). Ідентичність громадян України: зміни в умовах війни. *Національна безпека і оборона*, (1–2), 173–188.
- Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. (2023). Київський міжнародний інститут соціології.
- Молодь, політика та ідентичність. (2020). <https://uacrisis.org/uk/molod-polityka-ta-identychnist>
- Національне опитування молоді. (2024). MRI.
<https://mriemotadiemorazom.org/ukrainian-youth-today>
- Печончик, Т. (Ред.). (2017). *Що українці знають і думають про права людини*. Київ.
- Підтримка вступу до ЄС досягла рекордного рівня. (2024). Фонд «Демократичні ініціативи».
- Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2006. (2006). Інститут соціології НАН України.
- Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: «Ідентичність. Патріотизм. Цінності». (2022). Соціологічна група «Рейтинг».
- Спільна ідентичність громадян України. (2006). *Національна безпека і оборона*, (7).
- Таміліна, Л. (2024). Між надією та відчаєм: цінності й переконання молодих українців. *Укрінформ*.
- Яворська, Г. М. (2008). До проблеми формування європейської ідентичності в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД*.
- Якименко, Ю., & Литвиненко, О. (2006). Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій. *Національна безпека і оборона*, (1).

Малес Людмила¹*Email: mlv_ua@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8025-6019><https://doi.org/10.5281/zenodo.22964881>**Гендерна експертиза в часи війни за Незалежність України**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Гендерна експертиза, з одного боку, набуває нині все більшого поширення, саме як частина інституційних практик, зокрема як обов'язковий елемент підготовки законопроектів чи бажаний етап видання навчальних підручників. Проте в умовах війни ставлення до гендерної проблематики зазнало змін, ті, хто раніше переважно не зважали на розвиток інструментів виявлення і моніторингу різних форм дискримінації, нині ревно вивершують пріоритетність людських прав, мовляв, лише безпосередньо групові національні права тепер потребують уваги та ресурсів. Проте російська війна як війна геноцидальна, як висловився відомий правозахисник Максим Буткевич, засадничо порушує людські права та справедливість (Kult: Podcast, 2026). Агресія росії порушила права на життя, безпеку, свободу, освіту та розвиток, гідність, недоторканність приватного життя багатьох людей нашої країни. Сприяти їх відновленню, збереженню, а також недопущенню ще більшого порушення чи дискримінаційного ставлення – зобов'язання нашої держави перш за все перед своїми громадянками та громадянами, а не тільки як завдання євроінтеграційного процесу. Тож гендерна експертиза як інструмент оцінки політик ідентифікації дискримінації зберігає та посилює, з огляду на СНПК (сексуальне насильство, пов'язане з війною) та поглиблення соціально-економічних проблем, зумовлених російською агресією.

Іншою тезою в дискусіях щодо гендерної експертизи стає вимога зміни фокусу на проблеми чоловіків, які трактуються як такі, що зазнають дискримінації, адже мають не лише добровільно, як жінки, а й відповідно до чинного законодавства ставати на захист своєї країни. Власне розвиток гендерної теорії ще з минулого століття перейшов з жіночих студій, оскільки саме ця група за патріархатного гендерного порядку системно зазнає дискримінації, до гендерних студій, в колі яких є дослідження маскулінності, започатковані Девідом Гілмором, Рейвін Коннелл, Майклом Кімелом, а на українських теренах Тетяною Бурейчак, Тамарою Марценюк та ін., ЛГБТ+ та інтеграція актуальної проблематики через принцип інтерсекційності. Тож, коли йдеться про сучасну гендерну експертизу, маємо на увазі складну багатофокусну процедуру, де враховуються також ефект впливу «гегемонної маскулінності» та втрати «патріархатних дивідендів» (Connell & Messerschmidt, 2005).

¹ Докторка соціологічних наук, професорка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Відповідно до концепту гегемонної маскулінності, патріархат це ієрархія в т.ч. і в маскулінності, і мілітарність зазвичай культивувалася як спосіб просування її шаблями, тому служба в армії як ініціація для гегемонної маскулінності і розглядалася. Але в умовах колоніального порядку, ті, хто не має достатньо влади, не є привілейованими в ієрархії всередині самої імперії, стають ресурсом для її розширення (Kirichenko & Motyl, 2025; Szmyt & Dudeck, 2024). А нації, що вирвалися з її лабет, вимушені захищатися, зазнають екзистенційних випробувань, де ресурсів самих чоловіків у цьому патріархатному розподілі на воїнів-берегинь може вже не вистачати. Назагал же володіння та вміння користуватися зброєю у патріархаті розцінюється як привілей, як ще один зі ступенів волі, аналогічно до володіння та вміння користуватися машиною.

Тож замість ресентименту, слід визнати хибність патріархатного жорсткого розподілу на воїнів-берегинь, тобто і для маскулінності має нормалізуватися доглядова та обслуговуюча праця, і для жіночої соціалізації важливо вчити обороні, а в ході розбудови держави ефективним інституціям почасти делегувати, що своєю чергою має стати предметом оцінки гендерної експертизи в українському суспільстві в часи війни за Незалежність України.

ЛІТЕРАТУРА

- Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & Society*, 19(6), 829–859.
- Kirichenko, D., & Motyl, A. J. (2025, November 28). What happens to Russia's ethnic minorities after the war? *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2025/11/28/russia-war-minorities-indigenous-ethnic-republics-empire-periphery-colonialism-ukraine/>
- Kult: Podcast. (2026, 4 червня). *Що таке СПРАВЕДЛИВІСТЬ? Розмова з Максимом Буткевичем* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=XVQqMcYLgQ4>
- Szmyt, & Dudeck (Eds.). (2024). War and state among ethnic minorities in Russia [Спеціальний випуск]. *Ethnologia Polona*, 45. <https://doi.org/10.23858/ethp.2024.45.3957>

Малиш Ліна¹*Email: malysh.lina@ukma.edu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3155-3209><https://doi.org/10.5281/zenodo.22964913>

Громадянська участь населення України у сфері безпеки: чинники й індивідуальні стратегії

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

З початком війни перед українським суспільством постала низка викликів у різних сферах життя, що зумовило поширення поведінкових практик населення, спрямованих на посилення можливостей спротиву та загальної резистентності соціуму. У науковій літературі існує низка підходів до визначення форм активності індивідів у сфері громадського життя (Резнік, 2020; Савельєв, 2013; Фостер & Гетман, 2024; Barrett & Brunton-Smith, 2014). Найбільш релевантним для цього дослідження видається вжиток поняття громадянської участі (civil participation), під якою розуміється «волонтерська діяльність, спрямована на допомогу іншим, досягнення суспільного блага або вирішення громадської проблеми, включаючи роботу, що виконується самостійно або у співпраці з іншими задля здійснення змін» (Barrett & Brunton-Smith, 2014, р. 6). З доволі широкого переліку форм діяльності, які відповідають описаним характеристикам, було виокремлено лише пов'язані з безпековими викликами воєнного часу. Ці останні мають безпрецедентний для соціальної системи масштаб, ставлячи під сумнів не лише її нормальне функціонування та відтворення у часі, а й взагалі сам факт існування, відтак у цих умовах громадянська участь у безпековій сфері набуває особливого значення. На з'ясування стратегій та чинників громадянської участі у безпековій сфері, покликаних підсилювати протистояння російській військовій агресії, і спрямована ця розвідка.

Емпіричною основою дослідження є дані опитування, проведеного САТІ-студією Інституту соціології з 26 лютого по 11 березня 2026 року. Його вибірка репрезентативна для дорослого населення України (від 18 років і старше), за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Півдня та Сходу України (N=1001). Збір даних здійснювався методом САТІ за випадковою вибіркою мобільних номерів. Статистична похибка вибірки при довірчій імовірності 95% не перевищувала 3,2%, дизайн-ефект становив 1,1.

Центральне поняття дослідження — громадянська участь у безпековій сфері, під якою розумілася самостійна або колективна добровільна діяльність індивідів, спрямована на підтримку захищеності українського соціуму. Вона вимірювалася за допомогою питання: «Що з перерахованого Ви робите зараз? Я назву варіанти, а Ви по кожному скажіть — так або ні», — з-поміж альтернатив відповідей на яке було обрано такі: переказ на ЗСУ частини своїх

¹ Доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

доходів; допомога цивільним, які постраждали від війни; волонтерська діяльність на користь ЗСУ.

На основі відповідей на запитання визначалася структура громадянської участі у безпековій сфері — поширення різних її напрямів і їхнє ранжування. Для кількісної характеристики громадянської участі у безпековій сфері розраховувалася її інтенсивність — кількість тих її форм, до яких залучений індивід (значення показника варіювали у межах $[0; 3]$). Виокремлювалися три типи стратегій участі: неучасть (0 форм активності); моноучасть (1 форма активності); поліучасть (2–3 форми активності).

Подивимося спочатку на структуру громадянської участі у сфері безпеки, властиву українському соціуму. З-поміж трьох форм участі респонденти найчастіше обирали фінансову підтримку Збройних сил України — таких налічувалося 66,3%. Наступною за поширенням була допомога цивільним, яку вказали 52,8% опитаних. Суттєво рідше індивіди були долученими до волонтерства на користь ЗСУ — тих, хто ним займався, виявилось лише 23,7%. Загалом населення демонструє суттєво більшу прихильність до практик, які не потребують значних витрат зусиль, обираючи стратегію посильної допомоги. При цьому, за даними попередніх емпіричних досліджень, серед форм громадянської участі ще у довоєнний період домінували ті, які потребували незначних колективних зусиль та організаційних умінь (Резнік, 2020). Така тенденція вказує не лише на брак у населення знань про ефективну самоорганізацію, а й на відсутність сформованих механізмів її здійснення.

Попри певний брак колективності громадянської участі у безпековій сфері, її загальний рівень виявився доволі високим: хоча б одну її форму відзначили 83,3% опитаних. Найпоширенішою стратегією участі була поліучасть, властива майже половині опитаних. Моноучасть мала меншу популярність — її застосовували 34,6% респондентів. Стратегія неучасті спостерігалася у 16,7% респондентів (рис. 1).

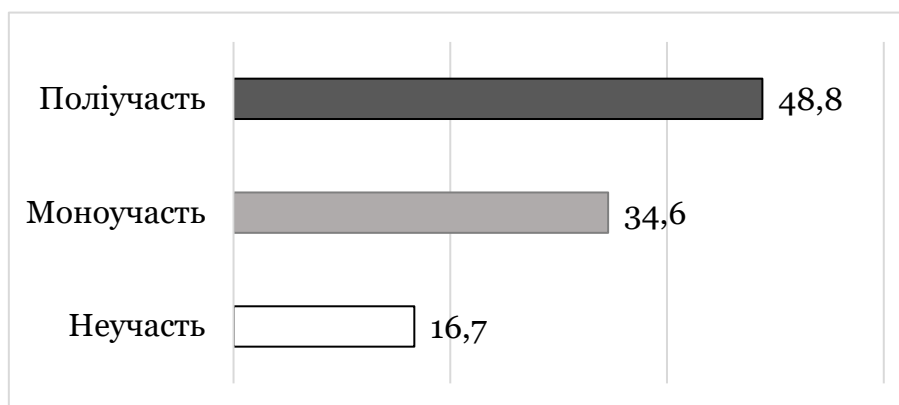

Рисунок 1. Стратегії громадянської участі у безпековій сфері, %

Вдаючись до з'ясування чинників участі, зауважимо, що відповідно до ресурсної гіпотези (resource hypothesis) активність долучення індивідів до різних її форм у тих чи тих сферах життя пов'язана з обсягами наявних у них

благ і можливостей (Karakos, 2013; Lancee & Van de Werfhorst, 2012). В опитувальнику було презентовано такі змінні для їхньої фіксації.

Рівень освіти, виміряний як дихотомія «відсутня вища освіта — наявна вища освіта», відображав наявний у індивіда обсяг знань.

Економічна депривація описувала кількість фінансових ресурсів індивідів. Її рівень фіксувався на основі запитань щодо необхідності економити на таких благах, як продукти харчування; оплата комунальних послуг; бюджетні електроприлади; нова велика побутова техніка; дорогі товари. До бідних належали ті, хто міг дозволити собі щонайбільше купівлю харчів; до осіб з середніми доходами — ті, хто не економив на оплаті комунальних послуг та/або бюджетних електроприладах, але економив на дорожчих товарах та послугах; заможними вважались респонденти, які могли дозволити собі нову велику побутову техніку.

Тип населеного пункту, визначений як дихотомія «місто — село», зумовлював різну доступність індивідам технічних засобів для здійснення тих чи тих форм участі.

Вік, для якого було виокремлено три категорії: молодь (18–35 рр.), середній вік (36–60 рр.) та старший вік (61 рік та старші), відображав фізичні можливості індивідів.

Як контрольні змінні були використані гендер, регіон проживання^{II}, а також бажання лишитися жити в Україні по завершенні війни^{III}.

Тестування чинників громадянської участі у сфері безпеки було здійснено засобами мультиноміальної регресії, залежною змінною якої була її стратегія (неучасть, моноучасть або поліучасть, перша категорія референтна).

Фінальна модель включала вельми невелику кількість чинників участі, до яких належали рівень освіти, гендер та регіон, що у сукупності пояснювали вкрай незначну частку варіативності залежної змінної (4% за Нагелкерком) (табл. 1). Загалом активність участі зменшується в осіб без вищої освіти, а також моноучасть більш ймовірна, аніж неучасть, у мешканців Півдня порівняно з жителями Сходу, а поліучасть — у жінок порівняно з чоловіками. При цьому якість прогнозу очікувано виявилася доволі низькою, а окремі категорії змінної доволі слабо розрізнялися: загальний показник правильних передбачень моделі становив лише 50,6%. Фактично громадянська участь не мала ресурсних ризиків, зокрема, не залежала від добробуту індивідів та типу населеного пункту, де вони мешкали, і назагал не була соціодемографічно детермінованою.

^{II} Було вжито групування на Захід, Схід, Центр та Південь.

^{III} Запитання формулювалося: «Де б Ви хотіли проживати після закінчення війни?» — а його відповіді були перекодовані у дихотомію «в Україні — за кордоном».

Таблиця 1. Чинники громадянської участі у безпековій сфері, мультиноміальна регресія, референтна категорія неучасть

Змінні	Моноучасть		Поліучасть	
	В	р	В	р
Інтерцепт	0,776	0,002	1,469	p<0,001
Гендер	-0,227	0,247	-0,546	0,004
Освіта	-0,397	0,047	-0,557	0,003
Регіон:				
Захід	0,555	0,078	0,515	0,084
Центр	0,261	0,283	0,249	0,273
Південь	0,712	0,038	-0,355	0,918

Примітки: для гендеру референтна категорія – жіноча; для освітнього рівня референтна категорія – наявна вища освіта; для регіону референтна категорія – Схід.

Загалом українському соціуму властивий доволі високий рівень громадянської участі у безпековій сфері, хоча у її структурі домінують форми пасивнішої поведінки. З-поміж стратегій громадянської участі домінантною є поліучасть. Соціодемографічні чинники та кількість ресурсів, наявних у індивідів, незначною мірою зумовлюють участь. Можна припустити, що її низька варіативність серед різних соціодемографічних категорій зумовлена колективними цінностями, що робить її важливим засобом підтримки національної стійкості.

ЛІТЕРАТУРА

- Резнік, О. (2020). Суб'єкти громадянських практик як підґрунтя демократичного транзиту України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 5–22.
<https://doi.org/10.15407/sociology2020.01.005>
- Савельєв, Ю. Б. (2013). Участь як прояв соціального включення в процесі модернізації: Україна в європейському контексті (1999–2010 рр.). *Український соціум*, 2, 77–98.
- Фостер, Л., & Гетман, Ю. (2024). Громадсько-політична активність: трансформаційні виклики в умовах війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 5–24.
<https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.005>
- Barrett, M., & Brunton-Smith, I. (2014). Political and civic participation: Towards an integrative perspective. *Journal of Civil Society*, 10(1), 5–28.
<https://doi.org/10.1080/17448689.2013.871911>
- Karakoc, E. (2013). Economic inequality and its asymmetric effect on civic engagement: Evidence from post-communist countries. *European Political Science Review*, 5(2), 197–223. <https://doi.org/10.1017/S1755773912000100>
- Lancee, B., & Van de Werfhorst, H. G. (2012). Income inequality and participation: A comparison of 24 European countries. *Social Science Research*, 41(5), 1166–1178.
<https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2012.04.005>

Мазурик Олег^I*Email: olegmazuryk@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4531-7023>**Широкова Маргарита^{II}***Email: shyroкова@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0055-4460><https://doi.org/10.5281/zenodo.22964926>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Демократичні інститути та громадянська культура: погляд зсередини системи вищої освіти

Університети стоять між виробництвом знань та громадянським вихованням, між теперішньою травмою та майбутньою реконструкцією, між національною специфікою та європейським універсалізмом. Чи достатньо українські заклади вищої освіти усвідомлюють свою роль архітекторів соціальної стійкості в перехідний момент української історії? Як показують результати опитування представників закладів вищої освіти, відповідь є неоднозначною. З одного боку, академічна спільнота демонструє високий рівень рефлексивності та нормативної орієнтації на демократичні цінності. З іншого боку, вона функціонує в умовах інституційної недовіри, психосоціального виснаження та сприйняття системи громадянської освіти як лише частково адекватної сучасним викликам.

Діагностичне опитування представників закладів вищої освіти (1075 осіб) було проведене в межах міжнародного проекту «Освіта для демократичного громадянства» (Університет Ліннея (Швеція) у партнерстві з КНУ імені Тараса Шевченка та іншими установами). Вибірка представників ЗВО характеризується значним віком та переважанням жінок: 47,3% респондентів мають понад 25 років професійного досвіду, а ще 26,2% – 16–25 років, що означає, що майже три чверті респондентів володіють глибокою інституційною пам'яттю, яка охоплює перехідні періоди після розпаду СРСР, Помаранчевої революції та Євромайдану. Жінки становлять 63,5% вибірки.

Дані щодо ідентичності свідчать про багатошаровий характер колективної самоідентифікації представників української академічної спільноти. Респонденти, відповідаючи на питання «Наскільки для Вас важливо відчувати свою належність до кожної з цих спільнот?» за 5-бальною шкалою, оцінюють національне громадянство ($M=4,69$) та українську етнолінгвістичну ідентичність ($M=4,66$) як майже однаково значущі, що відображає консолідацію в умовах війни. Показники європейської ідентичності є помітно високими ($M=4,05$), тоді як приналежність до східнослов'янської спільноти, що колись була наріжним каменем пострадянської політики ідентичності, має найнижче середнє значення

^I Доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^{II} Кандидатка соціологічних наук, доцентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

$M=3,45$. Цей результат може бути інтерпретований як індикатор подальшого дистанціювання від пострадянських моделей колективної ідентичності та враховуватися під час розробки програм громадянської освіти і політик дерадянзації історичної пам'яті.

Респонденти демонструють критично виважене бачення демократичної архітектури України. На прохання оцінити розвиток ключових інституційних компонентів за 5-бальною шкалою респонденти послідовно надають середні та низькі оцінки: на першому місці — поділ влади ($M=3,11$), за ним йдуть захист прав людини ($M=2,73$) та інституційна відкритість/підзвітність ($M=2,69$). Незалежність судової влади ($M=2,48$) та антикорупційний потенціал ($M=2,39$) значно відстають — така тенденція відповідає широко задокументованим структурним слабкостям у розвитку верховенства права в Україні. Ці низькі оцінки мають вагу саме тому, що походять від спільноти, яка присвятила свою кар'єру роботі в державних інституціях.

На запитання про вплив війни на інституційну підзвітність 65,8% респондентів з ЗВО вважають, що війна знижує підзвітність. Лише 9,3% бачать позитивний вплив. Цей результат співзвучний з класичними теоріями «розширення надзвичайних повноважень»: надзвичайні стани під час війни, як правило, сприяють концентрації виконавчої влади та послабленню механізмів обговорення. Те, що академічна спільнота усвідомлює цей ризик, є важливим сигналом для політики.

Корупція залишається домінуючою перешкодою для демократизації, на яку вказали 59,4% респондентів, за нею йдуть прямі наслідки війни (45,0%), застарілі адміністративні процедури (40,9%) та дефіцит культури верховенства права (40,7%). На недостатню демократичну освіту вказують 25,6% — це понад чверть академічної спільноти, яка діагностує власний сектор як частину проблеми. Наслідки для університетської стратегії є прямими.

Особливо вражає психологічний вимір громадянської пасивності. На запитання про перешкоди для участі в громадському житті під час війни респонденти з ЗВО майже однаково часто називають страх за особисту та сімейну безпеку (53,6%) та хронічний стрес, вигорання та ПТСР (53,2%) — це свідчить про те, що перешкоди є системними, а не індивідуальними. Відсутність довіри до керівництва та організацій громадянського суспільства (49,5%) та почуття безнадії (45,4%) поглиблюють цю картину. Ця сукупність — травма, недовіра та виснаження — визначає психосоціальне середовище, в якому університети мають зараз функціонувати. Підхід до громадянської освіти, який ігнорує ці реалії, ризикує стати неактуальним; підхід, що включає педагогіку резистентності та психологічну безпеку, безпосередньо реагує на цей перехідний стан.

Оцінки демократичних цінностей виявляють послідовну закономірність: свободи самовираження (слова, $M=3,32$; об'єднання, $M=3,28$) мають вищі показники, ніж процедурно-інституційні цінності (рівність перед законом, $M=2,50$; солідарність, $M=2,86$). Цей розрив — між свободою слова та гарантією рівності перед судом — відповідає даним про інституційну слабкість і свідчить про те, що навчальні програми з громадянської освіти повинні

враховувати не лише обізнаність про права, а й інституційні умови, які надають цим правам сенсу.

Один із найважливіших з політичної точки зору висновків опитування стосується сприйняття адекватності громадянської освіти в українських освітніх програмах. На запитання, чи відповідає формування демократичної культури в освітніх програмах реальним потребам громадян, лише 18,6% респондентів відповіли «повністю», тоді як 57,8% сказали «частково» і 8,6% – «зовсім ні». Іншими словами, понад дві третини академічної спільноти вбачають розрив між існуючим забезпеченням громадянської освіти та соціальними потребами. З огляду на те, що це спільнота, яка значною мірою розробляє та реалізує громадянську освіту, це є значним актом інституційної самокритики.

Оцінка конкретних підготовчих можливостей освіти дає більш диференційовану картину. Найвищу оцінку отримала сфера формування громадянської ідентичності ($M=4,09$) – це свідчить про те, що університети відчують себе компетентними у вихованні національної приналежності та патріотичної орієнтації, і ця здатність підсилюється в умовах війни. Громадянська ініціатива та волонтерство ($M=3,83$), цифрова громадянська участь ($M=3,81$) та медіаграмотність ($M=3,77$) також отримали високі оцінки, що відображає трансформацію українського громадянського суспільства з 2014 року. Натомість знання про структури ЄС і його *acquis communautaire* (надбання спільноти) ($M=3,36$) та розуміння принципів інституційного врядування ($M=3,48$) мають значно нижчі показники – це розрив, що має безпосереднє значення для процесу вступу до ЄС та потреби у громадянстві, обізаному з питаннями ЄС.

Щодо сталого розвитку практик безперервної освіти, найважливішими визначеними факторами є постійне фінансування (45,7%) та підготовка викладачів/тренерів (41,5%). Розробка цифрових платформ посідає третє місце (36,2%), тоді як інтеграція навчальних програм до офіційних програм сягає 35,9%. Лише 27,5% надають пріоритет законодавчій кодифікації стандартів громадянської освіти, що свідчить про те, що академічна спільнота ставить професійний потенціал та безпеку ресурсів вище за регуляторні вимоги. Включення європейських найкращих практик підтримують 31,7%, що вказує на роль міжнародних партнерств у підтримці інновацій у сфері громадянської освіти.

Найважливішим рушієм громадянської активності, на думку 56,4% респондентів, є освіта та громадянська свідомість – висновок, який є одночасно втішним і обтяжливим для університетської спільноти. Він покладає на вищу освіту головну відповідальність за життєздатність демократії, що виходить далеко за межі традиційного обсягу спеціалізованих програм громадянської освіти.

Траєкторія вступу України до ЄС становить структурний контекст для громадянської освіти, який не схожий на те, з чим доводилося стикатися більшості європейських університетів: європейська інтеграція є не віддаленим прагненням, а активним політичним процесом, що розгортається

одночасно з війною. Оцінки респондентів щодо готовності України до вступу в ЄС є помітно стриманими. Найвищі оцінки отримали інституційна сумісність ($M=3,17$) та правова гармонізація ($M=3,08$), тоді як економічні передумови ($M=2,78$) та обізнаність громадян щодо прав та обов'язків у ЄС ($M=2,87$) відстають. Така динаміка свідчить про те, що представники ЗВО вважають правову та інституційну адаптацію більш досяжною, ніж економічну конвергенцію чи громадянську обізнаність щодо ЄС.

На запитання про ключові чинники успіху інтеграції в ЄС респонденти на перше місце ставлять антикорупційні механізми (59,5 %) та судову реформу і верховенство права (50,6 %), безпосередньо пов'язуючи внутрішній демократичний дефіцит із програмою вступу. Громадянську освіту та обізнаність про ЄС обирають 19,1% респондентів – це помірний показник, який, однак, випереджає кілька технічних факторів управління (медіаграмотність – 12,1%; розвиток організацій громадянського суспільства – 11,0%; консультації з громадянами – 17,8%). Таким чином, наукова спільнота розглядає громадянську освіту як значущий, але другорядний важіль у наборі інструментів інтеграції, підпорядкований структурно-правовій реформі.

Це позиціонування варто проаналізувати з точки зору громадянської освіти. Історично процес європейської інтеграції недооцінювався як рушій демократичної соціалізації: освіта з питань європейського громадянства створює нові нормативні орієнтири, мобілізує ресурси ідентичності та змінює очікування щодо діяльності уряду. Дані опитування свідчать, що представники українських ЗВО визнають цей механізм, що відповідає орієнтації на ЄС, але ще не повністю втілили це визнання у стратегію навчальних програм. Розрив між прагненням до готовності до ЄС та компетентністю у знаннях про ЄС ($M=3,36$, найнижчий показник у питанні про здатність вищої освіти до підготовки у конкретних сферах) є завданням для розвитку програм українських університетів.

Отже, вимальовується картина спільноти, яка критично усвідомлює демократичні дефіцити (зокрема у власній освітній системі) і водночас віддана ідеї, що освіта є основним важелем громадянського відродження. Висновки підтверджують тезу про те, що українські університети покликані до такої форми громадянської відповідальності, яка виходить за межі їхнього традиційного мандата. Призупинення дії успадкованих структур створює простір для закріплення ролі університету як інституції, що інтегрує громадянську освіту, педагогіку резистентності, публічну підзвітність та європейську інтеграцію у цілісну інституційну ідентичність. Чи зможуть українські заклади вищої освіти відповісти на це покликання, залежить від політичних рішень щодо стабільності фінансування, розвитку викладачів, реформи навчальних програм та від готовності академічних спільнот проявляти демократичну рефлексивність.

ЛІТЕРАТУРА

EDC Project Consortium. (2026). *Diagnostics of citizenship education in Ukraine: Institutions, culture, and European integration: Survey report*. Linnaeus University; Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Otreshko Nataliia¹*Email: otreshkon@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9563-692X><https://doi.org/10.5281/zenodo.22964962>

Negotiating Authority: Formal and Informal Orders in War-Affected Societies

Issues in the Development of Sociological Theory: Institutional Resilience, Civic Participation, and the Architecture of Peace. Proceedings of the XXIII International Scientific and Practical Conference «Issues in the Development of Sociological Theory», May 29, 2026 (Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv). – Kyiv: «Naukova Stolytsia», 2026. 270 p.

A lot of war-affected societies do not work by central state institutions alone. Armed conflict changes governance; governments and military structures become one, local administration and volunteer organizations become another, religious institutions and humanitarian actors become social and informal networks. These political systems are increasingly referred to in sociology and political science as «hybrid political orders» in which formal and informal forms of authority coexist and are always in negotiation with legitimacy (Boege et al., 2009).

The Russian-Ukrainian war is one of the most relevant contemporary examples of hybrid governance. The classical theories of the state such as Weber (1978) recognize the state as a monopoly on legitimate violence and as the central institution to represent the interests of the nation in the public sphere. But recent wars have shown that governance during war does not rely on a hierarchy. There is no longer one state exercising authority alone; to some extent, there exist more than one state and many actors who don't just follow the state but also compete and negotiate in a world of chaos and insecurity. In situations of war, informal practices rarely necessarily supersede the state; they simply build and strengthen formal institutions.

Theoretical discussions about hybrid governance have stressed that authority in war-affected societies arises from the interaction of official institutions with non-state actors. This has been termed the 'simultaneity of authority' by Albrecht and Moe (2015): legitimacy in different systems of authority coexists at the same time. Local actors might also depend on state law, military command structures, local community trust, informal networks, religious legitimacy, and humanitarian norms at once. Authority then becomes relational and negotiated and less institutionalized. In hybrid societies, authority is on multiple levels, each one of which may play a role in protecting and maintaining social order. Between them, different institutions can serve more or less the same function, in order to promote social cohesion, social mobility, and legal and political support.

These theoretical arguments are very vivid in the Russian-Ukrainian war. The war showed that state resilience is not only the result of military power or administrative structure, but also of the spirit of the people to act as a group for the common good. Volunteerism has been one of the most important aspects of Ukrainian wartime administration. During the war in Donbas, volunteer organizations quickly filled the void in the Ukrainian armed forces with supplies,

---

¹ Doctor of Science in Sociology, Associate Professor, Institute of Sociology National Academy of Sciences of Ukraine.

medical care, transportation, telecommunications, and logistics. These networks existed independently of formal state structures but eventually developed relationships with state institutions. So volunteer projects took on a national resilience role rather than weakening state power. This phenomenon fits in with the larger notions of rebel regimes and wartime governance that underscore the social basis of authority.

Worrall (2017) argues that governance is not solely determined by coercive means but also by daily dialogue with civilians. Ukraine achieved authority through joint action, cooperation, and contributions to national defense. The relationship between formal and informal authority became even more evident with the formation of the Territorial Defense Forces in the course of the full-scale invasion. Although officially part of Ukraine's military structure, these forces were based largely on local initiative, civic self-organization, and community-based coordination. Accommodation, transportation, evacuation systems, and humanitarian logistics were organized by local governments, businesses, NGOs, and volunteers. In many of these villages, effective governance was not the result of a rigid bureaucratic hierarchy but the integration of institutions and society. Studies of mixed political formations show that such systems are prevalent in violent conflicts, where centralized power is unable to respond well.

Florea and Malejacq (2024) argue that wartime governance cannot be seen only as a matter of «supply» of authority by institutions or armed groups but also as the demand for order, security, and predictability. Ukrainian society had a very high level of civic participation that underlies the claim of legitimacy in war and is not only granted by institutions but also constructed through relationships of mutual cooperation. Digital governance also added a new dimension of negotiated authority in Ukraine. Civilian IT communities, volunteer cyber teams, and technology projects worked together to analyze intelligence, communication, and cybersecurity. These informal innovations became more and more integrated into the formal governance apparatus.

During the war, the government mobile app Diia became a key tool of wartime management, which enabled citizens to access public services in a situation of extraordinary vulnerability. The interaction between civic technology projects and the formal governance system contributed to a decentralized but highly adaptable model of wartime coordination. The Ukrainian experience illustrates the significance of local governance in war-affected societies as well. In frontline areas and under threat of occupation, mayors, municipal councils, community leaders, religious organizations, and volunteer groups were essential actors in keeping social order. Often authority was more about local trust networks and practical problem-solving ability than hierarchy. Studies on wartime resilience in Ukraine have found that communities with higher levels of civic involvement developed better in the face of war and interventions (Kutsenko, 2025).

Hybrid governance in Ukraine also involved international humanitarian organizations. Such agencies usually relied on local volunteer organizations and municipal agencies to provide assistance, coordinate evacuation, and determine civilian needs. This resulted in nested layers of governance—international

institutions as well as national authorities and informal community networks. Such governance structures reinforce theoretical arguments that contemporary wartime governance is increasingly multi-level and negotiated at different levels of power. But hybrid governance also brings conflict and contradictions. Wartime decentralization can come with its own problems in legitimacy, resource allocation, bureaucratic rivalry, and corruption risks. Volunteer organizations have sometimes criticized state inefficiency while governments have tried to incorporate or regulate decentralized civic initiatives on occasion. The negotiation between formal and informal authority is still fluid and contested rather than harmonious. But the Russian-Ukrainian war shows that informal behavior is not a sign of state weakness. Hybrid political order models suggest that informal governance can increase institutional resilience in times of crisis (Boege et al., 2009).

Ukraine provides an example of how civic mobilization, volunteerism, and local cooperation can help strengthen democratic statehood. The Ukrainian experience has also given rise to broader sociological debates on resilience, national identity, and social solidarity in wartime. Volunteerism, mutual aid programs, and local self-organization have become closely connected to civic patriotism and democratic participation. Authority has emerged not only through military force or legal regulation but also through cooperation, self-sacrifice, and social responsibility. So the Russian-Ukrainian war is a prime example of negotiated authority in war-affected societies today. Wartime governance is built on the continuing interaction of formal institutions and informal civic entities. The coexistence of state structures, volunteer networks, local communities, digital initiatives, and international organizations that characterize modern political order under war is a product of a hybrid, decentralized, and socially embedded system.

LITERATURE

- Albrecht, P., & Moe, L. W. (2015). The simultaneity of authority in hybrid orders. *Peacebuilding*, 3(1), 1–16.
- Boege, V., Brown, M., Clements, K., & Nolan, A. (2009). On hybrid political orders and emerging states: State formation in the context of fragility. *Berghof Handbook Dialogue Series*, 8, 15–35.
- Florea, A., & Malejacq, R. (2024). The supply and demand of rebel governance. *International Studies Review*, 26(1), 1–27. <https://doi.org/10.1093/isr/viae004>
- Kutsenko, O. (2025). Resilience under fire: Navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 38(1), 1–10. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177>
- Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press.
- Worrall, J. (2017). (Re-)Emergent orders: Understanding the negotiations of rebel governance. *Small Wars & Insurgencies*, 28(4–5), 289–311. <https://doi.org/10.1080/13698249.2017.1413235>

Резнік Ярослав¹ Email: yaroslav.reznik3@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7827-0437><https://doi.org/10.5281/zenodo.22964981>

Особливості соціокультурної детермінації довіри до соціально-політичних інститутів в Україні

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Однією з предметних царин емпіричних досліджень у сучасній соціології є соціокультурна детермінація довіри до соціально-політичних інститутів. Зокрема, варте уваги порівняння довіри німецькомовних, франкомовних та італомовних спільнот Швейцарії до загальнонаціональних, кантональних та місцевих політичних інститутів у цій країні (Bauer et al., 2018). Не менш інформативне й порівняння довіри франкомовних валлонів та фламандців як носіїв нідерландської мови до інститутів політичної системи у Бельгії (Deschouwer, 2018). Досліджено й довіру до загальнонаціональних політичних інститутів, яку виявляли каталонці як носії каталанської мови та більшість іспанців як носії кастильської мови в Іспанії, франкомовна меншина Квебеку та англomовна більшість решти Канади (Pelletier & Couture, 2018). Критерієм виокремлення соціокультурних спільнот у зазначених вище порівняннях їхньої довіри до політичних інститутів виступає передусім мова, притаманна цим спільнотам.

Для спостереження динаміки довіри різномовних спільнот до соціально-політичних інститутів в українському суспільстві використано емпіричні дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (принагідно висловлюю щире вдячність керівництву цієї наукової установи, зокрема, її директору – доктору філософських наук, професору, члену-кореспонденту НАН України Євгенію Головасі за наданий дозвіл використовувати масиви даних зазначеного проєкту). Вибірка кожного з річних опитувань цього соціологічного моніторингу до 2021 року включно в середньому становила 1800 осіб та репрезентувала доросле (віком понад 18 років) населення України. За типом побудови ця вибірка – триступенева, стратифікована, випадкова, із квотним скринінгом на останньому щаблі для збереження у підвибірках кожної області пропорцій населення за типом поселення, статтю, віком і рівнем освіти, характерними для цієї області й цього типу населеного пункту (Паращевін, 2021, с. 622). Натомість в опитуванні 2024 року реалізовано новий дизайн побудови вибірки розміром у 4101 респондент у форматі «mixed mode survey», із застосуванням САТІ за випадковою вибіркою для рекрутингу респондентів та САWІ для їх опитування за основним блоком анкети (Дембіцький & Гломозда, 2024, с. 16). Ця вибірка загалом репрезентує доросле населення України, яке користується смартфонами (за винятком

¹ Магістр соціології, аспірант факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

населення тимчасово окупованих територій). Після зважування ця ж вибірка репрезентує доросле населення України відповідно до його демографічної структури станом на початок широкомасштабної війни Росії проти України.

Для ідентифікації найчисельніших різномовних спільнот на основі моніторингового показника вжитку мов у родині (вдома) був побудований показник спілкування українською мовою в родині (вдома) (табл. 1).

Таблиця 1. Побудова показника спілкування українською мовою в родині (вдома) із порядковою шкалою

Характеристики	Показник моніторингу Інституту соціології НАН України	Побудований показник
Формулювання запитання	е6. Якою мовою (мовами) Ви переважно спілкуєтеся у Вашій родині (вдома)?	Спілкування українською мовою в родині (вдома)
Тип шкали	Номінальна (вихідна)	Порядкова (створена)
Відповідність позицій у вихідній та створеній шкалах	1. Переважно українською	Переважно спілкуюся (3 бали)
	2. Переважно російською	Переважно не спілкуюся (1 бал)
	3. І українською, і російською (залежно від обставин)	Частково спілкуюся (2 бали)
	4. Іншою	Переважно не спілкуюся (1 бал)

Розподіли відсотків за цим показником виявляють динаміку (рис. 1).

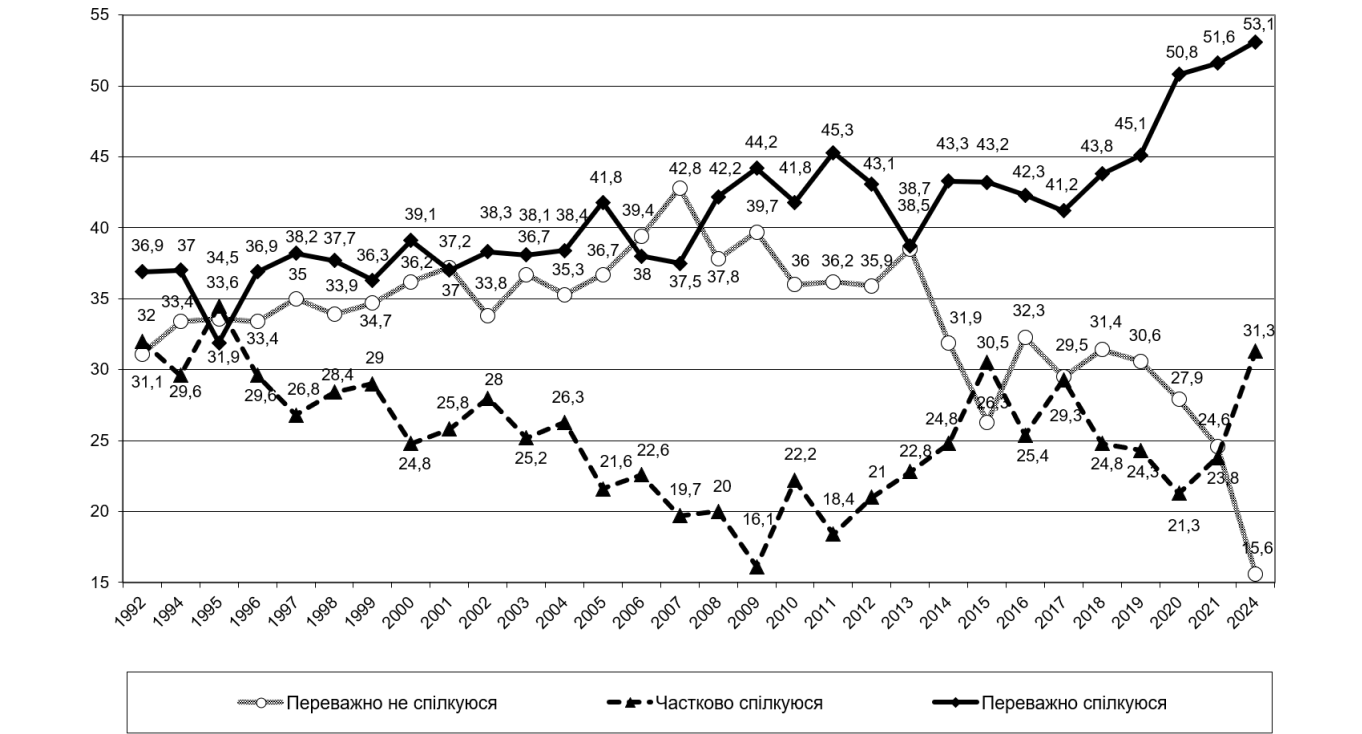

Рисунок 1. Спілкування українською мовою в родині (вдома) (% від тих, хто відповів)

Частка громадян, які переважно спілкуються українською мовою в родині (вдома), впродовж 1992–2024 років була доволі мінливою, але

зрештою зросла в 1,4 рази і сягнула половини громадянської спільноти загалом. Частка громадян, які частково спілкуються українською мовою в родині (вдома), впродовж цього ж часового відтинку теж виявила неабияку мінливість, але в підсумку повернулася до своєї початкової спостереженої величини – майже третини від громадянської спільноти загалом. Натомість частка громадян, які переважно не спілкуються українською мовою в родині (вдома), попри виявлену значну мінливість, зрештою зменшилася удвічі. У цьому випадку йдеться про категорію громадян, які переважно є російськомовними в родинному або домашньому середовищі (табл. 1). Їхня частка серед опитаних зменшилася у 2014–2015 роках, коли Українська держава втратила контроль над територіями АР Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей, а також після початку широкомасштабної війни Росії проти України у 2022 році та російської окупації частин території Херсонської та Запорізької та нових частин території Донецької та Луганської областей. Російська окупація цих українських територій, на яких проживали переважно російськомовні громадяни, значною мірою унеможливила їх репрезентацію у вибірці моніторингових опитувань.

Виміряти рівень довіри до політичних інститутів в Україні можна за допомогою відповідних моніторингових показників. При застосуванні цих показників дослідники Інституту соціології НАН України пропонують опитуваним відповісти на запитання «Який рівень Вашої довіри Президенту / Верховній Раді / уряду / судам / політичним партіям / міліції (поліції)?», обравши єдину відповідь за 5-бальною порядковою шкалою (Паращевін, 2021, с. 642–645, 647). Позиції-відповіді цієї шкали впорядковані так: 1 бал – «Зовсім не довіряю», 2 бали – «Переважно не довіряю», 3 бали – «Важко сказати, довіряю чи ні», 4 бали – «Переважно довіряю», 5 балів – «Цілком довіряю».

Спостережена з допомогою цих показників динаміка середніх довіри до політичних інститутів глави держави, парламенту та уряду в Україні за категоріями опитаних з різною мірою спілкування українською мовою в родині (вдома) увиразнює соціокультурні особливості детермінації відповідної довірчості (рис. 2–4).

Довіра до інституту Президента України зростала щоразу одразу після посідання цієї найвищої державної посади щойно обраним претендентом у 1994, 1999, 2004, 2010, 2014 та 2019 роках. Не виключено, що відбувалася певна персоніфікація довіри до цього інституту, бо й особистість чинного Президента України могла впливати на це почуття. Втім, при зростанні й зниженні довіри до інституту Президента спостерігаються відмінні її рівні за категоріями громадян, які переважно спілкуються або не спілкуються українською мовою вдома (рис. 2). Зокрема, інституту глави держави у 1994–2002, 2005–2008, 2014–2018 роках більше довіряли переважно україномовні громадяни, а у 2004 та 2010–2013 роках – громадяни, які переважно не спілкуються українською мовою (відмінності середніх статистично значущі).

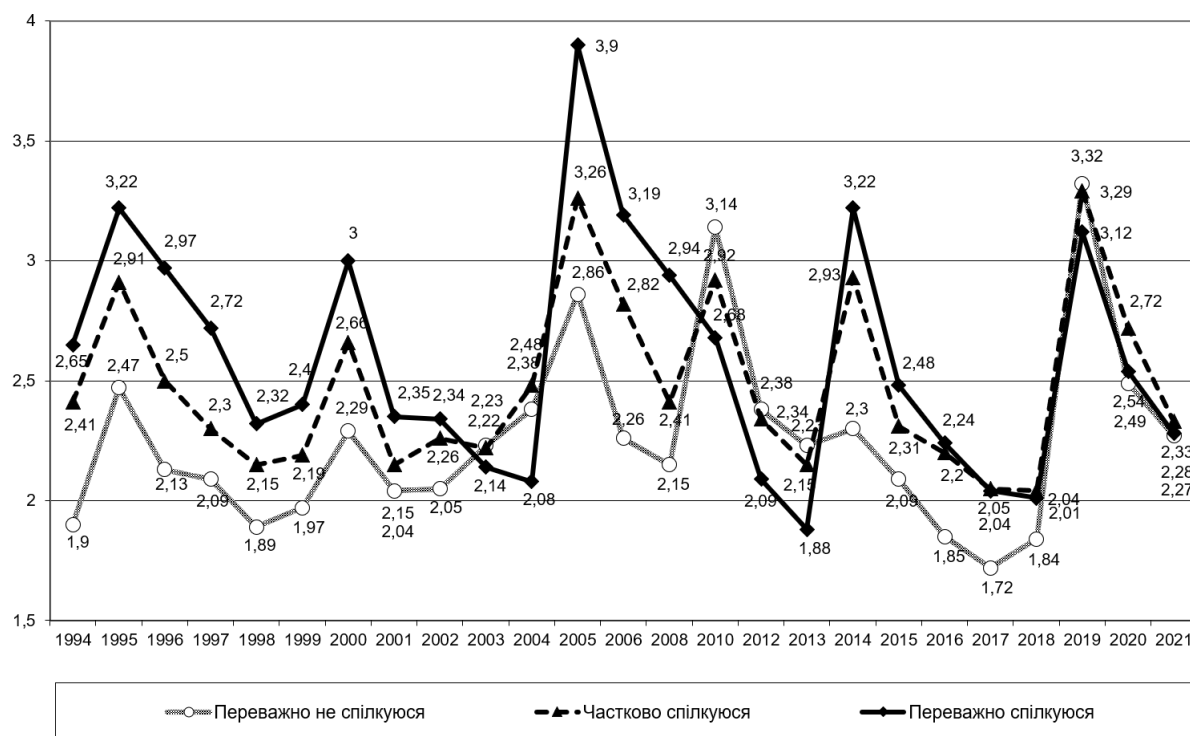

Рисунок 2. Середні довіри до Президента України за категоріями громадян з різною мірою спілкування українською мовою в родині (вдома) (діапазон шкали: 1–5 балів)

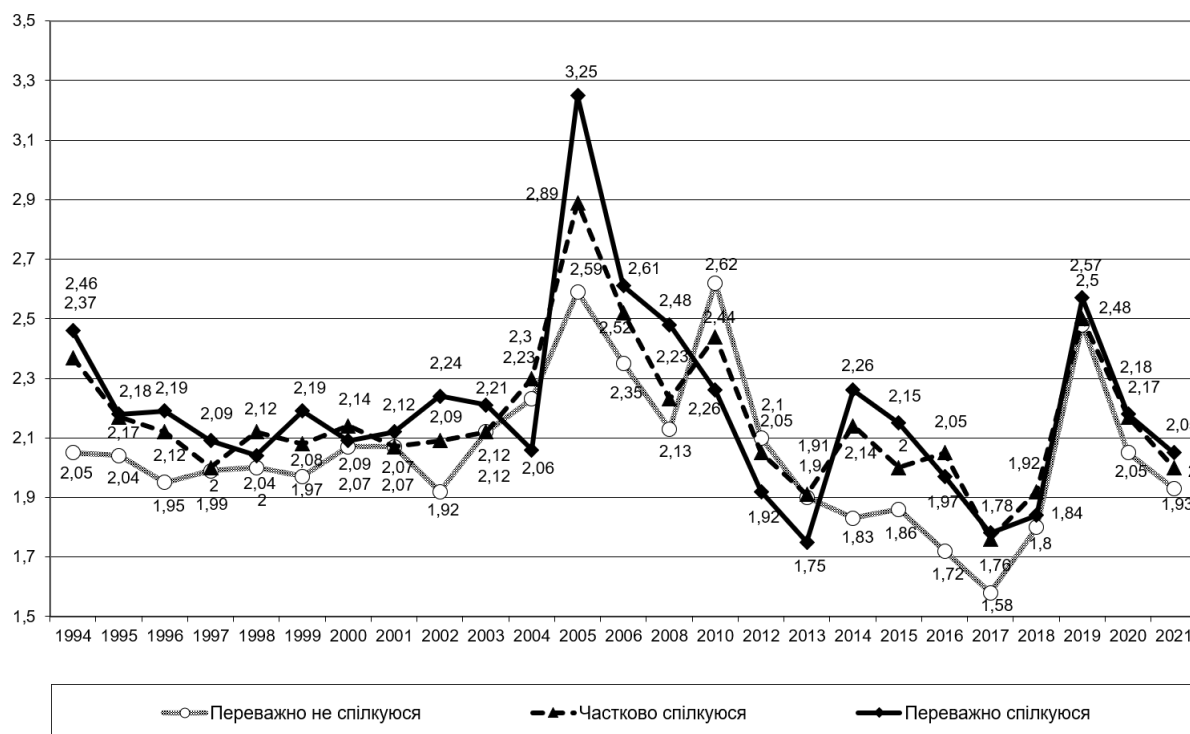

Рисунок 3. Середні довіри до Верховної Ради України за категоріями громадян з різною мірою спілкування українською мовою в родині (вдома) (М; діапазон шкали: 1–5 балів)

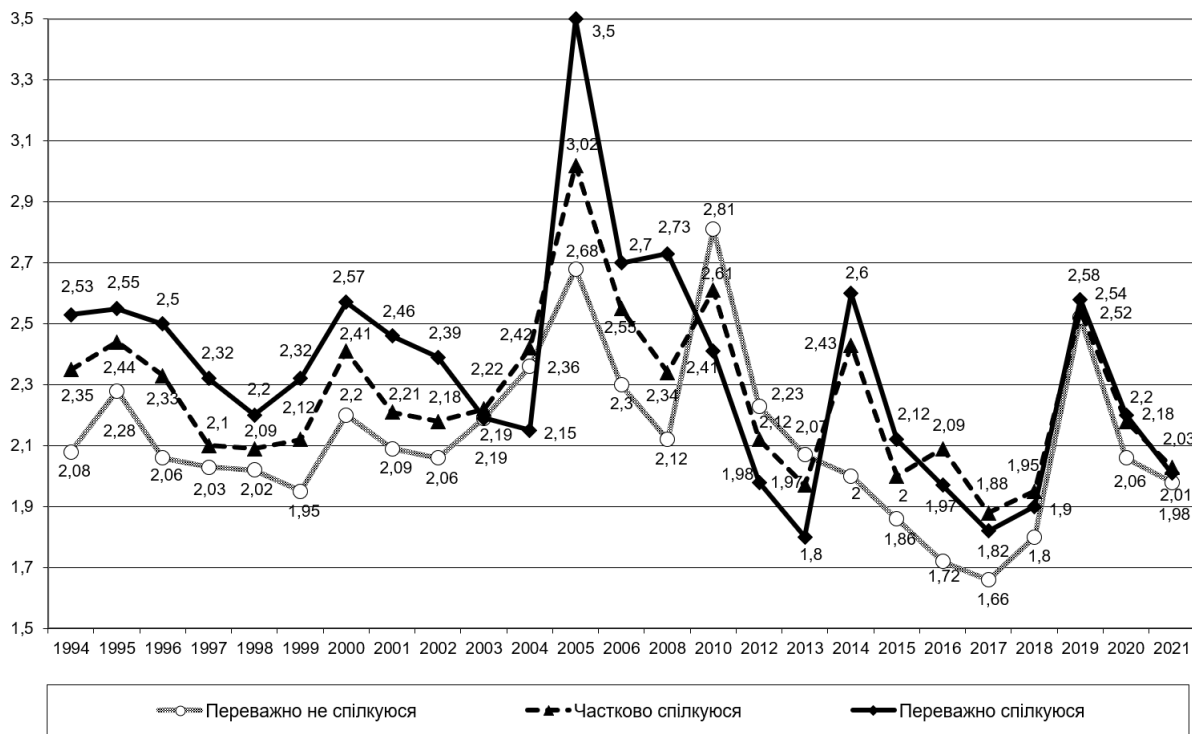

Рисунок 4. Середні довіри до уряду України за категоріями громадян з різною мірою спілкування українською мовою в родині (вдома) (діапазон шкали: 1–5 балів)

До тенденцій мінливості рівнів довіри до інституту Президента подібні й тенденції мінливості рівнів довіри до інститутів Верховної Ради та уряду України. Наявна майже цілковита синхронність всіх зазначених тенденцій. Щоправда, розбіжності середніх довіри за категоріями громадян з різною мірою спілкування українською мовою найбільші у випадку довіри до інституту глави держави (рис. 2), дещо менші у випадку довіри до інституту уряду (рис. 4) та найменші у випадку довіри до інституту парламенту (рис. 3).

У побудованому, але ненаведеному тут графіку динаміки довіри до інституту політичних партій в Україні за аналогічними соціокультурними категоріями громадян проглядаються тенденції мінливості середніх довіри, синхронні зауваженим вище (на рис. 2–4). Натомість у побудованих (і теж ненаведених тут) графіках динаміки довіри до інститутів судів та міліції / поліції України така синхронність не спостерігається.

Синхронізацію мінливості середніх довіри до інститутів глави держави, парламенту, уряду та політичних партій в Україні з виборами Президента можна пояснити найбільшою впливовістю цього політичного інституту в нашому суспільстві. Через це громадяни найбільше сподівалися на інститут глави держави й передусім йому виявляли найвищий рівень довіри з-поміж решти політичних інститутів. Бо здебільшого після президентських виборів підвищувався рівень довіри до Президента, у парламенті зазвичай складалася зорієнтована на нього нова політична коаліція, яка формувала новий уряд, а також відповідно реструктурувалася ієрархія політичних партій. І довіра до цих політичних інститутів теж почасти зростала.

В Україні предметом гострої політичної конкуренції був і є контроль над найвпливовішим за владою інститутом глави держави. Можна припустити,

що така конкуренція наявна й між соціокультурними спільнотами громадян з різною мірою спілкування українською мовою, які сподіваються реалізувати або захистити свої інтереси завдяки політичному контролю над інститутом Президента. Політичний контроль над цим інститутом зазвичай уможливорює й контроль над рештою політичних інститутів у суспільстві. Тож соціокультурна, зокрема, мовна, спільнота схильна: а) більше довіряти політичним інститутам, коли вони контрольовані репрезентантами її інтересів; б) менше довіряти політичним інститутам, коли вони контрольовані репрезентантами інтересів конкуруючої спільноти.

Але механізм соціокультурної детермінації довіри до політичних інститутів не зводиться суто до впливу мовного фактору на це соціальне почуття. Належність громадян до різномовних спільнот може зумовлюватися їхньою регіональною локалізацією в країні, пов'язаною із певними зовнішніми цивілізаційними «східним»/»західним» впливами. Водночас вплив мовного фактору на довіру до політичних інститутів може опосередковуватися впливом фактору соціокультурних інтересів або вподобань. Взаємна виключність цих інтересів або вподобань різних спільнот увиразнює соціокультурний дисенсус у суспільстві, за умов якого здійснюється детермінація довіри до політичних інститутів.

ЛІТЕРАТУРА

- Дембіцький, С., & Гломозда, Д. (2024). Соціологічний моніторинг «Українське суспільство»: 5 кейсів дослідження громадської думки під час війни. У Є. Головаха & С. Дембіцький (ред.), *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024* (с. 13–51). Інститут соціології НАН України.
- Паращевін, М. (2021). Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1992–2021 років. У В. Ворона & М. Шульга (ред.), *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності* (Вип. 8(22), с. 621–714).
- Bauer, P. C., Freitag, M., & Sciarini, P. (2018). Political trust in Switzerland: Again a special case? In J. Jedwab & J. Kincaid (Eds.), *Identities, trust, and cohesion in federal systems: Public perceptions* (pp. 115–146). McGill-Queen's University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvdtjpdq.8>
- Deschouwer, K. (2018). Trust and distrust in the Belgian federation. In D. Karmis & F. Rocher (Eds.), *Trust, distrust, and mistrust in multinational democracies: Comparative perspectives* (pp. 331–347). McGill-Queen's University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv4t7z81.17>
- Pelletier, R., & Couture, J. (2018). Identity and political trust in multinational democracies: The cases of Québec and Catalonia. In D. Karmis & F. Rocher (Eds.), *Trust, distrust, and mistrust in multinational democracies: Comparative perspectives* (pp. 300–330). McGill-Queen's University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv4t7z81.16>

Соколова Марія¹*Email: mariia.sokolova@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7370-5784><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965011>**Перед спільним: потенціал критичних партисипативних досліджень**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

З одного боку, ми всі зацікавлені в розбудові демократії, зацікавлені створювати форуми для вільної та розумної дискусії або ж, як писав Габермас, забезпечувати «відкриття комунікативного простору» (Habermas, 1996). З іншого боку, чим більші наші старання, тим більше ми віддаляємося від цього ідеалу.

У Франца Кафки є коротке оповідання «Перед законом». Селянин опиняється перед воротами Закону. Перед воротами стоїть страж, і селянин питає, чи він може увійти. Страж відповідає – ні. Селянин залишається чекати біля воріт, він намагається підкупити стража, обхитрити, проявляє велику наполегливість. Зрештою селянин стає старим та помирає. Перед смертю він питає – чому ніхто за весь цей час не увійшов у ворота, на що страж відповів, що ворота були лише для нього. Цю метафору ми можемо застосувати і до питання комунікативного простору, до питання Спільного. Я не буду означувати, що таке Спільне і не буду стверджувати його самоочевидність, замість цього я покладуся на ваше власне уявлення про Спільне та зазначу, що питання залученості та партисипації неможливо розглядати поза Спільним, адже у що ще можна бути залученим, крім як у Спільне. Тож питання можна поставити так: Чий дозвіл треба отримати сьогодні, кого треба питати, щоб бути залученим до процесу ухвалення рішення, до публічної дискусії, до Спільного?

Сучасне життя стало дуже складним, його можна описати в термінах тотальності, як це робить Джеймсон (Jameson, 1991). Ця тотальність вимагає від нас створення спрощених когнітивних мап для можливості орієнтуватися в цьому напрочуд складному світі. Ці когнітивні мапи не є рівнозначними, і наша раціональна сучасність безсумнівно надає перевагу певним когнітивним мапам перед іншими. Зокрема, когнітивні мапи експертів, науковців (нас з вами) мають більшу вагу, ніж когнітивні мапи, скажімо, пересічних працівників бюджетного сектору. Володіння експертизою як визнаною раціональністю відкриває двері до участі в публічних дискусіях, тоді як не-експерти повинні отримати певний дозвіл, щоб відчувати себе залученими. Розмова між експертами та не-експертами стає неможливою.

Для того щоб уникнути констатації цієї неможливості, ми послуговуємося метафорою «врахування потреб та проблем населення/громади тощо». Саме звідси цей потік однотипних досліджень в

¹ Аспірантка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

громадському секторі. Тобто взаємодія між експертами та не-експертами опосередковується дослідженнями (згадаємо хоча б популярність та навіть офіційну вимогу проведення анонімних опитувань якості освіти серед студентства – хоча навіть сама форма анонімності позбавляє студентство агентності).

Якщо раціональні експерти не можуть перебувати в спільному полі з не-експертами, крім як за посередництва досліджень, то ми можемо говорити про те, що раціональність (у формі експертності) та демократія штучно розділяються. Ця тенденція характерна не лише для України – може навіть навпаки, вперше такий поділ виникає саме в країнах розвинутої демократії, де наслідки таких тенденцій, як індивідуалізація та віртуалізація суспільних відносин почали проявлятися раніше (Bauman, 2001). Саме в таких умовах з'являються та концептуалізують себе критичні партисипативні дослідження. Вони «мають на меті забезпечити систему координат для осмислення і критики самих себе і своїх передумов, а також запропонувати спосіб роботи, який би відповідав нестримному індивідуалізму, розчаруванню і домінуванню інструментального розуму – ключовим рисам «хвороби сучасності» (Kemmis & McTaggart, 2003, p. 276). З'являються та концептуалізують себе критичні партисипативні дослідження. Вони «мають на меті забезпечити систему координат для осмислення і критики самих себе і своїх передумов, а також запропонувати спосіб роботи, який би відповідав нестримному індивідуалізму, розчаруванню і домінуванню інструментального розуму – ключовим рисам «хвороби сучасності» (Kemmis & McTaggart, 2003, p. 276).

Мені відоме лише одне поле соціального життя, в якому кожен є експертом, і це не зустрічає заперечення з боку інших експертів. Це поле власних практик. Ця інтуїція має бути вам знайома і з вашого досвіду проведення дослідження, коли найщільніший опис та найцікавіші знахідки виникають з аналізу практик наших інформантів та інформанток. Але у випадку дослідження ці практики стають лиш способом врахування експертами примарної «громадської думки» (і то, до методів роботи з практиками постійно виникає певна недовіра, якщо вони не квантифіковані).

Програма критичних партисипативних досліджень вимагає більшого, вона вимагає, щоб дослідження самі стали форумами, де «люди можуть об'єднатися як співучасники у боротьбі за перетворення практик, у яких вони взаємодіють» (Kemmis & McTaggart, 2003, p. 277). Але що це означає?

Стефан Кеміс – один з натхненників цього методу, пропонує відмовитися від мети дослідження встановити істину, що б це не означало, а натомість пропонує повернути дослідницькій діяльності її емансипативний освітній модус. Тобто дослідження в першу чергу не щось таке, що має або потенційно може щось змінити, а як щось таке, що в першу чергу пов'язано зі зміною самого дослідника, яка відбувається у процесі дослідження. Відтак він визначає критичні партисипативні дослідження таким чином – це «соціальний процес спільного навчання, яке відбувається групою людей, які об'єдналися для того, щоб змінити свої практики, через які вони взаємодіють

з соціальним світом, в якому ми живемо з наслідками дій інших людей та своїх» (Kemmis & McTaggart, 2003, p. 277).

В серцевині критичних партисипативних досліджень розміщуються актуальні соціальні практики, які відбуваються в громаді або будь-якій інституції, групі. При цьому зміна практик передусім відбувається не через зовнішню інтервенцію, а через спільну дію учасників та учасниць процесу. Можна сказати, що люди, залучені до процесу, спільно досліджують реальність, в якій живуть. Знання та взаємодія в ній створюються не ззовні (професійними дослідниками), а виникають під час самого процесу. Таким чином забезпечується та сама інклюзивність, а також залученість не лише активних членів громади, але і найрізноманітніших її членів. Все, що вимагає цей метод, – це уважність до свого та чужого досвіду. Така дослідницька робота створює відчуття залученості, адже залучення – це в першу чергу про взаємодію, а не про просте врахування/неврахування думки.

Зміна практик в тому числі відбувається за рахунок оприятлення цих практик та рефлексії. Автоматизм дій та думок широко відомий, і чим складнішим стає життя, тим більший рівень автоматизму ми можемо очікувати. Це теж вам має бути інтуїтивно відомо з досвіду проведення досліджень, коли на питання про проблеми в певній сфері люди з великим задоволенням пред'являють найочевидніші варіанти, які легко доступні в публічному полі. Ще більший автоматизм нам притаманний на рівні повсякденної рутини. А оскільки саме повсякденна рутина великою мірою відповідальна за стабільність (в хорошому чи поганому сенсі) в інституціях різного роду, саме доступ до неї може забезпечувати сталі зміни.

І закінчити я би хотіла ще одним спостереженням. Демократія неможлива без розуміння зв'язку між індивідуальним та соціальним, між локальним та глобальним. Коли ми говоримо про залучення людей до політичної або громадської активності, ми спостерігаємо, що цей зв'язок часто відсутній та упирається в уявлення про якогось деміурга. Наприклад, студентів та студенток можна залучити до боротьби за покращення умов життя в конкретному гуртожитку. Але значно важче залучити студентство до національних кампаній. Одна з можливих причин цього – втрата зв'язку між індивідуальним та соціальним. Умови в конкретному гуртожитку – це великою мірою результат роботи системи, а не окремий випадок. Критичні партисипативні дослідження мають потенціал відновити цей зв'язок, оскільки пропонують перспективу та спосіб увійти до воріт Спільного, а відтак зрозуміти, що ми пов'язані один з одним в першу чергу практиками. Моя практика залежить від ваших практик та навпаки. Це і про критичність, і про відповідальність, і про свободу. А відтак про демократію.

Велика кількість практик в наших освітніх та дослідницьких інституціях стали автоматичними, професори, студенти відчують атомізацію і нездатність протистояти змінам на національному рівні. Зараз нам критично важливо бути залученими, і я пропоную почати таке залучення саме з найбільш низового рівня. Що ми знаємо про свої практики та практики інших під час реалізації освітнього процесу?

ЛІТЕРАТУРА

- Bauman, Z. (2001). *The individualized society*. Polity Press.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). MIT Press. (Оригінальний твір опубліковано 1996).
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Duke University Press.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (2003). Participatory action research: Communicative action and the public sphere. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Strategies of qualitative inquiry* (2nd ed., pp. 336–396). Sage Publications.

Степаненко Віктор¹*Email: vikstepa@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3623-0057><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965083>

Громадянське суспільство України в період війни: інституційні і організаційні особливості

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Повномасштабна війна у своїй тривалій динаміці позначила суперечливе поєднання громадянської стійкості та здатності українців до самоорганізації, з одного боку, і певних вразливостей та нерівномірної спроможності державних інституцій – з іншого. Підтвердженням вразливості державних інституцій до деформацій у період війни, зокрема коли йдеться про їх спроможність, авторитарні тренди та корупційні деформації («Міндічгейт» тощо), є динаміка послаблення так званої «вертикальної» солідарності поміж суспільством і державою. Так, за результатами опитування Інституту соціології НАН України влітку 2024 року оцінки громадянами ефективності центральної влади повернулись до показників листопада 2021 року: зокрема майже 30% респондентів вважали, що центральні органи влади країни «майже не справляються зі своїми обов'язками», а більшість опитаних (42,8%) вважали, що вони справляються «лише частково» (Головаха & Дембіцький, 2026, с. 73).

У цих умовах українське громадянське суспільство та громадянський активізм у свій спосіб адаптувалися до воєнної реальності та стали важливими факторами соціальної згуртованості, компенсуючи інституційні прогалини держави. Війна постала не лише як екзистенційний виклик та криза, але і як механізм інституційної трансформації, що змінила функції громадянських організацій, моделі їхньої взаємодії з державою та міжнародними донорами, а також саму логіку громадянської участі. У цьому контексті українське громадянське суспільство дедалі більше поєднує класичні адвокаційні функції з гуманітарною діяльністю, ветеранською підтримкою, практиками відновлення на місцевому рівні та соціальними сервісами. Трансформація вітчизняного «третього сектору» у період повномасштабної війни спонукає детальніше розглянути особливості цього процесу принаймні у двох його аспектах: 1) характер громадянської участі у вітчизняному громадянському суспільстві в умовах війни та 2) інституційна амбівалентність вітчизняного громадянського суспільства, зокрема коли йдеться про перспективи його подальшого розвитку.

Почнемо із першого аспекту. І тут позначається певний інституційний парадокс, пов'язаний із тим, що повномасштабна війна, попри її значний мобілізаційний ефект, не призвела до зростання членства у вітчизняних громадських організаціях. За результатами опитування, здійсненого

---

¹ Доктор соціологічних наук, головний науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

Інститутом соціології НАН України 2026 року^{II}, лише 8% респондентів відповіли ствердно на питання «Чи належите ви до будь-якого громадського об'єднання чи організації?». З них – 2,5% обрали опцію «так, але не беру регулярної участі», підкресливши свою здебільшого формальну належність до ГО, і лише 5,5% респондентів не лише підтвердили свою належність до громадських організацій, але й активну участь в них. Варто зазначити, що подібна «свобода неучасті» (коли розуміти під цим показники членства громадян в НУО) є сталою особливістю українського громадянського активізму. Наприклад, за даними загальнонаціонального репрезентативного дослідження «Моніторинг українського суспільства» Інституту соціології НАН України 2013–2014 років переважна більшість респондентів (понад 85 %) не належали до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів. До того ж у цей перелік, окрім НУО, включались ще й політичні партії.^{III}

Пояснень щодо низьких показників організаційного членства громадян в НУО в Україні є багато: від соціальної ідіосинкразії ще радянського історичного спадку до будь-яких форм організацій суспільного життя до стійких патерналістських установок, збереження патронально-клієнтелістських відносин, які виступають певним сурогатним заміником організованого активізму, економічних причин, браку вільного часу тощо. Але важливо наголосити, що низькі організаційні показники членства громадян в НУО є певною особливістю розвитку вітчизняного громадянського суспільства, яка дещо підважує його сталу і послідовну інституціоналізацію (принаймні зрозумілу у традиційних організаційно-інституційних підходах західних, зокрема, наприклад, скандинавських країн), але не є свідченням або показником його слабкості. Власне історичний досвід успішних широких громадських мобілізацій у періоди суспільно-політичних криз 2004 і 2013 років, а також громадська і волонтерська активність від початку війни у 2014 році по теперішній час це підтверджує. Більш того, саме такий екзистенційний виклик як війна сформував вітчизняний волонтерський рух як один із найбільш впливових і вартих суспільної довіри соціальних інститутів в сучасній Україні.

Отже, низькі показники організаційного членства також не означають відсутність або маргіналізацію громадянського активізму у період війни, а радше те, що цей активізм здебільшого відбувається поза формальними межами та організаційними рамками громадських організацій та об'єднань. Те ж саме згадуване опитування 2026 року показує, що дві третини респондентів допомагають армії своїми фінансовими донатами, переказуючи на ЗСУ частину своїх доходів, майже 53% респондентів допомагають цивільним, які постраждали від наслідків війни, а майже 24% опитаних

---

^{II} Опитування Інституту соціології НАН України з 26 лютого по 11 березня 2026 року методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера (САТІ) за випадковою вибіркою мобільних номерів. Вибірка – 1001 респондентів, які репрезентують доросле населення України (від 18 років і старше), за виключенням АР Крим і тимчасово окупованих територій Півдня та Сходу України. Статистична похибка вибірки при довірчій імовірності 95% та дизайн ефекті 1.1 не перевищує 3.2%.

^{III} Відповідним питанням анкети у 2013 і 2014 роках було «Членом якої з громадських або політичних організацій Ви є?».

займаються волонтерською діяльністю. Інші дослідження у різні періоди широкомасштабної війни також підтверджували широку громадянську мобілізацію і патріотичний активізм українців у різних його проявах. Так, наприклад, дослідження КМІС у жовтні 2022 року показувало, що 60% українців відчували себе долученими до національного опору і ще 32% – відчували себе хоча б частково долученими до опору ворогові (Грушецький & Паніотто, 2025, с. 157).

Отже, мобілізація громадянського суспільства в Україні у період повномасштабної війни відбувається здебільшого через горизонтальні соціальні взаємодії, не обов'язково пов'язані із формальними організаційними рамками юридично зареєстрованих НУО. Така інтерпретація громадянського суспільства зосереджується передусім на ціннісних засадах та практиках активного громадянства (Stepanenko & Stewart, 2025). У ширшому контексті цей підхід може бути застосований до різноманітних сучасних проявів громадянської активності, однак український випадок вирізняється значною роллю неінституціоналізованих форм громадянської участі, що ґрунтуються на горизонтальних мережах взаємодії та міжособистісній довірі (Степаненко, 2025). Подібна неформалізована конфігурація громадянського суспільства має глибше соціокультурне підґрунтя, пов'язане з особливостями організації спільнот в Україні, де соціальні ініціативи нерідко формуються «знизу вгору». У цьому сенсі російсько-українська війна постає не лише як протистояння геополітичних моделей чи автократичного та демократичного суспільного устрою, а й як зіткнення різних принципів організації соціального життя (Гайоз & Степаненко, 2025). Якщо російська модель тяжіє до вертикальної, ієрархічної організації, то українська значною мірою спирається на горизонтальні механізми самоорганізації та мережеву взаємодію.

Війна як екстремальний соціально-політичний фактор суттєво посилила неформалізовану природу українського громадянського суспільства, у якій громадянська участь дедалі частіше реалізується через горизонтальні мережі, ситуативні ініціативи та волонтерські практики. Така модель виявила значну адаптивність і мобілізаційний потенціал у форматах так званої «тотальної оборони» (Fedines, 2023). Громадянський активізм воєнного періоду значно розширив свій масштаб у різних формах і проявах залучення громадян у практиках волонтерства, благодійності та солідарності. Певним підтвердженням цього є те, що в результатах Світового індексу благодійності Україна піднялася з 81-ї позиції у 2017 році до другої позиції у 2023 році (Степаненко, 2025).

Водночас неформалізована природа українського громадянського суспільства породжує низку ризиків і суперечностей, які стосуються сталої інституційної перспективи розвитку вітчизняного «третього сектору». Посилення неформальних форм участі може підважувати структурну основу громадянського суспільства, яка пов'язується із усталеною мережею організацій, здатних акумулювати ресурси, репрезентувати інтереси та забезпечувати довготривалу суспільну дію. Як показує український

історичний досвід, горизонтальні ініціативи є високоефективними у кризових умовах, однак водночас вони можуть залишатись більш ситуативними та залежними від мобілізаційного імпульсу. Зокрема, однією із проблем сталого розвитку і вразливості вітчизняних НУО є їх хронічна залежність від грантового фінансування та нерівномірність організаційного розвитку.

Другим ризиком є персоналізація та мережевий партикуляризм громадянської активності. У неформальному середовищі довіра часто концентрується навколо конкретних волонтерів, лідерів або неформальних спільнот, а не навколо процедур чи інституцій як таких. Це сприяє швидкості мобілізації, але одночасно створює залежність від індивідуальних авторитетів і соціальних зв'язків. У довгостроковій перспективі така модель може ускладнювати перехід від «довіри до людей» до «довіри до правил» – ключової передумови інституційного розвитку та якості урядування. Дослідження українського громадянського суспільства також говорять про парадокс сильної горизонтальної довіри при слабшій інституційній довірі, що особливо виразно проявився після 2014 року (Burlyuk та ін., 2017).

Третій ризик пов'язаний із обмеженою підзвітністю та слабшою процедурною прозорістю неформальних структур. Формалізовані організації зазвичай мають статuti, визначені механізми управління, звітності та представництва. Натомість неформальні ініціативи часто функціонують на основі морального авторитету та взаємної довіри, що в кризових умовах може бути достатнім, але не завжди забезпечує механізми внутрішнього контролю, відтворення лідерства чи врегулювання конфліктів. Звідси виникає ризик селективності, непрозорого розподілу ресурсів або нерівного доступу до прийняття рішень. Прикладами таких ситуацій в Україні є гострі публічні обговорення щодо браку звітності багатьох громадських мереж, сформованих за принципом лідерства, зокрема Фонду С.Притули, НУО «Госпітальєри» та інших.

Четвертою проблемою є фрагментація та сегментація громадянського простору. Горизонтальна мобілізація часто продукує множинність локальних або тематичних ініціатив, які ефективно вирішують конкретні завдання, але слабше інтегруються у ширші коаліції та репрезентативні структури. Наприклад, у період війни в Україні не відтворюється доволі успішний досвід коаліцій НУО, які зазвичай формувались у періоди виборів. У результаті громадянське суспільство може ставати одночасно дуже активним і водночас структурно розпорошеним. Це ускладнює вироблення спільних позицій щодо довгострокової адвокації та можливостей системного впливу на публічну політику. Дослідження мережевої організації та цифрової мобілізації наголошують, що горизонтальні мережі можуть бути ефективними для швидкої реакції, але менш придатними для довготривалої координації та інституційного представництва (Bennett & Segerberg, 2013).

Особливий ризик стосується відносин між громадянським суспільством і державою. У ситуації затяжної війни громадські ініціативи нерідко компенсують функціональні обмеження державних інституцій – від гуманітарної допомоги до забезпечення окремих потреб сектору безпеки,

зокрема закупівлі та постачання дронів для армії деякими НУО. Але коли така компенсаційна роль була критично важливою для ситуації 2014–2015 років, то у період від 2022 року суперечності такої моделі є виразнішими. Адже якщо громадянські мережі систематично заміщують державу, зокрема у чутливих питаннях безпеки і військового оснащення, це може створювати не лише механізм інституційної підміни, за якого короткострокова ефективність співіснує з відкладенням або ослабленням інституційної модернізації держави. Наявними є також значні корупційні ризики, коли великі формально недержавні організації, такі як фонди С.Притули, С.Стерненка та інші подібні утворення, перетворились по суті на великі корпорації у зовнішньо привабливих форматах НУО. Успіх та медійна видимість таких гібридних корпорацій забезпечується особистою лояльністю до влади їх керівників та державним патронатом.

Ще одним ризиком неформальних мереж є виснаження та обмежена відтворюваність їх мобілізації. Такі мережі часто ґрунтуються на високому рівні моральної мотивації та інтенсивному залученні учасників. У тривалих кризах це може породжувати психологічне вигорання, нерівномірний розподіл навантаження та поступове скорочення активного ядра учасників. Формалізовані інституції, попри їхню меншу гнучкість, зазвичай краще забезпечують рутинізацію діяльності та розподіл ролей, необхідних для довготривалої стійкості. Сучасні дослідження українського громадянського сектору під час війни також позначають проблему переходу «третього сектору» від надзвичайної мобілізації до стійких організаційних моделей (Kyiv International Institute of Sociology, 2024).

І нарешті, у ширшому контексті домінування неформальних мереж у вітчизняному громадянському суспільстві є відображенням ширшої проблеми – в цілому низької (за винятком армії) інституційної довіри і браку інституційної сталості багатьох публічних інститутів, зокрема правових, в країні. Сучасні теоретичні підходи, зокрема неоінституціональний, наголошують, що стійкі суспільства спираються не лише на високий рівень солідарності чи мобілізації, а й на здатність інституцій забезпечувати передбачуваність, універсальність правил та довготривалу координацію дій (Acemoglu & Robinson, 2012). Надмірна залежність від неформальних практик може створювати ситуацію, яку описують як «висока соціальна енергія vs. слабка інституціоналізація», коли суспільство здатне до значної мобілізації, але механізми її стабільного інституційного відтворення залишаються обмеженими. Цей парадокс – сильне громадянське суспільство зі своїми особливостями в умовах нерівномірної державної спроможності – визначає вітчизняний суспільно-політичний процес від 2014 року.

Таким чином, війна посилила одну з особливостей українського громадянського суспільства, а саме – перевагу мобілізаційних і неформальних форм солідарності над масовим інституціоналізованим членством. Ця модель забезпечила високу адаптивність і стала важливим чинником суспільної стійкості у період війни, проте одночасно актуалізувала фундаментальну дилему між громадянською енергією та інституційною сталістю.

ЛІТЕРАТУРА

- Гайоз, Н., & Степаненко, В. (2025). Соціальна організація війни: українське та російське суспільства, мобілізовані на війну. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 30–58. <https://doi.org/10.15407/sociology2025.02.30>
- Головаха, Є., & Дембіцький, С. (2026). Вертикальна солідаризація в українському суспільстві: оцінки населенням функціонування держави. У В. Степаненко (Ред.), *Солідарні суспільні взаємодії в Україні в період війни та в повоєнній перспективі: соціологічний вимір* (с. 64–80). Інститут соціології НАН України.
- Грушецький, А., & Паніотто, В. (2025). *Війна і трансформація українського суспільства (2022 – березень 2025)*. Дух і Літера.
- Степаненко, В. (2025). Українське громадянське суспільство в підтримці соціальної стійкості в умовах війни. *Габітус*, 77(1), 65–70. <https://doi.org/10.32782/hbts.77.1.10>
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown.
- Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2013). *The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics*. Cambridge University Press.
- Burlyuk, O., Shapovalova, N. A., & Zarembo, K. (2017). Introduction to the special issue: Civil society in Ukraine — Building on the Euromaidan legacy. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 3(3), 1–22. <https://doi.org/10.18523/kmlpj119977.2017-3.1-22>
- Fedinec, C. (2023). The Ukrainian civil volunteer movement during wartime (2014–2022). In B. Madlovics & B. Magyar (Eds.), *Ukraine's patronal democracy and the Russian invasion (The Russia-Ukraine War, Vol. 1)* (pp. 331–352). CEU Press.
- Kyiv International Institute of Sociology. (2024). *Ukrainian civil society under the war*. <https://ednannia.ua/attachments/article/12447/Ukrainian%20civil%20society%20under%20the%20war.pdf>
- Stepanenko, V., & Stewart, S. (2025). 'Who, if not us?': Civic activism and defence in wartime Ukraine. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2467214>

Судаков Володимир¹

Email: vl_sudakov@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2032-109>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22965100>

Демократичні стимули розвитку громадянської активності середнього класу українського суспільства в умовах новітніх соціальних змін

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Добре відомо, що в сучасній теоретичній соціології актуальною темою фундаментальних наукових досліджень є концептуальне осмислення змісту новітніх цивілізаційних соціальних змін, які в умовах посилення глобалізації економічної, політичної та соціокультурної сфер суспільного життя та зростаючого впливу транснаціональних інститутів і організацій є цілком реальними детермінантами та причинами порушення функціональної автономності і ресурсної самодостатності сучасних суспільств як держав-націй. Слід зазначити, що на цю обставину на початку XXI століття звернули увагу у своїх працях Дж. Александер, З. Бауман, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьо, І. Валерстайн, Е. Гіденс, Р. Дарендорф, І. Кастельс, Б. Латур, Н. Луман, Л. Склеір, П. Штомпка та інші відомі соціологи, які доводять, що саме глобалізований мережевий режим організації діяльності транснаціональних інститутів є причиною виникнення якісно нових соціальних нерівностей, загострення яких цілком реально може стати головною причиною виникнення збройних міждержавних конфліктів та війн практично на усіх континентах сучасного світу. Саме тому, як підкреслює Р. Дарендорф, соціологам-теоретикам зараз варто зосередити свою увагу на науковому визначенні концептуальних принципів нового глобального суспільного устрою, оскільки сучасний планетарний соціальний світ зараз реально існує як «світ без опори» в результаті суперечливих трансформацій усталених інституціональних засад ліберально-демократичного соціального порядку сучасних аграрних, індустріальних та постіндустріальних суспільств, а також суттєвого зниження потенціалу громадянської активності середнього класу як соціальної основи демократії (Дарендорф, 2006, с. 74–90). У цьому зв'язку доцільно також підтримати і позицію В. Степаненка, який переконливо доводить, що зараз концепція громадянського суспільства та громадянської активності різних класових груп є важливою інноваційною дослідницькою програмою розвитку сучасної соціологічної теорії (Степаненко, 2022, с. 120–130).

Вочевидь, що в теперішніх умовах загальної невизначеності глобальної перспективи формування майбутнього соціального устрою людської цивілізації актуальною проблемою реального існування громадян будь-якого

¹ Доктор соціологічних наук, професор кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

сучасного суспільства стає пошук різноманітних ресурсів для свого подальшого буття та розвитку, якими можуть бути як захоплені нові території, так і економічні та людські ресурси. Саме тому геополітичні амбіції російської федерації з метою компенсації ресурсних втрат після розпаду СРСР по суті призвели з початку 2014 року до збройної агресії та довготривалої широкомасштабної війни росіян проти України як суверенної, демократичної, правової та соціальної держави. Звісно, що активне просування по території України загарбницьких російських військ після 24 лютого 2022 року зумовило появу нових складних надзвичайних економічних, політичних та соціокультурних наслідків, які загалом засвідчили суттєві якісні зміни процесів життєдіяльності українських громадян, які згідно з результатами досліджень вітчизняних соціологів Н. Костенко і Л. Скокової (Костенко & Скокова, 2023, с. 151–173), а також О. Злобіної (Злобіна, 2024, с. 5–20) та О. Резніка (Резнік, 2025, с. 49–52) виразно відчували себе як жертвами агресивної війни, так і суб'єктами активної соціальної протидії намірам та зусиллям російського загарбника. У цьому зв'язку варто звернути увагу, що майже для 8-ми мільйонів громадян – жінок, дітей, непридатних для служби в армії чоловіків, осіб з інвалідністю – саме поведінкова стратегія добровільної та вимушеної закордонної евакуації стала сприйматися ними як єдиний надійний засіб збереження їхнього життя. Саме тому доволі легко помітити виразну гуманістичну та гуманітарну спрямованість цієї поведінкової стратегії. Однак не менш важливо вказати й на суперечливі гуманітарні наслідки, які притаманні цій поведінковій стратегії. Так, незважаючи на ту обставину, що на початок 2026 року в Україну вже повернулось з Польщі, Німеччини, Чехії, Словаччини та інших європейських країн більше 3-х мільйонів її громадян, все ж значна чисельність громадян, які схильні вважати себе представниками середнього класу нашого суспільства, продовжують проживати і успішно працювати за кордоном і не мають намірів повернення в Україну в найближчі роки.

Загалом таку ситуацію слід сприймати як серйозну загрозу існуючому людському потенціалу України, оскільки саме середній клас в системі соціальної стратифікації сучасних індустріальних та постіндустріальних суспільств формує та підтримує структурні зміни демократичних механізмів та форм громадянської активності між суспільством і державою. Так, згідно зі змістом емпіричних показників соціологічних досліджень, проведених вченими Інституту соціології НАН України, у 2017 році 42,8% опитаних респондентів вважали себе представниками середнього класу українського суспільства. Однак цей показник класової самоідентифікації респондентів, як вказують вчені, слід вважати однобічним, оскільки він по суті відображує буденні уявлення громадян зі своєю зайнятістю у сфері праці і не відображує інші важливі об'єктивні показники самодіяльної громадянської активності середнього класу. Так, лише 19,2% вказали на можливість своєї реальної залученості до керівної роботи і соціального управління.

А також 83,9% респондентів засвідчили повну відсутність наявного досвіду у створенні власного бізнесу (Загрози людському потенціалу України 2018, с. 22–24).

Примітно, що вже у 2020 році вчені Інституту соціології НАН України звернули увагу на необхідність спеціалізованого вивчення не лише системи моніторингових показників класової самоідентифікації громадян України, але також і певної системи об'єктивних ознак середнього класу. Зокрема, О. Іваненко та В. Казаков підкреслили важливість власного розуміння, що середній клас – «це механічна і мозаїчна сукупність різних історично конкретних численних соціальних груп, глибокий аналіз яких повинен бігти у межах нашого викладу» (Іваненко & Казаков, 2020, с. 162).

Слід зазначити, що незважаючи на можливість доволі критичної оцінки змісту цього визначення, варто вказати, що в стратифікаційному вимірі середньому класу сучасних суспільств притаманні об'єктивні ознаки специфічної внутрішньокласової диференціації, яку доволі виразно відображує певна сукупність трьох соціальних груп. Перша із таких груп – це група вищого середнього класу, котра об'єднує громадян найбільш високого освітнього та професійного рівня, які отримали позитивне суспільне визнання завдяки їхнім успіхам у сферах державної служби і громадянської активності та набутому досвіду ефективної роботи і співпраці з транснаціональними економічними, політичними та соціокультурними інститутами. Друга соціальна група середнього класу – це саме середня група даного класу, яка реально існує як результат самодіяльної, ініціативної та громадянської активності тих матеріально незалежних соціальних суб'єктів – представників малого і середнього бізнесу та різних інститутів громадянського суспільства – котрі спрямовують свої зусилля на захист організаційних принципів демократичного соціального порядку та захист прав людини.

Третя соціальна група середнього класу – це група членів різних молодіжних організацій громадянського суспільства, які прагнуть набутися важливий для себе політичний досвід шляхом своєї залученості та участі у виборчих процесах, політичних дискусіях, мітингах та інших демократичних громадянських акціях.

Вочевидь, що як і в теперішній час воєнного стану в Україні, так і в повоєнний період актуальним завданням є підтримка функціональної єдності цих трьох груп середнього класу та його громадянської активності як важливої умови забезпечення інституціональної стійкості українського суспільства. А для ефективного вирішення цього завдання необхідно застосувати спеціалізовані наступні демократичні стимули, які спрямовані на посилення громадянської активності та зростання чисельності представників даного класу в соціальній структурі нашого суспільства.

1. У зв'язку з необхідністю оперативного вирішення актуальних перспективних практичних завдань, пов'язаних з національною стратегією України вступу в Європейський Союз, доцільно значно посилити державну матеріальну підтримку діяльності офіційно зареєстрованих опозиційних політичних партій з метою їх більш широкого залучення до публічних

обговорень та дискусій стосовно подальшого демократичного реформування українського суспільства.

2. Важливим стимулом сучасного демократичного розвитку України є збереження нині чинної змішаної виборчої системи, яка гарантує цілком реальні можливості громадянам реалізувати свій персональний інтерес стати депутатом центральних органів влади та місцевого самоврядування як за списком певної політичної партії, так і в результаті перемоги на успішно проведених відкритих виборах у конкретному регіональному виборчому окрузі.

3. Вочевидь, актуальною проблемою є створення системи гарантованої державної грантової підтримки кандидатів в народні депутати України з метою формування інтересу громадян та розширення можливостей донесення до широкого кола виборців змісту основних положень своїх виборчих програм.

4. Варто також звернути увагу на потребу в стимулюванні практичних дій з реалізації запланованих органами влади періодичних контактів та зустрічей наших народних депутатів з різними депутатськими групами країн Європейського Союзу саме як важливої системи спеціальних заходів із засвоєння та впровадження важливого для України конструктивного досвіду прогресивних демократичних реформ суспільного життя європейських держав.

5. Дієвим стимулом розвитку громадянської активності середнього класу України могли б стати спільні зусилля інститутів нашої держави та громадянського суспільства зі створення декількох регіональних шкіл помічників народних депутатів, у яких могли б отримати нові спеціальні знання представники середнього класу України з високим рівнем вже здобутої освіти та професійної підготовки. Важливо зазначити, що навіть короткотермінове навчання у таких школах може стати важливим чинником подальшої професійної соціалізації певних груп середнього класу та формувати бажання у членів цих груп у недалекій перспективі стати новими обраними на виборах народними депутатами.

Таким чином, узагальнюючи зміст представленого матеріалу, доцільно зробити загальний концептуальний висновок, що в новітніх умовах посилення в сучасній Україні впливу процесів постіндустріальної модернізації та європейської інтеграції суттєво зростає суспільна роль громадянської активності середнього класу нашого соціуму, підтримка якої потребує подальшої наукової розробки та практичного впровадження інноваційних демократичних стимулів забезпечення прогресивних соціальних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

- Дарендорф, Р. (2006). *У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у XXI столітті* (А. Орган, пер. з нім.). Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Злобіна, О. (2024). Тенденції змін соціально-громадянської ідентичності під час війни: наративний аналіз. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 5–24.

- Злобіна, О. Г., Шульга, М. О., Паращевін, М. А., & Соболева, Н. І. (2020). *Загрози людському потенціалу України: соціальні аспекти*. Інститут соціології НАН України.
- Іваненко, О., & Казаков, В. (2020). Об'єктивні та суб'єктивні ознаки середнього класу. У *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* (Вип. 7(21), с. 161–169). Інститут соціології НАН України.
- Костенко, Н., & Скокова, Л. (2023). Від жертковності до проєкцій перемоги: тематизація громадянського дискурсу в Україні. У Є. Головаха & С. Макеєв (ред.), *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023* (с. 151–176). Інститут соціології НАН України.
- Резнік, О. (2025). Політичні наслідки травмуючого досвіду українців у широкомасштабній війні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 43–60.
- Степаненко, В. (2022). Концепція громадянського суспільства як дослідницька програма. У В. Резнік (ред.), *Історико-теоретичний аналіз дослідницьких програм в соціології* (с. 120–184). Інститут соціології НАН України.

Сусська Ольга¹*E-mail: susskaya.olg@gmail.com*

ORCID: 0000-0001-9620-1859

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22965137>

Роль соціології у стратегії повернення до демократичних засад суспільства у повоєнний період

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

В Україні, яка перебуває вже п'ятий рік поспіль у режимі воєнного стану та чинить опір повномасштабній російській агресії, постають нагальними питання відновлення демократичних засад держави у післявоєнний період. Очевидно, що запорукою стійкості держави є стабільність державних інституцій, виконання ними всіх необхідних функцій для забезпечення обороноздатності, непереборного опору російській агресії та підтримання життєдіяльності населення в усіх сферах. Найбільш потужні соціологічні центри та інституції проводять моніторинг цінностей демократичних засад суспільства та необхідності відновлення демократичного устрою держави у повному обсязі у післявоєнний час. Результати щорічного моніторингу Інституту соціології НАНУ, дослідження Центру Разумкова, соціологічної групи «Рейтинг», КМІС та ін. підтверджують важливість для населення України таких складових демократії, як: дотримання прав і свобод, непорушності правових засад держави, плюралізму думок і свободи слова, збереження багатоманітності мов, свободи віросповідань, доступу до інформації тощо.

Тісно пов'язане з питанням повернення до демократичних засад держави у повному обсязі і питання ставлення до майбутнього країни взагалі. Традиційно головним вектором у дослідженнях стає вимірювання «рівня оптимізму». Так, КМІС використовує для цього діапазон передбачень майбутнього на найближчі 10 років та пропонує респондентам «обрати з двох тверджень, кожне з яких описує можливе майбутнє через 10 років. Одне із тверджень оптимістично описує Україну як процвітаючого члена ЄС, інше твердження – навпаки, є песимістичним описом зруйнованої країни. <...> Востаннє запитання про рівень оптимізму ми ставили в січні 2026 року. Отже, рівень оптимізму трохи знизився з січня 2026 року, але лишається доволі високим. Так, 63% українців оптимістично оцінюють майбутнє України (у січні – 66%). Натомість частка песимістів – 25% (було – 22%)»(КМІС, 2026).

Центр Разумкова у листопаді 2025 року також зондував питання ставлення до майбутнього України (Табл.1):

---

¹ Доктор соціологічних наук, професор кафедри зв'язків з громадськістю факультету соціальних наук і соціальних технологій, Національний університет Києво-Могилянська академія.

Таблиця 1. Відповіді на запитання «Яким Ви бачите майбутнє України?»

Україна буде високорозвиненою, демократичною, впливовою європейською країною	44,9
Україна буде країною, що йде особливим шляхом розвитку	32,6
Україна буде слаборозвиненим придатком Росії	1,3
Україна буде слаборозвиненим придатком Заходу	5,5
Україна назавжди стане країною «третього світу», нерозвиненою і маловпливовою	2,9
Україна зникне як самостійна держава	1,0
Мені не цікаве майбутнє цієї країни	0,4
Інше	1,2
Важко відповісти	10,2

Джерело: Дослідження Центру Разумкова. Підтримка громадянами України демократичних цінностей, оцінка рівня демократії в країні (11–18 листопада 2025 р.).

У палітрі пропонованих варіантів відповідей немає чіткого розподілу на «негатив» і «позитив». Проте, як свідчать вищенаведені дані, спектр так званих «негативних оцінок» майбутнього починається із позиції негативних перспектив щодо ймовірності для України стати «слаборозвиненим придатком Заходу» (5,5%) або залишитись назавжди країною «третього світу» (2,9%). Щодо респондентів, які допускають можливість для України стати «слаборозвиненим придатком росії» (1,3%), то вони наближаються до тих, хто взагалі не цікавиться майбутнім країни, у якій живе (1,0%). У сумі останні дві групи «песимістів» налічують (2,3%), що майже у 20 разів менше, ніж переконаних оптимістів, які демонструють орієнтованість на демократичні засади, потенціал високорозвиненої країни та європейський вектор розвитку України (44,9%).

Згідно з результатами досліджень соціологічної групи «Рейтинг» (квітень 2024 року), можна констатувати, що «Україна входить у топ десять країн, які відповіли що їх країною керує воля народу. З цим погодились 44%, 17% частково згодні, однак 36% так не вважають. Серед країн, які вважають що їх державою керує воля народу Швеція, Індія, Афганістан, Косово, Швейцарія, Малайзія. Найменше відчують, що народ керує країною у Боснії та Герцеговині, росії, Болгарії, Північній Македонії» (Соціологічна група «Рейтинг», 2024). Очевидно, що відстеження подібних показників є важливим для оцінки динаміки змін суспільних настроїв. З огляду на те, що загалом, згідно з позиціями «повністю згоден»(44%) та «частково згоден»(17%), у вищезгаданому дослідженні позитивну відповідь дали 61% респондентів, можна переконатись у впевненості більш ніж половини учасників опитування у тому, що нашою країною керує воля народу. (Треба додати, що вищезгадане опитування проводилось на третьому році російсько-української війни, що є суттєвим випробуванням також і стосовно демократичних засад держави).

Для порівняння можна розглянути дані моніторингу Інституту соціології НАН України, де звертають на себе увагу відповіді на запитання «Оцініть, наскільки особисто для Вас важливим є демократичний розвиток країни». (Головаха & Дембіцький, 2024, с. 419). Тут динаміка показників за позицією «дуже важливо» коливається від 42,7% у 2014 році – через зниження до 21,3% у 2021 році – до збільшення більш ніж у 2 рази: 53,9% у 2024 році (Головаха & Дембіцький, 2024).

Усвідомлення демократичних засад не може бути відірваним від власної відповідальності людини. Дуже важливими є результати двох опитувань, проведених Центром Разумкова у 2013 та 2025 роках. Респондентам були запропоновані судження щодо рівня самосвідомості та відповідальності людини за своє життя (Табл.2) (Центр Разумкова, 2025).

Таблиця 2.

Яке з цих суджень Вам ближче?	Травень 2013р.	Листопад 2025р.
Держава повинна нести повну відповідальність за забезпечення кожної людини усім необхідним	42,1	28,9
Держава повинна забезпечити людям однакові «правила гри» у житті, а далі сама людина несе відповідальність за те, як вона ці шанси використає	50,9	63,2
Важко сказати	7,0	8,0

Джерело: Дослідження Центру Разумкова. Підтримка громадянами України демократичних цінностей, оцінка рівня демократії в країні (11–18 листопада 2025 р.).

Якщо подивитись з погляду виснажливої і для держави, і для людей війни, то підвищення самосвідомої позиції більш ніж у 2 рази щодо важливості однакових «правил гри» для всіх, коли сама людина несе відповідальність за своє життя, у листопаді 2025 року – промовляє саме за себе.

На подібних результатах соціологічних досліджень, які наведені у попередній таблиці і вище, можна базувати певні стратегії розгортання процесу повернення до демократичних засад суспільства в повному обсязі у період післявоєнного відновлення України. Роль соціології у прогнозуванні та визначенні, яких саме засад демократичного суспільства не вистачає, є визначальною. Це дає змогу також перевірити, чи всі можливості довоєнного законодавчого забезпечення цих засад задіяні у процесі їхнього відновлення.

Найбільше матеріалу щодо рівня демократії та перспектив «повернення до республіки» надають дослідження КМІС та Центру Разумкова. Демонстративність висловлювань певних політекспертів та політологів щодо втрат окремих засад демократії, що з'являються у соцмережах, все частіше не витримує критики. Адже оцінка рівня демократії в Україні, яка була виявлена соціологами, фіксує, що більше половини респондентів (57%) – вважають, що Україна скоріше або повністю є демократичною (відповідно: 34% – майже або повністю, а 23% – скоріше демократичною). І хоч 14% респондентів відповіли,

що Україна є скоріше або цілковито диктаторською, «в той же час, 27% респондентів вважають, що Україна є рівною мірою і демократичною країною» (КМІС, 2024). До того ж, Антон Грушецький, виконавчий директор КМІС, у своєму коментарі додає, що «треба враховувати, що сприйняття громадськістю важливості та потенціальних можливостей, які демократія дає країні, значною мірою ґрунтуються на діях залучених сторін. Історії корупції, конфлікти у Верховній Раді, заангажована журналістика та деструктивна агресивна поведінка окремих активістів тощо не сприяють підтримці демократії як бажаної мети. Чиновник або правоохоронець, який зловживає повноваженнями для тиску на журналістів чи громадських активістів, безумовно посилює градус критики серед людей до системи в цілому» (КМІС, 2024).

Підкреслимо, що це результати опитувань, здійснених протягом другого і третього року російсько-української війни, коли під час воєнного стану відповідно звужуються демократичні права і свободи громадян. Треба також зважати і на ті обставини, що протягом періоду воєнного стану більш об'єктивним буде порівняння даних, зібраних соціологами саме впродовж війни; «враховувати конкретні обставини, в яких знаходилися респонденти, під час проведення опитування» (Сусська, 2025, с. 75); а також, порівнюючи результати досліджень мирного часу і періоду з початку повномасштабного російського вторгнення й до останнього часу цієї затяжної виснажливої війни, необхідно брати до уваги й соціально-психологічні умови та стан населення.

Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» у грудні 2024 року – січні 2025 року здійснив дослідження, у якому прозонував ступінь поляризації питань «свободи» та «матеріального добробуту» (Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2025). Результати дослідження зафіксували, що протягом останніх років українці продовжують ставити свободу вище за добробут. Так, 60% респондентів «готові терпіти матеріальні труднощі заради особистих свобод та гарантій дотримання громадянських прав. Натомість 24% готові поступитися державі своїми правами та громадянською свободою в обмін на власний добробут. Не змогли обрати жодного із запропонованих варіантів 16%» (Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2025).

Крім цього, у дослідницькому проєкті соціологічної групи «Рейтинг» – «Спільні контури#5. Що найбільше турбує українців у майбутньому країни?», здійсненому у квітні 2026 року, було виявлено, що «в умовах війни українці найгостріше сприймають ризик, що діти в майбутньому будуть зростати в бідності (88% схвильовані, зокрема 74% – дуже схвильовані). До топ-3 переживань також входить питання якості освіти (85% загалом і 59% дуже схвильовані) та бідності (84% загалом і 57% дуже схвильовані)» (Соціологічна група «Рейтинг», 2026). Відійшли на другий план такі проблеми, як: старіння населення, розколи в політиці та зміни клімату. Соціологи групи «Рейтинг» порівняли свої результати із даними Special Eurobarometer, де саме старіння населення відрізняє Україну поряд з такими країнами, як Португалія, Греція, Іспанія, Латвія і Мальта (в середньому 40% за позицією «дуже схвильовані»);

в інших країнах ЄС, крім Кіпру, це питання хвилює на 5–15% менше (Соціологічна група «Рейтинг», 2026).

Висновок: Отже, стратегічними векторами розвитку України, з огляду на дані соціологічних досліджень, є незаперечні європейські орієнтації (цінності, опора на інтенсивнішу взаємодію з країнами ЄС, перспектива вступу до Євросоюзу); шлях повернення до демократичних засад та подальшої їх розбудови; зростання самосвідомості і самовідповідальності громадян.

ЛІТЕРАТУРА

- Головаха, Є., & Дембіцький, С. (Ред.). (2024). *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024* [Колективна монографія]. Інститут соціології НАН України.
- КМІС. (2024). *Наскільки українці вважають Україну демократичною країною і пріоритетність демократичної системи.*
<https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1406&page=1>
- КМІС. (2026). *Рівень оптимізму, необхідність непопулярних рішень для отримання західного фінансування, сприйняття загроз: результати опитування, проведеного 20–27 квітня 2026 року.*
<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1611&page=1>
- Соціологічна група «Рейтинг». (2024). *Рівень демократії: дослідження «Рейтингу» з Gallup International.* <https://sau.in.ua/research/riven-demokratiyi-doslidzhennya-rejtyngu-z-gallup-international/>
- Соціологічна група «Рейтинг». (2026). *Спільні контури #5. Що найбільше турбує українців у майбутньому країни?* <https://www.ratinggroup.ua/news/common-contours-2026-5>
- Суська, О. О. (2025). Україна в пошуку інтелектуального балансу чи поляризації: тренди громадської думки. *Габітус*, 74, 74–79.
- Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». (2025). *Свобода, безпека, достаток: думка українців під час війни.* <https://dif.org.ua/article/svoboda-bezpeka-dostatok-dumka-ukraintsiv-pid-chas-viyni>
- Центр Разумкова. (2025). *Підтримка громадянами України демократичних цінностей, оцінка рівня демократії в країні. Бачення майбутнього України, зовнішньополітичні орієнтації громадян (листопад 2025 р.).*
<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pidtrymka-gromadianamy-ukrainy-demokratychnykh-tsinnostei-otsinka-rivnia-demokratii-v-kraini-bachennia-maibutnogo-ukrainy-zovnishnopolitychni-orientatsii-gromadian-lystopad-2025r>

Секція 2. ВПЛИВ ТРИВАЛОЇ ВІЙНИ НА СТІЙКІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІНСТИТУЦІЙНІ ТА КУЛЬТУРНІ ВИМІРИ

Section 2. THE IMPACT OF PROTRACTED WAR ON THE RESILIENCE OF UKRAINIAN SOCIETY: INSTITUTIONAL AND CULTURAL DIMENSIONS

Бевзенко Любов¹

Email: lbevzenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4020-1937>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22965153>

Соціальні технології повоєнного відновлення України: трансдисциплінарне знання як ресурс

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Вступ. Питання повоєнного відновлення України стоїть вже зараз, хоча прогнози стосовно термінів закінчення війни, форматів майбутнього миру чи перемир'я є досить невизначеними. Саме поняття «відновлення» потребує більш-менш чіткого визначення, оскільки без цього важко розгортати наступні міркування. Точно мова не може йти про повернення до того, що було до війни. Старі порядки зруйновано необернено. Напевне, говорити можемо хіба що про повернення до життєздатності країни, що в найбільш загальному розумінні означає відновлення або швидше створення й забезпечення функційної спроможності основних державних інститутів. В соціологічному розумінні – про створення життєздатних правил гри на різних інституційних полях. І тут точно мова має йти не лише про формальний бік інституційних порядків, про нові закони й розпорядження, які будуть регламентувати їх функціонування. Всі закони залишаються лише на папері, якщо не підтверджуються неформальними практиками соціальних взаємодій, габітуалізованими і такими, що увійшли в повсякдення, закріпилися в соціальних очікуваннях людей щодо інститутів та одне одного, в певному рівні довіри, в настроях й намірах. І якщо появу формальних правил забезпечують рішення на рівні законодавчих та виконавчих органів, то ці неформальні порядки виникають значно складніше. Це трансформації в живій тканині соціальних відносин, і робота з їх здійснення найбільшою мірою може бути віднесеною до *соціальних технологій*.

Саме по собі розуміння того, що називати соціальними технологіями, налічує велику кількість пропозицій. Ми будемо під цим розуміти певну діяльність, спрямовану на трансформацію соціального простору, соціальних взаємодій в напрямі, який визначається метою конкретної соціальної роботи, але в досить широких соціальних масштабах. Яскравим тут є приклад роботи

---

¹ Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України.

соціального технолога в політичному інституційному полі (політтехнолога), так само за аналогією, можемо уявляти таку роботу в інших інституційних полях, позначивши її як роботу соціального технолога. Моделюючи цей процес, можемо стверджувати – його складовими є: 1) початкова задача, що поставлена в термінах змін в певному інституційному полі; 2) соціальний технолог або група технологів як суб'єкт вирішення проблеми; 3) соціальні порядки-взаємодій в цьому інституційному полі як об'єкт докладання технологічних зусиль. При цьому базовим ресурсом для здійснення необхідної соціотехнологічної роботи для соціального технолога є *певне знання* про об'єкт впливу, закономірності його змін. От саме на це знання й буде спрямоване наше основне питання.

Проблема. Проблема, яка тут постає, може звучати наступним чином – *що являє собою те базове знання, на яке спирається соціальний технолог для отримання шуканого результату?* Чи є це знання чисто науковим, строго доведеним й обґрунтованим? Чи маємо припустити можливість та необхідність звернення до інших форм знання? Якщо так, то яким воно має бути і де шукати підґрунтя його легітимації?

Методологія. Методологічною основою розкриття цього питання ми оберемо концепцію *трансдисципліарності*, що пропонує новий погляд на знання, релевантне сучасному світові – нестабільному, плинному, з характером змін, які не можна порівняти з попередніми часами як за швидкістю, так і за суттю. Йдеться про знання, якого потребує саме та ситуація, в якій треба ухвалювати негайні практичні рішення за умов високої невизначеності й відсутності всебічної інформації про соціальний об'єкт. Головне – немає достатнього науково обґрунтованого знання з цього приводу, ба більше того – немає часу очікувати його появи. Ситуація повоєнного відновлення в нашій країні, схоже, потребуватиме саме такого знання.

Результат. Хоча термін «трансдисципліарність» бере свій початок від Ж. Піаже, ми, в цьому разі, будемо дотримуватися того смислу, який вкладав в нього Басараб Ніколеску. Ним було запропоновано відповідну концепцію ще в середині вісімдесятих років минулого сторіччя, коли потреба в цьому лише почала назрівати та не була надто очевидною. Ніколеску пов'язав необхідність звернення до такої концепції з тими глобальними процесами, які ведуть до радикальних соціокультурних трансформацій, та позиціонував його як знання, що відповідатиме новій майбутній культурі, яка йде на зміну Модерну, позначивши її словом Космомодерн (Nicolescu, 2014). Життєздатність цього проекту підтвердила досить швидка його інституціоналізація. Вже в 1987 році було створено Міжнародний центр трансдисциплінарних досліджень та студій, утворено дослідницьку групу при ЮНЕСКО. Найбільш вагомою подією на цьому шляху стало проведення Першого Всесвітнього конгресу трансдисципліарності, який відбувся в листопаді 1994 року в Португалії. Найголовнішим його результатом стало прийняття Хартії трансдисципліарності, розробленої Лімою де Фрейташ, Едгаром Моріном та Басарабом Ніколеску (De Freitas et al., 1994).

Існує багато визначень й трактувань суті цього знання. Часто його майже ототожнюють з міждисциплінарністю, але це зовсім різні речі. Якщо міждисциплінарність це лише нова форма наукового знання, що виникає на перетині двох або більше наукових дисциплін, то трансдисциплінарність позиціонує себе як такий спосіб отримання знання, що піднімається, трансцендується від великого масиву надто спеціалізованого наукового знання, замкненого в своїх вузькодисциплінарних рамках. Головним недоліком останнього вважається те, що воно, за визначенням, отримується з нехтуванням досвіду практиків, технологій «Know how», які насправді далекі від строгого наукового обґрунтування, але практично затребувані і працюють в реальному житті. Трансдисциплінарність не відкидає та не заперечує важливість науки, просто стверджує – практика світу, що швидко змінюється, вимагає відмовитися від наукового снобізму щодо досвіду практиків.

Головною відмінністю процесу пошуку трансдисциплінарного знання від наукових розвідок є те, що воно відштовхується від конкретної проблеми, є невід'ємним від практичного запиту і того, хто цей запит формулює. Воно є так би мовити проблемоцентричним не в тому абстрактному розумінні проблеми, як це зазвичай має місце в науці, а в її безпосередній життєвій постановці. Так, для соціального технолога, це та конкретна задача зі зміни малюнку соціальних взаємодій, яка перед ним стоїть.

Іншими словами, трансдисциплінарність це особлива тактика отримання знання, що зосереджується на конкретній проблемі та її вирішення поєднує в одному інтегрованому знанні як різні релевантні дисциплінарні напрацювання, так і деякі навколонаукові результати, які не є чітко доведеними, але добре працюють на практиці. До того ж, що важливо, враховується й просто результат досвіду практиків (наприклад, соціальних технологів), які спиралися на різні форми знання, власну інтуїцію і це давало позитивний результат в процесі вирішення відповідної проблеми. Якщо наука це переважно аналітика, то про трансдисциплінарність маємо говорити як про спробу синтезу різних форм знання про об'єкт.

Трансдисциплінарність ґрунтується на низці засадничих аксіом, відповідно до яких маємо говорити про логіку, онтологію та епістемологію трансдисциплінарності (Nicolescu, 2006, p.142). В перекладі на мову соціальної технології це дає можливість сформулювати деякі засадничі принципи роботи соціального технолога, який спирається саме на таку форму знання.

1. *Логічна аксіома.* На відміну від класичної науки, трансдисциплінарне знання спирається не на бінарну логіку виключеного третього, а на логіку включеного третього, можливість бути і тим й іншим, належати одночасно до протилежних сутностей. (До певної міри тут можна згадати про діалектику, інтерес до якої поступово відроджується після років забуття. І потужна українська школа діалектики тут може отримати друге дихання).

Для соціального технолога це означає досить незвичні речі й тактичні ходи у вирішенні конкретної проблеми. Звичка діяти за бінарною логікою, позначаючи щось або хорошим, або поганим, виявляється релевантною. Такі

ціннісно навантажені поняття, як рівність, свобода, стабільність, порядок, хаос, корупція, правда, маніпуляція і т.і. втрачають свою однозначність. Нерівність, як і рівність, це не добре і не погано, все залежить від міри. Те ж саме можна говорити про порядок та хаос. Навіть в корупції варто бачити не лише негатив, а ще й спосіб неформального впорядкування соціального простору за умови слабкості формальних інституційних порядків. Все може переходити в свою протилежність, бути як позитивом, так і негативом одночасно. Завдання соціального технолога – бачити це і враховувати в своїх діях.

2. *Онтологічна аксіома.* Будь-який предмет, який опиняється в фокусі уваги трансдисциплінарного дослідження, треба розглядати як такий, що має багатшарову онтологію, де кожен шар являє собою окрему реальність, що принципово не зводиться до реальності інших прошарків. (Тут як приклад часто використовується посилення на дві реальності макрофізичну і реальність квантового світу. Наголошуючи той факт, що вони існують одночасно, але кожна за своїми принципами. Але стверджується – це працює для будь-якого явища, яке ми спостерігаємо). Стосовно соціального світу, до цієї аксіоми трансдисциплінарності найближче підходить критичний реалізм. Цей потужний напрямок соціологічного теоретизування виступає альтернативою поверхневості конструктивізму та емпіризму в погляді на соціальні явища. Прибічники цієї концепції часто позиціонують себе саме на тому краї наукового соціологічного знання, яке веде до трансдисциплінарних зрушень (Stigendal & Novy, 2018). Онтологію соціального світу критичний реалізм описує через наявність трьох прошарків – «Реального», «Актуального» і «Емпіричного» (Archer et al., 2013; Mukumbang & van Wyk, 2020), стверджуючи, що лише останнє є зараз в фокусі уваги переважної більшості соціальних досліджень та спостережень.

Для соціального технолога ця аксіома прозора натякає на необхідність дивитися вглибину та починати зміни саме з цього, оскільки поверхневі показники є дуже тимчасовими й нестійкими. Серед концептуальних робіт в цьому напрямі можна навести цікаву роботу з технології втручання в організаційні процеси, де наголошується наскрізна важливість того, що відбувається як на рівні психології, соціальних взаємодій членів організації, так і на рівні тих процесів, які вивчає нейронаука з використанням ідей нейропатернів та нейропластичності. Стверджується, що зміни в цьому глибинному прошаркові здатні забезпечити сталий і довготривалий результат організаційних змін (Yamanaka & Nakamori, 2026).

2. *Епістемологічна аксіома.* Епістемологія трансдисциплінарності спирається на уявлення про системну складність як об'єкта, так і суб'єкта дослідження, і релевантним є те знання, яке отримується в моменті взаємодії цих двох складних систем. Ця епістемологічна складова очевидно тяжіє до *парадигми складності*, розгорнуте представлення якої в соціальному пізнанні можна знайти в роботі (Castellani & Gerrits, 2024). Для соціального технолога тут відкривається як багато можливостей, так і немало викликів. Один з них, досить неочевидний, полягає в тому, що він до певної міри має

стати сам для себе об'єктом та предметом рефлексії як складної системи мислення й конструювання власної соціальної реальності. Соціальний об'єкт, з яким працює соціальний технолог, будучи складною нелінійною системою, виявляється здатним до самоорганізації і дуже чутливим до певних невеликих впливів в моменти високої нестабільності. І сам соціальний технолог може стати витокom цих незначних, але доленосних впливів.

Важливим є ще один момент, який варто не випускати з поля зору. Проблемним в самій ідеї отримання трансдисциплінарного знання є те, що поєднання різних дисциплінарних наукових, навколо наукових та практичних підходів стає проблематичним, бо потребує тісної співпраці й порозуміння спеціалістів різного профілю, практиків, менеджерів різного рівня. А це дуже важко реалізується на практиці, бо кожна зі сторін говорить своєю мовою в прямому й переносному смислі слова. Наприклад, подібну проблему утворює те, що одні й ті ж слова мають різні смислові наповнення в різних мовах (що заважає порозумінню в міжнародних групах соціальних технологів). Один вузький спеціаліст може в загальних рисах знати про наявність знання щодо предмету колективної уваги в іншому дисциплінарному секторі, погоджуватись з тим, що варто було б поєднати це з тим знанням, що має він сам, але практично це втілити завжди важко з причини складності долання дисциплінарних понятійних та концептуальних кордонів. Це питання частково знімається в разі вдосконалення AI систем та їх інтерфейсу з групою дослідників. Якщо всі ці різні форми знання можуть бути поєднаними в базі даних релевантної AI системи, а група дослідників буде виконувати функцію творчого вибору наступного кроку дослідницьких пошуків, названа проблема може бути частково знятою. Принаймні, гіпотетично можна припустити, що тут відкривається шлях до плідної співпраці ШІ та людини в процесі пошуку трансдисциплінарного знання.

Висновок. Задачі повоєнного відновлення країни в розумінні створення життєздатних порядків в основних інституційних полях вимагатимуть уваги не лише до формальної сторони цих порядків, а й, що не менш важливо, їх імплементації в живу тканину суспільних відносин. Робота соціального технолога може бути широко затребуваною саме для вирішення таких практичних задач. Потреба в швидких рішеннях в ситуації високої суспільної невизначеності є характерною зараз для усього світу, а особливо для нашої країни, зруйнованої багаторічною війною. Така робота вимагає особливого типу знання, релевантного поставленим задачам. Трансдисциплінарне знання, концепція якого була запропонована в кінці минулого сторіччя, відповідає тим викликам, які виникають в подібних проблемних ситуаціях. Виробництво такого знання починається з конкретної проблеми, залучаються як релевантні наукові напрацювання, так і досвід практиків, їх інтуїція й навички. Трансдисциплінарність спирається на низку засадничих аксіом – логічну, онтологічну, епістемологічну, а з них впливають ті основні принципи, на які має спиратися робота соціального технолога в складних умовах невизначеності й потреби в швидкому результаті. А це: 1) відмова від бінарної логіки й припущення можливості

проміжного, середнього логічного значення (логіка); 2) визнання наявності глибинних прошарків в онтології будь-якого соціального об'єкта, відмова від поверхневості чистого емпіризму (онтологія); 3) погляд на об'єкт соціотехнологічного впливу як на складну нелінійну адаптивну систему з її здатністю до самоорганізації та особливою динамікою в кризових станах (епістемологія).

ЛІТЕРАТУРА

- Archer, M., Bhaskar, R., Collier, A., Lawson, T., & Norrie, A. (2013). *Critical realism: Essential readings*. Routledge.
- Castellani, B., & Gerrits, L. (2024). *The atlas of social complexity*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781789909524.00021>
- De Freitas, L., Morin, E., & Nicolescu, B. (1994). *Charter of transdisciplinarity*. <https://inters.org/Freitas-Morin-Nicolescu-Transdisciplinarity>
- Mukumbang, F. C., & van Wyk, B. (2020). Leveraging the photovoice methodology for critical realist theorizing. *International Journal of Qualitative Methods*, 19(1), 1–15.
- Nicolescu, B. (2006). Transdisciplinarity: Past, present and future. *У Moving worldviews: Reshaping sciences, policies and practices for endogenous sustainable development* (с. 142–166). ETC/COMPAS.
- Nicolescu, B. (2014). *From modernity to cosmodernity – Science, culture, and spirituality*. State University of New York (SUNY) Press.
- Stigendal, M., & Novy, A. (2018). Founding transdisciplinary knowledge production in critical realism: Implications and benefits. *Journal of Critical Realism*, 17(3), 203–220.
- Yamanaka, M., & Nakamori, M. (2026). Clinical organizational science: An integrative framework for structural intervention in complex organizations. *Frontiers in Psychology*, 17, Article 1827324. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2026.1827324>

Єрескова Тетяна¹ Email: yereskova.tetiana@kneu.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7011-9590><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965172>

Комунікаційні практики у формуванні інституційної стійкості освітнього середовища в умовах війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Війна як форма глибоких соціальних потрясінь спричиняє трансформації повсякденних практик взаємодії та впливає на функціонування суспільних інститутів. В умовах тривалої війни в Україні ці процеси особливо відчутно проявляються у сфері вищої освіти. Освітнє середовище функціонує в умовах хронічного стресу, емоційного виснаження та соціальної невизначеності, що позначається на якості комунікації, рівні довіри та залученості учасників освітнього процесу.

Одним із ключових проявів цих трансформацій є фрагментація комунікації та зниження її якості. Маємо на увазі, що взаємодія дедалі більше набуває формалізованого характеру, обмежується функціональним обміном інформацією та супроводжується зниженням відкритості й готовності до взаємної підтримки. Поширення цифрових форматів взаємодії, інформаційне перевантаження та зменшення частки «живої» комунікації додатково ускладнюють формування довірливих відносин. У поєднанні з наслідками тривалого кризового стресу це призводить до зниження рівня психологічної стійкості, посилення відчуття ізоляції, накопичення нерозв'язаних конфліктів та зменшення залученості студентів до навчального процесу. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність переосмислення ролі комунікаційних практик у забезпеченні стійкості освітнього середовища.

Ми розглядаємо комунікаційні практики не лише як форму повсякденної взаємодії, а й як ключовий мезорівневий механізм інституційної стійкості, що опосередковує зв'язок між індивідуальним досвідом кризи та здатністю освітнього середовища до адаптації.

З соціологічної точки зору зазначені процеси можуть бути інтерпретовані через призму соціального капіталу та соціальної довіри. Як зазначає П. Бурдьє (Bourdieu, 1986), соціальний капітал формується через мережі стійких соціальних зв'язків і ресурсів, що виникають у процесі взаємодії. Своєю чергою, Р. Патнем (Putnam, 2000) підкреслює значення довіри, норм взаємності та участі як основи ефективного функціонування інститутів. Водночас, за П. Штомпокою (Sztompka, 1999), довіра виступає фундаментом соціального порядку, а її руйнування в умовах кризових потрясінь підриває стабільність інституцій. Війна як форма глибокої соціальної травми спричиняє зростання невизначеності, обережності у

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

взаємодії та схильності до соціальної дистанції, що веде до ерозії повсякденних практик взаємодії та ускладнює відтворення соціального капіталу, який ґрунтується на довірі, взаємності та солідарності як ключових елементах міжособистісного простору (Sztompka, 1999; Штомпка, 2022). У цьому контексті війна постає як чинник, що не лише руйнує соціальні структури, але й трансформує базові механізми соціальної інтеграції, зокрема довіру, норми взаємності та форми колективної дії, що узгоджується з емпіричними спостереженнями щодо змін у структурі довіри та соціальних взаємодій в українському суспільстві.

Теоретичні підходи до аналізу соціальної довіри та соціального капіталу знаходять підтвердження у сучасних емпіричних дослідженнях українського суспільства. Зокрема, дані Київського міжнародного інституту соціології свідчать про збереження високого рівня довіри до горизонтальних практик взаємодії (зокрема волонтерства) за одночасної нестабільності довіри до окремих інституцій (Київський міжнародний інститут соціології, 2024). Аналогічно, дослідження Центру Разумкова фіксують зростання невизначеності та зниження впевненості у здатності суспільства швидко подолати кризові виклики (Центр Разумкова, 2025). Водночас результати дослідження соціальної згуртованості, проведеного UNDP (2024), вказують на те, що навіть в умовах війни соціальні зв'язки та взаємна підтримка залишаються ключовими ресурсами адаптації. Додаткові аналітичні оцінки вказують на зміну структури суспільних настроїв, зокрема посилення ролі горизонтальних форм взаємодії та переоцінку довіри до різних соціальних акторів (Головаха, 2025).

Сукупність цих емпіричних даних дозволяє інтерпретувати ці процеси як системну трансформацію соціальної довіри в умовах війни. Тривала війна сприяє звуженню горизонтальних зв'язків та переходу до індивідуалізованих стратегій адаптації, що підриває як «зв'язувальний» (bonding), так і «містковий» (bridging) соціальний капітал (Putnam, 2000). Ослаблення цих форм соціального капіталу безпосередньо впливає на інституційну стійкість університету, оскільки зменшує здатність освітнього середовища до кооперації, взаємодопомоги та колективного реагування на виклики. У цьому контексті особливого значення набуває пошук механізмів відновлення довіри та соціальних зв'язків на рівні конкретних інститутів. Комунікаційні практики можуть розглядатися як ключовий механізм такого відновлення, оскільки саме через них відтворюються норми взаємності та формуються горизонтальні зв'язки. Саме тому набуває значення пошук цілеспрямованих підходів до відновлення комунікаційних практик в освітньому середовищі.

У межах теоретико-аналітичного осмислення запропоновано концептуальну модель розвитку підтримувальної комунікації у студентському середовищі, яка передбачає поетапний перехід від індивідуалізованих стратегій подолання кризового досвіду до формування соціального виміру стійкості. Підтримувальна комунікація у цьому контексті розуміється як форма взаємодії, орієнтована на емоційну підтримку, взаємність, безпечний обмін досвідом та конструктивне вирішення конфліктів. Модель ґрунтується

на поєднанні розвитку комунікаційних компетентностей (асертивної та ненасильницької комунікації, емоційної грамотності, навичок конструктивного вирішення конфліктів) із впровадженням регулярних практик взаємодії у навчальних групах (фасилітовані обговорення, зворотний зв'язок, групи підтримки). Механізм її впливу полягає у поступовому переході від індивідуального рівня адаптації до колективного рівня взаємодії, що сприяє відновленню горизонтальних зв'язків, формуванню соціального капіталу та зростанню довіри у навчальних групах. У соціологічному вимірі такий процес може розглядатися як механізм відновлення соціального капіталу через реконструкцію горизонтальної довіри та формування норм взаємності у повсякденній взаємодії. У результаті підтримувальна комунікація постає як один із ключових чинників інституційної стійкості освітнього середовища в умовах війни (див. мал. 1).

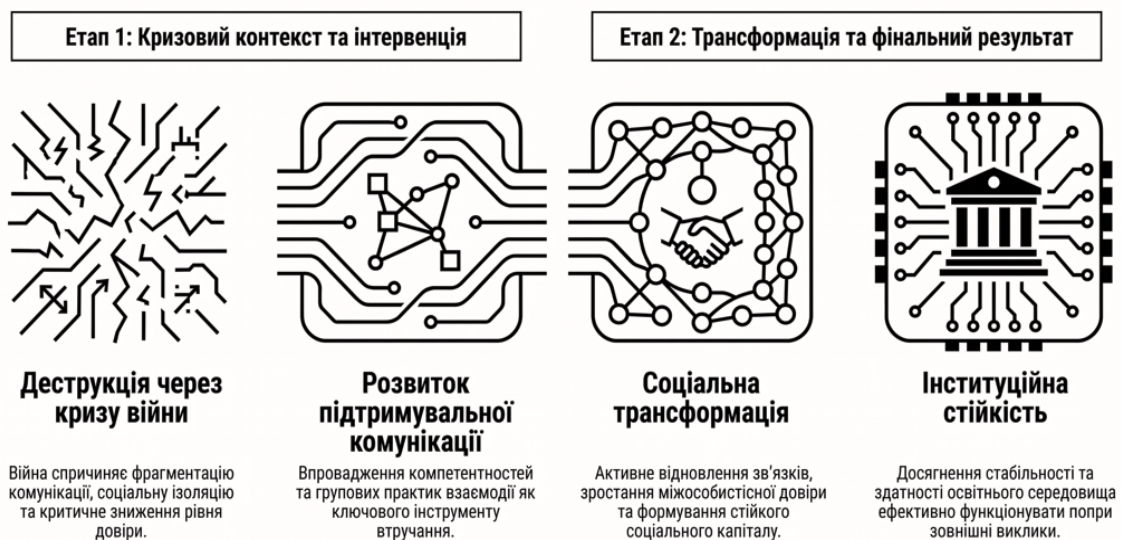

Рис. 1. Модель розвитку підтримувальної комунікації як механізму інституційної стійкості.

Джерело: розроблено автором; візуалізацію виконано з використанням NotebookLM (Google).

У межах запропонованої моделі кризовий досвід інтерпретується не лише як процес соціальної дестабілізації, але й як умова трансформації практик взаємодії. Через підтримувальну комунікацію відбувається поступове відновлення горизонтальних зв'язків, переосмислення досвіду травми та формування нових механізмів соціальної адаптації в освітньому середовищі.

Таким чином, інституційна стійкість освітнього середовища в умовах тривалої війни формується не лише через формальні управлінські рішення, але й через повсякденні комунікаційні практики як форми взаємодії, які відтворюють або трансформують соціальний капітал та рівень довіри. Посилення цих практик може виступати одним із ключових механізмів посилення інституційної спроможності та формування більш стійкого освітнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

- Головаха, Є. (2025, 17 лютого). «2025-й стане для України роком емоційного драматизму»: Як змінилися суспільні настрої в Україні за три роки повномасштабної війни [Інтерв'ю]. *IPG Journal*. <https://www.ipg-journal.io/ua/rubriki/intervju/2025-i-stane-dlja-ukrajini-rokom-emociinogo-dramatizmu-2437/>
- Київський міжнародний інститут соціології. (2024). *Довіра до соціальних інститутів та громадських організацій у 2024 році* [Аналітичний звіт]. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335>
- Національний інститут стратегічних досліджень. (2024). *Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2023–2024 роках* [Аналітична доповідь]. <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/stan-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva-v-ukrayini-u-2023-2024>
- Центр Разумкова. (2025). *Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків і громадських діячів (лютий–березень 2025 р.)*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>
- Штомпка, П. (2022). *Соціальний капітал. Теорія міжособистісного простору* (М. Яковина, пер.). Дух і Літера.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood. https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster. <https://communistcaucus.com/wp-content/uploads/2021/12/Bowling-Alone.pdf>
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A sociological theory*. Cambridge University Press.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2024). *Соціальна згуртованість в Україні: тенденції за даними дослідження RECORE* [Аналітичний звіт]. <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/sotsialna-zhurtovanist-v-ukrayini-tendentsiyi-za-danymy-doslidzhennya-rescore-2024>

Злобіна Олена¹ Email: ezlobina@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2593-788X><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965222>

Стійкість населення під час війни: чинники руйнування та ресурси відновлення

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

У широкому сенсі стійкість українського суспільства забезпечується завдяки кумулятивному ефекту взаємодії людських, культурних, організаційних, політичних, економічних та інших компонентів, що забезпечує функціонування соціальної системи попри руйнівний вплив війни (Reznikova & Korniiievskiy, 2024). У соціологічному підході аналіз суспільної стійкості здійснюється на різних рівнях: на мікрорівні вивчається індивідуальна стійкість, на мезорівні досліджується стійкість організацій та спільнот, на макрорівні йдеться про стійкість суспільства в цілому (Kesk & Sakdapolrak, 2013).

Ми будемо розглядати стійкість населення процесуально з погляду тих ресурсів, які використовуються у відповідь на несприятливі обставини та дозволяють людям підтримувати функціонування. Процеси стійкості охоплюють соціальні (наприклад, соціальна підтримка) та психологічні (наприклад, стратегії подолання труднощів та регулювання емоцій) аспекти (Schetter & Dolbier, 2011). Водночас у сучасних дослідженнях, які здійснюються українськими соціологічними центрами, індивідуальна стійкість розглядається скоріше не як процес, а як результат, який показує, наскільки збережена здатність ефективно функціонувати на тлі несприятливих обставин (Masten, 2018). За такого підходу оцінка стійкості здійснюється переважно на основі узагальнених показників на кшталт самооцінки населенням готовності терпіти труднощі чи фіксації почуттів напруженості, стресу тощо. Це дає уявлення про загальний стан стійкості населення та можливість фіксувати його зміни. Наприклад, за даними КМІС, 65% українців у січні 2026 року зазначали, що вони готові терпіти війну стільки, скільки потрібно, при цьому величина цієї групи протягом 2025 року не зменшувалась, а навпаки, поступово зростала (КМІС, 2026). Значно рідше використовують стандартизовані інструменти вимірювання, такі як Шкала сприйнятого стресу (PSS-10), шкала стійкості Коннора-Девідсона (CD-RISC), експрес-тест психологічного дистресу (SCL-9-NR), що дає можливість більш точно оцінити рівень дистресу та здатність позитивно адаптуватися в ситуаціях зіткнення зі стресом (див., наприклад, Дембіцький та ін., 2024; Rating Group, 2025).

Водночас ці дослідження частково підтримують й процесуальний погляд на стійкість, оскільки включають питання щодо чинників, які зменшують

¹ Доктор соціологічних наук, професор, Інститут соціології НАН України.

здатність терпіти або погіршують психологічний стан, тобто руйнують стійкість. При цьому в різних дослідженнях переліки таких чинників досить сильно різняться. Так, КМІС^{II}, пропонуючи респондентам визначитися з тим, що їм терпіти найважче, надає перелік з 12 чинників (КМІС, 2026). У дослідженні Інституту соціології^{III} респондентам слід було обрати з переліку, що містив 28 стресорів війни, ті, які для них є актуальними (Дембіцький та ін., 2024). У дослідженні Rating Group^{IV} респонденти мали обрати не більше п'яти тригерів стресу з загального списку, який містив 24 позиції (Rating Group, 2025). У моніторингу, присвяченому дослідженню стану психічного здоров'я українців^V, що проводиться щорічно з 2022 року, респондентам пропонувалися два різні списки чинників занепокоєння та стресу. В одному, який містив 13 пунктів, війна позначалась як окремий стресор, а решта пунктів стосувалася негараздів, які виникають в інших сферах життя. В іншому було подано 15 стресорів, безпосередньо пов'язаних з війною (4Service, 2025). Натомість в дослідженні емоційного стану українців^{VI}, проведеному Кантар Україна у партнерстві з кол-центром «ВАРТОЖИТИ», респондентам пропонували визначити, чи впливають на них якісь чинники з 9 представлених у списку (Kantar, 2026). Проте попри значні розбіжності в наповненості списків, які пропонувалися респондентам в різних дослідженнях, у відповідях доволі ясно виокремлювалась спільна тенденція. Серед найбільш болючих стресорів на перших місцях завжди опинялися такі показники, як тривога за життя та здоров'я близьких та тривога за власне життя. В групу найбільш поширених негативних чинників також завжди потрапляли фінансові негаразди.

На відміну від чинників руйнування стійкості, ресурси її підтримки майже не ставали предметом кількісних досліджень. З прикладів досліджень, розглянутих вище, лише в одному було емпірично підтверджено роль таких внутрішніх ресурсів підтримки психологічної стійкості, як диспозиційний оптимізм, самоефективність та емоційна стійкість (Злобіна, 2024). Водночас усі дослідження приділяють значну увагу емоційним станам, які є важливою складовою психологічної стійкості. При цьому ми знову бачимо поєднання різних підходів до стійкості. З одного боку, це підхід, що базується на стресі та

---

^{II} Власне всеукраїнське опитування «Громадська думка в умовах спроб Росії занурити Україну в темряву і холод».

^{III} Науково-дослідницька робота «Стресові стани населення України в контексті війни: розповсюдженість, групи ризику та шляхи компенсації» (державний реєстраційний номер: 0123U100793) за конкурсною тематикою НАН України «Наукові і науково-технічні (експериментальні) роботи за пріоритетним напрямом «Українське суспільство в умовах війни, повоєнної трансформації та європейської інтеграції» на 2023–2024 рр.» (шифр: 6541230).

^{IV} Дослідження «Mind frames: уявлення українців про психічне здоров'я та психологічну підтримку крізь призму стійкості», здійсненого в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?». Дослідження «Mind frames: уявлення українців про психічне здоров'я та психологічну підтримку крізь призму стійкості», здійсненого в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?»

^V Моніторинг «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни», здійснюється щорічно з 2022 року в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?». «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни», здійснюється щорічно з 2022 року в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?»

^{VI} Дослідження «Емоційний стан українців», проведене Кантар Україна у партнерстві з кол-центром «Вартожити».

подоланні труднощів, з іншого, підхід, що базується на емоціях та їх регуляції (Troyn та ін., 2023). Однак у ході оцінки емоційних станів, коли респондентам пропонується позначити у запропонованих переліках настроїв, який був для них характерним в останній місяць, переважна більшість відповідей концентрується навколо негативних переживань. Більше того, оскільки дослідники намагаються оцінити саме поширеність негативних емоційних станів, інколи в переліках взагалі відсутні згадки про позитивні переживання (4Service, 2025). Це якраз є суттєвим обмеженням концепції стресу, яка зазвичай розглядає стресори та стресові реакції як такі, що мають загалом негативну валентність, нехтуючи дискретними емоційними станами (Lerner та ін., 2015). Однак якщо розвести негативні та позитивні переживання по різних питаннях, виявляється, що насправді позитивні емоції все ж таки присутні в житті людей. Зокрема, в дослідженні емоційних станів виявилось, що більше половини опитаних (52%) часто мають відчуття, що «вони тримаються», 38% часто відчують цікавість до життя і повсякденних речей, у 27% часто бувають короткі радості (Kantar, 2026).

Наведені вище результати кількісних досліджень стійкості населення мають суттєве обмеження, оскільки усі вони пропонують респондентам визначатися з власними оцінками в межах, заданих заздалегідь дослідниками. Водночас реальна картина найбільш важких моментів, які переживають люди, та тих точок опори, які їм допомагають, потребує якісного дослідження. Нижче ми представимо попередній аналіз даних, отриманих в ході виконання проєкту, присвяченого дослідженню медіаспоживання та вподобань аудиторії України^{VII}.

У ході якісної частини дослідження було проведено 28 фокус-груп (ФГД) у 7 прифронтових областях України, по 4 ФГД в кожній області. ФГД проводилися онлайн, в кожній групі було 6 учасників. Структура ФГД передбачала рівне представництво чоловіків та жінок (50/50) віком 18–65 років, поділених на чотири вікові групи. У кожній ФГД були представлені: учасники з різних типів населених пунктів (обласні центри, районні міста та села); 1–2 внутрішньо переміщені особи (ВПО). Збір даних тривав з 23 жовтня по 11 листопада 2025 р.

Для аналізу чинників руйнування стійкості в процесі обговорення учасників просили розповісти, наскільки вони особисто відчують вплив війни на власне життя і що для них є найважчим у житті під час війни. Всього учасниками ФГД було спродуковано 334 згадки больових точок, з них 122 стосувалися чисто воєнних стресорів, 212 – стресорів з інших сфер життя, пов'язаних з війною. Загальна картина отриманих відповідей представлена в таблиці 1.

---

^{VII} Дослідження здійснено дослідницькою агенцією Umbrella на замовлення FOUNDATION HIRONDELLE. Результати дослідження використовуються виключно з науковою метою з дозволу замовника. Авторка брала участь в розробці методології якісного дослідження та аналізі даних в якості наукового консультанта та аналітика.

Таблиця 1. Віковий розподіл найбільш болючих індивідуальних переживань, які були спонтанно спродуковані учасниками ФГД

	18– 25	26– 39	40– 50	51+	Загалом
Чисто воєнні стресори					36%
<i>Прямі загрози</i>					21%
Небезпека фізична (обстріли, прильоти)	9	9	11	10	39
Втрата близьких, знайомих	1	7	6	6	20
Втрата домівки	3	2	3	1	9
<i>Непрямі загрози</i>					16%
Страх за близьких	4	9	9	9	31
Переживання за загибель незнайомих	1	1	3	7	12
Воєнні обмеження, страх призову, мобілізація	3	3	5		11
Стресори в інших сферах життя, пов'язані з війною					64%
<i>Проблеми із задоволенням базових матеріальних потреб</i>					29%
Погіршення матеріального стану	6	12	15	12	45
Проблеми з роботою	2	10	8	5	25
Побутові проблеми (вода, світло, зв'язок, транспорт)'язок,транспорт)	5	9	2	2	18
Освіта, навчання	1	2	2		5
Медицина				3	3
<i>Проблеми із задоволенням базових соціальних потреб</i>					7%
Розрив соціальних зв'язків	12	3	5	4	24
<i>Психологічні проблеми</i>					21%
Нестабільність. Страх майбутнього	13	12	9	7	41
Погіршення психологічного стану	9	10	6	5	30
<i>Соціальне напруження</i>					6%
Напруження щодо дій влади	1		4	4	9
Соціальні розколи		3	3	1	7
Негативний вплив медіа	1	1	1	2	5
<i>Загальна кількість найбільш болючих переживань</i>	21%	28%	29%	22%	100%

Як бачимо, загальні тренди в цілому не відрізняються від того, що фіксували кількісні дослідження. Найбільше найважчих переживань (36%) було пов'язано з депривацією потреби в безпеці, яку спричинили як прямі, так і непрямі загрози, пов'язані з чисто воєнними стресорами. На другому

місці за частотою згадок опинилися проблеми, що були пов'язані з депривацією матеріальних потреб (29%). Важливим чинником руйнування стійкості виявилася нестабільність та непередбачуваність існування в умовах постійних загроз. Слід зазначити, що такий показник відсутній в більшості переліків тригерів стресу. Однак там, де він згадувався, його вплив виявлявся досить значним. Зокрема, в дослідженні емоційних станів, відповідаючи на питання, «що останнім часом найбільше впливає на вас», 62% опитаних назвали постійну невизначеність майбутнього (Kantar, 2026). Слід також взяти до уваги, що в нашому випадку йдеться про населення прифронтових областей, для якого невизначеність наповнена досить специфічним смислом, оскільки для частини учасників постійне, хоч і поступове, наближення лінії бойових зіткнень має досить реальний характер. Варто також відзначити, що загальна кількість найбільш болючих переживань не надто різнилася за віковими групами. Однак у групі 18–25 був найбільше актуалізований розрив соціальних зв'язків, що свідчить про проблеми із соціальною підтримкою, яка виступає важливим чинником підтримки стійкості.

Надалі в процесі фокус-групової дискусії респондентів просили розповісти, що приносить їм найбільше радості останнім часом? Що їх мотивує, рухає уперед у житті? Всього учасниками ФГД було спродуковано 288 згадок точок опори. Найбільш потужним постійним джерелом позитивних переживань виявилось найближче соціальне оточення (сім'я, друзі). На цю сферу підтримки припало 43% усіх згадок. Причому переважно джерелом позитивних емоцій називали саме сімейні стосунки, взаємну підтримку в сім'ї, радість, яку приносять діти. Досить неочікуваним, але поширеним джерелом опори, на яке припало 15% згадок, були короткотермінові позитивні переживання, які виникають в моменти зникнення фізичних загроз або фактичного блокування базових потреб (відчуття відсутності фізичної безпеки, відновлення нормального життєзабезпечення тощо). Певний внесок роблять у підтримку стійкості такі чинники, як задоволеність, яку приносить робота та дозвілля (17%). Досить неочікуваним було те, що лише 13% згадок стосувалися позитиву, який пов'язаний з фізичним та психологічним станом, зокрема з гарною адаптованістю та вірою й надією на покращення ситуації. Як можна побачити, внутрішньопсихологічні чинники підтримки рефлексуються як важливі значно рідше, ніж ті, що пов'язані з соціальною підтримкою. Нарешті, джерелом позитиву виступають такі прості речі, як гарна погода чи красива природа (7% згадок). Як і при обговоренні больових точок, інформаційна складова згадувалась досить мало, однак 5% опитаних назвали джерелом позитивних переживань позитивні новини, які вони отримують в інформаційному просторі. 'я, друзі). На цю сферу підтримки припало 43% усіх згадок. Причому переважно джерелом позитивних емоцій називали саме сімейні стосунки, взаємну підтримку в сім'ї, радість, яку приносять діти. Досить неочікуваним, але поширеним джерелом опори, на яке припало 15% згадок, були короткотермінові позитивні переживання, які виникають в моменти зникнення фізичних загроз або фактичного блокування базових

потреб (відчуття відсутності фізичної небезпеки, відновлення нормального життязабезпечення тощо). Певний внесок роблять у підтримку стійкості такі чинники, як задоволеність, яку приносить робота та дозвілля (17%). Досить неочікуваним було те, що лише 13% згадок стосувалися позитиву, який пов'язаний з фізичним та психологічним станом, зокрема з гарною адаптованістю та вірою й надією на покращення ситуації. Як можна побачити, внутрішньопсихологічні чинники підтримки рефлексуються як важливі значно рідше ніж ті, що пов'язані з соціальною підтримкою. Нарешті, джерелом позитиву виступають такі прості речі, як гарна погода чи красива природа (7% згадок). Як і при обговоренні больових точок, інформаційна складова згадувалась досить мало, однак 5% опитаних назвали джерелом позитивних переживань позитивні новини, які вони отримують в інформаційному просторі.

Отже, загальна картина точок опори, які допомагають зберігати життєстійкість, свідчить, що постійним та надійним джерелом позитивних переживань є соціальні взаємодії з рідними. Водночас існує проблема дисбалансу між депривацією та дією компенсаторних чинників насамперед у сфері задоволення базових матеріальних потреб. Аналіз вікового розподілу спонтанно спродукованих учасниками дискусії точок опори також підтвердив, що на сьогодні найбільш уразливою групою, яка має обмежені ресурси протидії негативним впливам війни, є молодь. У цій групі було названо найменше точок опори, при цьому головні джерела підтримки молоді пов'язані зі спілкуванням з друзями, сімейними та романтичними стосунками, водночас внутрішні опори протидії стресовим ситуаціям не сформовані достатньою мірою, а отже, не забезпечують достатню психологічну стійкість.

ЛІТЕРАТУРА

- Дембіцький, С., Степаненко, В., Злобіна, О., Головаха, Є., & Найдьонова, Л. (2024). Психологічні стресори військового часу: поширеність та ефекти серед населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 5–26. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.04.005>
- Злобіна, О. (2024). Ресурси психологічної стійкості у протидії стресорам війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 111–134. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.04.111>
- КМІС. (2026, 2 лютого). *Громадська думка в умовах спроб Росії занурити Україну в темряву і холод: результати опитування, проведеного 23–29 січня 2026 року* [Прес-реліз]. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1583&page=1>
- 4Service. (2025). *Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни*. <https://drive.google.com/file/d/1towPXZTPEJQU5ftDcNf8oQUX-bIQdl/view>
- Kantar. (2026). *Емоційний стан українців*. https://pitch.com/v/vartozhyty_kantar_eter_presentation-zyszqa
- Keck, M., & Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*, 67(1), 5–19. <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2013.01.02>

- Lerner, J. S., Li, Y., Valdesolo, P., & Kassam, K. S. (2015). Emotion and decision making. *Annual Review of Psychology*, 66, 799–823. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115043>
- Masten, A. S. (2018). Resilience theory and research on children and families: Past, present, and promise. *Journal of Family Theory & Review*, 10(1), 12–31. <https://doi.org/10.1111/jftr.12255>
- Rating Group. (2025, 28 серпня). *Mind frames: уявлення українців про психічне здоров'я та психологічну підтримку крізь призму стійкості*. https://cdn.prod.website-files.com/685c279caf66f4023ad2cab4/68a5cb7a6314043f60dadd5f_The%20%E2%80%98Mindframes%E2%80%99study_compressed.pdf
- Rating Group. (2026, 30 квітня). *Моніторинг емоційного стану українців: квітень 2026* [Прес-реліз]. <https://www.ratinggroup.ua/news/emostate-apr2026>
- Reznikova, O., & Korniiievskyi, O. (2024). Resilience of the Ukrainian society in wartime: Components and influencing factors. *Eastern Journal of European Studies*, 15(1), 113–133. <https://doi.org/10.47743/ejes-2024-0105>
- Schetter, C. D., & Dolbier, C. (2011). Resilience in the context of chronic stress and health in adults. *Social and Personality Psychology Compass*, 9(5), 634–652. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2011.00379.x>
- Troy, A. S., Willroth, E. C., Shallcross, A. J., Giuliani, N. R., Gross, J. J., & Mauss, I. B. (2023). Psychological resilience: An affect-regulation framework. *Annual Review of Psychology*, 74, 547–576. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-020122-041854>

Кріжик Катерина¹

Email: k.krizhik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1961-2202><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965242>**Невизначеність як спосіб існування:
досвід «відкладеного рішення» серед
українських воєнних мігрантів**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії значна частина українських воєнних мігрантів розглядала власне перебування за кордоном як тимчасове. У ранніх дослідженнях, проведених у 2022 році, домінували наміри повернення після завершення бойових дій або стабілізації безпекової ситуації (Albrecht & Panchenko, 2022; UNHCR, 2022). Водночас подальші дослідження демонструють поступове зниження частки тих, хто планує повернення, а також низький рівень фактичного повернення мігрантів до України (Lewandowski, 2025; UNHCR, 2024).

У сучасних дослідженнях міграції наміри повернення дедалі частіше розглядаються як динамічні та контекстуально залежні конструкти (Czaika та ін., 2021; De Haas & Fokkema, 2011). Особливого значення у випадку воєнної міграції набуває феномен невизначеності. За умов тривалого конфлікту рішення про повернення відкладається на невизначений час, а сам стан очікування поступово стає окремою формою організації повсякденності. Як зазначають Griffiths та ін. (2013), очікування у ситуаціях тривалої невизначеності не є пасивним станом: воно потребує емоційних, часових та соціальних ресурсів і з часом може виснажувати.

Метою дослідження є аналіз того, як українські воєнні мігранти переживають стан «відкладеного рішення» та яким чином невизначеність впливає на їхні життєві стратегії, плани та уявлення про майбутнє.

Емпіричною основою лонгitudного дослідження є інтерв'ю з українськими воєнними мігрантами, проведені у дві хвили упродовж 2022–2025 років. Загалом було проведено 22 інтерв'ю у першій хвилі та 17 повторних інтерв'ю у другій. Аналіз здійснювався у межах тематичного підходу з фокусом на змінах у наративах про майбутнє, повернення та адаптацію за кордоном.

Результати дослідження демонструють, що на початкових етапах міграції більшість респондентів сприймали власний виїзд як короткотривалий. Війна осмислювалася як подія, яка триватиме обмежений час, після чого стане можливим повернення до попереднього життя. Один із респондентів зазначає: «Я не думав за скільки то закінчиться, але я думав, що воно менше часу буде. І що я за рік вже буду вдома» (Ч., 20, хвиля 1). Інша респондентка згадує: «Я їхала на 2–3 тижні, ну максимум на місяць» (Ж., 45, хвиля 1).

¹ Аспірантка інституту соціології НАН України.

Для багатьох респондентів саме неможливість уявити довготривалість війни стала однією з причин відсутності довгострокового планування. На ранніх етапах домінувала стратегія коротких часових горизонтів. Як зазначає одна з учасниць дослідження: *«У нас взагалі не було бачення майбутнього, ми жили, скажімо так, одним днем або одним тижнем»* (Ж., 23, хвиля 1). Інша респондентка описує це так: *«Я собі роблю такі якісь цілі і працюю над ними, і такими маленькими пунктиками приблизно собі вимальовую дорогу, але на таке дуже близьке майбутнє... Я боюсь на якесь далеке планувати... на найближчі три місяці чи найближчі півроку, в мене ось такий орієнтир»* (Ж., 19, хвиля 1).

З часом респонденти поступово починають усвідомлювати тривалість війни та необхідність адаптації до нового життя. Водночас це не призводить до формування чітких рішень щодо майбутнього. Навпаки, невизначеність стає стійким станом. Частина мігрантів у повторних інтерв'ю описує власне життя як «підвішене», де неможливо остаточно визначитися між поверненням та «залишенням». Одна з респонденток зазначає: *«Півтора роки ми жили в підвішеному стані. Ми не знали, що робити. Чи нам сподіватися далі вертатися в Україну, чи вже будувати життя тут»* (Ж., 37, хвиля 2).

Особливо помітною є трансформація часових горизонтів. Якщо у першій хвилі респонденти мислили категоріями кількох тижнів або місяців, то згодом планування або звужується до найближчого майбутнього, або, навпаки, переноситься на роки вперед без чіткої впевненості. Одна з респонденток описує це так: *«На початку я думала, що ми через 2–3 тижні повернемося. Потім – через 2–3 місяці. Потім – по закінченні літа... А зараз я вже до 2030-го року намагаюся планувати своє життя тут. Далі буде видно»* (Ж., 36, хвиля 2).

Важливо, що невизначеність поступово перестає сприйматися як тимчасовий стан. Частина респондентів описує її як нову нормальність. Одна з учасниць інтерв'ю прямо говорить: *«Майбутнє незрозуміле нікому ніде»* (Ж., 36, хвиля 2). Інша респондентка зазначає: *«22-го, 23-го року я точно хотіла повертатися... І деє, напевно, з минулого року,... я трошки просто адаптувалася, прийняла ту ж саму реальність,... Раніше це була більш емоційна історія, така від суму, злості і багато емоцій, а зараз це більш зважена історія про прийняття, напевно»* (Ж., 24, хвиля 2).

У багатьох випадках «відкладене рішення» супроводжується постійним співіснуванням двох альтернативних сценаріїв майбутнього. Респонденти продовжують емоційно орієнтуватися на Україну, але водночас поступово інтегруються у життя за кордоном. Це породжує амбівалентність, яка не зникає навіть після кількох років перебування поза Україною. Одна з респонденток формулює це так: *«І якщо раніше я казала з впевненістю, що так, я повернуся в Україну, то зараз мені просто страшно, бо я вже розумію, що я звикла. І це відчуття просто... Я не знаю, що робити далі, чесно»* (Ж., 23, хвиля 2).

Окремого значення набуває феномен виснаження очікуванням. Частина респондентів описує момент, коли неможливість далі жити у стані постійного відкладання сама по собі стає чинником зміни життєвої стратегії. У таких випадках рішення будувати життя за кордоном формується не через повне зникнення бажання повернутися, а через втому від постійної невизначеності. Як зазначає одна з учасниць дослідження: «...ти вже стільки часу витратила на оце нове життя... З кожним роком це небажання починати наново, воно росте більше і більше» (Ж., 26, хвиля 2).

Таким чином, результати дослідження демонструють, що в умовах затяжної війни невизначеність стає не лише характеристикою зовнішньої ситуації, але й специфічним способом її рутинізації. «Відкладене рішення» у випадку українських воєнних мігрантів постає не як короткотривалий перехідний етап, а як довготривала життєва стратегія, в межах якої людина одночасно співвідносить можливість повернення, необхідність адаптації та неможливість остаточно визначити власне майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

- Albrecht, C., & Panchenko, T. (2022). Refugee flow from Ukraine: Origins, effects, scales and consequences. 23(4), 8–16.
- Czaika, M., Bijak, J., & Prike, T. (2021). Migration decision-making and its key dimensions. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 697(1), 15–31. <https://doi.org/10.1177/00027162211052233>
- De Haas, H., & Fokkema, T. (2011). The effects of integration and transnational ties on international return migration intentions. *Demographic Research*, 25, 755–782. <https://doi.org/10.4054/demres.2011.25.24>
- Griffiths, M., Rogers, A., & Anderson, B. (2013). *Migration, time and temporalities: Review and prospect* (COMPAS Research Resources Paper No. 3, pp. 1–31). COMPAS, University of Oxford.
- Lewandowski, P. (2025). Occupational downgrading, job tasks, and the return intentions of the Ukrainian refugees in Poland. *EconPol Forum*, 26(1), 35–37.
- UNHCR. (2022). *Lives on hold: Profiles and intentions of refugees from Ukraine* (pp. 1–21). UNHCR. <https://data.unhcr.org/en/documents/details/94176>
- UNHCR. (2024). *Lives on hold: Intentions and perspectives of refugees, refugee returnees and internally displaced people from Ukraine* (No. 6). UNHCR.

Марусяк Тетяна¹*Email: tetyana.marusyak@lnu.edu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2699-3154><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965257>**Соціологічне осмислення театру в умовах війни**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

В умовах повномасштабної війни відбуваються глибокі зміни в усіх сферах суспільного життя, що безпосередньо впливає й на функціонування інститутів культури. Кризовий стан суспільства вимагає від культурної сфери швидкої адаптації до нових запитів людей та громад. У цьому контексті вітчизняний театр виходить за межі своєї класичної розважальної чи суто естетичної функції. Він трансформується у складний соціальний простір, який поєднує в собі елементи психологічної підтримки, громадянської рефлексії та колективного переосмислення воєнного досвіду.

Теоретичному аналізу цих питань присвячено низку сучасних праць. Зокрема, у дослідженнях О. Цисельської, які вивчають історіографію театру в період російсько-української війни, наголошується, що театри активно сприяють формуванню національної ідентичності українського суспільства та стають простором для культурного спротиву (Цисельська, 2025, с. 127). Водночас Б.-Г. Бенюк, аналізуючи публіцистичний та науковий дискурс українського театру, зазначає, що більшість матеріалів сьогодні звертає увагу на вплив воєнного травматичного досвіду на художні рішення. Це дає підстави розглядати театральний дискурс як важливу частину вивчення травми (Trauma studies) — актуального напрямку досліджень, який звертає увагу на терапевтичний вплив мистецтва як засобу подолання колективного стресу (Бенюк, 2024, с. 455).

З позицій соціології культури та соціології емоцій, сам формат роботи театру та тематика вистав стають відповіддю на сучасні виклики. До прикладу, спільна присутність глядачів у залі в ситуації спільної загрози (наприклад, проведення вистав в умовах повітряних тривог або у спеціально обладнаних укриттях) створює особливий мікросоціальний клімат. Це, своєю чергою, посилює відчуття безпеки та зміцнює солідарність всередині локальних громад. Перебуваючи у глядацькій залі, людина отримує можливість безпечно прожити ті важкі емоції, які вона накопичує щодня — біль, страх, гнів чи розгубленість. Театр допомагає перетворити особисту травму на спільний досвід. Дивлячись вистави про сучасні події або нове прочитання класики, люди вчаться співпереживати, критично мислити та чіткіше усвідомлювати свою національну ідентичність. Театр стає унікальним майданчиком для формування особистісних якостей та виховання громадян.

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Дослідження репертуарної політики театрів в умовах війни також є надзвичайно важливим для соціологів, адже зміни на сцені безпосередньо відображають зрушення у свідомості всього суспільства. Сьогодні ми спостерігаємо два паралельні процеси: появу документальних вистав про сучасні воєнні події та глибоке переосмислення української класики. З одного боку, постановки, що базуються на реальних історіях та свідченнях очевидців, допомагають глядачам відрефлексувати та структурувати свій свіжий, часто ще травматичний досвід. З іншого боку, звернення до класичних текстів Івана Франка, Лесі Українки чи Михайла Коцюбинського під новим кутом зору дозволяє суспільству віднайти історичні паралелі та глибше зрозуміти витoki сучасної боротьби.

Ще один аспект, на якому варто акцентувати увагу, це те, що в умовах війни театр стає активним учасником цивільного спротиву. Сформоване на виставах прагнення допомогти своїй країні згуртувало й самих митців, і глядачів навколо волонтерського руху. Театри по всій Україні почали діяти як справжні мобілізаційні центри: вони організовують благодійні покази для збору коштів на ЗСУ, приймають у себе внутрішньо переміщених осіб, безкоштовно грають вистави для військових на реабілітації та навіть перетворюють свої майстерні чи підвали на волонтерські хаби.

Як приклад можна навести Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка у Києві. Його благодійні покази вистави «Конотопська відьма» стали помітним явищем: лише за один такий показ у 2024 році театру вдалося зібрати понад 2,3 мільйона гривень, які було передано на придбання дронів та автівок для Сил оборони. Подібні кроки робить і Національний театр імені Марії Заньковецької у Львові, який через свій благодійний фонд регулярно спрямовує кошти від знакових вистав (наприклад, «Земля») на закупівлю FPV-дронів для конкретних військових підрозділів. Окрім вагомості внутрішньої солідаризуючої ролі, український театр сьогодні активно реалізує й зовнішню функцію, стаючи дієвим інструментом культурної дипломатії. Виходячи на міжнародний рівень через гастролі та участь у закордонних фестивалях, вітчизняні колективи транслюють реальний досвід українського суспільства через живі людські історії.

Соціологічне вивчення театру охоплює й емпіричні дані. Міністерство культури презентувало результати опитування (Міністерство культури та інформаційної політики України, 2025), згідно з якими українці залишаються активно залученими до культурного життя. У 2025 році 56% респондентів відвідували культурні заходи щонайменше раз на 2–3 місяці, а 30% — щонайменше раз на місяць. Лише 7% опитаних зазначили, що взагалі не відвідують культурні події. При цьому театральні вистави залишаються серед лідерів затребуваності — інтерес до них зберігається на рівні 40% опитаних. Основною мотивацією для відвідування культурних заходів респонденти називали потребу відпочити від буденності та розслабитися (62%), надихнутися й отримати задоволення (56%), а також відволіктися від важких

новин та подій війни (51%) (Міністерство культури та інформаційної політики України, 2025).

Цей запит підтверджується також офіційною статистикою Державного агентства України з питань мистецтв та мистецької освіти. Згідно з оприлюдненим звітом, у 2025 році 109 театрів продовжували свою діяльність — це лише на один менше, ніж у 2024-му. За рік державні та комунальні театри провели 27 669 вистав, що на 2% більше, ніж у попередньому році, а кількість прем'єр зросла на 12%. Всупереч відключенням світла та постійним військовим загрозам, інтерес до театрального мистецтва у публіки лише зростає: кількість глядачів збільшилася на 8%, а доходи від продажу квитків сягнули майже 1 млрд грн, що на 28% перевищує показник попереднього року (Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти, 2026).

Отримані дані соціологічних опитувань доводять, що в кризовий період театр виконує роль важливого інституту психологічного розвантаження, консолідації та соціальної підтримки громадян.

Таким чином, соціологічний підхід дозволяє побачити в сучасному українському театрі не просто мистецьку сцену, а критично важливий інститут адаптації, підтримки та згуртування людей у важкі часи. Цей феномен охоплює кілька взаємопов'язаних вимірів. З одного боку, ми бачимо глибокі зміни у запитах самих глядачів, які через ефект спільної присутності в залі шукають захисту від стресу, можливості разом прожити спільний біль чи страх або отримати позитивні емоції. З іншого боку, трансформація репертуару через сучасні воєнні теми та нове прочитання класики допомагає суспільству чіткіше усвідомити власну національну ідентичність чи переосмислити історичні події. Нарешті, активна позиція самих акторів та режисерів, які виходять за межі професійної діяльності, перетворює театри на дієві центри волонтерства та благодійності.

ЛІТЕРАТУРА

- Бенюк, Б.-Г. (2024). Український театр в часі війни: публіцистичний та науковий дискурс. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, (4), 451–457. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2024.322930>
- Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти. (2026). *Театральна діяльність у 2025 році (до Міжнародного дня театру)*. <https://arts.gov.ua/teatralna-diyalnist-u-2025-rocz/>
- Міністерство культури та інформаційної політики України. (2025). *Культура в цифрах: Мінкульт презентував результати дослідження*. <https://mincult.gov.ua/news/kultura-v-czyfrach/>
- Цисельська, О. (2025). Український театр в умовах російсько-української війни: історіографія питання. *Питання культурології*, (46), 126–137. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.46.2025.348534>

Паращевін Максим¹*Email: paraschevin @ukr.net*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1384-4539><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965273>**Вплив російсько-української війни на релігійні інституції: минуле, теперішнє, майбутнє**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

З часів руйнації СРСР в Україні відбулося масштабне відродження релігійних інституцій. Відновила свою діяльність Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), складова Російської Православної Церкви отримала обмежену автономію (перетворившись на Українську Православну Церкву – УПЦ), сформувалась нова православна Церква, яка претендувала на позицію національної Церкви (Українська Православна Церква Київського Патріархату – УПЦ КП), розбудовувалося багато різних протестантських та харизматичних Церков. Релігійні інституції отримали велику міру свободи, відновлювалась їхня структура (традиційні форми управління, зростала кількість священиків), відбудовувались храми, збільшувалась кількість людей, які орієнтуються на ті чи ті Церкви. З великого різноманіття релігійних інституцій в Україні значущими в суспільній сфері, такими, що визначали конфігурацію конфесійного поля та характер державної політики, стали саме православні УПЦ та УПЦ КП і греко-католицька Церква. Причому розкол православних завжди визначався не релігійними, а суспільно-політичними питаннями.

Неоднорідність конфесійного поля створювала підстави для конфліктів релігійних інституцій одна з одною (як це часто бувало в історії в різних країнах), та між релігійними інституціями та державою (адже різні Церкви очікували на державну підтримку, і будь-які дії держави на користь однієї з Церков викликали невдоволення інших, а намагання дотримуватися нейтралітету викликали невдоволення усіх). Проте потенційна конфліктність гасилась як малою державною активністю, так і тим фактом, що розбудова релігійних інституцій значно випереджала відродження власне релігійності (більшість віруючих залишались або релігійними «індивідуалістами», або формальними вірянами тієї чи іншої Церкви). Такі умови забезпечили існування хиткого балансу, а відносини між основними Церквами роками мали характер переважно конкуренції, а не конфлікту.

Обмежена російська агресія проти України 2014–2022 років, й особливо повномасштабна російська навала, яка розпочалась в 2022 році й триває по сьогодні, зруйнували сформований баланс, суттєво вплинули на орієнтації та діяльність великих релігійних інституцій й активізували низку процесів.

Якщо дивитись на окремі великі Церкви, то війна позначилась на них по-різному. Мабуть, найменше вона відбилась на УГКЦ, яка вже давно

¹ Доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

сформувала свою пастирську територію, визначилась в питанні сприяння формуванню української політичної нації, здобула репутацію національної Церкви. Натомість вплив на зміни УПЦ та УПЦ КП (й її наступниці ПЦУ) виявився досить великим.

УПЦ потрапила в «ідеальний шторм»: 1) вона увійшла у конфлікт з державою (яка вирішила не терпіти орієнтацію цієї Церкви на Росію); 2) серед широких мас українців вона отримала негативну репутацію та ворожість (як Церква, що не бажає розривати зв'язків з Росією); 3) всередині цієї Церкви (серед її духовенства та вірян) виникла суперечність між «фракціями» тих, хто однозначно орієнтовані на Росію, і тих, хто поділяє домінуючі суспільні настрої на, як мінімум, максимальне дистанціювання від останньої, або й повний розрив; 4) її спроби зображувати дистанціювання від РПЦ призводять до звинувачень «яструбів» з останньої у зраді. Тобто УПЦ опиняється у стані «чужої» й для українців, й для росіян (Koshkina, 2023). Раптом саме внаслідок російської агресії взагалі постало питання збереження УПЦ як великої Церкви, і зараз вона бореться за виживання, втрачає парафії, майно та перебуває в глухій обороні. Тобто російська агресія, однією з цілей якої було сприяння УПЦ, призвела до цілком протилежних наслідків.

Натомість колишня УПЦ КП (знову ж таки, всупереч планованому Росією) отримала потужний імпульс до розвитку та посилення. Вона перетворилась на нову Православну Церкву України (ПЦУ), яка вийшла з церковної ізоляції (отримавши визнання частини світових православних Церков), збільшилась кількість її прихильників (формальних та реальних), вона збільшила кількість підконтрольних собі храмів та церковного майна (за рахунок УПЦ), отримала однозначну державну підтримку та закріпила репутацію національної православної Церкви. Відповідно, збільшились її присутність в суспільному полі та можливості впливати на суспільні процеси.

Також війна призвела до низки змін, які стосуються самого характеру міжцерковних та державно-церковних взаємодій. По-перше, відбулося суттєве посилення політизації діяльності великих Церков. Увага до політичних питань (уявлень про систему організації влади, принципи функціонування держави, пріоритетність зв'язків з тими чи іншими країнами/блоками країн) завжди мала місце в позарелігійній церковній активності, але внаслідок війни акцентуація цих питань значно збільшилась. І так само суспільство та держава почали очікувати і вимагати від Церков не просто забезпечення релігійних потреб людей, але й активної участі у війні на «духовному фронті» (впливу на свідомість вірян в патріотичному напрямку, моральної підтримки вояків та цивільного населення).

По-друге, відбувалася суттєва радикалізація і міжцерковних відносин, і державно-церковних взаємодій. Конкуренція між ПЦУ та УПЦ перейшла у форму відкритого конфлікту, майже у війну (з нападами, облогами, бійками, постраждалими); ставлення вірян до самих Церков, і одне до одного, суттєво погіршилось, стало більш нетерпимим; держава почала активний наступ на УПЦ.

По-третє, активізувалась суспільна активність Церков. Вони стали більше долучатись до гуманітарної діяльності, допомоги нужденним, дій, які є складовими громадянського суспільства. Тобто війна стимулювала певне «обмирщення» Церков, їхнє наближення до проблематики повсякденного життя.

По-четверте, війна поставила під сумнів попередню модель державно-церковних відносин. Після здобуття незалежності орієнтація була на класичну секулярну модель відділення Церкви та держави одне від одного, із забезпеченням релігійних свобод, державного невтручання у внутрішні справи релігійних організацій, мінімальної регуляції релігійно-церковної сфери, і водночас з обмеженням можливостей впливу Церков на сфери освіти, виховання, з однозначним пріоритетом світського права. Зараз ця модель виявляється частково зруйнованою і внаслідок необхідності мобілізації всіх можливих інституцій на захист держави, і внаслідок виникнення проблеми балансу між релігійною свободою та національною безпекою (Salnikova & Savelyev, 2024). Держава вважає за потрібне запроваджувати обмеження щодо деяких релігійних організацій, сприяти іншим, поділяти з Церквами ті повноваження, які були у виключній компетенції держави, як то запровадження військового капеланства (), можливостей реєстрації цивільних шлюбів («Священнослужителі можуть отримати право», 2026). З'являються пропозиції зміни цієї моделі, зокрема переходу на «партнерські відносини» Церков та держави, зі співпрацею держави та Церкви в гуманітарній та соціальній сферах, сферах охорони здоров'я, зміцнення сім'ї, природо- й пам'яткоохоронній та інших («Голова ДЕСС Єленський», 2026; «Держава та Церква», 2025).

Що ми можемо очікувати після завершення війни? Зважаючи на тривалий зв'язок між політичними питаннями та функціонуванням релігійних інституцій, та на тривале збереження пам'яті про російську агресію, можна очікувати, що й після завершення війни підвищена політизація та радикалізація у конфесійній сфері збережеться (тобто вони будуть більшими, ніж були до 2014 року). Але водночас порівняно з воєнним часом і політизація, і радикалізація дещо зменшиться (разом із зменшенням пристрастей, які викликає триваюча війна). При цьому внаслідок змін у функціонуванні релігійних інституцій з суспільно-політичними процесами саме останні, а не Церкви, будуть визначати майбутні конфігурації державно-церковних й суспільно-церковних взаємодій. Тобто Церкви будуть більше об'єктами, а не суб'єктами. Але водночас вони, в обмін на підтримку майбутньої державної політики, будуть намагатись отримувати якісь преференції, щоб збільшити свою суспільну роль. Тож можна очікувати певного руху в напрямі подальшої десекуляризації України, яка може сприяти суспільному «консервативному повороту» (який зараз спостерігається в США та Європі, і який цілком можливий й у нас).

ЛІТЕРАТУРА

- Голова ДЕСС Єленський: задля запровадження державно-церковного партнерства змін до Конституції вносити не потрібно. (2026). *Інтерфакс-Україна*.
<https://interfax.com.ua/news/general/1173864.html>
- Держава та Церква: шлях до партнерства. ДЕСС ініціювала обговорення гармонізації державно-церковних відносин. (2025). *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. <https://dess.gov.ua/derzhava-ta-tserkva-shliakh-do-partnerstva-dess-initsiiuvala-obhovorennia-harmonizatsii-derzhavno-tserkovnykh-vidnosyn/>
- Священнослужителі можуть отримати право здійснювати державну реєстрацію шлюбу. (2026). *Релігійно-інформаційна служба України*.
https://risu.ua/svyashchennosluzhiteli-mozhut-otrimati-pravo-zdijsnyuvati-derzhavnu-reyestraciyu-shlyubu_n164476
- Koshkina, S. (2023). Ukrainian Orthodoxy after the start of Russia's great war against Ukraine. *Review of Ecumenical Studies*, 15(3), 550–562. <https://doi.org/10.2478/ress-2023-0034>
- Salnikova, S., & Savelyev, Y. (2024). The role of political institutions in the religious sphere before and during the Russo-Ukrainian war: National security vs. freedom of religion. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 38(1), 11–27.
<https://doi.org/10.1080/13511610.2024.2395265>

Рахманов Олександр¹*Email: oleksandr.rakhmanov@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8884-5515><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965291>**Україна – 2026: криза політичного представництва та загроза популістського реваншу**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Станом на травень 2026 року політична система України перебуває у стані глибокої трансформації, що зумовлена тривалою війною та пов'язаною із цим періодом мобілізаційною консолідацією. Актуальність теми визначається тим, що суспільство, проходячи через екзистенційні випробування, висуває нові вимоги до якості політичного представництва. Попередні моделі партійного будівництва, що базувалися на олігархічному консенсусі або суто медійних проєктах, остаточно втратили вплив та довіру. Натомість у 2026 році спостерігається кристалізація нових електоральних запитів, де ключовими є поняття «справедливості», «прямої дії» та «мілітарної етики». Основним науковим завданням дослідження є аналіз ризиків того, що ці запити можуть бути інструменталізовані популістськими силами для досягнення вузькополітичних цілей, що в умовах війни та повоєнного відновлення становить загрозу національній безпеці й курсу європейської інтеграції України.

Вивчення популізму в сучасному українському контексті потребує відмови від спрощених дефініцій. Популізм розглядається як політична практика, що базується на антагонізмі між «мовчазною більшістю» та «відірваними від реальності елітами». У 2026 році цей розрив поглиблюється через втому суспільства від тривалого управління в режимі воєнного стану. Методологічну базу дослідження складають дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за період 2022–2025 років, а також авторські розрахунки щодо ціннісних орієнтацій населення.

Однією з найяскравіших характеристик 2026 року є тотальна делегітимізація професійних політиків, чия кар'єра розпочалася до 2022 року. Суспільство демонструє високий рівень «політичного скептицизму», що є ідеальним підґрунтям для популістської риторики. В уявленнях українців про повоєнне життя домінує образ лідера-рятівника, який володіє вольовими якостями, але не обов'язково глибокими знаннями у сфері державного управління чи економіки (Рахманов, 2024).

Станом на травень 2026 року цей запит трансформувався у феномен «мілітарного лідерства». Армія як інститут має найвищий кредит довіри (понад 90 %), що автоматично переносить зазначений авторитет на будь-якого представника Сил оборони, який вирішує розпочати політичну

---

¹ Доктор соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України.

діяльність. Ризик полягає в тому, що популістські штаби можуть активно використовувати ветеранів як «обкладинку» для корупційних схем, експлуатуючи патріотичні почуття виборців. Певною мірою цей процес фіксується вже в поточному періоді.

Одним із найбільш складних викликів для стабільності України та запобігання популістському реваншу залишається стійкість патерналістських установок. Незважаючи на декларований курс на лібералізацію та дерегуляцію, значна частина населення (за різними оцінками, від 55 % до 70 %) продовжує вважати, що держава зобов'язана гарантувати не лише безпеку, а й рівень доходів, стабільність цін та повний соціальний пакет.

У травні 2026 року, коли Україна перебуває у стані війни та стикається з необхідністю обслуговування зовнішніх боргів і оптимізації бюджетних витрат, патерналізм стає інструментом у руках популістів. Вони обіцяють «справедливий розподіл ресурсів», «скасування тарифів» та «негайне підвищення пенсій до європейського рівня», повністю ігноруючи реальні можливості економіки. Така риторика є особливо небезпечною, оскільки вона апелює до почуття соціальної образи громадян, які найбільше постраждали від воєнних дій. Це створює умови для формування потужного антиреформаторського фронту, здатного заблокувати ключові зміни, необхідні для вступу до ЄС.

Нині структура формування політичної думки остаточно змістилася у бік нелінійних медіа (Telegram, TikTok, платформи під керівництвом штучного інтелекту). Це значно прискорило поширення популістських ідей. Можливість прямого, немодерованого спілкування лідера з масами створює ілюзію участі у владі («цифрова охлократія»). Популісти у 2026 році використовують алгоритми штучного інтелекту для мікротаргетингу, обіцяючи кожній групі населення саме те, що вона хоче почути, що робить їхні кампанії значно ефективнішими за традиційні методи агітації.

Важливим аспектом дослідження є стан ментального здоров'я нації та його вплив на політичний вибір. Психологічні стресори воєнного часу мають високу поширеність, що знижує критичне мислення та підвищує рівень агресії в суспільстві (Дембіцький та ін., 2024). В умовах 2026 року це проявляється у пошуку «внутрішніх ворогів» та швидких рішень складних проблем. Популізм пропонує прості відповіді на складні запитання, що діє як психологічне заспокійливе для виснаженого суспільства. Відмова від складної дискусії на користь емоційних гасел стає нормою сучасного політичного дискурсу.

Висновки та перспективи стабілізації

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що станом на травень 2026 року загроза популістського реваншу в Україні є реальною політичною перспективою. Поєднання мілітарного авторитету з економічним патерналізмом та цифровими технологіями маніпуляції створює суттєві ризики для демократичних інститутів.

Для нейтралізації зазначених ризиків є необхідними:

- інституціоналізація ветеранських рухів (перетворення емоційної підтримки армії на конструктивну участь військовослужбовців у партійному будівництві з чіткими програмами розвитку);
- економічне просвітництво (чесна комунікація з боку держави щодо ресурсних обмежень воєнного та повоєнного періодів);
- реформа політичної відповідальності (впровадження механізмів, які унеможливляють прихід до влади на базі нереальних обіцянок).

Майбутнє української демократії залежить від здатності суспільства подолати спокусу швидких рішень та обрати шлях відповідального розвитку, де патерналізм поступиться місцем суб'єктності та громадянській відповідальності. Популізм доцільно розглядати також і в контексті ретроспективного аналізу в глобальному вимірі української державності. Сьогодні перед державою постають виклики, подібні до ризиків періоду революції 1917–1921 років, коли процеси державотворення відбувалися в умовах інтервенцій, отаманщини та збройної боротьби. Історичний досвід демонструє необхідність консолідації зусиль задля уникнення помилок минулого.

ЛІТЕРАТУРА

Дембіцький, С., Степаненко, В., Злобіна, О., Головаха, Є., & Найдьонова, Л. (2024).

Психологічні стресори воєнного часу: поширеність та впливи серед населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, (4), 5–26.

<https://doi.org/10.15407/sociology2024.04.005>

Рахманов, О. (2024). Уявлення українців про політичне життя в повоєнний період у контексті перспективи поширення популізму. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, (2), 25–39. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.02.025>

Резнік Володимир¹*Email: volodymyr.reznik@gmail.com*ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9955-0034><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965306>

Пошуки евристичного потенціалу соціологічних теорій у дослідженнях суспільної інтеграції в надзвичайних умовах

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Нагальною суспільною потребою наразі є наукове відстеження динаміки характеристик, соціальних ресурсів та механізмів суспільної інтеграції України в надзвичайних умовах екзистенціальних загроз повномасштабної війни. За цих обставин вкрай необхідне достовірне наукове знання про природу соціетальної інтеграції України, задля того, щоб приймати адекватні рішення для її забезпечення у різних царинах державної політики та громадянської активності. Попри здійснення в цій предметній царині низки результативних соціологічних досліджень, дотепер недостатньо розробленою є теоретична експлікація феномену суспільної інтеграції України в надзвичайних умовах широкомасштабної війни. Тож необхідно з'ясувати, які соціологічні теорії можуть бути найбільш евристичними в поясненні механізмів забезпечення соціетальної інтеграції України за цих обставин.

У сучасній світовій соціології евристичність соціологічних теорій досліджується й трактується як їх придатність для генерування нових дослідницьких гіпотез, аргументованого пояснення нових достеменних фактів, ре-інтерпретації або нового пояснення вже відомих фактів, виявлення неявних прогалин та ідеологічних упереджень в теоретичному знанні (Abbott, 2004; Diekmann, 2022; Riley et al., 2020; Serpa & Ferreira, 2020; Swedberg, 2014, pp. 127–145; Wacquant, 1985). В Україні соціологи теж з'ясовують та реалізують евристичний потенціал різних соціологічних парадигм, теорій, концепцій, понять, аналітичних підходів та методів (Іванова, 2019; Ковтуненко, 2005, 2012; Куценко, 2014; Симончук, 2018; Судин, 2012; Шульга, 2015, 2016; Щербина & Романенко, 2019). Предмет їх дослідницьких інтересів також становлять різноманітні соціологічні теорії соціальної/системної, інституціональної, економічної, політичної, культурної (ціннісної, нормативної, символічної), соціально-структурної (статусної) та національної (громадянської) інтеграції (Злобіна, 2016).

Але наразі недостатньо розроблено теоретичну експлікацію вкрай актуальної проблематики суспільної інтеграції, дезінтеграції та реінтеграції України в надзвичайних умовах повномасштабної війни із зовнішнім агресором. Зокрема, нез'ясованим є евристичний потенціал соціологічних теорій в дослідженнях цієї проблематики. Тож необхідно визначити, які

¹ Доктор соціологічних наук, доцент, завідувач відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України.

соціологічні теорії можуть бути найбільш евристичними в поясненні механізмів забезпечення соцієтальної інтеграції України за поточних екзистенціальних обставин, та, за можливості, реалізувати їх виявлений високий потенціал евристичності в дослідженнях цієї актуальної проблематики.

З огляду на зауважену прогалину в науковому знанні, співробітники відділу історії та теорії соціології Інституту соціології НАН України започаткували виконання науково-дослідної роботи «Евристичний потенціал соціологічних теорій у дослідженнях суспільної інтеграції в надзвичайних умовах» (державний реєстраційний номер: 0126U001824). Основною метою цієї НДР є визначення евристичного потенціалу соціологічних теорій у дослідженнях суспільної інтеграції в надзвичайних умовах повномасштабної війни із зовнішнім агресором. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розробити теоретико-методологічні засади дослідження шляхом експлікації змісту понять евристичного потенціалу та евристичності/евристик соціологічних теорій; 2) уточнити предметну царину та актуальну проблематику досліджень суспільної інтеграції в надзвичайних умовах широкомасштабної війни; 3) ідентифікувати соціологічні теорії, потенційно застосовні у дослідженнях соцієтальної інтеграції в надзвичайних умовах, та з'ясувати їх евристичні можливості в цій предметній царині; 4) визначити соціологічні теорії з кращим евристичним потенціалом у вивченні суспільної інтеграції в надзвичайних умовах; 5) реалізувати виявлений високий потенціал евристичності окремих соціологічних теорій в емпіричному аналізі актуальної проблематики соцієтальної інтеграції України в умовах широкомасштабної війни. Виконавці НДР розв'язуватимуть визначені завдання шляхом індивідуальних дослідницьких пошуків у межах низки її предметних напрямів.

Передусім узагальнюватиметься досвід загальнонаукового розуміння та осмислення проблематики евристичності, евристичного потенціалу та евристик наукових теорій у працях дослідників у галузі філософії та історії науки. Здійснюватиметься експлікація понять евристичного потенціалу, евристичності та евристик соціологічних теорій, а також буде уточнене змістовне співвідношення цих понять. Увиразнюватимуться евристичні можливості соціологічних теорій та концепцій громадянського суспільства у дослідженнях суспільної інтеграції в надзвичайних умовах. Виявлятиметься евристичний потенціал фундаментальних соціологічних теорій конфліктного напрямку в поясненні феноменів кризової соцієтальної інтеграції та згуртованості, зокрема, за умов міждержавного конфлікту. Окремий напрям НДР становитиме вивчення проблематики евристичного потенціалу соціологічного теоретизування в рамках соціології війни. Евристичність методологічних підходів історичної макросоціології та порівняльно-історичної перспективи буде продемонстровано в перебігу аналізу ролі держави у сприянні розвитку суспільства за умов конфліктів. Узагальнюватимуться евристичні можливості різних теоретичних реалізацій ідеї каузальності в сучасній соціології. Здійснюватиметься спроба пояснити

характер соціальних трансформацій у періоди надзвичайних ситуацій завдяки реалізації евристичного потенціалу синтезу концепції дисциплінарної влади М. Фуко із класичними теоріями революцій.

Загалом результати визначення та успішних спроб реалізації евристичного потенціалу соціологічних теорій у дослідженнях суспільної інтеграції в надзвичайних умовах слугуватимуть підвалинами для розроблення ефективної державної політики щодо підтримання національної згуртованості, солідарності, консолідованості українського суспільства під час широкомасштабної війни. Водночас впровадження цих результатів у дослідницьку та навчально-освітню практику підвищуватиме теоретичну та методологічну сумісність наукового доробку українських соціологів зі світовим соціологічним дискурсом.

ЛІТЕРАТУРА

- Злобіна, О. Г. (ред.). (2016). *Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму*. Інститут соціології НАН України.
- Иванова, А. К. (2019). Евристический потенциал социологической концепции Джованни Арриги в исследовании статистики глобальных (нео)колониальных систем неравенства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, 43, 18–25. <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2019-43-02>
- Ковтуненко, Е. С. (2005). *Евристичний потенціал соціологічної теорії трансформаційних процесів* [Дисертація канд. соціол. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Ковтуненко, Е. С. (2012). Евристичний потенціал кількісних методів при дослідженні сучасних трансформаційних процесів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 16, 14–20. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2012_16_4
- Куценко, О. (2014). Евристичний потенціал концепції соціальної структури суспільства Т. І. Заславської. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 48–61.
- Симончук, О. (2018). *Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу*. Інститут соціології НАН України.
- Судин, Д. Ю. (2012). Факторний аналіз неметричних даних: евристичний потенціал категоріального аналізу головних компонент. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, 999, 84–90.
- Шульга, О. (2015). Евристичний потенціал і перспективи феноменологічної парадигми в соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 55–68.
- Шульга, О. (2016). *Евристичний потенціал поняття «символічний універсум»: методологічні та теоретичні аспекти*. Інститут соціології НАН України.
- Щербина, В. М., & Романенко, Ю. В. (2019). Евристичний потенціал актор-мережевого підходу в сучасному соціологічному теоретизуванні. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 2(2), 76–82. <https://doi.org/10.15421/341927>
- Abbott, A. (2004). *Methods of discovery: Heuristics for the social sciences*. W. W. Norton.
- Diekmann, A. (2022). Rational choice sociology: Heuristic potential, applications, and limitations. In Gërxhani, N. D. de Graaf, & W. Raub (Eds.), *Handbook of sociological science: Contributions to rigorous sociology* (pp. 100–119). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781789909432>

- Riley, D., Ahmed, P., & Emigh, R. J. (2020). Getting real: Heuristics in sociological knowledge. *Theory and Society*, 50, 315–356. <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09418-w>
- Serpa, S., & Ferreira, C. M. (2020). Heuristic potentials of the sociological imagination. *Journal of Educational and Social Research*, 10(4), 11–16. <https://doi.org/10.36941/jesr-2020-0060>
- Swedberg, R. (2014). *The art of social theory*. Princeton University Press.
- Wacquant, L. J. D. (1985). Heuristic models in Marxian theory. *Social Forces*, 64(1), 17–45.

Резнік Олександр¹*Email: oleksanderreznik@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5201-8489><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965326>

Соціальні травми війни та підтримка авторитаризму в українському суспільстві

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Соціальні травми, завдані війною, можуть спричинити розчарування, образу та нетерпимість, що ведуть до зневіри у демократичних інститутах та зростання підтримки авторитарного управління (Davis & Silver, 2004; Grosjean, 2014; Lai & Reiter, 2005). Починаючи з класичної роботи Adorno та ін. (1950), дослідження показали, що особистості з авторитарними схильностями, частіше в періоди кризи, підтримують сильних лідерів, жорстку ієрархію та каральні заходи проти тих, хто відхиляється від групових норм. В умовах явної загрози люди стають більш охочими прийняти обмеження своїх прав та свобод, якщо такі заходи сприймаються як такі, що збільшують ймовірність фізичного виживання. Багато людей мають латентну схильність до авторитаризму, яка залишається прихованою у мирний час, коли вони можуть поводитися як типові прихильники демократії. Однак в умовах сприйняття «нормативної загрози» (наприклад, війни) ця схильність активується, що призводить до посилення нетерпимості та вимог суворого соціального порядку (Stenner, 2005).

Емпіричні дослідження показують, що загроза міждержавного конфлікту впливає на готовність американських виборців підтримувати політиків, які поведуться недемократично, зокрема тих, хто порушує фундаментальні демократичні принципи, такі як вільні та чесні вибори, громадянські свободи, система стримувань і противаг, верховенство права та невтручання у справи політичних опонентів та журналістів. Таких домінантних та агресивних лідерів багато хто часто сприймає як більш компетентних під час конфлікту та краще здатних протистояти зовнішнім загрозам (Frederiksen & Laustsen, 2025).

Травма, пов'язана з війною, є потужним тригером сприйнятої загрози та створює психологічне середовище, що характеризується страхом, потребою в безпеці та втратою контролю. Це середовище може сприяти прийняттю обмежень демократичних прав в обмін на швидке вирішення нагальних проблем, що може розглядатися як єдиний шлях до виживання та стабільності. Навіть у сформованих демократіях було виявлено, що за серйозних загроз безпеці не лише особи з авторитарними рисами, а й пересічні громадяни стають більш схильними підтримувати репресивну політику та приймати обмеження громадянських свобод, незалежно від їхньої попередньої схильності до авторитаризму. Коли громадській безпеці загрожує

---

¹ Доктор соціологічних наук, головний науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

небезпека, особи з сильнішими авторитарними рисами мають обмежені можливості для подальшої зміни ставлення, оскільки вони вже демонструють такі тенденції за нормальних умов. Натомість менш авторитарні особи реагують на наявні загрози, збільшуючи свою підтримку державної політики, яка обмежує громадянські свободи (Hetherington & Suhay, 2011).

З початку повномасштабної війни та впродовж наступних років соціологічні опитування мали на меті оцінити вподобання українців щодо політичного управління та установок, пов'язаних з авторитаризмом. Протягом першого року повномасштабної російсько-української війни підтримка авторитарних ідей серед українців була досить суттєвою. Згідно з опитуванням, проведеним у 2022 році Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), 79% респондентів виправдовували втручання президента в діяльність парламенту та уряду з метою зміцнення національної оборони, незважаючи на формальний поділ влади, тоді як лише 16% опитаних вважали, що цей поділ має бути збережений навіть під час війни. Аналогічно, 62% респондентів погодилися з тим, що навіть конструктивна критика дій уряду не повинна допускатися під час війни, і що всі політичні актори повинні об'єднатися на підтримку влади, тоді як майже третина (32%) стверджувала, що політична конкуренція має бути збережена, включаючи конструктивну критику та альтернативні політичні пропозиції. Чіткого консенсусу щодо верховенства права не виникло: 48% респондентів погодилися з тим, що владі має бути дозволено порушувати закони, якщо це необхідно для пришвидшення перемоги у війні, тоді як 41% опитаних стверджували, що влада ніколи не повинна порушувати закон, навіть якщо дотримання правових норм уповільнює шлях до перемоги (*Democracy, Rights and Freedoms of Citizens...*, 2022).

Водночас, навіть до повномасштабного вторгнення громадська думка в Україні, як правило, надавала перевагу сильному лідерству над демократичним управлінням. Згідно з даними КМІС за жовтень 2020 року, 54% українців віддавали перевагу сильному лідеру, тоді як 31% респондентів виступали за демократичну систему. Однак до грудня 2023 року більшість (59%) заявила, що демократія важливіша для України, порівняно з 32% тих, які надавали пріоритет сильному лідерству (KIIS, 2024).

Такі коливання громадської думки узгоджуються за умов соціальної мобілізації, коли люди коригують свої вподобання на основі сприйнятої ефективності в управлінні опором агресору. Саме через мобілізаційний ефект у соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України було зафіксовано суттєве зростання підтримки українцями демократичного устрою після повномасштабного вторгнення (*табл. 1*). Відповідно відчутно знизилася підтримка як авторитарного врядування, так і індиферентного ставлення. Однак результати опитування 2025 року вказують на зниження підтримки демократичного врядування та повернення підтримки авторитаризму на той рівень, який був до повномасштабного вторгнення.

Таблиця 1. Динаміка відповідей населення України на запитання «З яким із наступних тверджень Ви найбільше погоджуєтесь?» (%)

Варіанти відповідей	2021	2024	2025
Демократія – найкращий політичний устрій для будь-якої сучасної держави	53,6	73,1	60,9
Для таких, як я, неважливо, чи є у нас демократичний чи недемократичний режим	28,1	3,7	11,7
За певних обставин авторитарний уряд типу «сильної руки» буде кращим	17,1	8,0	16,6
Важко відповісти / Не відповіли	1,2	15,2	10,8
ЗАГАЛОМ	100	100	100

Примітка. У моніторинговому дослідженні Інституту соціології НАН України за 2021 рік для цього показника був відсутній варіант відповіді «Важко сказати».

Попри очевидну підтримку населенням України демократичного врядування під час великої війни, слід враховувати феномен «соціально бажаного реагування». Адже у публічному дискурсі поняття «демократія» та «авторитаризм» вже набули відповідно чітких позитивних та негативних конотацій. Тому у соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України є показник, який відображає авторитарні установки без прямого посилення на поняття демократії чи авторитаризму (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка відповідей населення України на запитання «Чи згодні Ви з тим, що декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії?» (%)

Варіанти відповідей	1994	1996	1998	2000	2006	2008	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2020	2021	2024
Не згоден	17,0	17,2	14,5	21,4	18,7	20,8	19,6	20,6	16,0	23,1	24,4	16,8	23,2	23,4	23,5	28,9
Не знаю	41,7	40,8	36,1	19,8	15,6	16,7	16,8	17,8	20,7	15,3	13,1	18,9	18,7	20,4	19,1	15,7
Згоден	40,5	42,0	49,3	58,7	65,7	62,4	63,5	61,2	63,0	58,5	62,5	63,9	58,2	56,0	56,9	55,4
Не відповіли	0,8	0,0	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,4	0,3	3,1	0,0	0,4	0,0	0,2	0,4	0,0
Загалом	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Динаміка відповідей на це питання свідчить про те, що, незважаючи на війну, що триває, суттєвих змін не відбулося: авторитарні установки залишаються поширеними, хоча спостерігається незначне збільшення частки респондентів, які не згодні з цим твердженням.

Порівняння групи опитаних за типами пережитих травм з тими, хто не зазнав жодної травми, щодо їхніх пріоритетів у виборі оптимального політичного устрою не виявило суттєвих відмінностей у їхніх відповідях (табл. 3). В усіх групах простежується підтримка демократичного устрою. Можна відзначити лише дещо помітнішу підтримку демократичного устрою серед тих, хто втратив увесь або частину свого бізнесу через повномасштабне вторгнення Росії. Натомість схильність до переваг авторитарного правління простежується серед людей, які отримали поранення в результаті бойових дій.

Таблиця 3. Розподіл відповідей українців, з якими сталися травматичні події через повномасштабну війну, щодо бажаного політичного устрою (2024, %)

Скажіть, що з переліченого нижче відбувалося з Вами і членами Вашої сім'ї після 24 лютого 2022 року?	З яким із наведених тверджень Ви найбільше погоджуєтеся?				Загалом
	Демократія – найкращий політичний устрій для будь-якої сучасної держави	Для таких, як я, неважливо, який у нас – демократичний чи недемократичний режим	За певних обставин авторитарний уряд типу «сильної руки» буде кращим	Важко сказати	
Втратили весь або частину бізнесу через повномасштабне вторгнення Росії	79,8	1,5	6,1	12,6	100
Втратили роботу, житло, майно, бо виїхали із зони бойових дій	72,2	5,4	5,9	16,5	100
Втратили житло, майно внаслідок обстрілів росіян	69,0	2,6	8,8	19,7	100
Отримали поранення в результаті бойових дій	65,0	5,0	16,3	13,8	100
Втратили когось із близьких людей в результаті бойових дій	72,1	4,2	7,8	15,9	100
Хтось із близьких людей був поранений в результаті бойових дій	73,1	2,8	9,4	14,7	100
Хтось із близьких людей став вимушеним переселенцем в межах країни (ВПО) в результаті бойових дій	75,3	4,1	8,5	12,2	100
Хтось із близьких людей виїхав за кордон внаслідок повномасштабного вторгнення Росії	77,5	2,9	8,5	11,1	100
Було розірвано стосунки з кимось із близьких людей через різне розуміння подій в Україні	76,7	2,1	8,9	12,2	100

Скажіть, що з переліченого нижче відбувалося з Вами і членами Вашої сім'ї після 24 лютого 2022 року?	З яким із наведених тверджень Ви найбільше погоджуєтесь?				Загалом
	Демократія – найкращий політичний устрій для будь-якої сучасної держави	Для таких, як я, неважливо, який у нас – демократичний чи недемократичний режим	За певних обставин авторитарний уряд типу «сильної руки» буде кращим	Важко сказати	
Нічого з переліченого не відбулося	71,3	4,2	6,6	17,9	100

Істотних відмінностей також не встановлено і щодо згоди чи незгоди із твердженням про переваги авторитарного врядування над законами та дискусіями (табл. 4). Порівняння статистичної значущості розбіжностей виявило лише дещо більшу частку незгоди з авторитарним урядуванням знову ж таки серед тих респондентів, хто втратив увесь або частину свого бізнесу (розбіжність значуща на рівні 5%).

Таблиця 4. Розподіл відповідей українців, з якими сталися травматичні події через повномасштабну війну, щодо згоди чи незгоди з перевагою авторитарного врядування (2024, %)

Скажіть, що з переліченого нижче відбувалося з Вами і членами Вашої сім'ї після 24 лютого 2022 року?	Декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії			Загалом
	Не згоден	Не знаю	Згоден	
Втратили весь або частину бізнесу через повномасштабне вторгнення Росії	38,0	9,1	52,9	100
Втратили роботу, житло, майно, бо виїхали із зони бойових дій	30,2	16,1	53,8	100
Втратили житло, майно внаслідок обстрілів росіян	24,9	17,6	57,5	100
Отримали поранення в результаті бойових дій	28,7	10,6	60,6	100
Втратили когось із близьких людей в результаті бойових дій	31,4	14,8	53,8	100
Хтось із близьких людей був поранений в результаті бойових дій	33,0	13,0	54,1	100
Хтось із близьких людей став вимушеним переселенцем в межах країни (ВПО) в результаті бойових дій	29,7	15,8	54,5	100
Хтось із близьких людей виїхав за кордон внаслідок повномасштабного вторгнення Росії	31,3	12,4	56,3	1000

Скажіть, що з переліченого нижче відбувалося з Вами і членами Вашої сім'ї після 24 лютого 2022 року?	Декілька сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії			Загалом
	Не згоден	Не знаю	Згоден	
Було розірвано стосунки з кимось із близьких людей через різне розуміння подій в Україні	31,4	12,1	56,6	100
Нічого з переліченого не відбулося	26,3	20,3	53,4	100

Отже, можна стверджувати, що травматичні події війни загалом не викликали збільшення авторитарних установок серед українців. Однак ці результати ще не дають підстав робити остаточні висновки. Тільки за умов закінчення російсько-української війни (або її інтенсивної фази, яка зумовлює сильний мобілізаційний ефект) та відновлення повноцінного політичного життя можна буде виявити глибину авторитарних схильностей українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. Harper & Row.
- Davis, D. W., & Silver, B. D. (2004). Civil liberties vs. security: Public opinion in the context of the terrorist attacks on America. *American Journal of Political Science*, 48(1), 28–46. <https://doi.org/10.2307/1519895>
- Democracy, Rights and Freedoms of Citizens and Media Consumption in Conditions of War*. (2022, July). <https://oporaua.org/en/viyna/24256-pid-chas-povnomasshtabnoyi-viini-v-ukrayini-zris-popit-na-silnu-ruku-shvidki-ta-strukturovani-novini-i-reguliuвання-mediaprostoru-opituvannia-24256>
- Frederiksen, K., & Laustsen, L. (2025). Interstate conflict increases the appeal of undemocratic candidates. *British Journal of Political Science*, 55, Article e138. <https://doi.org/10.1017/S0007123425101014>
- Grosjean, P. (2014). Conflict and social and political preferences: Evidence from World War II and civil conflicts in 35 European countries. *Comparative Economic Studies*, 56, 424–451. <https://doi.org/10.1057/ces.2014.2>
- Hetherington, M. J., & Suhay, E. (2011). Authoritarianism, threat, and Americans' support for the war on terror. *American Journal of Political Science*, 55(3), 546–560. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2011.00514.x>
- KIIS. (2024, May 10). *To what extent do Ukrainians consider Ukraine a democratic country and the priority of a democratic system*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1406&page=1>
- Lai, B., & Reiter, D. (2005). Rally 'round the Union Jack? Public opinion and the use of force in the United Kingdom, 1948–2001. *International Studies Quarterly*, 49(2), 255–272. <https://doi.org/10.1111/j.0020-8833.2005.00344.x>
- Stenner, K. (2005). *The authoritarian dynamic*. Cambridge University Press.

Сальнікова Світлана^I

Email: sv.salnikova@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6368-9480>

Бурдін Ярослав^{II}

Email: burdin_yaroslav@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4284-1565>

Савельєв Юрій^{III}

Email: yursave@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2023-4472>

Сидоров Микола^{IV}

Email: myksyd@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5333-8393>

Дейнека Артемій^V

Email: artemiydeineka@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9266-5506>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22965334>

Емерджентність національної стійкості: культурний спротив у макросоціологічному аналізі складних систем

У цій доповіді представлено попередні результати розробки концептуальної моделі національної стійкості як емерджентної характеристики суспільства (складної адаптивної системи). Зокрема, зроблено спробу визначити функціональну взаємозалежність між культурним спротивом та національною стійкістю з позицій сучасної теорії складних систем. Доповідь підготовлена в рамках виконання грантового проєкту «Культурний спротив та національна стійкість: роль культури у розбудові миру» (реєстр. номер 2025.07/0159) за конкурсом Національного фонду досліджень України (НФДУ) «Передова наука в Україні 2026–2028».

Теоретичний конструкт «національна стійкість» (National Resilience) має різноманітні інтерпретації в сучасній літературі. Наявні дослідження української стійкості наголошують на громадянській мобілізації та соціальній активності, ідентичності, цінностях, інституційних та структурних вимірах (Kudlenko, 2023; Kutsenko, 2025; Rabinovych та ін., 2024; Злобіна, 2024).

^I Кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^{II} Аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^{III} Доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^{IV} Кандидат фізико-математичних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^V Кандидат соціологічних наук, асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Загалом, стійкість суспільства розуміється як здатність до витримування, адаптації та трансформації (Kutsenko, 2025).

Втім, ключовим питанням залишається, в чому полягає джерело стійкості? Відповідно в літературі існують три основні підходи, які дають відповіді на це питання.

З точки зору інституційного підходу головним є здатність інститутів функціонувати під тиском, а також поліцентричність та децентралізація (Alshamy та ін., 2024; Keudel та ін., 2026; Rabinovych та ін., 2024; Kudlenko, 2023). Соціально-психологічний підхід звертає увагу на здатність суспільства адаптуватися до травми, зберігати спільну ідентичність, соціальні зв'язки та згуртованість (Злобіна, 2024; Gajauskaitė, 2026). Культурно-ціннісний підхід зосереджується на цінності свободи, національній ідентичності та культурному спротиву як основі стійкості (Kudlenko, 2023; Kurnyshova, 2023; Kipnis та ін., 2024; Monastyrskaya та ін., 2025; Leitland, 2026).

Разом з тим, спільним фундаментом для більшості наявних теоретичних інтерпретацій є погляд на стійкість через призму агентності (agency). Саме агентність (суб'єктність) як здатність суспільства до самоорганізації, розвитку горизонтальних зв'язків та взаємодопомоги, а також громадянської мобілізації і спротиву, особливо, в умовах екзистенційної загрози, забезпечує національну стійкість (Korosteleva & Petrova, 2022; Kudlenko, 2023; Kutsenko, 2025; Kipnis та ін., 2024; Monastyrskaya та ін., 2025).

В умовах повномасштабного російського вторгнення [українська] «суб'єктність (agency) виникла зі стану онтологічної тривоги... необхідності боротися за виживання власного «Я»... об'єднуючи країну навколо нового ствердженого «Я» (Bossuyt та ін., 2024).

Такий підхід актуалізує дослідження стійкості та агентності в складних системах. Відповідно, з позиції теорії складних систем стійкість є універсальною характеристикою суспільства, що виникає (тобто є емерджентною) як результат агентності та процесу самоорганізації в умовах невизначеності.

Стійкість є мірою життєздатності передусім громад, які здатні «захищати свій спосіб життя» скеровані спільним баченням «доброго життя» й почуттям приналежності (Korosteleva, 2025). У такому випадку стає зрозумілим, як може виникати «вернакулярна» (локальна) стійкість («vernacular resilience»), коли люди стають суб'єктами власної долі через солідарність та самоврядування (Huber та ін., 2025; Korosteleva, 2025).

Тобто набуття суб'єктності громадами генерує локальну стійкість. Але у який спосіб локальна стійкість громад забезпечує стійкість на національному рівні?

Ми пропонуємо розглядати культурний спротив як один з медіаторів в цьому процесі.

Національна стійкість концептуалізується нами як емерджентна властивість складної адаптивної системи зберігати цілісність та суб'єктність шляхом структурної реконфігурації у відповідь на екзистенційні загрози.

Культурний спротив функціонує як стабілізуючий механізм, що підтримує функціональну стійкість інституцій та громад в умовах дестабілізації суспільно-системних процесів. Через практики використання мови, колективної пам'яті та цифрової культурної продукції спротив забезпечує соціальну згуртованість, яка запобігає фрагментації суспільства та втраті суб'єктності.

Національна стійкість є неможливою без механізмів культурного спротиву, оскільки останній забезпечує відтворення локальних практик на основі спільної ідентичності. Розглядаючи культурний спротив та національну стійкість в контексті теорії складних систем, можна припустити існування функціональної взаємозалежності цих явищ: національна стійкість у ситуації зовнішнього впливу є неможливою без механізмів спротиву, оскільки останній забезпечує безперервність відтворення ключових практик. За відсутності спротиву системні зв'язки втрачають здатність до відновлення, що призводить до структурної деградації та втрати функціональної автономії. Водночас культурний спротив, що не інтегрується у стійкі інституційні форми, залишається на етапі короткострокових ініціатив, які не мають ресурсу для довготривалого функціонування.

Така взаємозумовленість формує соціоструктурну взаємодетермінацію, де практики спротиву стабілізують систему, а стійкі структури створюють умови для їхньої подальшої відтворюваності та інституціалізації. Це поєднання мінімізує структурні ризики та запобігає системній дезінтеграції суспільного життя під зовнішнім тиском.

Теорія складних систем застосовується для моделювання суспільства не як лінійної ієрархічної структури, а як децентралізованої, адаптивної системи, де культура виступає стабілізуючим фактором. Саме в межах цієї теоретичної призми стає можливим системний аналіз культурних елементів (мови, колективної пам'яті, культурних практик тощо) як механізмів, що формують соціальну довіру, згуртованість та сталість ідентичності. Оскільки процеси трансляції цих практик від локального відтворення до інституційного закріплення є структурно багатовимірними, застосування теорії складних систем є необхідним для охоплення цієї комплексної структури.

Відповідно, в умовах екзистенційних криз національна стійкість аналізується як макрорівнева емерджентна характеристика, що виникає не з централізованої координації, а із самоорганізаційної поведінки децентралізованих мереж. Інституційне закріплення локальних практик культурного спротиву в умовах екзистенційних криз формує національну стійкість.

Отже, згідно із запропонованою концептуальною моделлю національна стійкість виникає «знизу вгору» із самоорганізаційної поведінки децентралізованих мереж через механізми, що формують соціальну довіру, згуртованість та сталість спільної ідентичності (від локальних практик до національної стійкості). Культурний спротив є передумовою збереження та відтворення культурних практик, а національна стійкість є результатом інтеграції цих практик і ключовою емерджентною макрохарактеристикою

суспільства. Таким чином, національна стійкість визначається не силою автономних інститутів, а суб'єктністю суспільства, його здатністю до самоорганізації та культурного спротиву. Крізь призму макросоціологічного аналізу складних систем стає зрозумілим, що в умовах екзистенційних викликів ізольована інституційна стійкість є неможливою, оскільки вона виступає лише функціональною підсистемою у загальній структурі національної стійкості.

Запропонований підхід розширює наявну академічну дискусію, що дозволяє краще зрозуміти механізми стійкості українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення.

ЛІТЕРАТУРА

- Злобіна, О. (2024). Динаміка соціально-психологічної резильєнтності населення України під час війни. *Демографія та соціальна економіка*, 4(58), 148–164.
<https://doi.org/10.15407/dse2024.04.148>
- Alshamy, Y., Coyne, C. J., Goodman, N. P., & Wood, G. (2024). Polycentric defense, Ukraine style: Explaining Ukrainian resilience against invasion. *Journal of Public Finance and Public Choice*, 39(1), 36–58. <https://doi.org/10.1332/251569121X16795569226712>
- Bossuyt, F., Amoris L. & Riabchuk, M. (2024). The subaltern strikes back, or how Ukraine is claiming agency from Russia and the European Union. *European Security*, 33(4), 644–664. <https://doi.org/10.1080/09662839.2024.2410011>
- Gajauskaitė, I. (2026). Defining Societal Resilience as a Defensive Power. In R. Smaliukienė et al. (Eds.), *Democratic resilience in the Baltics* (Vol. 2). Springer.
https://doi.org/10.1007/978-3-032-10146-4_1
- Huber, D., et al. (2025). Global perspectives on democracy support in light of the wars in Gaza and Ukraine. *International Studies Perspectives*, 1–38.
<https://doi.org/10.1093/isp/ekafo03>
- Keudel, O., Hatsko V. & Darkovich, A. (2026). Collaborative Governance and Resilience in Ukraine: Theorising the Decentralised Crisis Response Amid the Russian Full-Scale Invasion. In A. Veira-Ramos, K. Ivashchenko-Stadnik, & T. Liubyva (Eds.), *Ukrainian society during wartime: Grassroots resilience as a mechanism for social transformation*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-97841-8_4
- Kipnis, E., et al. (2024). The role of war-related marketing activism actions in community resilience. *Journal of Public Policy & Marketing*, 44(1), 61–80.
<https://doi.org/10.1177/07439156241262983>
- Korosteleva, E. A. (2025). *Complexity and community in international relations: Nurturing resilience in Central Eurasia*. Oxford University Press.
- Korosteleva, E. A., & Petrova, I. (2022). What makes communities resilient in times of complexity and change? *Cambridge Review of International Affairs*, 35(2), 137–157.
<https://doi.org/10.1080/09557571.2021.2024145>
- Kudlenko, A. (2023). Roots of Ukrainian resilience and the agency of Ukrainian society before and after Russia's full-scale invasion. *Contemporary Security Policy*, 44(4), 513–529.
<https://doi.org/10.1080/13523260.2023.2258620>
- Kurnyshova, Y. (2023). Ukraine at war: Resilience and normative agency. *Central European Journal of International and Security Studies*, 17(2), 80–110.
<https://doi.org/10.51870/UXXZ5757>

- Kutsenko, O. (2025). Resilience under fire: Navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 38(1), 1–10. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177>
- Leitlande, I. (2026). National identity as Ukraine's source of societal resolve. In R. Smaliukienė et al. (Eds.), *Democratic resilience in the Baltics* (Vol. 2). Springer.
- Monastyrska, O., et al. (2025). Digital resistance and the power of memes. In *New forms of civic resistance and activism* (Chap. 12). Springer.
- Rabinovych, M., Brik, T., Darkovich, A., Savisko, M., Hatsko, V., Tytiuk, S., & Piddubnyi, I. (2024). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance*, 37(4), 1121–1140. <https://doi.org/10.1111/gove.12827>

Сірій Євген¹ Email: socio1@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3396-8168><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965357>

Чинники життєстійкості у маркеруванні видозмін соціальних конфігурацій в умовах викликів війни (окремі фрагменти: 2024–2026 рр.)

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Війна та її виклики спонукали означити та моніторити ті нові маркери соціального порядку та суспільних викликів, які потенційно відображають їхню протидію проблемам війни. І як показує суспільна практика, людський досвід, такого роду соціальні відлуння («реакція») самоорганізують певні зміни з появою та поширенням форм та способів активізації окремих аспектів життєдіяльності, зміни палітри ціннісних позицій, зокрема тих, що суголосні національній та громадянській ідентичності, що безпосередньо виявляє маркери життєстійкості.

Через виклики війни та зміни життєвих практик для певної частки соціуму різномірно змінюються стиль та спосіб його життя, інтереси, цінності, соціальні установки, життєві стратегії та інше, що безпосередньо призводить до змін об'єктних та суб'єктних соціальних конфігурацій. Різноманіття сформованих сценаріїв життєвих позицій українців (спричинених війною), принаймні умовно, можна лінійно розділити на дві полярні підгрупи за критеріями характеру їх сприйняття, та відповідно – рівня різновидної протидії їм.

Своєю чергою, безперечно, «життєстійкі» переконання мають вплив на оцінку ситуації/умов, за яких остання сприймається менш травматично (хоч і драматично) через готовність діяти, впевненість у власній корисності та продуктивності. З огляду на це, надання власних ресурсів у будь-якому форматі, що сприяє зміцненню спротиву (економічна зайнятість/самозайнятість, соціальне підприємництво, волонтерство, допомога іншого різного формату) тим, хто їх потребує під час війни, сприяє соціальній інтеграції. У будь-якому випадку, все це розглядається як позитивна діяльність, що приносить користь (і конкретному суб'єкту/інституту, і суспільству загалом), оскільки доволі часто це є чи не єдиним способом для людей зробити внесок в оборону/захист своєї країни та відчутти громадянську та національну приналежність.

У процедурі нашого аналізу основу порівняння та оцінювання так званих парних позицій складали два протилежні критерії (полюси) щодо характеру соціальних взаємовідносин соціального суб'єкта з локальним предметним соціальним середовищем, серед низки яких, ми покажемо окремі. Це:

¹ Доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу теорії та історії соціології Інституту соціології НАН України.

участь/неучасть у громадянській залученості (як соціальний потенціал та ресурсність); наявність/відсутність ресурсу терпіння до викликів війни (як ресурсність та потенціал); сприйняття та оцінка консолідуючих чинників українського суспільства через виклики війни, та інші ознаки, суголосні цьому критеріальному принципу розрізнення. Вищезазначене відображає окремі штрихи суб'єктної (маркер соціальної дії) та об'єктної (компоненти габітусу, світоглядної матриці) соціальної конфігурації.

Предметно-інформаційне наповнення вищезазначених використаних дослідницьких проєктів за більшістю показників не характеризується ознаками панельної методики, тому в багатьох випадках вони доповнюють результати дослідження кожного періоду (2024/25/26 рр.), інтегрально складаючи задану (відповідно до поставлених завдань) проєкцію соціальної ситуації.

У структурі піраміди консолідуючих чинників українського суспільства (щодо того, «що сьогодні об'єднує людей...») категорії людей, хто «готовий терпіти труднощі» більше притаманні суспільно-громадянські, патріотичні цінності, на кшталт: віра в краще майбутнє – 54,8%, патріотичні почуття громадянина України – 45,2%, національна ідея побудови української держави – 40,4 %, відчуття втрати нормального життя – 39,5%, прагнення спільно долати труднощі життя – 39%. Ті, хто «не готові терпіти труднощі» до таких об'єднувальних чинників відносять позиції, більш насичені життєво-прагматичними потребами та їх відлунням, на кшталт: невдоволеність владою – 48,6%, відчуття втрати нормального життя – 47,4%, віра в краще майбутнє – 45,2%, спільні труднощі життя – 36,3%, страх перед майбутнім – 34,1% (за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, червень 2024 р., рівень значущості розрізень (статистика хі-квадрат) $< 0,05$).

У структурі впливовості консолідуючих чинників українського суспільства (щодо того, «що сьогодні об'єднує людей...») тієї категорії людей, що різнобічно надають допомогу ЗСУ, залучені до волонтерської діяльності тощо (Табл.2.) більше притаманні суспільно-громадянські патріотичні цінності, на кшталт: віра в краще майбутнє – 54,9%, патріотичні почуття громадянина України – 43,6%, відчуття втрати нормального життя – 40,0%, національна ідея побудови української держави – 39,8%, прагнення спільно долати труднощі життя – 39,9%. Ті, хто «нічого не робить» у напрямках допомоги ЗСУ чи волонтерства, до таких об'єднувальних чинників відносять позиції, більш насичені життєво-прагматичними потребами та їх відлунням, на кшталт: віра в краще майбутнє – 45,8%, відчуття втрати нормального життя – 39,7%, невдоволеність владою – 32,9%, спільні труднощі життя – 31,5%, прагнення спільно долати труднощі життя – 30,8% (за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, червень 2024 р., рівень значущості розрізень (статистика хі-квадрат) $< 0,05$).

У визначенні характеру взаємодії між державою та суспільством в Україні (за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, жовтень 2025р., розрізнення значущі, статистика хі-квадрат значуща

на рівні $< 0,05$), думки тих, хто «готовий» та тих, хто «не готовий» терпіти труднощі війни, загалом сходяться. Сумарність об'єднувальних чинників, таких як: *«обмін, де кожен думає лише про власні інтереси»* та *«співробітництво, що спрямовується спільними цінностями»*, на думку респондентів в обох когортах (72,6% – 75,4%) становить переважну більшість. Сумарність конфліктних чинників, таких як *«конфлікт через існуючі суперечності»*, *«уникнення взаємодії завжди, коли це можливо»*, в обох когортах також є приблизно однаковою (27,4% – 24,6%). Різниця проявляється лише в окремих позиціях-індикаторах об'єднувального характеру, що все ж наводить на певні висновки. Дистанція між обраними позиціями: *«обмін задля власних інтересів»* та *«спільно-ціннісне співробітництво»* у представників когорти «готових терпіти труднощі» значно менша (9,6%), ніж у когорти тих, хто «не готовий терпіти» (34,2%), що опосередковано вказує на домінант соціальної інтеграції у когорті життєво стійкіших та на домінант соціальної атомізації у їхніх антиподів.

В оцінці того, хто із соціальних суб'єктів більше (самі люди чи держава) повинен брати відповідальність за допомогу суспільству чи державі (вимірювання рівня суб'єктності/патерналізму, характеру атрибуції відповідальності, за даними окремого соціологічного опитування з проблематики національної стійкості, квітень 2026 р., ІС НАНУ, розрізнення значущі, статистика хі-квадрат значуща на рівні $< 0,05$), також виявлена спряженість із показником «залученості/незалученості» до волонтерства та у різнорідній допомозі ЗСУ. Для тих, хто різнорідно підтримує ЗСУ чи залучений до волонтерства, є більш притаманним вважати, що народ повинен більше долучатися до допомоги державі у цій війні. Для когорти тих, хто нічого не робить у цьому напрямку – цей показник є нижчим. Асиметрично характерною для цих двох груп є й зворотна позиція. Ті, хто не бере участі у різномірній допомозі ЗСУ та волонтерстві – більше схильні до соціальної інфантильності, екстернальності (патерналісти).

Результати аналізу показують, що в наших реаліях, в умовах війни, життєстійкість виявляє активізацію моральної/громадянської позиції: колективне переживання загрози, ресурс соціального терпіння, збереження національної та громадянської ідентичності, піднесення патріотичних настроїв тощо. Має місце й інтерпретація соціального життя та громадянсько-національної ідентичності через власні суспільні внески людини, що також «зав'язує», розвиває чи підсилює громадянські та національні ідентичності. Як показує суспільний досвід, часто-густо люди спонтанно (веберівський ціннісно-раціональний зміст соціальної дії) залучаються до допомоги за відсутності чіткої політичної ідентичності. І відповідно, такого роду соціальна взаємодія в інтеграції дотримання морально-культурних норм особистості, як правило, сприяє розвитку таких ідентичностей. А відповідно, суспільне наповнення такими «умотивованими» соціальними елементами (діалектичність переходу кількості у якість) сприяє соціальним змінам у суспільстві.

Український досвід доводить, що стійкість сприяє розширенню громадянськості, оскільки вона надає людям можливість бути агентами власного зменшення вразливості, щоб робити правильний вибір й уникати деадаптації в умовах непередбачуваних змін (Grove, 2014). У цьому випадку йдеться про наявність та зростання рівня агентності як інтерсуб'єктивного конструкту через рефлексію, оцінку власних практик, залученість щодо збереження ідентичності, уникнення стресо-кризового стану, установки на перспективу, тощо, в умовах викликів війни. Отже, окремі особи та групи зрештою стають відповідальними за власну адаптивність до зовнішніх деструктивів та криз.

ЛІТЕРАТУРА

- Grove, K. (2014). Agency, affect, and the immunological politics of disaster resilience. *Environment and Planning D: Society and Space*, 32(2), 240–256.
<https://doi.org/10.1068/d4813>

Соколовський Іван^I*Email: ivan.sokolovskyi@i-soc.org.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0112-8466><https://doi.org/10.5281/zenodo.22965373>

Кадровий вимір соціально-економічного потенціалу українського суспільства: оцінка перспектив станом на 2026 рік

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Упродовж останніх років оцінка стану ринку праці в Україні неодмінно супроводжується згадуванням «кадрового голоду». На тлі масштабних міграційних та мобілізаційних процесів українські підприємства стикаються з нестачею кваліфікованих кадрів. Проблема нестачі кадрів фіксується у профільних аналітичних звітах, є предметом експертного обговорення, а також відображається в державних стратегічних документах, зокрема у «Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року». Водночас експерти дедалі частіше наголошують на комплексному характері цієї проблеми: з одного боку, підприємства відчувають нестачу працівників, а з іншого — частина населення не має можливості працевлаштуватися за фахом. Отже, йдеться не лише про кількісний дефіцит персоналу, а передусім про структурні диспропорції на ринку праці. Спираючись на дані дослідження GRC.UA, проведеного у вересні-листопаді 2025 року^{II}, експерти зазначають, що «цей розрив став особливо помітним та перетворився на системну проблему» (Коваленко, 2026).

Проте наведені характеристики відображають насамперед поточний стан ринку праці та кадрового виміру соціально-економічного потенціалу українського суспільства загалом. Прогнозування змін, які можуть відбутися після завершення війни або принаймні її активної фази, є істотно ускладненим, оскільки відповідні процеси залежатимуть від тривалості бойових дій, стану національної економіки на момент їх завершення чи призупинення, а також від загальної ситуації у світовій економіці. Водночас можливою є оцінка перспектив, що ґрунтується на аналізі тенденцій, які спостерігаються на поточному етапі. Саме така оцінка й становить основне завдання цього аналізу. До ключових чинників, або свого роду наріжних каменів, які визначатимуть майбутній стан ринку праці та динаміку яких можливо відстежувати на поточному етапі, належать три взаємопов'язані

^I Кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України.

^{II} В дослідженні «Барометр ринку праці 2025. Плани на 2026», проведеному компанією GRC.ua в вересні-листопаді 2025 року взяли участь 1720 власників бізнесу, керівників компаній та організацій, а також спеціалістів з управління персоналом, що представляли аудиторію роботодавців, та 6160 фахівців від 18 років та старше, з усіх професійних напрямків, що представляли аудиторію шукачів роботи / працівників компаній. GRC.ua в вересні-листопаді 2025 року взяли участь 1720 власників бізнесу, керівників компаній та організацій, а також спеціалістів з управління персоналом, що представляли аудиторію роботодавців, та 6160 фахівців від 18 років та старше, з усіх професійних напрямків, що представляли аудиторію шукачів роботи / працівників компаній

чинники: стан бізнесу; наміри та готовність до повернення українців, які нині перебувають за кордоном; а також настрої населення, що залишається в Україні, зокрема його орієнтації щодо подальшого проживання в країні або потенційного виїзду за кордон у разі появи такої можливості. Далі послідовно розглянемо кожен із зазначених напрямів.

Настрої бізнесу. Як зазначається у згаданому вище звіті GRC.UA, українські компанії відчувають стійку нестачу кадрів не лише у сфері робітничих професій, як це було раніше, а фактично на всіх професійно-кваліфікаційних рівнях. Додатковим чинником ускладнення кадрової ситуації є плинність персоналу: за даними дослідження порталу Work.ua, 35% опитаних роботодавців повідомили, що плинність у їхніх командах зросла за останній рік. Провідною серед причин звільнення стала заробітна плата — її назвали 31% опитаних. Другу позицію посіла мобілізація (24%). Як зазначає авторка аналітичного матеріалу Work.ua Анастасія Чорна, «на цей чинник неможливо вплинути й компенсувати бенефітами. Компанії, які не мають можливості забезпечити бронювання, опиняються в ситуації кадрової нестабільності. Особливо якщо в команді переважають чоловіки призовного віку». Ще 16% роботодавців зазначили, що працівники звільняються через вигорання. Небезпека та війна як причина звільнення фігурують лише у 13% відповідей, релокація — у 9% (Чорна, 2026).

Попри зазначені складнощі, результати дослідження GRC.UA засвідчують наявність окремих позитивних тенденцій у стані бізнесу. Зокрема, відповідаючи на запитання про зміну доходу бізнесу протягом останнього року, третина респондентів зазначила його зростання, що є найвищим показником за останні три роки (GRC.UA, 2026).

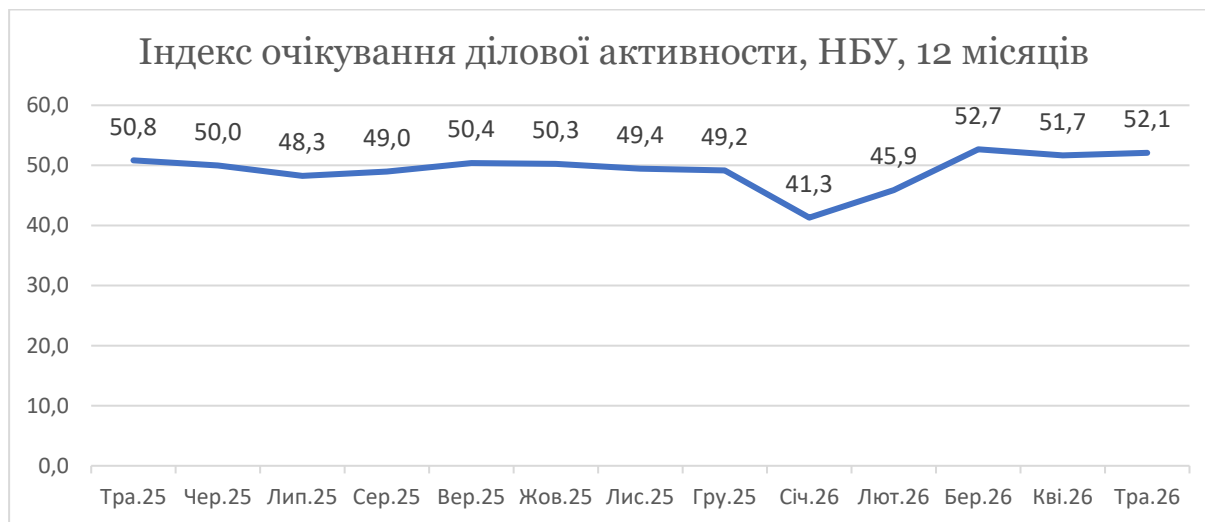
Таблиця 1. Зміна доходу бізнесу: динаміка 2023–2025. Роботодавці. За даними GRC.UA, %

Як за останній рік змінився дохід, який отримує бізнес?	2023	2024	2025
Дохід припинився	3	1	1
Дохід зменшився більше, ніж на 50%	9	6	0
Дохід зменшився на 25–50%	17	10	14
Дохід зменшився менш ніж на 25%	15	12	14
Дохід залишився без змін	19	22	28
Дохід виріс	23	28	33
Важко відповісти	14	20	11

Подібну позитивну динаміку фіксують і результати щомісячного опитування підприємств, яке проводить Національний банк України. Згідно зі звітом за травень 2026 року, «стійка ситуація в енергетиці, надходження міжнародної фінансової допомоги, пожвавлення споживчого попиту, поліпшення інфляційних очікувань, а також сезонний чинник сприяли формуванню більш оптимістичних настроїв серед підприємств». Третій

місяць поспіль бізнес позитивно оцінював результати своєї поточної діяльності: Індекс очікувань ділової активності (ІОДА) становив 52.1, порівняно з 51.7 у квітні, та перевищував рівень травня 2025 року — 50.8» (Національний банк України, 2026).

Графік 1 Динаміка індексу очікувань ділової активності за 12 місяців. За даними НБУ

Водночас бізнес не є гомогенним, тому оцінка його стану потребує врахування відмінностей між підприємствами різних розмірів. У такому розрізі ситуація виглядає менш оптимістичною. Так, згідно з даними дослідження мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП), яке проводить Advanter Group, Індекс активності бізнесу (UBI) у березні 2026 року, навпаки, знизився до 32,9 пунктів порівняно з 36,8 пунктами у грудні 2025 року. При цьому проблема нестачі кадрів залишається однією з ключових: зокрема, 63,8% підприємств повідомляють про значний або критичний дефіцит кваліфікованого персоналу. Водночас у загальній структурі проблем, з якими стикаються ММСП, нестача персоналу була поставлена учасниками опитування лише на п'яте місце. Натомість провідними проблемами визначено непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку, а також непередбачувані дії держави, які можуть погіршити стан бізнесу (Advanter Group, 2026). А дослідження ЕВА «Індекс настроїв малого бізнесу за 2025 рік» засвідчує, що індекс настроїв малого бізнесу залишився на рівні 2.3 пунктів і не зазнав суттєвих змін порівняно з 2024 роком. Водночас оцінка економічної ситуації представниками цієї категорії бізнесу залишається переважно песимістичною (ЕВА, 2026, с. 8).

І це при тому, що відповідне дослідження проводилось в грудні 2025 року, до прийняття 9 червня 2026 року так званого «Закону про OLX» (Законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи, та оподаткування таких доходів» від 09.06.2026 (на базі законопроекту № 15111-д)). Оскільки, за даними дослідження ЕВА, у 2025

році маркетплейси посіли перше місце серед каналів продажу, які використовують опитані представники малого бізнесу (31.6%), ефект відповідних законодавчих змін — за умови підписання законопроекту Президентом — та їхній вплив на настрої малого бізнесу можна буде оцінити за результатами наступної хвилі дослідження.

Таблиця 2. Оцінка економічної ситуації представниками малого бізнесу за даними ЕВА, 2026, %

Оцінка економічної ситуації	%
Катастрофічна	41.7
Не є сприятливою	34.3
Не дуже сприятлива	19.7
Відносно сприятлива	3.4
Повністю сприятлива	0.9

Отже, можна констатувати високий адаптаційний потенціал українського бізнесу та його здатність зберігати ефективність функціонування навіть за умов дії складних зовнішніх та внутрішніх чинників. Водночас мікро-, малий та середній бізнес залишається більш вразливим як до економічних і воєнних викликів, так і до адміністративно-регуляторних чинників.

Настрої українців за кордоном. Завдяки проєкту, який реалізує Центр економічної стратегії (ЦЕС) і в межах якого компанія Info Sapiens проводить опитування українців, що перебувають за кордоном, стає можливим відстеження динаміки настроїв і в цій групі. У лютому 2026 року Центр економічної стратегії за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» оприлюднив аналітичну записку «Українські біженці. П'ята хвиля дослідження», що містила результати останньої на момент підготовки цього аналізу хвилі дослідження, проведеного Info Sapiens у грудні 2025 — січні 2026 року.

Як зазначається в аналітичній записці, станом на початок 2026 року близько 43% біженців мали намір повернутися в Україну, тоді як 36% не планували або скоріше не планували цього робити. Якщо протягом попередніх хвиль дослідження фіксувався тренд на зниження частки біженців, які планують повернення, то у п'ятій хвилі їхня частка залишилася на рівні 43%. Частка біженців, які схиляються до неповернення, також практично не змінилася (Центр економічної стратегії, 2026, с. 41).

Основними чинниками, що можуть стимулювати біженців до повернення, залишаються безпекові умови, насамперед остаточне завершення війни та припинення повітряних атак. Водночас для значної частини респондентів важливими є також економічні та політико-інституційні чинники. Зокрема, 38% зазначають вищий рівень життя в Україні, що посідає друге місце за важливістю; 32% — покращення

правовладдя; 30% — можливість знайти достойно оплачувану роботу в Україні, що є п'ятим за значущістю чинником (Центр економічної стратегії, 2026, с. 51).

Таблиця 3. Наміри щодо повернення в Україну за хвилями дослідження. За даними Центру економічної стратегії, 2026, %

	Листопад 2022	Травень 2023	Січень 2024	Грудень 2024	Січень 2026
Точно планую	50	41	26	20	19
Скоріше планую	24	22	26	23	24
Важко сказати	16	23	24	24	20
Скоріше НЕ планую	8	11	16	20	19
Точно НЕ планую	2	3	7	14	17

Отже, попри стабілізацію частки українців, які планують або скоріше планують повернутися, відсутність економічних умов, що є важливими для респондентів у контексті ухвалення рішення про повернення, може стати істотною перешкодою навіть для повернення тих 43%, які наразі декларують такі наміри.

Настрої українців, які наразі перебувають в Україні. Третім елементом загальної картини є настрої українців, які нині перебувають в Україні та після завершення війни або її активної фази можуть ухвалювати рішення щодо подальшого проживання в країні чи потенційного виїзду за її межі. У дослідженні, проведеному Інститутом соціології в лютому–березні 2026 року^{III}, респондентам було поставлено запитання щодо їхніх планів стосовно роботи та сфери професійної діяльності. Аналогічне запитання було включене й до соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України «Українське суспільство», проведеного в 2024 р.

Частка тих, хто планує виїхати за кордон у пошуках роботи, фактично не змінилася порівняно з 2024 роком. Водночас варто зазначити, що на відповідну динаміку міг вплинути виїзд близько 100 тис. чоловіків наприкінці 2025 року, після того як 28 серпня 2025 року набрала чинності Постанова Кабінету Міністрів України, що зняла обмеження на перетин кордону для чоловіків віком 18–22 роки. Згідно з демографічним прогнозом Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, на який посиляється у своїй аналітичній записці Центр економічної стратегії, на підконтрольній

III Результати опитування репрезентують доросле населення України (від 18 років і старше), за виключенням АР Крим і тимчасово окупованих територій Півдня та Сходу України.

Опитування здійснювалося методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера (computer-assisted telephone interviews, CATI) за випадковою вибіркою мобільних номерів.

Польовий етап дослідження тривав з 26 лютого по 11 березня 2026 року.

Статистична похибка вибірки обсягом 1001 респондентів при довірчій імовірності 95% та дизайн ефекті 1.1 не перевищує 3.2%.

Україні території у 2025 році перебувало близько 700 тис. чоловіків віком 18–22 роки. Відповідно, у серпні-листопаді 2025 року країну залишив майже кожен сьомий чоловік цієї вікової категорії (Центр економічної стратегії, 2026, с. 15), і наміри цієї категорії щодо виїзду з України у відповідях не враховані, адже вже були реалізовані на момент проведення дослідження.

Таблиця 4. Плани працюючих українців щодо роботи або сфери професійної діяльності після війни, %

<i>Якщо говорити про роботу або сферу професійної діяльності, чи плануєте Ви щось з переліченого після війни?</i>	<i>2024</i>	<i>2026</i>
Планую шукати роботу за своєю спеціальністю в новій компанії	8.3	10.2
Планую змінити сферу діяльності взагалі.	8.4	8.1
Планую відкрити власний бізнес, вести підприємницьку діяльність	5.2	10.0
Планую зайнятися новим бізнесом.	1.6	1.4
Планую виїхати за кордон у пошуках роботи.	4.3	4.2
Ні, змін не планую.	47	61.5
Ще не визначився(лася)/ важко відповісти	25.2	4.6

Якщо ж ідеться про українців, які залишилися на території країни та брали участь у дослідженні 2026 року, отримані відповіді кореспондують з результатами за іншими запитаннями, включеними до дослідження й спрямованими на з'ясування планів українців на повоєнний період. Так, відповідаючи на запитання: «Де б Ви хотіли проживати після закінчення війни?», 4.6% працюючих обрали варіант «за кордоном»; серед непрацюючих цей показник становив 1.9%. Водночас у відповідях на запитання: «Чи хочете Ви зараз виїхати в іншу країну?», 18.5% респондентів обрали варіант «так», однак під час уточнення мети виїзду лише 5.4% зазначили варіант «для постійного проживання»; серед непрацюючих відповідний показник становив 4.6%.

Отримані результати також узгоджуються з даними дослідження GRC.UA, згідно з яким лише 4% опитаних планують виїхати за кордон усією родиною, щойно з'явиться така можливість, і знайти роботу за кордоном, ще 1% планує виїхати за кордон усією родиною, щойно з'явиться така можливість, і розпочати підприємницьку діяльність.

Серед тих, хто планує виїхати за кордон у пошуках роботи, більшу частку становлять українці віком до 40 років, тобто представники найбільш економічно активного населення. Водночас зберігається ще один ефект, розглянутий у роботі «Ринок праці в Україні на третьому році війни: нові випробування, виклики та загрози» (Соколовський, 2025), а саме вища готовність до пошуку роботи за кордоном серед тих українців, які наразі працюють, але, попри це, не мають достатніх можливостей для задоволення базових потреб. При аналізі даних дослідження 2024 року використовувався показник матеріальної депривації, однак для порівняння результатів 2024

року з даними 2026 року підхід було дещо спрощено: окремо були виділені респонденти, які змушені економити, позичати або звертатися по грошову допомогу для придбання продуктів харчування чи оплати комунальних послуг. У 2026 році відповідне запитання було сформульоване так: «Для оплати чого з переліченого Вам потрібно економити, позичати або звертатися по грошову допомогу?». Для аналізу були використані альтернативи «Продукти харчування» та «Комунальні платежі». Відповідні альтернативи були представлені і в дослідженні 2024 року.

Таблиця 5. Плани працюючих українців щодо роботи або сфери професійної діяльності після війни залежно від матеріального статусу, %

Для оплати чого з переліченого Вам потрібно економити, позичати або звертатися по грошову допомогу? Якщо говорити про роботу або сферу професійної діяльності, чи плануєте Ви щось з переліченого після війни?	Змушені економити		НЕ змушені економити	
	2024	2026	2024	2026
Шукати нову роботу за своєю спеціальністю	8.8	10.8	7.3	9.8
Шукати нову роботу у новій для себе сфері	10.4	6.8	7.9	9.0
Почати власний бізнес	5.3	11.3	6.0	9.2
Змінити нинішній бізнес на новий	1.7	1.4	2.8	1.4
Виїхати за кордон у пошуках роботи	5.5	6.8	3.9	2.7
Змін не плануєте	42.5	58.1	54.9	63.6
[НЕ НАЗИВАТИ] Важко відповісти/Відмова	25.7	5.0	17.3	4.3

Отже, попри те, що частка українців, які планують залишити країну, залишається невисокою, вона є вищою серед працюючого населення та ще вищою серед тих, хто, незважаючи на наявність оплачуваної роботи, має труднощі із задоволенням навіть базових потреб. Різниця між 5.5% та 6.8% у 2024 та 2026 роках не є статистично значущою, як і самі значення показника не є високими. Це дає підстави стверджувати, що наразі не спостерігається негативної тенденції до критичного зростання частки українців, які декларують бажання виїхати за кордон після завершення війни. Водночас важливо звернути увагу на те, що в зоні відповідного ризику перебуває саме економічно активне працююче населення, і за умов погіршення фінансового становища частка цієї групи може зростати.

Висновок. Таким чином, якщо розглядати ринок праці та кадровий вимір соціально-економічного потенціалу, можна констатувати певну стабільність ситуації, що сформувалася протягом останнього року. Незважаючи на складнощі зими 2025–2026 років, блекаути, зростання цін та інші виклики, з якими стикаються населення й бізнес в Україні, частка населення з чітко вираженим наміром залишити країну після завершення війни залишається стабільною. Очікування бізнесу щодо ділової активності, хоча й варіюються залежно від розміру підприємств, також залишаються поміркованими. Крім того, серед українців, які перебувають за кордоном,

зберігається певна частка тих, хто наразі ще має намір повернутися до України, хоча ця частка вже становить менше половини. Водночас така стабільність є крихкою, а одним із чинників, здатних її порушити, є економічні умови. Зростання податкового тиску на бізнес, яке неминуче позначиться і на становищі пересічних українців, зміни податкового законодавства, а також стратегія максимізації податків та зборів можуть мати наслідки, що впливатимуть як на соціально-економічний потенціал країни, так і на його кадровий вимір. Саме тому відповідні плани та рішення мають оцінюватися й зважуватися не лише з огляду на можливі короткострокові економічні ефекти, а й з урахуванням середньо- та довгострокових соціальних наслідків.

ЛІТЕРАТУРА

- Верховна Рада України. (2026, 6 квітня). *Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи, та оподаткування таких доходів* (№ 15111-д). <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69816>
- Кабінет Міністрів України. (2025, 27 серпня). *Деякі питання перетинання державного кордону громадянами України* (Постанова № 1054). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-2025-%D0%BF/ed20250902#n2>
- Кабінет Міністрів України. (2026, 7 січня). *Про схвалення Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках* (Розпорядження № 92-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2026-%D1%80#Text>
- Коваленко, О. (2026, 1 травня). Дисбаланс ринку праці посилюється. Дефіцит кадрів більше не гарантує працевлаштування — що відбувається. *NV Бізнес*. <https://biz.nv.ua/ukr/sviy-biznes/rinok-praci-ukrajini-deficit-kadriv-i-masoviy-reskiling-u-2026-roci-50604619.html>
- Національний банк України. (2026). *Щомісячні опитування підприємств України: Випуск № 80. Травень 2026 року*. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2026_05.pdf?v=18
- Соколовський, І. (2025). Ринок праці в Україні на третьому році війни: нові випробування, виклики та загрози. У *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Осмислення спротиву, солідарності та миробудування: Тези XXII Міжнародної науково-практичної конференції* (с. 205–211). Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Центр економічної стратегії. (2026). *Українські біженці. П'ята хвиля дослідження*. <https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-fifth-wave/>
- Чорна, А. (2026). Кожна третя компанія зараз втрачає більше працівників, ніж рік тому: опитування Work.ua. *Work.ua*. <https://www.work.ua/ru/articles/analytics/4176/>
- Advanter Group. (2026). *Дослідження стану бізнесу в Україні. Березень 2026*. <https://drive.google.com/file/d/1PidWKsqfFip0Ub7cxffxobRZ7zZ7AFVV/view>
- ЕБА. (2026). *Індекс настроїв малого бізнесу за 2025 рік*. <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2026/02/Indeks-nastroyiv-MSB-2025-1.pdf>
- GRC.UA. (2026). *Барометр ринку праці 2025. Плани на 2026*. <https://drive.google.com/file/d/1kaQUAjCJZD5ggAJAZ-DbVFuP1zq7oESa/view>

Секція 3. СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ, ДОСВІДИ, ПАМ'ЯТЬ

Section 3. SOCIETY IN WARTIME AND POST-WAR RECOVERY: SOCIAL INEQUALITIES, EXPERIENCES, MEMORY

Болотова Вікторія^I

Email: viktoriia.bolotova@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2123-9777>

Змій Лілія^{II}

Email: l.m.zmiy@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0981-4447>

Зіненко Олена^{III}

Email: odzinenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2368-3970>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22978093>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Соціальна реконструкція істини в епоху генеративного штучного інтелекту

Стрімке поширення генеративного штучного інтелекту призвело не тільки до можливості масового виробництва синтетичного фейкового контенту, але й до руйнування самих умов, за яких суспільство здатне розпізнавати достовірну інформацію. Це явище в науковій літературі отримало назву «дивіденд брехуна», коли може бути заявлено, що справжні докази насправді є сфабрикованими (Chesney & Citron, 2019). У контексті повномасштабної війни цей механізм набув системного характеру, коли ми бачимо численні заяви пропагандистів та офіційних осіб РФ, які всі докази своїх злочинів, наприклад, фіксацію зруйнованих ракетами будинків, розстріляних військовополонених, кадри полювання на цивільних за допомогою дронів, називають «постановками». Таких випадків уже налічуються десятки сотень, серед яких найбільш резонансні: «заперечення» обстрілу пологового будинку в Маріуполі, атаки на Кременчуцький торговельний центр, підлив Каховської греблі тощо. Таким чином, ми можемо спостерігати, як формування сумніву використовується як інструмент інформаційної війни (Wardle & Derakhshan, 2017). У такій ситуації фото- та відеофіксація, які традиційно слугували доказами для широкого загалу в ЗМІ, втрачають свою функцію, а статус очевидця як суб'єкта достовірного знання систематично підривається (Chesney & Citron, 2019). У контексті повномасштабної війни цей механізм набув системного характеру, коли ми

^I Кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^{II} Кандидат соціологічних наук, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

^{III} PhD з соціальних комунікацій та мас-медіа, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

бачимо численні заяви пропагандистів та офіційних осіб РФ, які всі докази своїх злочинів, наприклад, фіксацію зруйнованих ракетами будинків, розстріляних військовополонених, кадри полювання на цивільних за допомогою дронів називають «постановками». Таких випадків уже налічуються десятки сотень, серед яких найбільш резонансні: «заперечення» обстрілу пологового будинку в Маріуполі, атаки на Кременчуцький торговельний центр, підрих Каховської греблі тощо. Таким чином, ми можемо спостерігати, як формування сумніву використовується як інструмент інформаційної війни (Wardle & Derakhshan, 2017). У такій ситуації фото- та відеофіксація, які традиційно слугували доказами для широкого загалу в ЗМІ, втрачають свою функцію, а статус очевидця як суб'єкта достовірного знання систематично підривається.

Ця ситуація – не просто технічна проблема, а зміна сутності того, як суспільство взагалі розуміє, чому та якій інформації воно може довіряти. З позицій концепції режимів істини М. Фуко та теорії медіатизації відбувається зсув у способах виробництва та легітимації знання (Foucault, 1980; Hjarvard, 2013). Генеративний штучний інтелект змінює не лише практики створення контенту, а й соціальні норми достовірності, авторства та інформаційної відповідальності. Коли будь-який текст, фото чи відео можна оголосити підробкою, а заперечення стає ефективнішим інструментом, ніж спростування, тоді виникає асиметрія між виробництвом сумніву і виробництвом доказу. Правда оскаржується вже не через надання контрдоказів, а через формування загальної атмосфери підозрілості.

З точки зору соціології довіри, ця ситуація означає кризу «довіри до абстрактних систем», тобто знеособлених інституційних механізмів, які забезпечують функціонування сучасного суспільства (Giddens, 1990). За П. Штомпкою, довіра – це ресурс, який можна накопичити і втратити. Масове виробництво підробок і стратегічне заперечення вичерпують цей ресурс, породжуючи те, що можна визначити як пізнавальну аномію – стан, у якому соціальні норми верифікації знання перестають діяти (Sztompka, 1999). Giddens, 1990). За П. Штомпкою довіра – це ресурс, який можна накопичити і втратити. Масове виробництво підробок і стратегічне заперечення вичерпують цей ресурс, породжуючи те, що можна визначити як пізнавальну аномію – стан, у якому соціальні норми верифікації знання перестають діяти (Sztompka, 1999).

Медіасистема починає втрачати здатність виконувати функцію колективного продукування реальності.

Н. Луман доводив, що довіра є механізмом спрощення соціальної складності: вона дозволяє діяти в умовах невизначеності, не вимагаючи повної перевірки кожного твердження (Luhmann, 1979). Проте генеративний штучний інтелект впливає саме на цей механізм, унеможливаючи спрощення соціальних дій через традиційні докази достовірності.

Наявні реагування на цю проблему – програми для виявлення дипфейків, модерація в соцмережах, підвищення рівня медіаграмотності – не вирішують головного питання: чому люди мають довіряти технологіям

перевірки, якщо технології підробки створені однаковим способом. Медіаграмотність допомагає окремій людині мислити критично, однак не створює спільних механізмів перевірки для всього суспільства. Навіть люди з високим рівнем медіаграмотності залишаються вразливими, бо проблема не в тому, що люди недостатньо критичні, а в самій структурі інформаційного середовища (Pennycook & Rand, 2021).

Водночас у цифрових спільнотах стихійно виникають нові способи колективної перевірки інформації. Їх можна назвати цивільними алгоритмами – це не комп'ютерні програми, а соціальні правила і звички, через які члени цих цифрових спільнот разом вирішують, чому, якому саме контенту варто довіряти. На відміну від технічних систем, вони спираються на спільну участь людей, культурний контекст і етичні норми.

Т. Гілеспі першим почав говорити про те, як цифрові спільноти виробляють власні «людські» алгоритми (правила, звички, ритуали) для структурування довіри та відсіювання фейків там, де автоматизовані системи платформ зазнають невдачі. Таких механізмів існує три типи: верифікаційні – перевіряють конкретні факти і джерела; контекстуальні – допомагають зрозуміти подію в її ширшому контексті; мобілізаційні – організовують спільну реакцію спільноти на маніпуляції (Gillespie, 2014; Kitchin, 2017).

Практики опору маніпуляціям і вироблення низових соціальних протоколів верифікації були детально обґрунтовані у монографічній роботі К. Сандвіга та його колег із дослідницької групи Social Media Research Lab. Автори зазначають, що користувачі об'єднуються у спільноти для розкриття маніпуляцій платформ та верифікації контенту вручну, коли автоматизовані системи не здатні врахувати культурний контекст. Якщо користувачі соціальних мереж координуються у групах (наприклад, в Telegram-каналах) для верифікації подій, то вони діють за чіткими соціальними протоколами: колективний пошук першоджерел і метаданих фотографій, геолокація, наприклад, за сонцем і тінями; додавання культурного та історичного контексту, який технічний алгоритм розпізнати не здатний; запуск скоординованої протидії маніпуляціям (масові скарги на ботоферми, виведення спростувань у тренди) (Metaxa et al., 2021). Такі практики надалі вписуються в ширші зміни, коли цифровий простір стає основним середовищем, де відбувається виробництво, оскарження та легітимація знання (Couldry & Hepp, 2017).

В Україні інституційними прикладами таких механізмів виступають StopFake, VoxCheck, Гвара Медіа. StopFake з'явився у 2014 році відразу після початку російської агресії, ставши одним із перших спеціалізованих фактчекінгових ресурсів у регіоні. VoxCheck перевіряє заяви політиків і публічних людей, поєднуючи журналістські та соціологічні методи. Гвара Медіа, як регіональне незалежне харківське медіа, з'явилося у 2017 році, а як повноцінний відділ фактчекінгу запрацювало після повномасштабного вторгнення 2022 року для протидії російській дезінформації.

Усі ці організаційні структури доводять, що цивільні алгоритми не спрацьовують самі по собі, а потребують широкої підтримки, чітких методів і

ресурсів, без чого спроби спільної перевірки залишаються хаотичними і вразливими. Отже, подолати так званий «дивіденд брехуна» – ситуацію, коли брехати вигідніше, ніж говорити правду, – можна лише завдяки побудові суспільної інфраструктури довіри.

Саме тому демократична підзвітність за умов генеративного штучного інтелекту можлива не через повернення до віри у візуальну очевидність, а через розвиток нових, суспільно легітимізованих механізмів верифікації. Для розуміння специфіки їхнього формування в українських реаліях слід дізнатися, як перевіряється інформація у Telegram-спільнотах або інших соціальних медіа, хто і чому читає матеріали фактчекерів і хто просить їх перевірити інформацію, та й загалом, як пересічні люди вирішують, чому можна вірити, а чому не можна під час інформаційної війни.

ЛІТЕРАТУРА

- Benkler, Y., Faris, R., & Roberts, H. (2018). *Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics*. Oxford University Press.
- Chesney, R., & Citron, D. K. (2019). Deep fakes: A looming challenge for privacy, democracy, and national security. *California Law Review*, 107(6), 1753–1820. <https://doi.org/10.15779/Z38RV0D15J>
- Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977*. Pantheon Books.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Polity Press.
- Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. In T. Gillespie, P. J. Boczkowski, & K. A. Foot (Eds.), *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society* (pp. 167–194). MIT Press.
- Hjarvard, S. (2013). *The mediatization of culture and society*. Routledge.
- Kitchin, R. (2017). Thinking critically about and researching algorithms. *Information, Communication & Society*, 20(1), 14–29. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1154087>
- Luhmann, N. (1979). *Trust and power*. Wiley.
- Metaxa, D., Park, J. S., Robertson, R. E., Karahalios, K., Wilson, C., Hancock, J., & Sandvig, C. (2021). Auditing algorithms: Understanding algorithmic systems from the outside in. *Foundations and Trends in Human-Computer Interaction*, 14(4), 272–344. <https://doi.org/10.1561/11000000083>
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The psychology of fake news. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(5), 388–402. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>
- StopFake. (2023). About us. <https://www.stopfake.org/en/about-us/>
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A sociological theory*. Cambridge University Press.
- VoxUkraine. (2023). VoxCheck. <https://voxukraine.org/en/voxcheck/>
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe. <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>

Бурлачук Віктор¹*Email: burlatchouk@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6197-0356><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978134>

Медіа та інформаційний образ війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Сучасні масмедіа пропонують нам образ війни, який принципово відрізняється від звичного образу, сформованого радянською документалістикою, літературою та художніми фільмами про війну, коли центральною фігурою був образ землі, понівеченої війною. Адже війна ведеться за певну територію (землю), і успіх чи неуспіх військової операції залежать від того, у кого більше захопленої чи звільненої території. Окоп зображувався як основне місце, в якому здійснюються воєнні дії. З окопу спостерігають за діями противника, в ньому відбувається повсякденне життя солдата, окопи захоплюють, бомбардують, з них піднімаються в атаку, їх штурмують.

Окоп – це земля, що зазнає військового насильства, територія, яка чинить опір збройному вторгненню. Війна йде за територію, і окоп стає місцем дотику сторін, що воюють. З усіх чотирьох стихій земля – найбільш нерухлива, інерційна, тому боротьба за неї передбачає якусь сталість, укоріненість, поглибленість.

Новий образ війни завдяки сучасним масмедіа конструюється з артилерійських та ракетних обстрілів, швидких вогневих контактів, артилерійських дуелей, роботи протиповітряної оборони, коли війна – це ворожий об'єкт, який можна побачити на екрані безпілотної. Такий образ демонструє прозорість війни, появу нової оптики війни, що спостерігається не з окопу, а в режимі реального часу, споглядання ворога не в прицілі кулемета чи автомата, а з висоти пташиного польоту. Тому іноді сцени бойових дій важко відрізнити від демоверсій комп'ютерних ігор. Знову ж таки, безконтактному образу війни відповідає її дистанційний характер, коли через можливості ракетного обстрілу під загрозою перебуває вся територія противника. Тим самим зникає фундаментальна відмінність, притаманна всім попереднім війнам, а саме – різниця між фронтом і тилом. Зникає поняття безпечного простору, коли будь-яка точка земної кулі стає досяжною для ракетного удару.

Масмедіа відтворюють реакцію на початок війни як чисте породження шокового ефекту, та й сама подія виявилася повністю нераціоналізованою, вирваною з контексту, з дискурсивних умов, з будь-якого зчеплення з попередніми сценами чи конкретними причинами. Вона виявила політичну порожнечу, марність будь-яких «чому?», що її супроводжують, коли масмедіа

¹ Доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

лише констатують неможливість звести подію-катастрофу до умов історичної оповіді та життєвого досвіду.

Спроба визначити політичне значення події стикається з такими її характеристиками, як «незбагненність», «безпрецедентність», «катастрофічність», «епохальність» тощо. Відповідно, створюється кілька наративів війни. Перший стверджує, що війну розв'язала психічно хвора особа світового масштабу. Гіпотеза про психотичного монстра дозволяє приглушити збентеження, викликане цим нападом. Друга гіпотеза бачить у війні своєрідний «безкорисливий вчинок». Адже будь-яке військове зіткнення передбачає певну мету: не просто приєднання території, а певні бонуси. Тут можна побачити чистий «перформанс», чисте експериментування зі здатністю викликати страх і трепет серед публіки, чистий миттєвий ефект, поза всяким (політичним) уявленням про отриманий прибуток, виграну битву, без змін у співвідношенні сил тощо. Третя гіпотеза відмовляється виявляти риси політичної дії (суб'єкт, оголошені цілі, колективна здатність), намагаючись розшифрувати подію в іншому вимірі.

Дискурсивні стосунки між воюючими сторонами можна описати за допомогою поняття «розбрат». Розбрат є несумісністю двох типів побудови мови (наприклад, обидві воюючі сторони звинувачують одна одну у фашизмі). Розбрат набуває форми абсолютного розриву між конфліктуючими сторонами.

Українське суспільство зазнало шоку, пов'язаного з відкриттям такої форми насильства з боку Росії, якої воно навіть не підозрювало. Це не дискурс ворожості, а морок абсолютного зла, якому в словнику світської політики немає назви; інакше кажучи, в саме серце політики знову повернулася теологія, щоби всупереч усьому називати політично неназване. Повернення насильства пов'язане з нестримним поверненням теолого-політичного початку, коли ненависті до росіян не вдається вписатися в такі форми, як скарга чи оповідь про завдану шкоду, де пов'язані разом і прорахована дія, і публічний дискурс.

Подібну ситуацію навіть не можна порівняти з таким становищем, коли суверени, держави і навіть народи раніше вступали у війни один з одним, не маючи можливості вирішити суперечності, що склалися, іншим чином. Збройний конфлікт покликаний розрубати гордіїв вузол назрілих суперечностей, щоб підготувати можливості для проведення переговорів у майбутньому, коли армії та сила зроблять свою справу. У сьогоdnішній ситуації, навпаки, складається нова конфігурація, яка виключає можливість того, що два суверени (два рівноправні суб'єкти) зможуть розв'язати конфлікт на полі бою, оскільки відсутній дискурс суперечності: не сформульовані вимоги до України, так само як практично відсутні вимоги України до Росії. Епоха глобалізації означає в цьому плані глобалізацію розбрату та претензії до радикальної різнорідності точок зору на світ, культуру та історію.

Цю ситуацію найкраще характеризує режим конкурентної боротьби за право називатися жертвою.

Ми стикаємося з ситуацією, коли супротивники не дивляться один одному в обличчя, не розуміють один одного, живуть в окремих світах, коли знищено всі передумови будь-якої інтерсуб'єктивності. Проте є дещо й гірше за розрив комунікації: незбагненність становлення іншого, умов та способу його життя, мотивів дії, норм, культурних прив'язок і вірувань, коли складається ситуація нескінченної війни – без жодного принципу в обмеженні засобів.

Війна 24 лютого 2022 року торкнулася наявного режиму відносин між символічним і реальним, коли наявні способи символізації виявилися неспроможними сприйняти подію, виявивши дефект у відносинах реального і символічного. Війна продемонструвала подію несимволізованої реальності та поставила перед масмедіа завдання забезпечити її символічне сприйняття.

Вирішальним пунктом визначення місця розриву стає рецепція події, здатність забезпечити її символічне сприйняття. Початок війни, коли ракетних ударів було завдано по всій території України, а на окупованих територіях творилися звірства та насильство, зумовив символічний розрив, заскочив зненацька здатність до символізації.

Російсько-українська війна продемонструвала збій у здатності європейської спільноти користуватися своїми традиційними символічними орієнтирами, включати подію в рамки, в яких вона представляє своє ставлення до себе, до інших та до Іншого. Простежується спроба переосмислити конфлікт в етичних і релігійних термінах: битва добра зі злом, цивілізації з варварством.

Нездатність до символізації змушує суспільство компенсувати такий недолік закликами до консолідації перед загрозою існуванню суспільства. Спроба осмислити подію в етичних термінах призводить до нівелювання відмінностей політичного характеру з відмінностями між соціальними групами та класами.

Місце символізації політичної події зайняв консенсус, який будується на нейтралізації політичного дискурсу, на прирівнюванні політичної організації до спільноти фізичної та моральної організації населення. Спільнота природно об'єднана навколо етичних цінностей, тому відбувається певний регрес переведення політичної спільноти (розбіжність інтересів) до етичної.

В образі України сформувалося уособлення абсолютної жертви, жертви нескінченного зла, яка вимагає постійного відшкодування. Таким чином, склалося абсолютне, позаюридичне право жертви нескінченного зла з вимогою оголосити Росію країною-спонсором тероризму.

З боку противника сформувався світ зла, у якому несправедливості немає кінця і може йтися лише про смертельну війну. Оскільки з путіним неможливо домовлятися, складається сценарій нескінченної війни цивілізації проти тероризму, Добра проти Зла.

На зміну юридично-політичній символізації поступово приходить етико-поліцейська символізація життя так званих демократичних спільнот та їхніх відносин з іншим світом, що ототожнюються виключно з нероздільним пануванням етнічних та фундаментальних сил.

Вторгнення Росії в Україну поставило під сумнів будь-яку актуальність критики західної демократії, її недосконалість, торгово-ринковий капіталізм, призвівши до «війни як єдино можливої політики». Ліві інтелектуали опинилися у пастці. Торгово-промисловий капіталізм виступив на захист та підтримку права, закону, свободи перед тоталітаризмом держави-терориста.

Агресія Росії похитнула геополітичну граматику суверенних держав, покликану забезпечити зміст таких понять, як територія, війна і навіть тероризм. Якщо ставлення до війни як симулякру ґрунтується на тому, що немає реальної мети війни, тоді й відсутня ідеологія війни, яка хоч і намагається сформуватися, проте не встигає і відразу руйнується сама в собі, оскільки забезпечується суперечливими наративами.

Зубченко Олександр¹

Email: o.zubchenko@tu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6748-3981><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978184>**Життя після окупації: кейс звільненої Херсонщини**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Повномасштабне російське вторгнення в лютому 2022 р. принесло регресивні соціальні зміни у життя наших співвітчизників, які опинилися на тимчасово окупованих територіях. Найбільш трагічно склалася доля сотень тисяч наших співгромадян на українському Півдні, де ворожі війська просуваються дуже швидко, не лишаючи часу для евакуації. Особливо постраждали жителі правобережної Херсонщини, через домівки яких війна прокотилася двічі, а нині продовжує свій чорний відлік жертв та руйнувань.

За цих обставин у жителів деокупованих територій виникає та розвивається соціальне відчуження – суспільне явище, що характеризує внутрішній розрив між інтересами, прагненнями, очікуваннями, мотивами діяльності людини і виконуваними нею соціальними функціями та ролями. Як зазначав Є. Суїменко, коли виникає стан суперечності між внутрішніми та зовнішніми проявами особистості, то внаслідок цього діяльність людини (або її наслідки) перетворюється на окрему від самої людини силу, яка починає шкодити (Суїменко, 2005).

Щоб дослідити, як проявляється цей соціальний феномен, ми звернулися до жителів с. Костирка Херсонської області, яке перебувало у російській окупації з квітня по листопад 2022 р., а нині перебуває під майже цілодобовими обстрілами ворога. Методом глибинного слабоструктурованого інтерв'ю було опитано шість респондентів, які весь цей час прожили під владою окупантів (двоє – з невеликою перервою) і понині залишаються у рідному селі.

Збройні Сили України звільнили Костирку 11 листопада 2022 року. Для наших співвітчизників це асоціювалося зі швидким закінченням бойових дій та настанням миру. Сигналом про наближення завершення неволі стала активізація боїв: «О-о-о, (радість) було чути обстріли, ближче, ближче і ближче, вибухи були і авіація літала» (Любов, 61 рік). Гуркіт гармат, якого раніше лякалися, тепер сприймався як ознака неминучого краху окупантів.

Людей переповнювала гама почуттів: «Я була в шоку, на вулиці сапала, дивлюся: їде машина, і чотири солдати йдуть по боках... а потім глянула, а там наші емблеми» (Олена, 55 років); «Думали, що то переодягнені російські солдати,.. а потім – наші, наші, наші. Швидко кормити, варити, запрошувати до своїх домівок» (Валентина, 60 років); «Йшли вулицею – у мене відразу радість, плакали, зустрічало все село» (Любов, 61 рік).

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, Маріупольський державний університет

Поняття «деокупація» є багатовимірним і містить військовий (втеча ворожого угруповання з правого берега Дніпра), соціально-економічний (повернення попереднього соціального порядку) та соціально-психологічний (необхідність адаптуватися до нових реалій і переосмислювати події часів перебування під ворожою владою) аспекти (Зубченко, 2023, с. 95). Як і після приходу кремлівських загарбників, люди знову опиняються на ціннісному роздоріжжі: як жити тепер?

За словами М. Школяр, нова дійсність, що народжується під час війни, перетинає межі нашого особистого простору, приносячи з собою новий набір правил, який з часом рутинізується та стає звичним (Школяр, 2023, с. 49). Тепер вже не треба прислухатися, як лають собаки, чи ховати смартфон на вулиці. Новим джерелом небезпеки стають російські КАБи, дрони та снаряди.

Обрії життя після окупації вимальовуються поступово. Як і після кожного великого соціального потрясіння, можна спостерігати поглиблення соціальних розколів. «З багатьма людьми перестала спілкуватися, дивишся на Пажутів дом, на школу – цього вже не повернеш» (Альона, 30 років); «Не хочемо виходити з двору, не хочемо спілкуватися з тими людьми, які... тебе зрадили» (Оксана, 52 роки). Нове життя на перших порах сприймається через порівняння з довоєнними мирними часами, але вже наявне розуміння того, що як до 24 лютого вже не буде: «Я думаю, що довго триватиме воєнний стан... ще довго не буде так, як по-старому» (Олександр, 55 років); «Війна не закінчилась, ми перебуваємо на грані» (Микола, 64 роки). Водночас херсонці не уявляють майбутнього без нашої перемоги: «Одне бажання: щоб допомогли нам більше зброєю, і літаками, щоб хлопці могли гідно здійснити контрнаступ і відбити їх». Адже зла воля «освободітелів» продовжує приносити біди українцям. «Коли підірвали ще Каховську ГЕС – це вже було краєм. Я плакала... все,.. що людина все своє життя будувала, ладнала, здобувала – все пропало» (Тетяна, 56 років).

Розповідаючи про своє життя після звільнення, люди констатують певне покращення гуманітарної ситуації: «Краще, ніж було, є гуманітарна допомога, вода, привозять соціальний хліб» (Тетяна, 59 років). Проте найбільше занепокоєння викликають військові ризики: «Хреново.. / дрони не дають життя, нема роботи, дітям погано навчатися, це не добре життя» (Оксана, 55 років); «Задовільно, жити можна, але ворог доскождає,.. обстрілами нашої території, особливо останній рік, десть з травня місяця.. безперервні атаки дронів – Крило, Молнія» (Микола, 64 роки). При цьому жителі села відзначають тенденцію до посилення російського терору: «Перші роки було не так, зараз набагато складніше, тому що почали літати frv, молнії кожен день, цілий день, дуже небезпечно стало, десть так близько року» (Валентина, 63 роки). Через це постійним супутником життя залишається страх: «В сплошном стресі, постійний страх, чогось боїшся» (Альона, 32 роки). Але все ж найстрашнішими стають не чергові обстріли, а спогади про окупацію: «Як Серьогу (чоловіка – авт.) били ті орки, те, що не можна було очікувати – я зайшла в кімнату, а мій малий син сидить з іконою в руках» (Альона, 32 роки). Російський терор і моральний пресинг також запам'яталися іншим селянам:

«Я зараз буду ревіти... згадується, як били мою дитину, як приходили по старшого сина, як не давали виїхати з села, вийти з двору не давали, не давали спілкуватися, перевірка була постійна, в лікарню неможливо було нормально звернутися, ліків нормальних не було.... було просто знущання над народом, їхня пропаганда, про те що все буде росія» (Оксана, 55 років).

З приходом української армії все це пішло немов страшний сон, але залишається невід'ємною частиною нашого «Я», образів минулого та майбутнього. Саме тому спогади про вигнання рашистів, попри всі труднощі нинішнього життя, продовжують бути у «топі», разом із важливими сімейними подіями: «У Кирила народилася дитинка, хлопчик, стала бабкою, військові зайшли на територію, що ми не в окупації» (Оксана, 55 років); «Що 11.2022 року зайшли наші війська в село, всі вітали, раділи, зустрічали їх» (Тетяна, 59 років). Також значну увагу селяни приділили відновленню мирного життя на Херсонщині: «Коли нас звільнили був позитив: ставили вікна на клубі, в садку, ніби почали відбудовувати село, нас звільнили-ми будемо жити далі.. потім пройшло 2 роки і все.. твої мрії, надія все—нема їх» (Валентина, 63 роки); «Наша держава піклується про людей, дають гуманітарну, матеріальну допомогу, от сьогодні розбили людям дахи, то виписали їм 50 комплектів матеріалів безкоштовно (дсп, брезенти, цвяхи), а у 2025 р. давали безкоштовно садовий інвентар, тачки, курчат» (Микола, 67 років).

Описуючи минуле та майбутнє нашої буремної доби, варто згадати міркування соціолога П. Сорокіна про те, що «соціальний час може (і повинен) визначатися у власній системі координат, як зміна чи рух соціальних феноменів крізь інші феномени, взяті за точку відліку» (Сорокін, 2019, с. 450). Костирчани шукають таку точку відліку в довоєнному періоді, який був спокійним, хоча й не ідеальним: «Ми... до окупації, ми жили собі спокійно, були люди, які голодували, а ми знаєш запасливі, було у нас все дріжджі, цукор, ми голоду не боялися, у нас було все» (Альона, 32 роки); «Мир, мирне небо, тільки без кацапів. Я хотіла б жити (зараз буду плакати), мирне небо, більше нічого не хочу.. тихі дні і тихі ночі, бо вони зараз тривожні» (Валентина, 63 роки). Хтось констатує різке поглиблення соціальних розколів у сільській спільноті за роки великої війни: «Та все хотілося повернути, щоб люди були не такі озлоблені, раніше мене все влаштовувало, а зараз народ змінився конкретно.. а то в селі колаборанти, сепаратисти» (Микола, 67 років), а інші – згадують про часи, коли можна було зібратися великою родиною: «Те життя.. хочеться, щоб були будинки, приїхали назад діти, щоб було весело, мирно, тихо» (Тетяна, 59 років).

На відміну від більш-менш акцентованих картин життя до 24 лютого, про майбутнє люди воліють говорити лише загальними словами, адже безпекова ситуація погіршується щомісяця: «Як закінчиться війна, люди повернуться, прийдуть інвестори, будемо жити, надіятися, що все в Україні буде добре, ніхто нам не буде вказувати, якою дорогою нам куди йти» (Тетяна, 59 років); «завдяки західним партнерам регіон потихеньку буде відновлюватися і Берислав, і другі села, які потерпіли» (Микола, 67 років).

Присутні й більш песимістичні оцінки: «Тут одні руїни, всі тікають, молодь точно не повернеться, нічого хорошого тут не жде» (Альона, 32 роки); «Не знаю, мені б хотілось його бачити, але навряд чи це все відбудують, прибережні села стерті, на карті є, але по факту ні.. район Берислав... хто його буде відбудовувати.. роботи нема, молоді нема, садків, шкіл нема.. хочеться, щоб область сохранили» (Валентина, 63 роки). При цьому майбутнє регіону великою мірою буде залежати від термінів і умов завершення війни та конфігурації лінії фронту на той момент.

За таких умов важливим маркером соціальної інтеграції або відчуження стає задоволеність своїми соціально-рольовими позиціями, зокрема, можливістю бути господарем на своїй землі: «почуваю себе вільно, тільки обтяжені обстрілами, розбивають дома, машини, б'ють людей» (Микола, 67 років); «від'їхала від рідної домівки, можу ходити вільно по селу, але коли ніч приходить-все гудить» (Валентина, 63 роки); «літають дрони, ракети, але ми під нашим прапором» (Тетяна, 59 років). Здавалося б, навіть після приходу українських військ страх нікуди не подівся, проте зараз він набув принципово іншої, зовнішньої природи.

Як все це може впливати на життєву самореалізацію особистості – найбільш ефективний інструмент подолання соціального відчуження? Хтось скаржиться, що так і не зміг знайти свого місця у буремному житті воєнного стану: «Да, в основному – не знаходжу я себе, сплошні антидеприсанти» (Альона, 32 роки). А ось її односельці реалізують себе через волонтерство, як один зі способів самоактуалізації за А. Маслоу (Maslow, 1943): «Я працюю, як і працювала.. допомагаю, донатю... допомагаю хлопцям ЗСУ, пральна машинка не вимикалась, і їжу варила, і прала» (Валентина, 63 роки); родинні статуси: «реалізувалась раніше.. статус бабусі» (Любов, 64 роки), «я себе реалізувала як домогосподарка, щось варю, щось печу, з Артемом, Андрієм уроки роблю, щось підказую» (Оксана, 55 років); професійну діяльність: «я знаходжусь на своїй роботі (ветеринарний лікар – авт.), я допомагаю людям, прививки тваринам роблю, я вношу маленьку лепту в звільнення нашої України» (Микола, 67 років). А ось для Тетяни, 59 років, знищення дитсадка, де вона багато років працювала двірником, стало не лише особистим шоком, але й крахом надій на відродження села: «Ні, там де я працювала, садік розбили, вся мрія, яка робилася для дітей, все пішло».

Попри всі труднощі, навіть у вкрай небезпечних умовах правобережної Херсонщини, люди намагаються вибудовувати повсякденне життя відповідно до звичних шаблонів соціальної поведінки: «Якщо в плані домогосподарства – то краще, якщо в плані роботи – то ні, у мене багато планів, ідей – заморозилось» (Оксана, 55 років); «Частково (можу реалізувати свої плани – авт.), не можу пересуватися в інші села» (Любов, 64 роки); «Ні (поставка продажів, війна), у мене нічого не виходить» (Валентина, 63 роки). Отже, сфера соціальної та бізнесової активності помітно «просіла» через руйнування інфраструктури та вкрай ускладнену логістику з придніпровськими селами. Проте, оцінюючи стан особистих справ, наші

респонденти схильні до стриманого оптимізму: «Ми живемо скромно, у мене син інвалід, але у нас все є, завдяки нашій державі» (Микола, 67 років).

Ще одна важлива «протиотрута» від соціального відчуження – розвинений потенціал соціальних зв'язків (Степаненко та ін., 2023). За умов постійної небезпеки значення соціального капіталу зростає – як у плані ресурсної (позичити продуктів, допомогти усунути наслідки чергового прильоту, погодувати домашніх тварин), так і морально-психологічної (поговорити, заспокоїти, зняти напади страху та паніки) підтримки. Проте після звільнення суперечності між селянами значно поглибилися. «Відносини (із односельцями – авт.) добропорядочні, але ж знаю таких, які є сепаратисти, а ті, що підтримують українську владу – я спілкуюсь, як і до війни» (Микола, 67 років). Костирчан охоплюють суперечливі почуття щодо своїх односельців: «Не довіряю, відносини нормальні, приходять – спілкуюсь, є люди, які мене поважають, може за спиною щось інше говорять, але я бачу повагу» (Валентина, 63 роки). Натомість інші респонденти акцентують увагу, що тридцять чотири тижні російської влади стали доброю перевіркою, хто насправді друг, а хто – ворог: «Є люди, під час війни були дружні.. під час окупації» (Тетяна, 59 років).

Попри все це, жителі села високо оцінюють можливості отримання допомоги через найближче соціальне оточення: «Навіть в інших селах є до кого звернутися» (Валентина, 63 роки), «Рідних в селі нема, але сусіди та знайомі, думаю, не відмовили б» (Микола, 67 років). Водночас у багатьох рятувальне коло соціальної підтримки обмежується лише близькими родичами: «Тільки старший син та чоловік» (Любов, 64 роки), а інші родини вже п'ятий рік лишаються розділеними: «сестра на тій стороні... інші повмирали.. а з чоловіка родичами неможливо спілкуватися» (Оксана, 55 років).

За результатами дослідження ми дійшли таких висновків. По-перше, надія на швидке відновлення та повернення до мирного життя, яка з'явилася після звільнення, змінюється на розчарування та відчай. Вже з грудня 2022 р. ворог суттєво нарощує вогневу активність, поступово розширюючи номенклатуру засобів ураження від артилерії до керованих авіаційних бомб та ФПВ-дронів. Унеможливлення нормальної логістики призводить до фізичної та соціальної ізоляції прибережних територій та масового, часто повторного виїзду місцевих мешканців у безпечніші райони. Попри все це, вигнання рашистів навіть через три роки продовжує залишатися однією з ключових подій для місцевих жителів.

По-друге, слід звернути увагу на трансформацію природи страху – від окупації до звільнення. Під російською владою страх мав переважно внутрішню природу, люди усвідомлювали свою повну незахищеність та безпорадність перед озброєними бандитами. Нині небезпека також набуває повсюдного та екзистенційного характеру, коли кожен виїзд на «велику землю» та навіть вихід із хати можуть стати останніми. На відміну від окупації, що тривала близько дев'яти місяців, такий жах продовжується вже четвертий рік.

По-третє, важливим чинником збереження високого рівня соціального відчуження лишається невпевненість у завтрашньому дні та обмеженість можливостей для самореалізації через важку безпекову ситуацію. Назагал, відзначається тенденція до атомізації сільської громади через виникнення недовіри навіть між колишніми друзями та добрими знайомими, поглиблення соціальних розколів, що існували раніше.

ЛІТЕРАТУРА

- Зубченко, О. С. (2023). Образи повсякденності в окупації (на прикладі Південної України). *Український соціум*, 4, 85–96. <https://doi.org/10.15407/socium2023.04.085>
- Сорокін, П. О. (2019). Соціальна і культурна мобільність. У Л. Й. Гуменюк (Ред.), *Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності): у 2 т. Т. 1* (с. 439–478). ЛьвДУВС. (Оригінал опубліковано 1927 р.)
- Степаненко, В., Злобіна, О., Головаха, Є., Дембіцький, С., & Найдьонова, Л. (2023). Стрес, спричинений війною, та ресурси соціально-психологічної стійкості: огляд теоретичних концептуалізацій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 22–39. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.04.022>
- Суїменко, Є. І. (2005). Відчуження соціальне. Взято 29 квітня 2026 р. з <https://esu.com.ua/article-34425>
- Школяр, М. В. (2023). Повсякденні практики та стиль життя українців під час війни. *Габітус*, 46, 47–53. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.6>
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370–396.

Іваненко Олена¹*Email: olenaivanenko@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3635-1078><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978200>

Технологічні зміни і соціальні обставини: перспективи, ризики, наслідки

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Технологічні зміни, що відбуваються у сучасному світі і стрімко впроваджуються в усі сфери життєдіяльності, сьогодні виступають головним драйвером стійкості та трансформації нашої країни, визначаючи головний вектор розвитку і напрям руху. Вони забезпечують фінансовий обіг (через ІТ-сектор, зокрема, експорт комп'ютерних послуг), оптимізують управління (через цифровізацію державних послуг, застосунок «Дія»), модернізують аграрний сектор, сферу послуг, впливають на зайнятість, не кажучи вже про зміцнення обороноздатності країни та воєнно-оборонні інновації (прогрес у MilTech-галузі). Водночас технологічні зміни трансформують ринок зайнятості шляхом автоматизації рутинних практик, створення новітніх гібридних професій, переходу до гнучких моделей зайнятості тощо.

ІТ-сектор. Попри складні соціальні обставини і виклики, що нам їх висувала спочатку пандемія, а після повномасштабної війни в країні відбулось кількарічне скорочення і зниження продуктивності, однак українському ІТ-сектору попри все вдалося досягти зростання, і за результатами 2025 року експорт комп'ютерних послуг зріс до \$6,66 млрд. Як зазначається в повідомленні Львівського ІТ Кластера з посиланням на дані Нацбанку, в загальній структурі експорту України ІТ-сектор посідає друге місце, тоді як першість належить виробництву продовольчих товарів та агропродукції (41,5%). Третє місце за обсягом експорту посідає металургія, 2025 року її частка зросла до 8,7% проти 7,9% 2024 року. У першому кварталі 2026 року експорт ІТ-послуг призвів до зростання галузі на 8,4% порівняно з аналогічним періодом минулого року. (ІТ-галузь України..., 2026).

ІТ-продукція українського виробництва активно продовжує завойовувати світ і лише 10 держав-партнерів забезпечують ІТ-сектору майже 80% усіх експортних надходжень. Безперечним лідером серед них є США (майже \$2,4 млрд), далі – Мальта, Велика Британія, Кіпр, Ізраїль, Швейцарія, Німеччина, Естонія, Польща та ОАЕ. (Куди український ІТ-сектор..., 2026).

Загалом український ІТ-сектор сьогодні є одним із найпотужніших у Східній Європі, посідаючи міцні позиції на світовому рівні, він вирізняється високим професіоналізмом спеціалістів та провідними позиціями в галузі електронного урядування, адже Україна стабільно входить до топ-5 та топ-10 країн світу за показниками ІТ-професіоналізму та навичок програмування. (ІТ-сектор щомісяця..., 2026).

¹ Кандидат філософських наук, Інститут соціології НАН України

Україна «впевнено переходить від сервісної моделі ІТ-бізнесу до економіки власних продуктів — сьогодні вже 39% нашого технологічного ринку складають виробничі компанії. Це і виступає фундаментом нашого технологічного суверенітету. Ми будуємо екосистему, де українські інновації — від DefenseTech до ШІ — проходять шлях від прототипу до глобального ринку за тижні, а не роки». (Асоціація IT Ukraine..., 2026).

Зайнятість. Сучасні технології здійснюють мультиплікативний вплив на ринок праці в країні: одне робоче місце в ІТ-сфері генерує і зберігає 2,7 робочого місця в суміжних галузях. Загалом сектор забезпечує зайнятість близько 645 тис. осіб. (3,2% ВВП..., 2026). В умовах війни відбувається процес масової переорієнтації звичайних цивільних ІТ-компаній на воєнні потреби. Міністерство оборони започаткувало масштабну ІТ-вертикаль, відкривши понад 2 000 вакансій для низки цивільних спеціальностей з метою прискореного впровадження високотехнологічних рішень, оптимізації внутрішніх процесів і ліквідації паперової бюрократії у підрозділах Сил оборони. (У ЗСУ створюють ІТ-вертикаль, 2026).

Загалом ринок зайнятості зараз перебуває в процесі активних трансформаційних змін. Змінюються не лише формати зайнятості, коли вона стає більш мобільною, без прив'язки до робочого місця, а й такою, коли ставлення людини до своєї роботи не є обов'язком або виключно засобом для заробітку грошей, виступаючи своєрідним проєктом творчої самореалізації. Водночас змінюється і сам характер зайнятості: трудові відносини втрачають стабільність, стають алгоритмізованими, соціальні гарантії елімінуються, а соціальна безпека залежить не так від роботодавця, як від особистої компетентності і цифрової грамотності/активності працівника. За таких умов найбільш вразливими стають працівники, чия робота автоматизується або загалом втрачає суспільну цінність. Таким чином, праця перестає бути універсальним засобом інтеграції у суспільство, що, своєю чергою, посилює ризик маргіналізації та соціальної ексклюзії. (Атаєва, 2025).

DefenseTech-галузь. Кардинальні зміни спостерігаються також у MilTech/DefenseTech-галузі. Головний прогрес зосереджується на розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу, оптимізації системи закупівлі та здобуванні дедалі успішніших тактичних результатів на полі бою. За підсумками 2025 року сукупний обсяг ринку українських оборонних технологій сягнув щонайменше \$6,8 млрд. Такі дані наведено у спільному дослідженні KSE Institute, кластера Brave1 та акселератора оборонних стартапів Defence Builder. Ідеться про виробництво різноманітних безпілотних систем (дальнобійних дронів, дронів-перехоплювачів), наземних роботизованих платформ (розроблених та створених для розмінування територій, постачання, логістики, евакуації поранених тощо), систем РЕБ, а також дедалі ширшого використання штучного інтелекту на фронті. Сьогодні Україна випереджає європейські країни за темпами впровадження ШІ в реальні бойові умови, його алгоритми використовуються для розпізнавання цілей, навігації дронів в умовах роботи ворожих РЕБ, координації «роїв

дронів» тощо. (Міноборони прискорює постачання..., 2026; Обсяг ринку..., 2026).

2026 року Україна приєдналась до європейських оборонних ініціатив (EDIP та «Готовність 2030»), які передбачають зміцнення оборонно-промислового комплексу ЄС, інтеграцію українського ОПК в європейську оборонну структуру. Статус асоційованого учасника Європейського оборонного фонду (EDF) дозволяє українським розробникам і підприємствам отримувати фінансування на розробку оборонних технологій, обмінюватися унікальним бойовим досвідом і загалом інтегруватися в європейську архітектуру безпеки, зокрема у сферах боротьби з безпілотниками та кіберзахисту.

Сучасні дослідження підтверджують, що цифровізація остаточно ліквідувала класичний поділ на «цивільну» та «військову» сфери, перетворивши технологічні переваги на головну детермінанту національного суверенітету та конкурентоспроможності.

Сьогодні навіть геополітичне протистояння дедалі більше визначається не лише військовими перевагами чи економічним потенціалом, а й технологічними досягненнями. Країни, що лідирують у сфері інновацій, отримують стратегічну перевагу на світовій арені. Особливу роль у цій боротьбі відіграють три світові інноваційні центри – Сполучені Штати, Китай та ЄС, які постійно конкурують за домінування в технологічному секторі. (Як найсучасніші технології..., 2025).

Перспективи. Технологічні зміни, безумовно, є головним рушієм економічного прогресу в Україні, хоч вони й характеризуються переходом від пасивних інструментів до автономних активних і розумних систем, проте їхній вплив є вибіркоким і супроводжується структурними диспропорціями. З одного боку, вони відкривають нові галузі, підвищують ефективність наявних, оптимізують їх, спрощують доступ до низки послуг у різних сферах (держуправління, освіта, медицина, ритейл), створюють нові робочі місця (індустрія зеленої енергетики, біотехнологій, кібербезпеки), а з другого боку, витісняють на периферію економіки деякі традиційні сектори і галузі, скасовують звичні професії у деяких сферах виробництва, спричиняючи сплеск безробіття тощо.

Сьогодні дедалі доступнішим і активно впроваджуваним стає ШІ, про який почали говорити вголос лише п'ять років тому. ШІ активно інтегрується у повсякденне життя, перетворюючись на базовий інфраструктурний інструмент. Однак експерти дедалі більше сперечаються щодо його переваг, бо навіть доходять протилежних думок щодо того, який вплив матиме впровадження ШІ в ті чи інші галузі промисловості та виробництва. (ШІ-позицій на ринку стане більше..., 2025).

І зараз, коли штучному інтелектові прогнозують широкий спектр сфер застосування, вже постає питання і потреба в людиноцентричних інноваціях, які б посприяли розв'язанню глобальних кризових викликів, підвищенню та посиленню безпеки, гармонізації розвитку технологій з довкіллям.

Зі стрімким розвитком ШІ відчувається гостра потреба у технологіях захисту особистих даних, верифікації контенту для боротьби з дезінформацією та в етичних стандартах для користування цифровим простором. Також бракує системи персоналізованого навчання, яка б зосереджувалася на розвитку критичного мислення та адаптивності у процесах підготовки людей до професій майбутнього.

Соціальні наслідки. Технологічні зміни, що полягають у масштабній цифровізації, автоматизації, розвитку ШІ, біо- та нанотехнологій, призводять до зміни ролі праці в суспільстві. Перехід до формату віддаленої роботи, фрілансу, гібридної зайнятості змінює трудові відносини та концепцію робочого місця. Трудова функція перестає бути лише економічною і дедалі більше набуває соціального, ціннісного та етичного характеру. Якщо раніше результатом праці виступав конкретний фізичний продукт (деталь, будівля, одяг, продукт харчування), то сьогодні головним «товаром» стають інформація, алгоритми, ідеї, контент, емоції. Праця в ХХІ столітті зосереджується на «виробництві смислів, знань і соціального ефекту», а не на виробництві товару/продукту, що істотно змінює соціальні наслідки праці для людини й суспільства. У науковій літературі дедалі частіше наголошується, що праця є не лише формою участі у виробництві, а й механізмом соціального розвитку, чинником формування людського капіталу, і водночас джерелом різноманітних ризиків – маргіналізації, прекаризації праці, втрати як професійної, так і особистісної ідентичності, тригером тривожності, психологічної пригніченості, соціальної ізоляції.

Ризики та виклики. Сучасні технологічні зміни, безперечно, приносять відчутний прогрес. З одного боку, вони відкривають широкі можливості для продуктивності та комунікації, а з другого – несуть серйозні соціальні ризики і для суспільства, і для економіки країни, і для індивіда. Вони збільшують соціальну та цифрову нерівність, загрожують втратою робочих місць, руйнуванням низки традиційних професій, депрофесіоналізацією, спричиняють психологічну втому від безперервного потоку інформації, загрожують неконтрольованим впливом спотвореної інформації та пропаганди, застосуванням різноманітних маніпулятивних практик, використанням технологічних досягнень з метою загарбницьких, руйнівних воєнних та інших неетичних дій.

Серйозну загрозу становить потенційна можливість порушення приватності та крадіжки персональних даних. У широкому сенсі у втраті контролю над особистими даними криється екзистенційна загроза глобальному виміру – існуванню вільного, демократичного та безпечного суспільства. Використання викрадених даних для цілеспрямованої дезінформації та створення глибоких підробок (дипфейків) здатне дестабілізувати політичні системи, поляризувати суспільство і підірвати довіру до базових інституцій.

Технологічні зміни впливають загалом на світову геополітику, зміщуючи фокус з контролю над традиційними ресурсами (нафта, газ, територія) на лідерство у сфері інновацій. Ключовими центрами впливу

стають країни, які домінують у розробці та постачанні критично важливих технологій. І в цьому сенсі технологічний прогрес продукує також нові виклики – можливості для маніпулювання, інформаційних атак та стратегічного впливу, що прямо впливають на баланс сил у світі.

У результаті новітні технології не лише змінюють традиційні стратегії ведення війни, але й підривають основи чинних міжнародних договорів та правил, таких як дипломатичні угоди, регулювання обігу зброї та питання безпеки. Існує реальна загроза, що розробка нових технологій може призвести до нових форм конфліктів і посилення міжнародної нестабільності. (Коли технології стають..., 2025; 7 загроз штучного інтелекту..., 2025).

Застосування ШІ під час війни є важливим чинником у забезпеченні стратегічної переваги на полі бою, проте існує небезпека того, що ШІ «може істотно змінити правила ведення війни та навіть стати основою для створення нових форм зброї». (Як найсучасніші технології..., 2025). У цьому контексті надзвичайно важливим стає розуміння того, як саме сучасні технології змінюють геополітичні процеси, щоб проаналізувати ризики та виклики, які постають перед державами в умовах сучасної технологічної революції.

ЛІТЕРАТУРА

- Асоціація IT Ukraine представила «Код економіки» — комплексне дослідження впливу IT на галузі країни. (2026). https://itukraine.org.ua/asotsiatsiya-it-ukraine-predstavila-kod-ekonomiki-kompleksne-doslidzhennya-vplivu-it-na-galuzi-krayini/?gad_source=1&gad_campaignid=23726572728&gbraid=oAAAABCZ-Mrlon9jhiDsaGxP8xXoedOd9o&gclid=CjwKCAjw857RBhAgEiwAI-1yKE8JwJmJIKoxAoE8rHLj8RtNdexpN_XJbK7M3Gb_lZUnYSGppJ51DBoCjjEQAvD_BwE
- Атаєва, А. О. (2025). Social consequences of the transformation of human labor in the context of changing civilizational structures. *European Science*, 2, 44–68. <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2025-43-02-015>
- IT-галузь України збільшила експорт після двох років скорочення. (2026). <https://epravda.com.ua/tehnologiji/it-galuz-ukrajini-zbilshila-eksport-pislya-dvoh-rokiv-skorochennya-detali-818214/>
- IT-сектор щомісяця приносить Україні в середньому \$543 млн експортної виручки. (2026). <https://sud.ua/uk/news/ukraine/350332-it-sektor-ezhemesyachno-prinosit-ukraine-v-srednem-543-mln-eksportnoy-vyruchki>
- Коли технології стають геополітичною зброєю. (2025). <https://interfax.com.ua/news/blog/1112155.html>
- Куди український IT-сектор експортував найбільше у 2025 році і які очікування галузі на 2026 рік. (2026). <https://dou.ua/lenta/news/it-export-grows-in-2025/>
- Міноборони прискорює постачання наземних роботизованих комплексів для фронту. (2026). <https://mod.gov.ua/news/minoboroni-priskoryuye-postachannya-nazemnih-robotizovanih-kompleksiv-dlya-frontu>
- Обсяг ринку оборонних технологій в Україні досяг \$6,8 мільярда. (2026). <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/4108331-obsag-rinku-oboronnih-tehnologij-v-ukraini-dosag-68-milarda.html>
- 7 загроз штучного інтелекту, які можуть обернутися глобальними проблемами. (2025). [https://www.rbc.ua/rus/news/7-zagrozh-shtuchnogo-intelektu-ki-mozhut-obernutisya-1755702896.html](https://www.rbc.ua/rus/news/7-zagrozh-shtuchnogo-intelektu-ki-mozhut-obernutisya-globalnymi-problemami-1755702896.html)

- 3,2% ВВП і понад 50 млрд гривень податків: реальний вплив ІТ-ринку на українську економіку. (2026). <https://thedigital.gov.ua/news/progress/32-vvp-i-ponad-50-mlrd-hryven-podatkov-realnyy-vplyv-it-rynku-na-ukrayinsku-ekonomiku>
- У ЗСУ створюють ІТ-вертикаль: відкрито 2000 вакансій. (2026). <https://news.finance.ua/ua/u-zsu-stvoryuyut-it-vertikal-vidkryto-2000-vakansiy>
- «ІІІ-позицій на ринку стане більше». Підсумки року і прогнози на 2026-й від українських СТО. (2025). <https://dou.ua/lenta/articles/technological-results-2025/>
- Як найсучасніші технології впливають на геополітику ХХІ століття? (2025). <https://vilni-media.com/2025/04/11/iak-najsuchasnishitekhnolohii-vplyvaiut-na-heopolityku-khkhi-stolittia/>

Іващенко Ольга^I*Email: olgivash@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7070-2134>**Король Аполлінарія^{II}***Email: apollinariia.korol@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4017-1511><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978258>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Проблема статусного переходу в соціології: кейс українських біженок періоду війни 2014–2025 рр.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року спричинило одну з найбільших криз вимушеного переміщення в Європі після Другої світової війни. Унаслідок збройної агресії мільйони українських громадян були змушені залишити свої домівки: частина виїхала за кордон як біженці, а частина стала внутрішньо переміщеними особами. Через законодавчо закріплені обмеження на виїзд для чоловіків призовного віку жінки становлять переважну більшість серед тих, хто покинув Україну (UNHCR, 2025, с. 4), та серед ВПО (International Organization for Migration, 2025, с. 8). Ця демографічна особливість відрізняє українське переміщення від більшості інших схожих міграційних криз і ставить на порядок денний питання про гендерно специфічний досвід статусних переходів, з якими стикаються вимушено переміщені українки.

Попри масштаб і гендерну специфіку кризи вимушеного переміщення в Україні, наявні теоретичні підходи до її осмислення залишаються недостатніми. Соціологія міграції тривалий час характеризувалася гендерною сліпотою: переміщених осіб традиційно зображували як гомогенну, гендерно нейтральну групу, а жінок у межах цих підходів репрезентували переважно як дружин або матерів мігрантів, а не як самостійних соціальних акторок (Bircan & Yilmaz, 2023). Для українського кейсу, де жінки становлять абсолютну більшість вимушено переміщених, такі фреймворки не мають сенсу. Зарубіжні дослідники, які до 2022 року здебільшого працювали з кейсами Глобального Півдня, нерідко не враховують специфіки українського контексту. Водночас суб'єктивний досвід трансформації соціального статусу та зумовлена вимушеним переміщенням кар'єрна криза залишаються недостатньо вивченими як в українській, так і в зарубіжній соціології.

З теоретичного погляду досвід вимушено переміщених українок є важливим контекстом для розробки й уточнення концепції статусного переходу в соціології. Барні Глейзер та Ансельм Страус суттєво розширили теоретичне розуміння статусного переходу, переосмисливши його не як

^I Кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^{II} Магістр ОП Гендерні студії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

одноразову подію, а як динамічне й процесуальне явище. Ключовим у їхньому підході є розуміння статусного переходу як процесу, що ніколи не є суто індивідуальним: він завжди передбачає участь різних соціальних акторів (наставників, соціальних працівників, роботодавців, членів родини), які можуть сприяти або перешкоджати проходженню різних його етапів (Glaser & Strauss, 1971, с. 5). Крім того, дослідники наголошували на тому, що жоден статус не може бути повністю набутий без соціального визнання й легітимації з боку оточення, а чіткість маркерів завершення переходу може суттєво різнитися залежно від його типу.

На нашу думку, для аналізу статусних переходів, які переживають українські біженки, також необхідно залучати концепцію статусної неконсистентності (Lanski, 1956, 1966), яка описує ситуації, коли ранги різних статусних вимірів, зокрема освіти, доходу та професії, не узгоджуються між собою. Ця концепція добре надається для аналізу досвіду українських біженок, оскільки враховує не лише наслідки вимушеного переміщення, а й особливості соціальної структури українського суспільства до початку повномасштабної війни. Так, за результатами факторного аналізу (методи головних компонент і варімаксу) даних міжнародної програми ISSP–2009, проведеного О. Куценко, у 87% випадків більш освічені громадяни, зайняті інтелектуально складними видами праці з високою соціальною відповідальністю, отримували меншу заробітну плату порівняно з менш освіченими категоріями населення. Найвищий рівень статусної неузгодженості фіксувався серед середніх, більш освічених соціальних прошарків, а також серед мешканців Києва і представників середніх та нижніх прошарків східних областей країни (Куценко, 2012, с. 8). Саме ці групи становили значну частину українських біженок після 2022 року (Вишлінський та ін., 2026, с. 28). Отже, для багатьох із них статусна неузгодженість уже передувала досвіду вимушеного переміщення.

Принципово важливо й те, що статусна неузгодженість – це не індивідуальна проблема, а чинник дестабілізації суспільства: незбалансованість стратифікаційної системи «стає чинником неефективності функціонування суспільної системи, породжує в ній конфлікти і утруднює самореалізацію індивідів» (Куценко, 2012, с. 8). У контексті тривалої війни та масштабного відтоку кваліфікованих працівниць ця теза набуває нового виміру: статусна неузгодженість, яка до 2022 року послаблювала внутрішній людський потенціал України, після початку повномасштабного вторгнення стала одним із чинників, що ускладнюють формування ефективних політик повернення та реінтеграції біженок.

Після вимушеного переміщення українки стикаються з новою формою статусної неконсистентності. В Україні домінували конфігурації, які можна описати як «високий рівень освіти та престижна інтелектуальна праця, але низька заробітна плата» та «високий рівень освіти, але відсутність роботи». За кордоном, особливо в країнах ЄС, ситуація змінюється: жінка може отримувати вищу, ніж в Україні, заробітну плату, але ціною зайнятості некваліфікованою працею в секторі послуг, тоді як здобута в Україні освіта

може взагалі не визнаватися інституційно. Матеріальне становище в такому разі може покращуватися, однак сама біженка може не відчувати, що їй вдалося відновити свій довоєнний соціальний статус.

Окремим і ще складнішим випадком є ситуація жінок, які зберігають дистанційну зайнятість в українських компаніях, одночасно перебуваючи за кордоном. Для них виникає феномен, який можна позначити як «подвійний статус»: в Україні їхня професійна позиція залишається приблизно такою, якою була до переміщення, тоді як у країні фактичного перебування вони формально є безробітними або зайнятими на значно нижчих посадах. Йдеться вже не про невідповідність між вимірами в межах одного соціального простору, а про одночасне існування в кількох соціальних просторах із принципово різними статусними наборами. У цьому контексті доцільно звернутися до теорії транснаціоналізму, у межах якої статус трактується як багатовимірна характеристика, сформована під впливом різних соціальних умов. Дослідники зазначають, що міжнародна мобільність створює ситуації одночасної включеності індивідів у кілька соціальних просторів і класових систем, через що їхні статусні позиції набувають мультилокального та неконсистентного характеру (Rye, 2019). За такого підходу статус більше не розглядається як явище, пов'язане з одним соціальним контекстом, а постає результатом взаємодії різних соціальних полів, ускладнюючи його аналіз у межах класичних моделей статусної неконсистентності.

Під час вивчення статусної неконсистентності, з якою стикаються українські біженки, також має враховуватися така особливість їхнього досвіду: переважна більшість із них опинилася в нових соціальних просторах не внаслідок свідомої стратегії мобільності, а через необхідність пошуку порятунку від війни. Переважна більшість жінок залишала усталені кар'єри та соціальні зв'язки через безпосередню загрозу життю, спричинену збройною агресією. Перехід від довоєнного статусу до статусу біженки або вимушено переміщеної особи сприймався ними як небажаний, навіть попри те, що перебування в країнах прийому забезпечувало фізичну безпеку. Однак досвід вимушеного переміщення не завжди сприймався виключно як зниження соціального статусу. Для частини жінок, які ще до війни перебували в скрутному економічному становищі, перебування в країнах ЄС на правах особи під тимчасовим захистом могло розглядатися як можливість поліпшити власне економічне становище та отримати життєві перспективи, які були малодоступними в Україні (Kuzmuk, 2024, с. 511).

Так, показовим є приклад громадянки України, яка сприймала переїзд до Польщі як шанс змінити життя на краще. До переміщення вона не мала достатньої матеріальної та моральної підтримки в Україні й могла покладатися лише на себе. У Польщі їй надали житло люди, у яких вона раніше працювала під час попередніх поїздок у межах трудової міграції. Після півтора року перебування в країні вона планувала оформити тимчасове проживання для постійного перебування в Польщі, оскільки вважала цю країну більш сприятливою для самореалізації як дорослих осіб, так і дітей. Так, вона зазначала: «Мені було дуже важко жити в Україні. Там немає

роботи. Наприклад, людина отримала освіту, але не має роботи» (Kuzmuk, 2024, с. 511).

Наступним важливим питанням є те, наскільки чітко можна окреслити межі статусного переходу у випадку вимушено переміщених українок, коли чіткість маркерів статусних переходів є дуже розмитою. Слід зауважити, що певні ознаки зміни статусу є доволі очевидними, наприклад, отримання тимчасового захисту в країнах ЄС. Проте визначити, як і коли відбувається перехід від статусу біженки до іншого соціального статусу, є досить складним дослідницьким завданням: поширеними є практики вторинного переміщення (наприклад, короткочасне перебування в країнах, що мають спільний сухопутний кордон з Україною, а потім релокація до інших держав), коли межа між лімінальною фазою тимчасового перебування в іншій країні та завершенням інтеграції в нове суспільство або остаточним поверненням в Україну залишається розмитою. Ситуація додатково ускладнюється тим, наскільки непередбачувано протягом усього часу повномасштабної війни змінювалися військові тактики РФ і, відповідно, міграційна політика інших країн щодо вимушено переміщених українців. Відсутність чітких маркерів завершення статусного переходу зумовлює невизначеність щодо того, які стратегії та довгострокові рішення є доцільними на кожному з його етапів.

Окрему проблему становить визначення статусу вимушено переміщених українців до повномасштабного вторгнення 2022 року. Через низький рівень міжнародної уваги до російсько-української війни в період 2014–2022 років українки, які залишали країну після початку бойових дій на Донбасі, часто не могли отримати статус біженки і тому класифікувалися як трудові мігрантки. Особливо руйнівний вплив у цьому плані мали ксенофобні уявлення про українців як знедолених економічних мігрантів зі Східної Європи, які нібито не можуть мати інших, значно складніших мотивів для міграції (Panagiotidis, 2025). Загалом, у випадку переміщених українок до 2022 року чітко розмежувати вимушену та економічну міграцію майже неможливо, оскільки обидві мотивації нерідко перепліталися (Andrews et al., 2023, с. 7). Зокрема, частина внутрішньо переміщених осіб із Криму та Донбасу згодом опинялася у вразливому економічному становищі в Україні, що спонукало ухвалити рішення про виїзд за кордон. Формально такі жінки могли позиціонувати себе як трудові мігрантки, однак їхнє переміщення за кордон було нерозривно пов'язане з наслідками попереднього вимушеного переміщення. Таким чином, проблема статусної самоідентифікації та самосприйняття вимушено переміщених громадян України як воєнних біженців досі залишається недостатньо вивченою, особливо стосовно статусного переходу, як в українській, так і в зарубіжній соціології, відкриваючи нову дослідницьку перспективу з багатьма невідомими, вимагаючи більш уважного й навіть прискіпливого соціоструктурного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

Вишлінський, Г., Михайлишина, Д., Левченко, Є., Мироненко, О., Самойлюк, М., & Томіліна, М. (2026). *Українські біженці після чотирьох років за кордоном: п'ята*

хвиля дослідження. Центр економічної стратегії. <https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-fifth-wave/>

- Куценко, О. (2012). Образи посттрансформаційної структури українського суспільства. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: сучасна соціологічна теорія і пострадянські трансформації*, 22–37.
- Andrews, J., Isański, J., Nowak, M., Sereda, V., Vacroux, A., & Vakhitova, H. (2023). Feminized forced migration: Ukrainian war refugees. *Women's Studies International Forum*, 99, 102756. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102756>
- Bircan, T., & Yilmaz, S. (2023). A critique of gender-blind migration theories and data sources. *International Migration*, 61(4), 170–185. <https://doi.org/10.1111/imig.13088>
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1971). *Status passage*. Routledge & Kegan Paul.
- International Organization for Migration. (2025). *DTM Ukraine – Internal displacement report: General population survey round 20 (April 2025)*. <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-20-april-2025>
- Kuzmuk, O. (2024). Ukrainian refugee women's experiences in Poland in the first months of Russian invasion: A qualitative account. *European Societies*, 26(2), 501–521. <https://doi.org/10.1080/14616696.2024.2351595>
- Lenski, G. E. (1956). Social participation and status crystallization. *American Sociological Review*, 21, 458–464.
- Lenski, G. E. (1966). *Power and privilege: A theory of social stratification*. McGraw-Hill.
- Panagiotidis, J. (2025). Just like us? «Sameing» Ukrainian refugee migration. *Journal of International Migration and Integration*. Попередня онлайн-публікація. <https://doi.org/10.1007/s12134-025-01325-2>
- Rye, J. F. (2019). Transnational spaces of class: International migrants' multilocal, inconsistent and instable class positions. *Current Sociology*, 67(1), 27–46. <https://doi.org/10.1177/0011392118793676>
- UNHCR. (2025). *Ukraine refugee situation: Population movements factsheet #2*. <https://data.unhcr.org/en/documents/download/114591>

Касянчук Максим¹

Email: maksym.kasianczuk@ehpv.ee

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0701-3595><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978293>

«Якби нічого не сталося»: контрфактичне моделювання динаміки сайту гей-знайомств

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Віртуальні спільноти є важливою формою соціальної організації в умовах поширення цифрових комунікацій, зростання мобільності та просторового розпорошення населення. Для України ця проблематика набула особливого значення через війну, міграцію та руйнування звичних локальних середовищ взаємодії, внаслідок чого онлайн-платформи дедалі частіше перебирають на себе функції комунікації, самоорганізації та підтримання зв'язків (Гетман, 2022, 2025; Скокова, 2017). Для соціально вразливих і дискримінованих груп цифрове середовище виконує ще й компенсаторну функцію, даючи доступ до інформації, підтримки, самовираження та безпечнішої взаємодії (Alexander, 2002; Elzinga, 2024; Johnson et al., 2017; Robinson et al., 2015).

Попри значний корпус праць про цифрове суспільство й онлайн-спільноти, значно слабше вивчено саме динаміку росту таких платформ. Зокрема, якою мірою приплив нових учасників залежить від уже накопиченої бази користувачів, як на нього впливають календарні ритми і як великі політичні потрясіння змінюють траєкторію росту порівняно з контрфактичним сценарієм. Саме ці питання є центральними для цього дослідження.

Мета роботи — змоделювати динаміку реєстрацій українських користувачів сайту гей-знайомств QGuys у 2003–2013 рр. і порівняти екстрапольовану інерційну траєкторію з архівними контрольними точками після лютого 2013 р., щоб оцінити, наскільки фактичний розвиток платформи відхилився від сценарію «якби нічого не сталося», тобто якби не відбулося російського вторгнення, окупації частини територій, вимушеної міграції та руйнування локальної інфраструктури ЛГБТ-спільноти.

Емпіричну основу становили анонімізовані дані про українських користувачів QGuys, зібрані у січні–лютому 2013 р. Масив охоплює реєстрації від 18.03.2003 до 09.02.2013 і містить 52403 профілі. Для аналізу денного припливу нових реєстрацій було використано негативно-біноміальну узагальнено-адитивну модель, що враховувала вікову групу, уже накопичену кількість профілів, календарні ефекти та обмеженість місткості ринку. Після оцінювання параметрів побудовану контрфактичну траєкторію було зіставлено з архівними контрольними точками Wayback Machine 2013–2018 рр.

Модель добре відтворила історичну динаміку реєстрацій до лютого 2013 р. і дала реалістичну інерційну екстраполяцію на наступні роки (рис. 1).

¹ PhD, доцент, координатор з моніторингу і оцінки EHPV — Естонської мережі людей, що живуть з ВІЛ.

На національному рівні аналіз показав, що після лютого 2013 р. всі доступні архівні контрольні точки були нижчими за модельну траєкторію. Відхилення коливалися в межах від -1,3% до -6,8%, а в останній доступній точці, датованій 15.02.2018, фактична кількість профілів становила 90132, тоді як модель передбачала 94242, тобто розрив становив -4,4%. У жодній із контрольних точок знак відхилення не змінювався, що свідчить про стійке систематичне недосягнення того рівня росту, який був би очікуваним за збереження попередньої інерції.

Водночас саме зростання було виразно мережевим. Уже наявна база користувачів стимулювала прихід нових, тобто розвиток платформи визначався передусім внутрішнім самопідсиленням. Віковий компонент також був чітким: у групі 30+ очікувана денна кількість реєстрацій була приблизно на 56% нижчою, ніж серед користувачів 18–29 років. Отже, динаміка QGuys визначалася поєднанням мережевого ефекту, вікової селективності та сезонно-календарної нерівномірності.

Субнаціональний аналіз показав, що злам був просторово неоднорідним. Після 2013 р. найбільші негативні відхилення від контрфактичної траєкторії концентрувалися в окупованих і прифронтових частинах Півдня та Сходу України (рис. 2). Натомість у Києві та частині неокупованих міст фактичні значення були вищі за модельні (рис. 3). Війна та окупація не просто зменшили загальний темп росту онлайн-спільноти, а спричинили її територіальну перебудову: руйнування локальних мереж у частині міст поєднувалося з перетіканням віртуально активної популяції до безпечніших міст із кращою цифровою та соціальною інфраструктурою.

Висновок узгоджується з ширшим контекстом. Після 2014 р. на Південному Сході України відбулися різкі зміни політичних лояльностей, ідентичностей і повсякденних режимів безпеки (Ващинська, 2018; Дембицький & Любима, 2014; Маланчук, 2018). За таких умов навіть віртуальна спільнота виявляється чутливою до воєнних, політичних і просторових трансформацій.

Таким чином, після 2013 р. реальна траєкторія розвитку QGuys виявилася нижчою за інерційний контрфактичний сценарій на національному рівні та нерівномірною на субнаціональному. Найбільше відставання зафіксовано в містах окупованих і прифронтових частин Півдня та Сходу, тоді як у частині неокупованих центрів спостерігалось перевищення модельних очікувань. Це дає підстави розглядати QGuys як історичний слід трансформації української гей- і бісексуальної чоловічої спільноти на етапі інтернетизації країни та як чутливий індикатор того, як війна, міграція й руйнування локальних мереж змінюють цифрову соціальність.

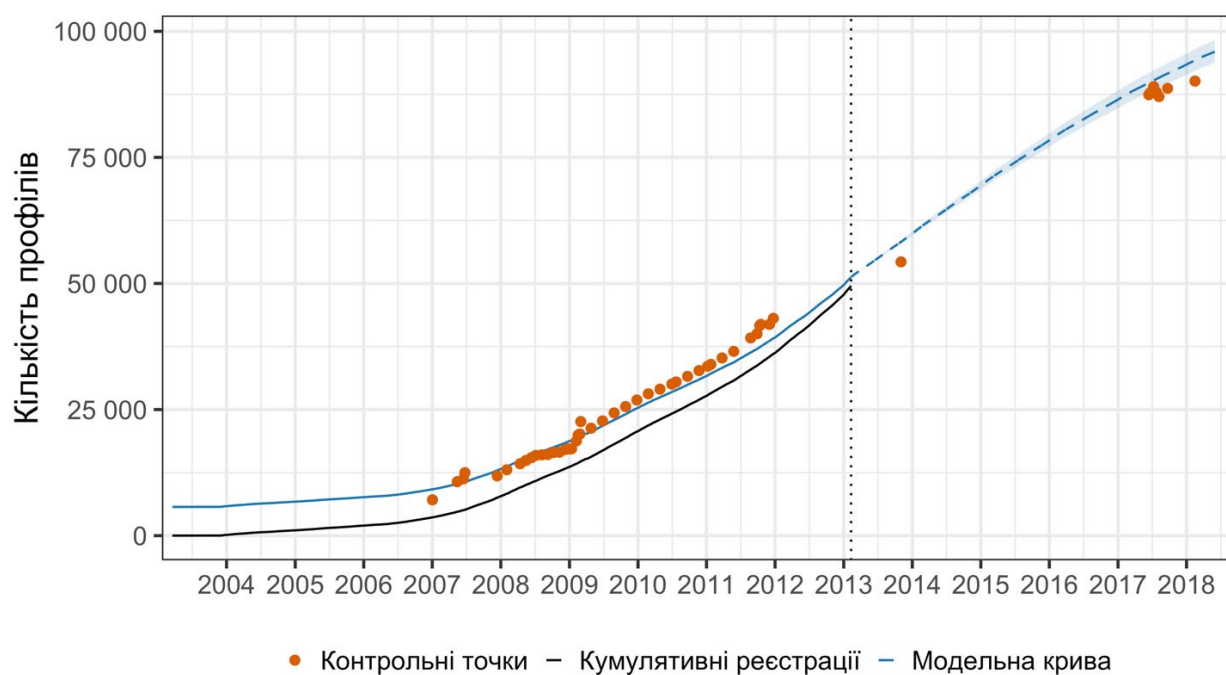

Рис. 1. Модель динаміки реєстрацій профілів QGuys'у в Україні, 2003–2018

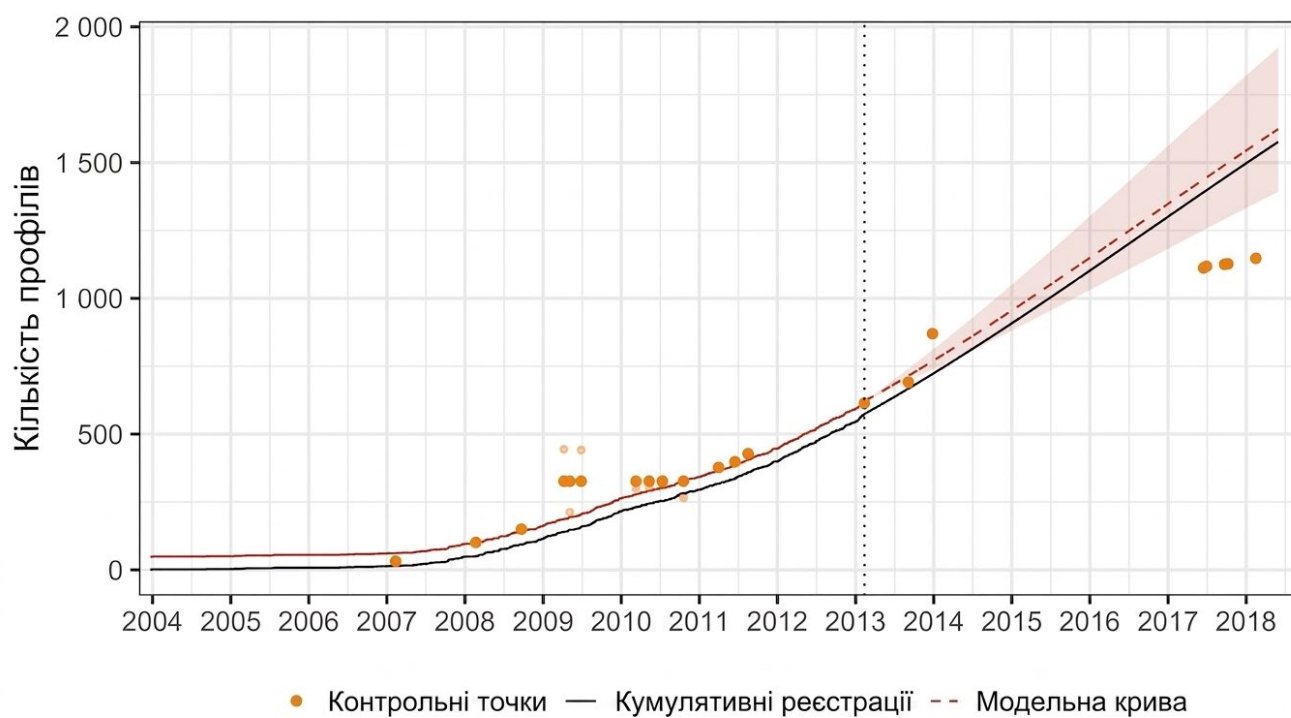

Рис. 2. Маріупольська агломерація як приклад субнаціональної моделі

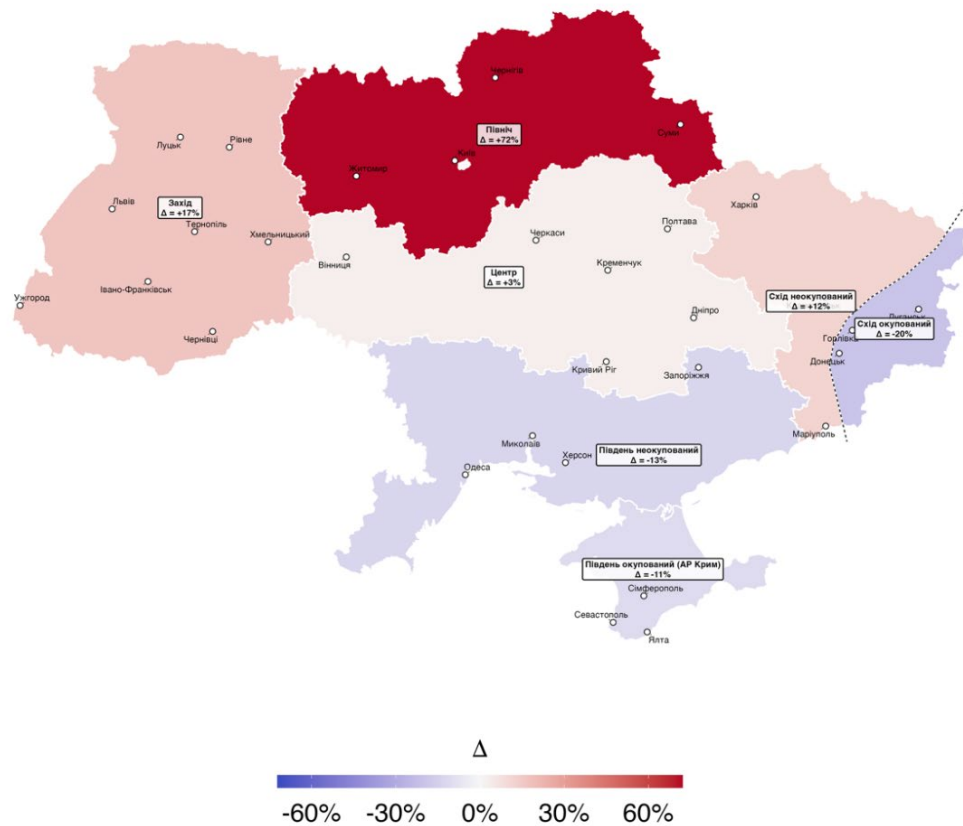

Рис. 3. Різниця між архівними і модельними значеннями за макрорегіонами; межу між «Схід неокупований» і «Схід окупований» проведено наближено за лінією зіткнення 2015–2016 рр. 3 Різниця між архівними і модельними значеннями за макрорегіонами; межу між «Схід неокупований» і «Схід окупований» проведено наближено за лінією зіткнення 2015–2016 рр. 3

ЛІТЕРАТУРА

- Ващинська, І. І. (2018). Регіоналізм в Україні: переосмислення крізь призму соціальних ідентичностей та групових лояльностей. *Український соціум*, 4(67), 9–18. <https://doi.org/10.15407/socium2018.04.009>
- Гетман, Ю. (2022). Диджиталізація публічної сфери як підґрунтя інституціоналізації громадсько-політичної активності онлайн. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 90–102. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.04.090>
- Гетман, Ю. (2025). Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов великої війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 61–78. <https://doi.org/10.15407/sociology2025.01.061>
- Дембицький, С., & Любима, Т. (2014). Геополітичні орієнтації населення України: до і після конфлікту з Росією. *Український соціум*, 1(48), 141–146.
- Маланчук, О. (2018). Зміна ідентичностей в Україні? Львів і Донецьк: 1994–2015. *Український соціум*, 3(66), 9–20. <https://doi.org/10.15407/socium2018.03.009>
- Скокова, Л. (2017). Участь у мережево-цифровій культурі в Україні: порівняльна динаміка. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 145–163.
- Alexander, J. (2002). Introduction to the special issue: Queer webs: Representations of LGBT people and communities on the World Wide Web. *Int J Sexuality and Gender Studies*. <https://doi.org/10.1023/A:1015821431188>

- Bass, F. M. (1969). A new product growth model for consumer durables. *Management Science*, 15(5), 215–227. <https://doi.org/10.1287/mnsc.15.5.215>
- Beloborodova, A. (2025). *Love or politics? Political views regarding the war in Ukraine in an online dating experiment* (MPRA Paper No. 123797). <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/123797/>
- Elzinga, S. (2024). There are no closets in cyberspace: On the role of early virtual communities in queer identity formation. *Groniek*, 239, 209. <https://doi.org/10.21827/groniek.238.42656>
- Johnson, K., Vilceanu, M. O., & Pontes, M. C. (2017). Use of online dating websites and dating apps: Findings and implications for LGB populations. *J Marketing Development and Competitiveness*, 11(3), 60–65.
- Murray, J. D. (2002). *Mathematical biology I: An introduction* (3rd ed.). Springer.
- Robinson, L., et al. (2015). Digital inequalities and why they matter. *Information, Communication & Society*, 18(5), 569–582. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1012532>

Костенко Наталія¹*Email: natalia.kostenko@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4689-8886><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978306>

Ексцентричне позиціонування в ситуації кризи

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Останнім часом ми часто чуємо про ексцентричну поведінку, чи стосується вона світових політиків, президентів чи пересічних людей, яких ми зустрічаємо на вулиці, та навіть підлітків, які здійснюють неймовірні стрибки на своїх скейтбордах, не кажучи вже про, здавалося б, безрозсудні дії знайомих у години повітряної тривоги. Під ексцентричністю розуміються неординарні, дивні, непередбачувані дії, що відкидають загальноприйняті норми, як підказує нам штучний інтелект чи Вікіпедія. У соціології, що зачіпає проблеми ексцентричних проявів, прийнято посилалися (Gafijczuk, 2024; Nonneth & Joas, 1988) на німецького філософа і соціолога Гельмута Плесснера, який навчався у Е. Гуссерля напередодні проголошення Веймарської республіки, а після війни в середині XX століття змінив Т. Адорно на посаді лектора Франкфуртського інституту, і конкретно на його роботу «Рівні органічного розвитку. Введення у філософську антропологію», і зокрема, розділ сьомий з підзаголовком «Позиційність ексцентричної форми. Я й властивість особистості» (Plessner, 2019).

Здавалося б, стрімке ствердження імперативів «цифрового капіталізму» на кшталт солюціонізму, переконання в тому, що будь-які соціальні та екзистенційні проблеми успішно вирішуються технологічно, якщо слідувати «правильному використанню правильних технологій», коли йдеться про людську самотність, військову загрозу чи кліматичні зміни. Тобто адекватно розроблений технологічний алгоритм гарантує безперешкодне розв'язання і аж ніяк не виключає успішної фінансової угоди (Костенко, 2026). Проте поза сумнівом залишається невеликий онтологічний проміжок, момент, коли виникають коливання перед рішенням, що стає видимим у ході ексцентричного позиціонування.

Звичайно, що серед усіх живих істот це стосується того рівня органічного розвитку, який займає людина. Згідно з Плесснером, людина як жива річ на відміну від тварини не тільки прив'язана до життя власного тіла, до присутності «тут і зараз», але до того ще переживає його, рефлексує з цього приводу. Людина здатна включатися в процес зародження власних актів та вибору між ними, реагувати на різноманітні імпульси, так само як і захоплюватися афектами і спонуканнями. «...Вона усвідомлює себе вільною і, всупереч цій свободі, прикутою до існування, яке перешкоджає їй і з яким вона має вести боротьбу. Якщо життя тварини центричне, то життя людське,

¹Доктор соціологічних наук, професор, Інститут соціології НАН України.

не здатне розірвати цю центричність, але в той же час його долає, ексцентричне. Ексцентричність є характерною для людини формою її фронтальної схильності щодо навколишнього поля» (Plessner, 2019, с. 278).

Індивід переживає не тільки проблеми свого живого тіла (біль, голод, хронічні захворювання, страх), але також і зовнішні чужорідні, невідомі феномени, розпізнати які допомагає його нерішучість, нехай навіть швидкоплинні сумніви в ситуації прийняття рішення, що і дозволяє індивіду неупереджено поставитися до цієї дивовижі та чужості. Війна, мабуть, навпаки, перебільшує упередженість, що зрозуміло з багатьох причин, проте претензії на спільний світ не зникають безслідно.

Сучасний світ нерідко і не без підстав розглядається в стані емерджентності, чимось схожому на надзвичайне становище, що триває, або ж як колективний загальний тривожний розлад і невизначеність, які супроводжуються далекосяжними ризиками зростання популізму всупереч демократичним очікуванням і зниження, чи навіть згортання емпатії, або емоційної та інтелектуальної загальмованості співчуття страждаючим людям та спільнотам у критичних обставинах (D'Andrea & Galantino, 2023). Мешканці України все це добре знають з власного досвіду. Два моменти, на які тут хотілось би звернути увагу. По-перше, актуальність уявлень щодо «спільного світу» дещо відступає, переосмислюється на тлі проблем і криз, що очевидно роздирають його, які він сам і породив. Більшість громадян України безумовно солідарні щодо відсічі російській агресії, але кожен окремо має власні бонуси та втрати, які змушують його діяти певним чином. В ексцентричній позиціональності, як говорить про це Плесснер, ці розбіжності та відмінності зливаються разом, безперервно створюючи та руйнуючи специфічно людські реальності у фундаментальному дисбалансі, «який породжує спільний світ і гарантує його реальність» (Plessner, 2019, с. 280). Тобто світ одночасно загальний і розділений, і орієнтуватися в ньому варто, заручившись не стільки тимчасовим кількісним відліком (хроносом), скільки кайросом, як підкреслюють сучасні дослідники криз і розширення досвіду (Gafijczuk, 2024) — розумінням, як у греків, «придатного, правильного часу для чогось», чи сприятливого збігу обставин.

І по-друге, як і зазвичай у соціології, зразу ж виникає питання щодо необхідності більш гнучкої відповідності понять тим сферам реальності, котрі вони мають описувати. Не в останню чергу це відбувається через скорочення комунікативного розриву між концептами та життям, згідно з «ексцентричними методологіями», типом аналітичної реакції на спільний світ, який базується на досвіді (Gafijczuk, 2024).

Звичайно ж, ексцентричне позиціонування може розглядатися і в усталеному розумінні — як маніфестація гіпертрофованої турботи про репутацію, політичного марнославства або як привернення уваги до власної оригінальності, з ігноруванням культурних та етичних очікувань, що не обмежується концептуалізаціями сьогоденної множинної реальності, котра формує кризи. Водночас криза, як відомо, наповнена невикористаним потенціалом, який стає доступним для огляду вже з позиції ексцентризму.

ЛІТЕРАТУРА

- Костенко, Н. (2026). Культурні порядки у просторі та часі надзвичайного стану. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 79–94.
<https://doi.org/10.15407/sociology2026.01.079>
- D'Andrea, F., & Galantino, M. G. (Eds.). (2023). *Multidimensional risks in the XXI century*. Egea.
- Gafijczuk, D. (2024). Crisis, experience, 'excentricity'. *Theory, Culture & Society*, 41(3), 55–69.
- Honneth, A., & Joas, H. (1988). *Social action and human nature*. Cambridge University Press.
- Plessner, H. (2019). *Levels of organic life and the human: An introduction to philosophical anthropology*. Fordham University Press. (Оригінал опубліковано 1928 р.)

Еволюція моделі української сім'ї в умовах війни: між історичною пам'яттю, травмою та глобальними трендами

Кузьменко Тетяна

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Повномасштабна військова агресія проти України виступає тотальною екстраординарною подією, яка спричинила глибоку деформацію інституційного середовища суспільства, руйнування повсякденних практик та підвищену крихкість проєкцій на майбутнє. Збройні конфлікти такої інтенсивності докорінно змінюють умови життєдіяльності людських спільнот, трансформуючи базові соціальні інститути. Серед них виключно важливе значення має інститут сім'ї, який в екстремальних обставинах виступає основними осередком самозбереження населення, відновлення соціального капіталу та збереження людського потенціалу нації (Слюсар, 2023).

Довоєнна еволюція шлюбно-сімейних відносин в українському суспільстві протікала в загальноєвропейському руслі, властивому сучасному суспільству з розвиненою економікою, що поєднує плюралізацію форм сімейних структур, підвищення віку вступу до першого шлюбу (до 28,8 р. у чоловіків та 26,1 р. у жінок станом на 2020 р.), «постаріння» материнства, зростання частки позашлюбної народжуваності та масову одностатевість із відносно високим рівнем шлюбності й збереженням міжгенераційної солідарності (Курило та ін., 2023).

Українці, порівняно з європейцями: раніше і частіше реєстрували шлюби та народжували дітей, мали «збережені традиційні національні риси сімейного способу життя: високий рівень шлюбності населення», сімейну солідарність і взаємодопомогу поколінь. Війна зруйнувала природний порядок функціонування сім'ї та спровокувала якісно нові виклики та ризики (Курило та ін., 2023).

В умовах повномасштабної війни сім'я постає як одна з найважливіших цінностей українського суспільства. За даними загальнонаціонального дослідження Rating Group «Проблеми соціальної згуртованості в Україні» (20-22 липня 2025), «родина та близькі» посідає друге місце у структурі найважливіших життєвих пріоритетів громадян (53%), поступаючись лише Перемозі України у війні (62%) та випереджаючи власне здоров'я (34%)... (Соціологічна група «Рейтинг», 2025).

Сім'я користуються найвищим рівнем довіри — 4,8 бала з 5 (86% повної довіри); в ієрархії вище за друзів (3,8 бала) та волонтерські організації (3,7

¹ Кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин, заступник декана факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

бала) (Соціологічна група «Рейтинг», 2025). У 2025 р. відзначено аксіологічний зсув до дитиноцентризму в структурі цінностей молоді: зросла частка молоді, яка визначає «дітей» найважливішим аспектом особистого життя, з 23% у 2021 р. до 33%. Наявність щасливої власної родини як пріоритет декларують 32% молодих людей у 2025 р. (Соціологічна група «Рейтинг», 2025). Для ВПО, ветеранів війни, людей з інвалідністю власна родина та діти є основним сенсом життя та опорою в тяжких ситуаціях (Соціологічна група «Рейтинг» & МОМ, 2026, С. 10.).

«Сім'я має значення, навіть якщо вона розділена через кордон, адже спільні цілі і плани на майбутнє надають сенсу сьогоденню, долають відчуття самотності. Дружини чинних військовослужбовців та полеглих воїнів, вбачають у сім'ї не лише ресурс для власної життєстійкості, а й покликання турботи про рідних (дітей, батьків)» (Соціоінформ & ІРПЖ УКУ, 2025).

Під впливом військових загроз українська родина адаптується до нових викликів та реконструює ієрархію специфічних та неспецифічних функцій і задля «збереження людського потенціалу нації» виводить на передній план захисну та безпекову функції (Слюсар, 2023).

Репродуктивна функція сім'ї поступається неспецифічним функціям захисту та притулку, основними механізмами яких виступають міжгенераційна солідарність, матеріальна та психологічна підтримка, надання захисту у власному домі тощо. Саме родина стала місцем притулку значної частини ВПО на початку війни (досвід 2014 та 2022 рр.). Як наголошує Л. Слюсар (2023): «У період економічних, соціальних, військових випробувань «активізується» захисна функція сім'ї: активізується перевірений історичним досвідом механізм виживання за рахунок взаємодопомоги і взаємозахисту членів родини».

Соціологічні дослідження під час війни дають підстави для виділення специфіки функціонування сім'ї. ГО «Соціоінформ» УКУ (2025 р.) окреслили диференціацію визначення структури та меж сім'ї в залежності від безпекової ситуації в регіоні її проживання (Соціоінформ & ІРПЖ УКУ, 2025).

Таблиця 1. Географічно-безпекова специфіка сприйняття меж сімейної структури в Україні

Географічна локація	Модель сім'ї	Характеристики сприйняття сім'ї
Тилові області (Захід / Центр)	Нуклеарна модель (подружжя + діти)	нуклеарна сім'я (чоловік, дружина, діти) та батьківські сім'ї зараховують до «родини»
Прифронтові регіони	Складена модель (2-3 покоління родичів)	структура сім'ї охоплює ширшу складену (багатопоколінну) систему, що об'єднує 2–3 покоління родичів, які проживають разом або тісно взаємодіють для ресурсообміну
Зони безпосередніх бойових дій та обстрілів	Квазі-сімейна мережа (родичі + сусіди)	вимушене розширення меж: до структури «сім'ї» включають сусідів та друзів (спільний побут, приготування їжі, використання генераторів, взаємодопомога), що створює єдиний простір та спосіб виживання

За (Соціоінформ & ІРПЖ УКУ, 2025).

Повномасштабна війна змінила моделі сім'ї на основі деформації шлюбно-сімейних відносин та структури української родини. В цьому контексті багато горя родинам, принесло утворення українських транснаціональних та вимушено розділених сімей. Поняття «транснаціональна сім'я» позначає сім'ї, члени якої живуть значний час окремо один від одного, формують «відчуття колективного благополуччя та єдності, а саме «сімейності», навіть через національні кордони» (Bryceson & Vuorela, 2002). «Транснаціональна сім'я — це культурно творчий та соціально інтерактивний спосіб життя, що включає підтримку сімейної мережі для окремих членів сім'ї, які мігрують через міжнародні кордони в надії на кращі умови життя та економічно високу мобільність або безпеку політично стабільної країни» (Bryceson & Vuorela, 2002). Під час повномасштабної війни для українців це була вимушена міграція в пошуках безпеки та порятунку. Це накладає свою негативну специфіку на транснаціональну українську сім'ю, що виникає в результаті повномасштабного вторгнення. Тривала розлука руйнує спільний контекст повсякденності, ослаблює емоційний зв'язок та створює ризики компенсаційного спалаху розлучень у повоєнний період, «...родичі, які опинилися за кордоном, поступово дистанціюються через сфокусованість на адаптації до нового середовища. Це знижує інтенсивність і якості міжродинної комунікації, навіть попри технічну доступність зв'язку» (Соціоінформ & ІРПЖ УКУ, 2025).

Специфіка конфігурації сімейної структури характерна для родини, де один з шлюбних партнерів служить в ЗСУ та для ветеранських родин. Організація побуту, виховання дітей, відповідальність за утримання родини тимчасово або постійно лягає, переважно, на дружин. «Відмінність сімей військових, у тому числі й загиблих, полягає у тому, що вся відповідальність за сім'ю лягає на жінок. Допоміжна роль відводиться бабусям/дідусям, дітям-підліткам, рідше друзям» (Соціоінформ & ІРПЖ УКУ, 2025), (Пищуліна та ін., 2024).

Повномасштабна війна спричинила зростання частки неповних одно батьківський та овдовілих сімей. Жертви війни: загиблі військові та цивільні, діти — це травми родини, яка переживає втрату (Слюсар, 2023).

Зростає кількість дітей сиріт, для яких держава створює сімейні форми виховання дітей-сиріт (СФВ): дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ), прийомні сім'ї (ПС), опікунські та патронатні родини. На початок війни в Україні було «722 заклади, що здійснювали інституційний догляд і виховання дітей, у яких було 104729 учнів та вихованців, і з них 48071 дитина перебували в цих закладах цілодобово... Після 24 лютого 2022 року у зв'язку із загрозою життю і здоров'ю дітей через війну, розв'язану російською федерацією, 14165 (21%) дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, були переміщені (евакуйовані) у більш безпечні території України і за кордон» (Дибайло та ін., 2022, с. 5, 49).

Частину СФВ (9%) не змогли евакуювати вчасно і вони залишилися на окупованих територіях. Це створило загрози для життя дітей та

співробітників. Порушення прав дитини, відсутність належного догляду та умов життя, базових потреб (Дибайло та ін., 2022, С.5-19). Не всіх дітей повернуто, окремих – депортували в росію, частину – усиновили. Проблема не вирішена (Дибайло та ін., 2022), (Слюсар, 2025).

Соціально-психологічні наслідки війни проектується на внутрішньо-сімейні відносини та їх сприйняття. Науковці встановили зв'язок воєнного травматизму зі змінами емоційної сфери сімейних стосунків. Перебування на фронті, досвід втрат близьких людей, тривале вимушене роздільне проживання впливають на формування специфічних захисних психологічних механізмів, зокрема, поведінки уникнення у близьких стосунках (Мілютіна та ін., 2025). У сім'ях військовослужбовців та овдовілих жінок виникає феномен «супер-автономії та подвійного навантаження»: жінки перебирають на себе повною мірою відповідальність за прийняття рішень, вирішення фінансових та побутових питань, виховання дітей (Соціоінформ & ІРПЖ УКУ, 2025).

Таблиця 2. Зв'язок умов проживання, воєнного стану із задоволеністю стосунками та емоційною динамікою

Форма проживання	Тенденції та ризики в стосунках
Спільне проживання під час війни	Повний спектр підтримки: спільне вирішення проблем, фізичний комфорт, реалізація емоційної та захисної функцій.
Вимушено розділене проживання	Ослаблення інтимності, втрата тактильності. Комунікативні бар'єри, формальність комунікації, різний контекст життя. Ризик фактичного розпаду сім'ї.
Один із партнерів на фронті	Найнижчий рівень задоволеності; надвисока тривога за життя партнера та висока невизначеність майбутнього. Постійний стрес нівелює відчуття стабільності.
Пережитий воєнний травматизм	Зростання емоційного уникнення у міжособистісній взаємодії

За (Мілютіна та ін., 2025).

Результати дослідження фіксують певну аксіологічну переорієнтацію у важливості певних аспектів сімейних відносин: зростання значущості у стосунках після початку війни емоційної підтримки, часу, проведеного разом, спільні погляди, цінність життя, довіри. При цьому зменшилося значення побуту, матеріальних цінностей, думки та стосунків з іншими, ... фізичного контакту. «... досвід ... бойових дій асоціюється із підвищеним рівнем уникнення у стосунках» (Мілютіна та ін., 2025).

У сучасних українських родинах одночасно співіснує три основні рольові моделі розподілу обов'язків: партнерська, традиційна та адаптивна.

Українці засвідчують високий рівень суспільного згоди щодо легалізації цивільних партнерств (54% за), для захисту прав військовослужбовців консенсус ще вищий (57% за), визнання необхідності гарантій для захисників, не залежить від їх сексуальної орієнтації (ГО «Точка опори ЮА» & КМІС, 2026).

Водночас, оцінка стану готовності громад до реінтеграції ветеранів виявила високий конфліктний потенціал родинних відносин ветеранів: 37%

респондентів з сімей ветеранів оцінюють ризик виникнення внутрішньосімейних конфліктів як дуже/скоріше високий. Закритість ветеранів, дратівливість, проблеми зі сном та симптоми ПТСР, що обумовлює потребу розбудови системної психологічної реабілітації ветеранських родин (Соціологічна група «Рейтинг» & МОМ, 2026, с. 28-34).

Таблиця 3. Основні рольові моделі сучасної української сім'ї

Тип моделі	Характерні риси
Партнерська (егалітарна) модель	Рівномірний розподіл обов'язків, організація побуту та виховання дітей (найбільш поширена серед сімей зі школярами)(50-60%%).
Традиційна модель:	Чоловік — головний годувальник, жінка виконує до 80% роботи побутової та по догляду за дошкільнятами.
«Адаптивна» модель	Формується у родинах, де чоловік втратив роботу чи зазнав зниження доходів. Жінка перебирає на себе роль основного годувальника, а чоловік займається побутом, будівництвом та ремонтом. (До 30% у прифронтових областях).

За (Мілютіна та ін., 2025).

Еволюція моделі української сім'ї в умовах війни реалізується на перетині довготривалих процесів, відновлення традиційних захисних функцій та міжгенераційної сімейної солідарності, задля самозбереження потенціалу української нації. Попри катастрофічний вплив війни, інституційну дезорганізацію, воєнний травматизм, вимушену роздільність та ризик відтермінованих розлучень, сім'я залишається базовою соціальною цінністю українців, яка займає найвищі позиції в ієрархії ціннісних преференцій різних соціальних груп та високий рівень довіри.

ЛІТЕРАТУРА

- Bryceson, D., & Vuorela, U. (Eds.). (2002). *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks* (1st ed.). Routledge. <https://surl.li/czqbol>
- ГО «Точка опори ЮА», & КМІС. (2026). Ставлення суспільства до ЛГБТ+ людей: Аналітичний звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження. ГО «Точка опори ЮА». <https://surl.li/wkouxu>
- Дибайло, В. Д., Кияниця, З. П., Тимошенко, Н. В., Лаушник, О. І., Петушкова, Л. А., Вовк, В. М., Терещенко, А. В., & Денисенко, Ю. П. (2022). Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів (Звіт за результатами моніторингу за лютий – червень 2022 р.). Національна соціальна сервісна служба України. <https://surl.lt/dcrlyy>
- Курило, І. О., Аксьонова, С. Ю., Гаврилюк, О. К., Гнатюк, Т. О., Думанська, В. П., Корнійчук, О. П., Крімер, Б. О., Левчук, Н. М., Майданік, І. П., Позняк, О. В., Рингач, Н. О., Слюсар, Л. І., & Шевчук, П. Є. (2023). Населення України: нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності (І. О. Курило, Ред.). Наукова думка. <https://surl.li/attqbl>
- Мілютіна, К. Л., Лапінська, Т. В., & Зеленська, К. С. (2025). Особливості сімейних стосунків в умовах війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, (4), 84–90. <https://surl.li/ksgoxq>
- Пищуліна, О., Марцінковська, Т., Добровольський, Д., & Юрчишин, В. (2024). Дослідження гендерної специфіки вимушеної міграції з України до ЄС в умовах військового

- конфлікту. Ч. 1: Вимушені мігранти — соціологічний погляд в гендерному вимірі. Центр Разумкова. <https://surl.li/yslsyx>
- Слюсар, Л. І. (2021). Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.
- Слюсар, Л. І. (2023). Українська сім'я в умовах війни. Демографія та соціальна економіка, 52(2), 3–20. <https://surl.li/sjmcki>
- Слюсар, Л. І. (2025). Резильєнтність сім'ї в умовах довготривалої війни в Україні. Демографія та соціальна економіка, 60(2), 3–19. <https://surl.li/sfgqxi>
- Соціоінформ, & Інститут родини та подружнього життя УКУ. (2025). Сучасна українська сім'я: портрет і потреби (Аналітичний звіт). Центр соціологічних досліджень «Соціоінформ»; Інститут родини та подружнього життя УКУ. <https://surl.li/tbeifq>
- Соціологічна група «Рейтинг», Міністерство молоді та спорту України, & ПРООН в Україні. (2025). Вплив війни на молодь в Україні: Загальнонаціональне дослідження (Аналітичний звіт). ПРООН. <https://surl.li/vkgkvj>
- Соціологічна група «Рейтинг». (2025). Проблеми соціальної згуртованості в Україні: Результати всеукраїнського дослідження (20–22 липня 2025 р.). <https://surl.li/znrhgz>
- Соціологічна група «Рейтинг». (2025). Репрезентативне соціологічне дослідження становища молоді в Україні (липень – серпень 2025 р.): Аналітичний звіт. <https://surl.li/mttznj>

Актуальність та структура стабільно-нормативної моделі дослідження планів щодо повернення українських вимушених переселенців з-за кордону

Низка зарубіжних дослідників сучасної української воєнної міграції небезпідставно зазначає, що «розуміння намірів біженців щодо реміграції має важливе значення як для суспільства, так і для досліджень у сфері міграції. З точки зору суспільної значущості наміри щодо повернення мають важливе значення для майбутнього країни, яку залишили, в даному випадку України. Визначення того, які саме соціально-демографічні групи (наприклад, за рівнем освіти чи віком) мають більш ймовірнісний потенціал на повернення, впливатиме на демографічний, політичний та соціально-економічний розвиток їхньої країни походження» (van Tubergen et al., 2024). Нерідко у відповідних тематичних дослідницьких публікаціях підкреслюється, що хоч масштаб переміщення біженців з України і є значним, однак про досвіди міжнародно переміщених українців відомо недостатньо (Udovyk & Acebillo-Baqué, 2025).

Безсумнівно, що вивчення планів повернення українських біженців – це надзвичайно важливе питання, проте ще недостатньо висвітлене в сучасних наукових працях, адже безпосередньо пов'язане з майбутнім України, суспільства, ринку праці, демографічної структури та повоєнного відновлення. Це особливо важливо і з методологічного погляду: якщо самі автори досліджень констатують нестачу знання про досвід міжнародно переміщених українців, тоді ще більш цінним буде дослідження планів повернення, яке виходить за межі поверхового запитання про «наміри» і реконструює процес, у якому цей намір народжується, змінюється, відкладається, послаблюється або переходить у дію. Адекватний дизайн дослідження має бути не лише кількісно-описовим, а й якісно-інтерпретативним, здатним розкрити, як біженці самі мислять повернення, які смисли в нього вкладають і як співвідносять його з власним майбутнім.

Так, зокрема дослідники українських воєнних біженців у Швеції та Іспанії на основі глибинних інтерв'ю наголосили на значимості такого методу інтерв'ю саме з огляду на краще розуміння питання майбутнього повернення» (Udovyk & Acebillo-Baqué, 2025). Тобто для кращого розуміння намірів повернення українських переселенців, факторів, що формують ці наміри, поряд із кількісними методами доцільно використовувати якісні – зокрема, глибинні інтерв'ю. Перевагами такого методу можуть бути можливості

¹ Аспірант, Приватна установа «Університет «Київська школа економіки».

дізнатися про неочевидні фактори, які можуть бути з тих чи інших причин не виявлені на етапі формування кількісного інструментарію, краще зрозуміти, що означає в контексті кожного інформанта той чи інший індивідуальний фактор, пов'язаний зі ставленням його/її до можливості повернення до України та виявити повторювані патерни задля подальшого групування.

Однак окрім питання «як досліджувати», постає ще питання «що саме досліджувати», «яким чином можна дослідити плани на повернення українських вимушених переселенців з-за кордону?». І тут автори вивчають наміри та можливості, у поєднанні з макро- та мікрофакторами, формуючи процес прийняття рішень переміщених людей щодо можливого повернення. Авторам вдалося побачити зв'язок між макросоціополітичним середовищем та мікрофакторами, такими як стигма і травма... (Udovyk & Acebillo-Baqué, 2025). Це означає, що дослідження планів повернення українських біженців повинно бути багаторівневим: воно має одночасно брати до уваги макросоціополітичні умови, індивідуальні ресурси, травматичний досвід, стигматизацію, а також сімейні зв'язки, гендерні ролі та суб'єктивні уявлення про майбутнє. Соціологічно це означає, що повернення не є простим «вільним вибором» із двох опцій, а є результатом перетину структурних умов і рефлексивної дії.

Тому доцільним може бути формування теоретико-прикладної рамки, яка, з одного боку, включала б сприйняття різними групами респондентів різних макро- та мікрофакторів, була б зручною для класифікації респондентів та прикладною для формування таргетованих політик і програм взаємодії між Україною та українцями за кордоном, які планують повертатися. На мою думку, доцільним підходом може бути поєднання теорії запланованої поведінки (ТЗП), транстеоретичної моделі (ТТМ) та моделі прагнення-можливості (aspirations-capabilities) в єдиний теоретико-методологічний інструмент – «стадійно-нормативну модель» повернення українських переселенців з-за кордону. Така теоретична рамка підходить для тематичних досліджень і кількісними, і якісними методами; дозволяє не лише класифікувати респондентів, але й створювати ефективні програми та політики щодо взаємодії з різними групами українців за кордоном, підтримки повернення та осілості в Україні.

Якщо згадати, що «намір є безпосередньою передумовою поведінки» (Ajzen, 2012), то це означає, що намір повернутися можна розглядати як центральну проміжну ланку між соціально-психологічними детермінантами і реальною поведінкою. Якщо предметом дослідження є саме плани повернення, а не вже здійснене повернення, то запропонована теоретична рамка є найбільш придатною, бо вона теоретично робить фокус на намірі як на окремому і пояснюваному феномені та майже ідеально підходить для аналізу планів повернення.

По-перше, вона прямо легітимує намір як центральний предмет дослідження. По-друге, вона дає три аналітичні блоки, які можна операціоналізувати: установки щодо повернення, суб'єктивні норми і сприйнятний контроль над можливістю повернутися. По-третє, ця теорія вже

вбудовує індивідуальне рішення в соціальне середовище через нормативні очікування важливих інших.

Суб'єктивна норма тут добре підходить для аналізу того, як на рішення про повернення впливають сім'я, партнери, друзі, українські спільноти, значущі інші та ширші моральні очікування. У випадку українських біженців норма може стосуватися не лише «чи правильно повертатися», а й «коли це правильно», «за яких умов», «чи не є неповернення зрадою», «чи не є повернення безвідповідальністю щодо дітей». Сприйнятний поведінковий контроль – це фактори, які контролюють здійснення поведінки (Ajzen, 2012); він може бути безпосередньо вкладений у соціологічні показники здійсненності повернення: наявність житла, роботи, доходів, документів, транспорту, доступу до шкіл та медицини, безпекових гарантій, а також підтримки мереж в Україні. Саме тому ТЗП придатна не лише для аналізу символічних установок, а й для поєднання уявлень, норм і ресурсних обмежень в одній моделі.

ТТМ дає другий, не менш важливий вимір: не тільки чому людина схильється до повернення чи відмови від нього, а й на якому етапі готовності вона перебуває (Norcross et al., 2011). Це критично, тому що дві людини можуть однаково позитивно оцінювати повернення, але одна ще лише розмірковує, а інша вже робить підготовчі кроки. Стадія переднаміру в контексті повернення може бути описана як стан, коли повернення не входить у реалістичний горизонт дії людини, або «немає намірів змінити поведінку» (Norcross et al., 2011). На цій стадії тема переднаміру є передчасною, небезпечною, недоречною або такою, що не має до неї прямого стосунку. Соціологічно це не просто «відмова», а специфічна конфігурація сприйняття ризику, норм і можливостей.

Намір відповідає ситуації, коли тема повернення вже увійшла в поле серйозного розгляду, але ще не оформилася як дійсний намір, підкріплений рішенням і планом (Norcross et al., 2011). Для українських біженців це може означати постійне зважування між безпекою, майбутнім дітей, відчуттям дому, роботою за кордоном і моральними аргументами на користь повернення. «Підготовка» є принципово важливою стадією для дослідження повернення: тут бажання вже переходить у передповедінкову організацію дії. У випадку повернення це можуть бути пошук житла, контакт із роботодавцями, перевірка шкіл, консультації щодо переїзду, відновлення документів, домовленості з родичами чи моніторинг безпекової ситуації в конкретному регіоні.

Наступними двома стадіями є «Дія» та «Підтримання». На стадії «Дії» людина переходить від ідеї, зважування, планування, попередніх підготовчих кроків до конкретних вчинків. На цьому етапі людина безпосередньо приїжджає до України і починає свій процес «акліматизації» до нового для себе середовища. Тут перед нею постають виклики – закріпитися в цій дії. Тому на цьому етапі є необхідною «Підтримка» – схвалення значущих інших, різні формати економічної підтримки та стимулювання до осілости в країні та інтеграції. Це той час, коли людина може згадувати ностальгічно час, який

вона провела за кордоном, нові активності та дії, які пробувала там, знайомих. На цьому етапі може бути важливим залучення людини до створення нових соціальних зв'язків в Україні, соціальна активність та групи підтримки. Є можливим і «відкат» – щось не вийшло з роботою, житлом і людина обирає повернутися назад, до свого закордонного життя. Тоді є ризик проходити всі стадії знову.

ТТМ важлива не тільки стадіями, а й самою ідеєю стадійного розрізнення: різні люди на різних стадіях потребують різних впливів. Отже, комунікації, політики або сервіси повернення не можуть бути однаково ефективними для всіх. Комуś потрібне підвищення усвідомленості, комуś — опрацювання амбівалентності, комуś — конкретний план, а комуś — підтримка вже розпочатої дії. Це означає, що ТЗП цінна не лише концептуально, а й методологічно: вона пропонує чітку схему, як пов'язати вимірювання установок, норм і контролю з прогнозом наміру. У контексті повернення українських біженців це дозволяє перейти від загальних міркувань до операціоналізації: що людина вважає наслідками повернення, хто з її оточення підтримує або не підтримує цей крок, наскільки вона вбачає його реалістичним і здійсненним.

Отже, ТЗП і ТТМ логічно доповнюють одна одну. Перша пояснює, з яких компонентів складається намір повернення; друга показує, що сам цей намір існує на різних стадіях зрілості. Саме через це їх спільне використання виглядає не еклектичним, а теоретично виправданим: вони працюють із різними, але сумісними аспектами одного й того самого процесу — формування дії.

Конкретно щодо повернення така модель може мати такий вигляд:

Стадія	Опис контексті поведінки щодо повернення	Намір	Сприйнятний поведінковий контроль	Суб'єктивна норма
Переднамір («Попереднє споглядання»)	Повернення до України не знаходиться у фокусі уваги людини, людина не думає про це, не обговорює ні з ким	Відсутній або негативний. Думки про повернення витісняються. Поточна ситуація за кордоном сприймається як стабільна, а повернення — як загроза цій стабільності.	Зовнішній тиск ігнорується. Заклики родичів з України сприймаються як маніпулятивні або нереалістичні. Натомість домінує норма нового закордонного оточення: «треба інтегруватися, вчити мову, утримувати дітей у безпеці».	Критично низький. Людина бачить лише непереборні бар'єри: триваючі обстріли, відсутність житла в Україні (якщо воно зруйноване), ризик втрати європейських соціальних виплат. Власна спроможність вплинути на ситуацію оцінюється як нульова.
Намір (Розгляд)	Людина поінформована про можливості щодо повернення,	Амбівалентний (двоїстий). Людина сумує за домом і хоче повернутися, але	Внутрішній конфлікт норм. Людина опиняється між двома вогнями. З	Помірний, але з фокусом на перешкоди. Людина вважає, що теоретично може

Стадія	Опис контексті поведінки щодо повернення	Намір	Сприйнятний поведінковий контроль	Суб'єктивна норма
	розглядає такі можливості, можливо обговорює з кимось	водночас боїться. Намір нестабільний і коливається залежно від новин з фронту або успіхів на роботі за кордоном.	одного боку — очікування родини в Україні («повертайся, тут уже спокійніше», «дітям потрібен батько/бабуся»). З іншого боку — тиск дітей, які адаптувалися до закордонної школи, або поради іноземних друзів залишитися.	повернутися, але практичні проблеми (пошук роботи в Україні, безпека, логістика переїзду) все ще здаються сильнішими за її можливості.
Підготовка	Людина планує повернення, робить певні підготовчі кроки (пошук роботи, тощо)	Високий і чітко сформований. Аспірація трансформується у конкретну ціль. Людина заявляє: «Я повертаюся у червні, після закінчення навчального року в дітей».	Позитивне схвалення. Соціальне оточення, чия думка є вагомою (чоловік/дружина, батьки), підтримує це рішення. Людина фокусується на прикладах інших біженців, які вже успішно повернулися в Україну (deskriptivna norma).	Зростаючий. Оцінка власних сил стає оптимістичною. Людина активно шукає житло, моніторить ринок праці в Україні, дізнається про правила перетину кордону та перевезення речей. Бар'єри сприймаються не як стіна, а як завдання, які можна вирішити.
Дія	Людина здійснює повернення, починає активно створювати соціальні зв'язки в Україні	Реалізований, переходить у дію. Аспірація підтримується вольовими зусиллями для подолання первинного стресу від реінтеграції.	Максимальна підтримка в Україні. Повернувшись, людина отримує безпосереднє схвалення від українського мікросоціуму («молодці, що повернулися», «разом легше»). Водночас може відчуватися легкий тиск або нерозуміння з боку тих знайомих, які залишилися за кордоном.	Високий, але піддається стрес-тесту. Людина безпосередньо керує процесом: розпаковує речі, оформлює документи, влаштовує дітей до школи. Контроль високий, бо дії залежать суто від неї, але перші побутові труднощі (наприклад, вимкнення світла, повітряні тривоги) можуть його похитнути.
Підтримання	Людина поступово звикає нову	Спрямований на утримання статусу-кво.	Стабілізована. Соціальні норми повністю	Стабільний і реалістичний. Навички життя в

Стадія	Опис контексті поведінки щодо повернення	Намір	Сприйнятний поведінковий контроль	Суб'єктивна норма
	жити в Україні, вибудовує соціальні зв'язки, хобі, друзів	Головна аспірація — не піддатися спокусі поїхати назад за кордон у разі перших серйозних труднощів або загострення безпекової ситуації.	синхронізовані з українським контекстом. Людина відчуває себе повноцінною частиною суспільства, що розділяє спільну долю з іншими громадянами.	умовах війни автоматизовані. Людина чітко знає, як діяти під час тривоги, де заробляти гроші, як розв'язувати проблеми. Сприйняття контролю базується на реальному досвіді подолання криз, а не на страхах чи ілюзіях.
Завершення	Людина не думає про повернення за кордон, це повністю не в фокусі її уваги	Повністю виконаний. Думки про повернення за кордон як «біженець» відсутні.	Інтегрована. Соціальне середовище сприймається як єдино рідне.	Абсолютний. Людина відчуває себе господарем свого життя в Україні, попри будь-які зовнішні макроекономічні чи безпекові фактори.
Відкат	Якщо людина на тому чи іншому етапі не змогла «знайти себе» в Україні і повернулася за кордон, вона може заново проживати якісь етапи			

ЛІТЕРАТУРА

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, I. (2012). The theory of planned behavior. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (Vol. 1, pp. 438–459). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446249215.n22>
- de Haas, H. (2021). A theory of migration: The aspirations-capabilities framework. *Comparative Migration Studies*, 9, Article 8. <https://doi.org/10.1186/s40878-020-00210-4>
- Norcross, J. C., Krebs, P. M., & Prochaska, J. O. (2011). Stages of change. *Journal of Clinical Psychology*, 67(2), 143–154. <https://doi.org/10.1002/jclp.20758>
- Prochaska, J. O., & Velicer, W. F. (1997). The transtheoretical model of health behavior change. *American Journal of Health Promotion*, 12(1), 38–48. <https://doi.org/10.4278/0890-1171-12.1.38>
- Udovyk, O., & Acebillo-Baqué, M. (2025). Will displaced Ukrainians return home? Exploring return migration through an aspirations-capabilities lens: Cases from Spain and Sweden. *Comparative Migration Studies*, 13, Article 20. <https://doi.org/10.1186/s40878-025-00437-z>
- van Tubergen, F., Wachter, G. G., Kosyakova, Y., & Kogan, I. (2024). Return intentions among Ukrainian refugees in Europe: A cross-national study. *International Migration*, 62(5), 181–198. <https://doi.org/10.1111/imig.13291>

Лісовенко Дар'я¹*Email: daria.lisovenko@student.karazin.ua*ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8489-8530><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978344>**Евристичний потенціал Conversation Analysis у дослідженні психотерапевтичної сесії**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

У межах аналізу психотерапевтичного дискурсу, а саме простору, де можна простежити його безпосереднє (від)творення та функціонування – психотерапевтичної сесії – постає цілком очікуване питання стосовно методик, які відповідають цьому непростому й сенситивному завданню. У наших дослідницьких пошуках ми звернулись до методологічних напрацювань Дж. Херітейджа для аналізу інституційної розмови.

Дж. Херітейдж пропонує фундаментальну теоретичну та методологічну рамку (Conversation Analysis) для аналізу розмови в інституційних контекстах: у медицині, освіті, судовій системі тощо. Ця поправка на інституційний характер розмови робить такий підхід високорелевантним для цілей нашого дослідження, а саме для аналізу психотерапевтичного дискурсу. Така методологічна рамка дозволяє розглядати мову та мовлення, що (від)творюється, не лише як засіб комунікації, а й як механізм конструювання та відтворення інституцій, властивих ролей та владних механізмів. . Херітейдж пропонує фундаментальну теоретичну та методологічну рамку (Conversation Analysis) для аналізу розмови в інституційних контекстах: у медицині, освіті, судовій системі тощо. Ця поправка на інституційний характер розмови робить такий підхід високорелевантним для цілей нашого дослідження, а саме для аналізу психотерапевтичного дискурсу. Така методологічна рамка дозволяє розглядати мову та мовлення, що (від)творюється не лише як засіб комунікації, а й як механізм конструювання та відтворення інституцій, властивих ролей та владних механізмів.

Центральним для цього підходу є твердження, що інституційне мовлення суттєво відрізняється від звичайної розмови низкою характеристик. Так, учасники взаємодії мають чітко визначені ролі, розмова структурована послідовністю реплік і встановленням того, що може бути сказано і яким чином, а також своєю цілеспрямованістю – тобто наявністю кінцевої мети комунікації (Heritage, 2005). Окреслені особливості можна простежити і в психотерапевтичній сесії, де ролі психотерапевта і клієнта, структурований формат розмови, окреслений набір тем та основна мета психологічного втручання – покращення психічного здоров'я – визначають можливі форми мовленнєвої поведінки. Ми пропонуємо розглянути їх детальніше.

¹ Магістр соціології, аспірантка ННІ соціології та медіакомунікацій, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

По-перше, психотерапевтичній сесії як інституційній розмові властива іманентна рольова асиметрія: одна сторона (психотерапевт) здійснює контроль над ходом розмови, ставить питання, формулює підсумки та інтерпретує, тоді як інша сторона (клієнт) надає інформацію, уточнює її, погоджується або не погоджується із висновками іншої сторони. Психотерапевтична сесія структурована ієрархічно: психотерапевт має владу спрямовувати розмову, переформулювати, інтерпретувати; клієнт, своєю чергою, має право на афект, уточнення й згоду/незгоду із запропонованими інтерпретаціями, однак є обмеженим у своїх діях.

По-друге, структурований формат інституційної розмови досягається шляхом регламентації, а також черговості (turn-taking) – принципу, згідно з яким значення кожного висловлювання формується у зв'язку з попередніми та наступними репліками (Heritage, 2005). Ця черговість у психотерапевтичній сесії зумовлюється асиметрією ролей, володінням психотерапевтом правом номінації у взаємодії та функціонуванням влади-знання, визначаючи, хто має право вести хід розмови, оцінювати та інтерпретувати факти та смисли, а також пропонувати висновки.

По-третє, інституційність у психотерапевтичній сесії також проявляється в іманентних правилах розмови, що регламентують припустимі теми й рамки, і в механізмах управління розмовою, що забезпечують сталість такої взаємодії. Однак особливістю аналізу психотерапевтичної сесії є фокус не тільки на тому, що сказано, чи як організовується розмова, але й на тому, що акцентується як релевантне, що визнається як емоція, як її визначають, що «транспонується» в дозволене та «нормальне», а що – в «патологічне», тобто те, що вимагає лікування та корекції, наприклад, емоційної регуляції. Такий механізм є яскравим прикладом дії фуколдіанської влади-знання у психотерапевтичному дискурсі.

Таким чином, відповідно до мети нашого дослідження підхід Дж. Херітейджа має принципове методологічне значення. Аналіз розмови (Conversation Analysis) пропонує емпірично обґрунтований інструментарій для вивчення того, як психотерапевтичний дискурс функціонує на мікрорівні взаємодії: яким чином вибудовується асиметрія ролей, якими механізмами структурується розмова, яким правилам вона підпорядковується та як відтворюється. Замість того щоб апологетично розглядати психотерапевтичну сесію як нейтральний простір «самопізнання» та «зцілення», цей підхід допомагає розкрити її з іншого, менш ортодоксального боку – а саме як структуроване інституційне середовище, у межах якого відтворюється психотерапевтичний дискурс та властиві йому владні механізми.

ЛІТЕРАТУРА

Heritage, J. (2005). Conversation analysis and institutional talk. In R. Sanders & K. Fitch (Eds.), *Handbook of language and social interaction* (pp. 103–147). Lawrence Erlbaum Associates.

Лобанова Алла¹ Email: lobanova-as@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3852-2675><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978382>

Гібридизація адаптивних практик в українському суспільстві воєнного часу: соціо-мімікрійний підхід

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Актуальність дослідження адаптивних практик населення в умовах воєнного часу зумовлена, по-перше, тим, що українське суспільство вже п'ятий рік (з 24 лютого 2022 року) перебуває в умовах невизначеності, ризику та постійних стресових ситуацій; по-друге, воєнні дії суттєво порушили повсякденне життя, соціальні взаємодії та стратегії виживання населення; по-третє, традиційні моделі соціальної поведінки почали динамічно трансформуватися, набуваючи гібридного характеру. Втім, попри ризики, руйнації, втрати, життєві катастрофи та трагедії, українці тримаються і виборюють своє законне право на незалежне існування. Як підкреслює О. Бурова, ключовим ресурсом адаптації в умовах війни залишаються соціальні зв'язки та ідентичності. Дослідниця наголошує, що «відчуття підтримки громади виконує буферну функцію, пом'якшуючи вплив матеріальних і психологічних втрат, а громадянська ідентичність сприяє підтримці життєстійкості та суб'єктивного благополуччя особистості». Отже, соціальний капітал і символічна інтеграція виступають важливими чинниками стійкості українського суспільства в умовах війни (Бурова, 2025, с. 143–144). Психологиня О. Чиханцова вважає, що «здатність людини пристосовуватися до стресових життєвих ситуацій, подолання труднощів і відновлення після негативних подій» можливі завдяки резильєнтності, такій внутрішній опорі (якості) людини, коли складна життєва ситуація дає можливість їй «знайти в собі приховані ресурси та можливості, про які вона раніше і не здогадувалася» (Чиханцова, 2025).

Однак, попри наявність соціальних та психологічних можливостей, адаптивні механізми населення в умовах затяжної війни зазнають суттєвих трансформацій. Соціальна адаптація дедалі частіше набуває ознак соціальної мімікрії, коли індивіди та соціальні групи змушені поєднувати різноманітні, а подекуди суперечливі поведінкові практики, цінності та способи реагування на воєнні виклики. Внаслідок цього формуються гібридні адаптивні практики, які поєднують елементи пристосування, імітації, маскуванню, виживання, психологічного захисту, ситуативної конформності та соціальної мобілізації. А відтак зростає потреба в науковому осмисленні механізмів формування таких практик у контексті тривалого воєнного впливу.

---

¹ Доктор соціологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет

Тому *метою роботи* є обґрунтування соціомімікрійного підходу до пояснення процесів формування гібридних адаптивних практик населення в українському суспільстві воєнного часу.

Адаптація як процес пристосування та інтеграції людини до соціального середовища традиційно перебуває в центрі уваги психології та соціології. У психологічному підході адаптаційний процес розглядається через механізми регуляції, які забезпечують ефективне пристосування особистості до умов середовища та подолання кризових ситуацій. Серед основних адаптаційних механізмів дослідники виокремлюють механізми психологічного захисту, копінг-поведінку, тривогу та агресію (Мотков, 2019, с. 29). Механізми психологічного захисту забезпечують підтримку внутрішньої психічної рівноваги особистості та проявляються у формах внутрішньої саморегуляції. Копінг-поведінка, навпаки, орієнтована на активну взаємодію із зовнішнім середовищем і спрямована і на зміну обставин, і на трансформацію власної поведінки. Тривога в умовах невизначеності виконує захисну та пристосувальну функції, тоді як агресія може проявлятися і як адаптивний, і як дезадаптивний спосіб реагування на загрози (Мотков, 2019, с. 31–33).

У контексті тривалої війни зазначені механізми не існують ізольовано, а починають комбінуватися та взаємодіяти між собою, утворюючи гібридні форми адаптивної поведінки. Саме в цій площині соціомімікрійний підхід дає можливість пояснити, яким чином населення поєднує різні моделі соціального реагування, маскування, пристосування та самозбереження відповідно до мінливих умов воєнної реальності.

Багаторічні авторські дослідження уможливлюють розуміння соціальної мімікрії (англ. *Mimicry* — наслідування, імітування, грец. *μῑμῆσιναι* — наслідувати, уподібнюватися, відтворювати) як «адаптивно-адаптувального способу життєдіяльності, що полягає в опосередкованості дії, свідомому намірі людини (групи) вибірково уподібнюватися оточенню з метою виживання або досягнення успіху через приховування своєї істинної системи ціннісних орієнтацій та справжніх намірів» (Лобанова, 2026). Здатність індивіда до соціальної мімікрії генетично не запрограмована, вона формується та виявляється під впливом тих особливостей часу й соціального простору, у яких він соціалізується та здійснює свою життєдіяльність. А реалізується через імітаційні (маскувальні) соціальні ролі. Соціальна мімікрія має три основні форми: захисну, пов'язану з вимушеною адаптацією в несприятливих умовах; мімікрію-гараздування, що передбачає досягнення власних інтересів через маскування під соціально схвалювані ролі; та соціальний міметизм, тобто зрощування людини з рольовою маскою чи моделлю поведінки, яку вона імітувала для захисту або для досягнення цілей. Основними способами їх реалізації є імітація, лицедійство та містифікація, що здійснюються через вербальні та невербальні засоби, зокрема брехню, фальсифікації чи жестикуляцію. У певних умовах соціальна мімікрія може ставати хронічною та навіть переходити у форму соціомутації, що становить ризик для суспільства (Лобанова, 2004, с. 141). В умовах криз, зокрема війни,

соціальна мімікрія не зникає, а навпаки, поширюється, адже люди часто змушені приховувати власні погляди з міркувань безпеки.

Грунтуючись на змісті і сутності соціальної мімікрії та її різних форм і видів, *соціомімікрійний підхід* можна визначити як теоретико-методологічну рамку аналізу соціальної адаптації, що пояснює процеси формування поведінкових і ціннісних стратегій індивідів у кризових умовах як поєднання психологічних механізмів адаптації (психологічний захист, копінг, емоційна регуляція) та соціальних практик мімікрії (маскування, імітація, рольова демонстрація). У центрі підходу є припущення, що в умовах тривалої соціальної нестабільності (зокрема війни) *адаптація набуває гібридного характеру*, де глибинні ціннісні орієнтації людини співіснують із зовнішньо сконструйованими моделями поведінки, спрямованими на забезпечення безпеки, соціального схвалення та доступу до ресурсів.

У межах запропонованого підходу соціальна мімікрія розглядається не лише як окремий поведінковий феномен, а як системотвірний механізм гібридизації адаптивних практик у кризовому суспільстві. Йдеться про те, що в умовах війни традиційні психологічні та поведінкові механізми адаптації — психологічний захист, копінг, емоційні реакції — не функціонують автономно, а інтегруються з мімікрійними стратегіями соціальної поведінки. *Соціомімікрійний підхід* у цьому контексті дозволяє інтерпретувати адаптацію індивіда (чи групи) як процес керованого ним свідомого цілеспрямованого або вимушеного маскування, у якому відбувається поєднання щирих (дійсно властивих людині) ціннісних установок із зовнішньо продиктованими моделями поведінки.

Отже, у контексті авторської теорії соціальної мімікрії, *гібридні адаптивні практики* доцільно розуміти як поєднання у людини інтеріоризованих (внутрішньо прийнятих) ціннісних орієнтацій із зовнішньо детермінованими моделями соціальної поведінки, які вона використовує для забезпечення особистісної (чи групової, родинної, сімейної, професійної тощо) безпеки, інтегрованості до бажаної соціальної групи чи спільноти та доступу до ресурсів у кризових умовах. Їх ключова особливість полягає в тому, що вони *не є ані повністю автентичними, ані повністю імітаційними* — це континуум між внутрішнім переконанням і соціальною маскою, який постійно змінюється залежно від рівня загрози та соціального контексту, в якому перебуває людина.

Наші спостереження за поведінкою оточення в умовах війни уможлиблюють виокремлення таких гібридних адаптивних поведінкових практик, як безпеково-мімікрійна, комунікативно-мімікрійна, ціннісно-гібридна, інституційно-псевдорольова і ситуативно-ідентифікаційна.

Безпеково-мімікрійна практика передбачає приховування або модифікацію людиною (групою) власних позицій з міркувань безпеки. Це поєднання реальної життєвої (ціннісної) позиції людини з її частковим або повним приховуванням у публічному просторі. Наприклад, людина має критичні або неоднозначні погляди щодо війни, ролі державних органів влади, але в публічній комунікації (у сфері праці чи громадської діяльності,

колі друзів) демонструє повну відповідність домінантній соціальній позиції чи настрою, щоб уникнути ризиків, конфліктів або соціальних санкцій. У такій ситуації мімікріювання використовується і як захист, і як стратегія виживання в умовах загроз і ризиків.

Комунікативно-мімікрійна гібридна практика поведінки виявляється тоді, коли індивід орієнтується на відтворення «правильних» чи «потрібних» слів, символів і наративів без повної внутрішньої ідентифікації з ними. Так, у соціальних мережах або публічних виступах людина може використовувати патріотичну, державницьку чи нормативну лексику, але в приватній комунікації їй властиві абсолютно протилежні за своїм оцінним змістом інтерпретації подій. У такій ситуації реалізується імітація поведінки через вербальні коди і соціальні наративи.

Ціннісно-гібридна адаптивна поведінкова практика являє собою форму соціального мімікріювання, за якого відбувається часткове внутрішнє прийняття нових цінностей, проте одночасно зберігаються старі установки. Це відбувається тоді, коли людина щиро підтримує частину нових соціальних норм, а інші відтворює ситуативно — наприклад, у професійному середовищі демонструє одну систему цінностей, а в приватному житті зберігає іншу. Таку практику не можна назвати лицемірством, це скоріше така форма мімікріювання, якій властива структурна подвійність адаптації, яка з часом може зникати.

Інституційно-псевдорольова гібридна поведінкова практика — це поєднання формального виконання соціальної ролі з внутрішньою дистанцією від неї. Нерідко можна спостерігати, коли освітяни, держслужбовці або працівники соціальної сфери формально відтворюють усі вимоги інституції і свої посадові інструкції, але внутрішньо не завжди поділяють їх ціннісні або управлінські підходи, компенсуючи це правильною професійною поведінкою. У такій ситуації мімікрія використовується як результативна соціальна технологія для досягнення професійних цілей і соціального статусу.

Ситуативно-ідентифікаційна поведінка розглядається як форма гібридної адаптації, за якої індивід у різних соціальних середовищах (родина, робота, публічний простір, онлайн-мережі тощо) змінює акценти своєї ідентичності, ціннісні орієнтації та способи самопрезентації без повного розриву з власною внутрішньою ціннісною основою. У такій поведінці одна й та сама особа може демонструвати різні, але не обов'язково взаємовиключні позиції, що відображають адаптацію до різних норм, очікувань і рівнів соціального ризику. Це не є свідомим обманом, а радше — контекстною зміною соціальних ролей і комунікативних акцентів, коли різні аспекти ідентичності виявляються залежно від ситуації. У воєнних умовах така практика набуває особливої поширеності, оскільки зростає значення безпеки, соціального схвалення та інформаційної обережності, що призводить до розмивання меж між стабільною ідентичністю та її ситуативними проявами, тобто до формування плинної ідентичності воєнного суспільства.

Висновки. У межах соціомімікрійного підходу гібридні адаптивні практики розглядаються не як відхилення, а як нормативна форма адаптації в умовах тривалої кризи, зокрема війни, де мімікріювання виконує функції безпеки, досягнення соціальних й індивідуальних цілей, стабілізації поведінки, уникнення ризиків і конфліктів, а також інтеграції до бажаних соціальних груп. У результаті формується гібридна соціальна поведінка, що одночасно забезпечує виживання індивіда та підтримання функціонування соціальної системи. Водночас тривале використання мімікрійних стратегій у воєнний період може призводити не лише до формування у свідомості особистостей ситуативних ціннісно-гібридних структур, але й до часткової або повної трансформації їхньої ідентичності. Тому перспективним напрямом подальших досліджень є емпірична верифікація окреслених типів гібридних адаптивних практик, що формуються на основі соціальної мімікрії.

ЛІТЕРАТУРА

- Бурова, О. (2025). Добробут українців у період війни: матеріальні ресурси, психологічні чинники та соціальна адаптація. У *Українське суспільство в умовах війни* (с. 128–148). Інститут соціології НАН України.
<https://drive.google.com/file/d/1CeJiIKoZLNJoaHyPbXNrWO21ykIB6m7W/view>
- Лобанова, А. С. (2004). *Феномен соціальної мімікрії*. Інститут соціології НАН України.
- Лобанова, А. С. (2026). Мімікрія соціальна. *Велика українська енциклопедія*.
https://vue.gov.ua/Мімікрія_соціальна
- Мотков, С. (2019). Адаптаційні механізми особистості. *Психологія та особистість*, (2), 22–36. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2019.2.177346>
- Чиханцова, О. А. (2025). Резильєнтність як особистісний ресурс українців в умовах воєнного стану. *Журнал сучасної психології*, 2(37), 146–153.
<https://doi.org/10.26661/2786-7471/2025-2-16>

Мальцева Катерина¹ Email: maltsevaKS@ukma.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6540-8734><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978401>**Травматичний досвід війни та чинники резильєнтності: теоретичні моделі та підходи**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Стрес є ментальним і фізіологічним викликом для організму людини. Травматичний стрес може спричинити довготривалі наслідки, а його дія здатна простягатись на місяці чи навіть роки після завершення травмівної події. Стресори, пов'язані зі збройним конфліктом, належать до найбільш травмівних обставин, саме вони асоціюються з безпосередньою та реалістичною загрозою життю. Пережите насильство чи інші обставини воєн часто призводять до формування психологічної травми та хронічних посттравматичних станів у дорослих і дітей, військових та цивільних, а також до трансмісії травми між поколіннями (англ. *intergenerational trauma*) (El-Khalil et al., 2025). Це робить необхідність вивчення механізмів впливу травматичного стресу на здоров'я українськими вченими особливо нагальною. Ця публікація розглядає психосоціальні чинники стресостійкості та шляхи, через які вони можуть послаблювати дію стресу на здоров'я та добробут індивідів під час війни. У її теоретичному фокусі знаходяться сучасні теоретичні моделі, що пояснюють (1) поведінкові та психологічні зміни, викликані травмівним досвідом, (2) індивідуальні відмінності у впливі травматичного стресу, (3) соціальні чинники, що опосередковують дію травматичного стресу на стан здоров'я індивідів, а також (4) способи, якими самі стресори (загрози та скрутні обставини життя) та за яких умов можуть сприяти розвитку захисних ресурсів та резильєнтності.

Поведінкові та психологічні зміни, викликані травмівним досвідом. Психологічна травма часто визначається як «нормальна реакція на аномальні умови». Психологічна травма є потужним предиктором психологічних та поведінкових змін, які у довготривалій перспективі позначаються на ментальному та фізичному здоров'ї, включаючи зниження тривалості життя (Center for Substance Abuse Treatment, 2014). При цьому епідеміологічні спостереження щодо ментального здоров'я вказують на те, що упродовж життя індивіди схильні «нарощувати» кількість розладів і набувати певних ознак більше, ніж одного розладу у міру дорослішання (Menzies et al., 2024). Одним з превалентних наслідків травми є замикання та уникнення (National Center for PTSD, 2025; Tipsword et al., 2022), що також впливає на вибір стратегій копіngu та стилю життя. Вплив травми та посттравматичного розладу, що часто спричиняє «зменшення» життєвого простору людини, призводить не лише до ментального дистресу, але і до погіршення стану

¹ Доктор соціологічних наук, професор, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

фізичного здоров'я через зловживання, зменшення фізичної активності та уникання спілкування з іншими людьми (Tipsword et al., 2022).

Індивідуальні відмінності у впливі травматичного стресу. Превалентність психологічної травми у світі є напрочуд високою – до 70% людей у різних країнах переживають травматичну подію принаймні раз у житті (Benjet et al., 2016; de Vries & Olff, 2009; Kessler et al., 2017). При цьому травма має дуже індивідуальний і неоднаковий вплив на різних людей (Center for Substance Abuse Treatment, 2014), а посттравматичний розлад (ПТСР) розвивається в меншості випадків (лише 5,6%) (Koenen et al., 2017). Превалентність ПТСР є вищою (15,3%) серед індивідів, які пережили збройний конфлікт (Charlson et al., 2019). Серед чинників ризику є невротизм, схильність звинувачувати себе за те, що сталося, та висока стресова реактивність (He et al., 2024; Ogle et al., 2017). Серед захисних чинників типово згадують активні стратегії копіngu, когнітивну регуляцію емоцій (позитивний рефреймінг), гумор, витривалість, локус контролю, оптимізм, релігійність/духовність, самоефективність, відчуття узгодженості та цілісності світу (англ. sense of coherence), почуття контролю, сприйняття доступності соціальної підтримки та резильєнтність (Schäfer et al., 2023). Ці риси можуть допомагати протистояти стресу та сприятливо впливати на відновлення після травми.

Проте не всі індивіди зазнають виключно негативних наслідків від переживання травматичних стресорів – наприклад, посттравматичне зростання (англ. posttraumatic growth) включає серію позитивних зрушень, викликаних пережитими травматичними подіями, внаслідок чого індивід може почати переживати стосунки з іншими більш глибоко, більше цінувати життя, орієнтуватися на справедливість, моральність та просоціальну поведінку тощо (Zrineh et al., 2025). Важливими предикторами вищих показників посттравматичного зростання є соціальна підтримка (Ning et al., 2023) та відчуття осмисленості життя, котре провадить індивід (George & Park, 2016).

Соціальні чинники, що опосередковують дію травматичного стресу на здоров'я. Дослідження впливу війни традиційно розрізняли внутрішні (психологічна травма) та зовнішні (соціальна екологія) чинники, хоча існують заклики узгодити ці два підходи задля глибшого розуміння впливу зумовленого війною стресу на індивідів та групи (Miller & Rasmussen, 2024). Основний висновок досліджень впливу стресу на здоров'я базується на концепції алоstaticного навантаження і стосується загалом деструктивної, підривної та послаблювальної дії стресового досвіду – особливо хронічного стресу – на здоров'я (McEwen, 2007, 2017), що, зокрема, позначається на збільшенні вразливості та зростанні чутливості до мінімального рівня стресу (McEwen & Lasley, 2003). Стресові події тісно пов'язані з соціальними обставинами. Травматичний стрес залишає довготривалі болісні сліди та наслідки у площині як ментального, так і психічного здоров'я, але його вплив значно послаблюється за наявності захисних соціальних чинників. Серед найбільш потужних соціальних чинників, що «буферують» травматичний

стрес, дослідники переважно зазначають соціальну підтримку, належність до спільноти (гіпотеза «соціального зцілення», англ. social cure hypothesis) та високий рівень самооцінки (англ. self-esteem). Емоційна та інструментальна підтримка друзів та близьких допомагає регулювати емоції, знижуючи суб'єктивне відчуття напруги (Bekiros et al., 2022). Своєю чергою, належність до спільноти надає відчуття безпеки та спільної ідентичності, що дозволяє протидіяти відчуттю ізоляції, котре з'являється внаслідок травми, а також відчуття солідарності, і таким шляхом підживлює стресостійкість (Bowe et al., 2020; cf. van den Broek & Lam, 2026). Відчуття самоцінності виступає щитом проти відчуттів безпомічності та загрози, що характеризують травматичні досвіди (Rossi et al., 2024); логіка цієї аргументації співзвучна зі знахідками досліджень, що вивчають чинник відповідності культурним стандартам у контексті екзистенційної загрози (Solomon et al., 2004). Сукупно такі соціальні чинники знижують рівень сприйняття стресу та сприяють кращим результатам для здоров'я (передусім знижуючи депресію та тривожність), підкреслюючи важливість соціальних зв'язків у відновленні після травми.

Розвиток захисних ресурсів та резильєнтності. Модель адаптивного калібрування (англ. adaptive calibration model; Del Giudice et al., 2011), навпаки, заохочує брати до уваги загартовуючу роль несприятливих обставин в процесі розвитку як нюанс процесу стресу (Del Giudice et al., 2018; Ellis & Del Giudice, 2019). Зокрема, цей підхід постулює, що організм «калібрує» стресову реакцію на основі своїх набутих у ранні роки життя досвідів, відповідно до наявної у середовищі небезпеки та непередбачуваності (Del Giudice et al., 2011). резильєнтності. Модель адаптивного калібрування (англ. adaptive calibration model; Del Giudice et al., 2011), навпаки, заохочує брати до уваги загартовуючу роль несприятливих обставин в процесі розвитку як нюанс процесу стресу (Del Giudice, 2018; Ellis & Del Giudice, 2019). Зокрема, цей підхід постулює, що організм «калібрує» стресову реакцію на основі своїх набутих у ранні роки життя досвідів, відповідно до наявної у середовищі небезпеки та непередбачуваності (Del Giudice et al., 2011).

Важливим також є контрастний щодо них циклічний підхід, який бере до уваги більш неоднозначні взаємини між травмивним досвідом та його наслідками у різних площинах, включаючи участь у формуванні резильєнтності як емерджентної властивості (Crane et al., 2019; Seery & Quinton, 2016). Резильєнтність характеризується стабільним гарним психічним здоров'ям та відносно швидким відновленням після нараження на стресор. Зокрема, дослідження взаємозв'язків між важкими обставинами і резильєнтністю вказують, що їхня динаміка має форму U-кривої і свідчить про те, що помірні рівні життєвих ускладнень підвищують здатність опірності стресу (Seery, 2011; Seery et al., 2010). Це аргумент на користь адаптивної ролі стресу та важких обставин, що підвищують резильєнтність проти майбутніх стресорів (Crane et al., 2019; Seery et al., 2013).

Важливим аспектом стресостійкості є осмисленість власного життя в очах самого індивіда, пов'язана з релігійною чи духовною традицією,

прагненням до самовдосконалення та пошуку гармонійного єднання зі світом (George & Park, 2016; Park & Baumeister, 2017). В опублікованих дослідницьких матеріалах наголошується на тричастинній структурі конструкту смислу в житті, виділяючи узгодженість розуміння, цілеспрямованість та значущість самого індивіда для інших людей (George & Park, 2016). Експериментальні дані показують, що відчуття осмисленості в житті, підкріплене релігійною традицією чи духовними цінностями та практиками, сприяє кращій адаптації до щоденних стресорів (Park & Baumeister, 2017). Наявність осмисленості та пошук смислу передбачає більше відчуття контролю та передбачуваності світу навколо, що тим самим підсилює резильєнтність.

Травма суттєво впливає на поведінку та здоров'я, проте її наслідки не є однаковими для всіх. Індивідуальні відмінності — такі як риси особистості та стилі копіngu — можуть посилювати або, навпаки, пом'якшувати вплив стресу, тоді як відчуття належності, соціальна підтримка та спільна ідентичність виступають потужними соціальними захисними чинниками. Однак травматичний стрес не лише залишає сліди, але й часом сприяє формуванню стійкості, коли люди та спільноти навчаються адаптуватися і знаходити сили у випробуваннях. У сукупності ці висновки вказують на те, що травма є водночас і викликом, і, у певних випадках, каталізатором резильєнтності.

ЛІТЕРАТУРА

- Bekiros, S., Jahanshahi, H., & Munoz-Pacheco, J. M. (2022). A new buffering theory of social support and psychological stress. *PLoS ONE*, 17(10), e0275364. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0275364>
- Benjet, C., Bromet, E., Karam, E. G., Kessler, R. C., McLaughlin, K. A., Ruscio, A. M., Shahly, V., Stein, D. J., Petukhova, M., Hill, E., Alonso, J., Atwoli, L., Bunting, B., Bruffaerts, R., Caldas-de-Almeida, J. M., de Girolamo, G., Florescu, S., Gureje, O., Huang, Y., Lepine, J. P., ... Koenen, K. C. (2016). The epidemiology of traumatic event exposure worldwide: Results from the World Mental Health Survey Consortium. *Psychological Medicine*, 46(2), 327–343. <https://doi.org/10.1017/S0033291715001981>
- Bowe, M., Gray, D., Stevenson, C., et al. (2020). A social cure in the community: A mixed-method exploration of the role of social identity in the experiences and well-being of community volunteers. *European Journal of Social Psychology*, 50, 1523–1539. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2706>
- Center for Substance Abuse Treatment. (2014). *Trauma-informed care in behavioral health services* (Treatment Improvement Protocol (TIP) Series No. 57). Substance Abuse and Mental Health Services Administration. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK207191/>
- Charlson, F., van Ommeren, M., Flaxman, A., Cornett, J., Whiteford, H., & Saxena, S. (2019). New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet*, 394(10194), 240–248. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)30934-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)30934-1)
- Crane, M. F., Searle, B. J., Kangas, M., & Nwiran, Y. (2019). How resilience is strengthened by exposure to stressors: The systematic self-reflection model of resilience strengthening. *Anxiety, Stress, and Coping*, 32(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/10615806.2018.1506640>

- Del Giudice, M., Buck, C. L., Chaby, L. E., Gormally, B. M., Taff, C. C., Thawley, C. J., Vitousek, M. N., & Wada, H. (2018). What is stress? A systems perspective. *Integrative and Comparative Biology*, 58(6), 1019–1032. <https://doi.org/10.1093/icb/icy114>
- Del Giudice, M., Ellis, B. J., & Shirlcliff, E. A. (2011). The adaptive calibration model of stress responsivity. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 35(7), 1562–1592. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2010.11.007>
- de Vries, G. J., & Olff, M. (2009). The lifetime prevalence of traumatic events and posttraumatic stress disorder in the Netherlands. *Journal of Traumatic Stress*, 22(4), 259–267. <https://doi.org/10.1002/jts.20429>
- El-Khalil, C., Tudor, D. C., & Nedelcea, C. (2025). Impact of intergenerational trauma on second-generation descendants: A systematic review. *BMC Psychology*, 13, 668. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-03012-4>
- Ellis, B. J., & Del Giudice, M. (2019). Developmental adaptation to stress: An evolutionary perspective. *Annual Review of Psychology*, 70, 111–139. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122216-011732>
- George, L. S., & Park, C. L. (2016). Meaning in life as comprehension, purpose, and mattering: Toward integration and new research questions. *Review of General Psychology*, 20(3), 205–220. <https://doi.org/10.1037/gpr0000077>
- He, F., Yang, X., Luo, J., Wang, P., Yang, L., & Li, Z. (2024). The mediating role of neuroticism and anxiety sensitivity in the relationship between childhood trauma and panic disorder severity. *Frontiers in Psychiatry*, 15, 1441664. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2024.1441664>
- Kessler, R. C., Aguilar-Gaxiola, S., Alonso, J., Benjet, C., Bromet, E. J., Cardoso, G., et al. (2017). Trauma and PTSD in the WHO world mental health surveys. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(sup5), 1353383. <https://doi.org/10.1080/20008198.2017.1353383>
- Koenen, K. C., Ratanatharathorn, A., Ng, L., McLaughlin, K. A., Bromet, E. J., Stein, D. J., et al. (2017). Posttraumatic stress disorder in the World Mental Health Surveys. *Psychological Medicine*, 47(13), 2260–2274. <https://doi.org/10.1017/S0033291717000708>
- McEwen, B. S. (2007). Physiology and neurobiology of stress and adaptation: Central role of the brain. *Physiological Reviews*, 87(3), 873–904. <https://doi.org/10.1152/physrev.00041.2006>
- McEwen, B. S. (2017). Neurobiological and systemic effects of chronic stress. *Chronic Stress*, 1, 2470547017692328. <https://doi.org/10.1177/2470547017692328>
- McEwen, B., & Lasley, E. N. (2003). Allostatic load: When protection gives way to damage. *Advances in Mind-Body Medicine*, 19(1), 28–33.
- Menzies, R. E., Richmond, B., Sharpe, L., Skeggs, A., Liu, J., & Coutts-Bain, D. (2024). The «revolving door» of mental illness: A meta-analysis and systematic review of current versus lifetime rates of psychological disorders. *The British Journal of Clinical Psychology*, 63(2), 178–196. <https://doi.org/10.1111/bjc.12453>
- Miller, K. E., & Rasmussen, A. (2024). War exposure, daily stressors, and mental health 15 years on: Implications of an ecological framework for addressing the mental health of conflict-affected populations. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 33, e78. <https://doi.org/10.1017/S2045796024000830>
- National Center for PTSD. (2025). *Avoidance*. Взято 1 травня 2026 р. з <https://www.ptsd.va.gov/understand/what/avoidance.asp>
- Ning, J., Tang, X., Shi, H., Yao, D., Zhao, Z., & Li, J. (2023). Social support and posttraumatic growth: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 320, 117–132. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2022.09.114>

- Ogle, C. M., Siegler, I. C., Beckham, J. C., & Rubin, D. C. (2017). Neuroticism increases PTSD symptom severity by amplifying the emotionality, rehearsal, and centrality of trauma memories. *Journal of Personality*, 85(5), 702–715. <https://doi.org/10.1111/jopy.12278>
- Park, J., & Baumeister, R. F. (2017). Meaning in life and adjustment to daily stressors. *The Journal of Positive Psychology*, 12(4), 333–341. <https://doi.org/10.1080/17439760.2016.1209542>
- Rossi, A. A., Pizzoli, S. F. M., Fernandez, I., Invernizzi, R., Panzeri, A., Taccini, F., & Mannarini, S. (2024). The shield of self-esteem: Buffering against the impact of traumatic experiences, fear, anxiety, and depression. *Behavioral Sciences*, 14, 901. <https://doi.org/10.3390/bs14100901>
- Schäfer, S. K., Fritz, J., Sopp, M. R., Kunzler, A. M., von Boros, L., Tüscher, O., Göritz, A. S., Lieb, K., & Michael, T. (2023). Interrelations of resilience factors and their incremental impact for mental health: Insights from network modeling using a prospective study across seven timepoints. *Translational Psychiatry*, 13(1), 328. <https://doi.org/10.1038/s41398-023-02603-2>
- Seery, M. D. (2011). Resilience: A silver lining to experiencing adverse life events? *Current Directions in Psychological Science*, 20(6), 390–394. <https://doi.org/10.1177/0963721411424740>
- Seery, M. D., Holman, E. A., & Silver, R. C. (2010). Whatever does not kill us: Cumulative lifetime adversity, vulnerability, and resilience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(6), 1025–1041. <https://doi.org/10.1037/a0021344>
- Seery, M. D., Leo, R. J., Lupien, S. P., Kondrak, C. L., & Almonte, J. L. (2013). An upside to adversity? Moderate cumulative lifetime adversity is associated with resilient responses in the face of controlled stressors. *Psychological Science*, 24(7), 1181–1189. <https://doi.org/10.1177/0956797612469210>
- Seery, M. D., & Quinton, W. J. (2016). Understanding resilience: From negative life events to everyday stressors. In J. M. Olson & M. P. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 181–245). Elsevier Academic Press. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2016.02.002>
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (2004). The cultural animal: Twenty years of terror management theory and research. In J. Greenberg, S. L. Koole, & T. Pyszczynski (Eds.), *Handbook of experimental existential psychology* (pp. 13–34). The Guilford Press.
- Tipword, J. M., Brown-Iannuzzi, J. L., Jones, A. C., Flores, J., & Badour, C. L. (2022). Avoidance coping partially accounts for the relationship between trauma-related shame and PTSD symptoms following interpersonal trauma. *Violence Against Women*, 28(1), 107–125. <https://doi.org/10.1177/1077801220988350>
- van den Broek, T., & Lam, J. (2026). Loneliness and societal pessimism: Longitudinal evidence from Norway. *Journal of Social and Personal Relationships*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/02654075261444413>
- Zrineh, A., Karmi, H., Zeidan, S., Salameh, A., & Ikhmayyes, I. (2025). Interplay of post-traumatic stress disorder, post-traumatic growth, and social support among Palestinian refugees in West Bank camps: A cross-sectional study. *International Journal of Social Psychiatry*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/00207640251341594>

Махсма Марія^I*Email: mariia.makhsma@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9836-7438>**Козлов Євген^{II}***Email: yevhen.kozlov@kneu.edu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1814-9335><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978405>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Соціально-етичний маркетинг в контексті підвищення корпоративної соціальної відповідальності аграрних підприємств

В умовах зростаючої конкуренції агровиробників здійснюється дедалі більша інтеграція соціально відповідальних практик у загальну стратегію розвитку агрохолдингів. Метою такої інтеграції, з одного боку, є допомога державі та суспільству у підвищенні рівня та якості життя населення, покращенні екологічної ситуації, а з іншого, формування позитивного іміджу, репутаційного капіталу, зростання капіталізації компаній та зміцнення їхньої конкурентоспроможності. Відповідно, істотно зростає актуальність застосування агрохолдингами інструментів соціально-етичного маркетингу.

Загалом, підґрунтям розвитку теорії соціально-етичного маркетингу вважається піраміда Керролла, в якій виокремлені економічний, правовий, етичний та філантропічний рівні соціальної відповідальності (Carroll, 1991). Згадана піраміда дозволяє поєднати прагматичні цілі підвищення прибутковості компанії з очікуваннями суспільства щодо її залучення до вирішення гострих соціальних та екологічних проблем. В обґрунтуванні засад теорії соціально-етичного маркетингу варто також згадати базову концепцію Ф. Котлера та Н. Лі, яка актуалізує стратегічний потенціал розвитку конкурентоспроможності бізнесу шляхом формування стратегічної комунікації, орієнтованої на формування позитивного іміджу компанії, лояльності стейкхолдерів та зростання ринкової капіталізації бізнесу (Котлер & Лі, 2005).

З-поміж сучасних вітчизняних досліджень виокремлюється специфіка українського контексту впровадження концепції соціально-етичного маркетингу. Поширеним є розуміння соціально відповідального маркетингу як концепції визначення потреб споживачів та господарської діяльності для їх задоволення з одночасним підвищенням добробуту працівників та суспільства в цілому (Манаєнко & Шевченко, 2020). Деякі дослідники розглядають корпоративну соціальну відповідальність (КСВ) як філософію бізнесу, наголошуючи на взаємовпливі принципів КСВ та соціально-етичного

^I Доктор економічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^{II} Кандидат філософських наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

маркетингу. У таких дослідженнях акцентується важливість застосування некомерційними організаціями інструментів соціально-етичного маркетингу для популяризації соціальної відповідальності, стимулювання інвестування в актуальні соціальні проєкти. Наголошується також на актуальності використання практик соціально-етичного маркетингу в державній маркетинговій комунікації, коли, зокрема, йдеться про необхідність активнішого застосування соціальної державної реклами (Ласукова, 2012, с. 88).

В. Савчук, наприклад, тлумачить соціально-етичний маркетинг як інструмент соціальної відповідальності бізнесу, спрямований на гармонізацію його інтересів з очікуваннями стейкхолдерів, що сприяє репутаційним і ринковим вигодам, тіснішим зв'язкам бізнесу з суспільством. У цьому підході виокремлюється тенденція трансформації маркетингових функцій з комерційного інструменту на соціальний механізм, вбудований у стратегію розвитку компанії (Савчук, 2025).

Узагальнюючи наведені вище підходи до визначення соціально-етичного маркетингу, у цих тезах під останнім розглядаємо інструмент корпоративної соціальної відповідальності в сфері маркетингу, сукупність маркетингових заходів, політик, стратегій, які мають на меті гармонізацію комерційних цілей бізнес-організації з очікуваннями зацікавлених сторін, спрямованих на забезпечення сталого розвитку суспільства. У цьому контексті заслуговують на увагу практики соціально-етичного маркетингу, які реалізуються агрохолдингами, зокрема їхні освітні ініціативи. Основними напрямками просвітництва є підвищення цифрової та фінансової грамотності, навчання населення основам підприємництва та проєктної діяльності, прогресивним виробничим технологіям. Наприклад, агрохолдинг Астарта активно долучається до розвитку місцевих громад, зокрема до підвищення освітнього рівня і дітей, і дорослих (Махсма & Козлов, 2025).

Так, агрохолдингом успішно реалізується профорієнтаційний проєкт «Моє майбутнє в агро», орієнтований на популяризацію агровиробництва. У межах проєкту 1300 осіб з сільської місцевості пройшли навчання аграрним професіям, завдяки чому ними було створено 48 проєктів сільськогосподарського виробництва.

Проєкт «ІТ освіта на сільських територіях», спрямований на підвищення комп'ютерної та цифрової грамотності населення, охопив понад 1400 дітей та 703 дорослих, які здобули базові ІТ-навички, що допомогло їм створити понад 50 ІТ-проєктів (Astarta, 2022).

Заслуговує на увагу також і освітній проєкт «Крила», який реалізується спільно з благодійними та громадськими організаціями Pact Ukraine, Light of Норе та за підтримки уряду Канади. Метою проєкту було навчання та професійний розвиток жінок задля підвищення рівня їхніх доходів та зміцнення добробуту. Результатом навчання близько 700 жінок з п'яти громад стала підтримка агрохолдингом 60 бізнес-ідей.

Агрохолдинг Кернел у контексті розвитку комунікації з місцевими громадами реалізує проєкт «Моя громада разом з Kernel». Так,

агрохолдингом підтримано 33 проєкти у 5 областях України, внаслідок чого понад 336 тис. сільських мешканців скористалися результатами їх реалізації. Загальний бюджет заходів становив понад 6 млн грн, з яких 673,7 тис. грн – кошти громад. Кошти проєкту були спрямовані на облаштування шкільних територій, ремонт і модернізацію шкіл та дитячих садочків, оснащення освітніх закладів сучасним технічним обладнанням, створення освітнього каналу. На дозвілля та спорт було спрямовано 8 ініціатив, які стосувалися облаштування дитячих і спортивних майданчиків, зон відпочинку, безбар'єрного майданчика, соціальної кав'ярні тощо (*Результати конкурсу КСВ-кейсів 2025*, 2025).

Слід зазначити, що подібні практики соціально-етичного маркетингу реалізуються й іншими агропромисловими об'єднаннями, долучаючись в такий спосіб до вирішення нагальних соціальних проблем сільських громад. Водночас розвитку соціальної відповідальності агровиробників перешкоджають низький рівень довіри суспільства до бізнесу, недостатня інституціоналізація механізмів контролю за його діяльністю, високий тиск на агробізнес кризи, спричиненої війною, економічною та політичною нестабільністю та інші. Подоланню цих перешкод на шляху розвитку соціально-етичного маркетингу сприятиме реалізація комплексу заходів, взаємоузгоджених на рівні держави, агрохолдингу та споживача.

ЛІТЕРАТУРА

- Котлер, Ф., & Лі, Н. (2005). *Корпоративна соціальна відповідальність*. Стандарт.
- Ласукова, А. (2012). Взаємозв'язок соціально-етичного маркетингу та корпоративної соціальної відповідальності. *Вісник ТНЕУ*, 3, 81–89.
- Манаєнко, І. М., & Шевченко, С. Д. (2020). Концептуальні засади соціально відповідального маркетингу на підприємствах з імпортною діяльністю. *Ефективна економіка*, 11. <https://surl.li/jxghzj>
- Махсма, М., & Козлов, Є. (2025). Управління корпоративною соціальною відповідальністю в контексті підвищення конкурентоспроможності. *Економічний простір*, 205, 146–151. <https://surl.li/ptzlez>
- Результати конкурсу КСВ-кейсів 2025*. (2025). <https://surl.li/obrdqn>
- Савчук, В. (2025). Концепція соціально-етичного маркетингу як складова соціальної відповідальності бізнесу. *Економіка та суспільство*, 73. <https://surl.li/jxghzj>
- Astarta. (2022). *Astarta sustainability report 2022*. <https://surl.li/hfcdln>
- Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39–48.

Москаленко Оксана¹*Email: moskalenkoksana5@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2996-5478><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978415>

Лімінальність як характеристика досвіду війни

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Війна в Україні радикально змінює усталені соціальні порядки, повсякденні практики та горизонти життєвого планування. Вона не лише руйнує інституційні та матеріальні структури, а й вводить індивідуальний і колективний досвід у стан невизначеності. У цьому контексті поняття лімінальності набуває особливої евристичної цінності для соціологічного аналізу досвіду війни.

У класичному антропологічному розумінні лімінальність описує перехідний стан, у якому суб'єкт уже вийшов із попереднього соціального порядку, але ще не набув нового статусу чи стабільної позиції (Turner, 1969; van Gennep, 1960). У сучасних інтерпретаціях лімінальність розглядають не лише як короткочасний ритуальний етап, а як характеристику триваліших кризових і трансформаційних станів суспільства (Thomassen, 2009, 2015). У випадку війни невизначеність перестає бути тимчасовим епізодом і перетворюється на умову повсякденного життя, коли звичайні часові та соціальні рамки «нормальності» руйнуються або суттєво зміщуються.

Війна створює ситуацію, в якій люди живуть «між» минулим і майбутнім, «між» домом, який уже неможливо відновити в колишньому вигляді, і місцем, яке ще не стало домом, «між» попередніми соціальними ролями та новими режимами ідентифікації, що вибудовуються навколо досвіду війни, громадянської участі й зміненої соціальної структури. Лімінальність досвіду війни пропонується розглядати на кількох рівнях – індивідуальному, соціоструктурному та інституційному, – що дозволяє поєднати аналіз біографічних, групових і системних змін.

На індивідуальному рівні лімінальність пов'язана з тим, що особа змушена переосмислювати власну ідентичність, життєві плани, професійні траєкторії, сімейні ролі та уявлення про нормальність. Те, що до війни сприймалося як стабільне – дім, робота, соціальне оточення, майбутнє, – втрачає очевидність. Повсякденність стає нестійкою, а планування обмежується короткими часовими горизонтами. Подібні стани описуються в літературі через поняття тривалої, індетермінованої чи перманентної лімінальності, коли перехід не завершується швидким входженням у новий порядок (Alkhaled & Sasaki, 2022; Bamber et al., 2017; Dziuba et al., 2025).

На соціоструктурному рівні лімінальність виявляється у зміні позицій і статусів соціальних груп. Особливо виразно це простежується в досвіді

¹ Аспірантка факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

внутрішньо переміщених осіб, військових, родин військовослужбовців, мешканців прифронтових територій, біженців. Водночас лімінальні стани притаманні і тим, хто залишається у відносно безпечних регіонах, але живе в умовах постійної загрози. Особливо якщо говорити про перших (ВПО, військові тощо) – ці групи опиняються в ситуації часткової або повної втрати попередніх соціальних мереж та водночас неповної інтеграції в нові соціальні середовища. Дослідження українських біженців засвідчують, що вимушене переміщення часто супроводжується станом проміжного існування: люди фізично перебувають у новому місці, але емоційно залишаються пов'язаними з тим, що вони втратили, очікуючи повернення до минулих усталених практик (Dziuba et al., 2025; Nugin, 2025).

На інституційному рівні лімінальність пов'язана з напруженням між руйнуванням звичних правил і необхідністю підтримувати соціальний порядок. Інституції в умовах війни функціонують у режимі надзвичайності: вони змушені одночасно забезпечувати безпеку, мобілізацію ресурсів, підтримку вразливих груп, відновлення довіри та формування підстав для майбутнього миру. Тому досвід війни не можна розглядати лише як досвід дезорганізації. Він також є простором появи нових форм солідарності, громадянської участі, взаємодопомоги та переосмислення відповідальності між громадянами й інституціями.

Лімінальність дозволяє побачити війну не лише як подію руйнування, а як стан переходу, у якому суспільство перебудовує власні норми, ролі та уявлення про майбутнє. Таким чином, перехід має амбівалентний характер. З одного боку, він супроводжується втратою стабільності, вразливістю, виснаженням і обмеженням життєвих можливостей. З іншого боку, він відкриває простір для нових соціальних практик, переоцінки цінностей, посилення громадянської суб'єктності та формування нових моделей взаємодії між громадянами й інституціями.

У контексті інституційної стійкості важливо наголосити, що лімінальний стан не може тривати без соціальних наслідків. Якщо невизначеність затягується, вона може призводити до нормалізації нестабільності, зниження довіри до інституцій, психологічного виснаження та звуження горизонтів майбутнього. Водночас ефективні інституційні відповіді – це соціальна підтримка, зрозумілі правила, доступ до послуг, комунікація, участь громадян у прийнятті рішень, що, своєю чергою, може трансформувати лімінальність із простору хаотичної невизначеності у простір адаптації, солідарності та відновлення.

Отже, лімінальність є продуктивною аналітичною категорією для осмислення досвіду війни, оскільки дозволяє поєднати індивідуальний, соціоструктурний та інституційний виміри соціальних змін. Вона не лише фіксує стан «між» минулим і майбутнім, а й відображає процес формування нових соціальних порядків. У цьому сенсі аналіз лімінальності є важливим для розуміння того, як суспільство проходить крізь війну, як підтримує стійкість у ситуації невизначеності та які передумови створює для майбутньої архітектури миру.

ЛІТЕРАТУРА

- Alkhaled, S., & Sasaki, I. (2022). Syrian women refugees: Coping with indeterminate liminality during forcible displacement. *Organization Studies*, 43(10), 1583–1605. <https://doi.org/10.1177/01708406211040214>
- Bamber, M., Allen-Collinson, J., & McCormack, J. (2017). Occupational limbo, transitional liminality and permanent liminality: New conceptual distinctions. *Human Relations*, 70(12), 1514–1537. <https://doi.org/10.1177/001872671770653>
- Dziuba, A., Nardon, L., & Hari, A. (2025). Experiencing liminality as unattainable embodied concern: Practice engagement of displaced Ukrainians. *Organization Studies*, 47(2), 193–217. <https://doi.org/10.1177/01708406251370511>
- Nugin, R. (2025). Navigating liminality: Ukrainian refugees in rural Estonia. *Migration Studies*, 13(3), 20–27. <https://doi.org/10.1093/migration/mnaf027>
- Thomassen, B. (2009). The uses and meanings of liminality. *International Political Anthropology*, 2(1), 5–28. <https://s3.amazonaws.com/arena-attachments/2253233/22ab3f637146922a156651ebf1951964.pdf>
- Thomassen, B. (2015). Thinking with liminality: To the boundaries of an anthropological concept. In A. Horvath, B. Thomassen, & H. Wydra (Eds.), *Breaking boundaries: Varieties of liminality* (pp. 39–58). Berghahn Books.
- Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Aldine Publishing Company.
- van Gennep, A. (1960). *The rites of passage*. University of Chicago Press.

Нечитайло Ірина¹*Email: nechit@ukr.net*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0656-0370><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978427>**Відмінності психологічного
травмування цивільного населення в
умовах війни: гендерний вимір**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

У сучасних умовах повномасштабних воєнних конфліктів проблема збереження психічного здоров'я та суб'єктивного благополуччя цивільного населення набуває особливої наукової та соціальної значущості. Війна виступає потужним деструктивним чинником, що впливає не лише на фізичну безпеку людей, але й на їхній емоційний стан, життєву задоволеність, відчуття сенсу та стабільності.

Дослідження показують, що перебування в умовах війни супроводжується значним зростанням рівня тривоги, депресії та посттравматичних розладів серед цивільного населення, причому поширеність цих станів може сягати 20–30% і більше. Водночас наслідки війни не обмежуються лише психічними розладами: вони включають довготривале зниження якості життя, руйнування соціальних зв'язків, економічну нестабільність і втрату життєвих перспектив.

Таким чином, дослідження суб'єктивного благополуччя цивільного населення в умовах війни є актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду. Воно сприяє глибшому розумінню наслідків війни, виявленню факторів ризику та ресурсів стійкості. Окремої уваги в контексті вивчення суб'єктивного благополуччя цивільного населення в умовах війни потребує аналіз гендерних відмінностей, зокрема між чоловіками та жінками. Це зумовлено тим, що війна по-різному впливає на представників різних гендерних груп через відмінності у соціальних ролях, очікуваннях, досвіді та доступі до ресурсів. Аналіз відмінностей у суб'єктивному благополуччі чоловіків і жінок в умовах війни є важливим для коректного розуміння психологічних наслідків воєнного досвіду та формування науково обґрунтованих підходів до підтримки цивільного населення.

З огляду на вищевикладене, кафедрою соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ було проведено аналіз даних, отриманих у результаті дослідження стану психічного здоров'я та суб'єктивного благополуччя цивільного населення Харківщини (грудень 2024 р., $n = 543$; вибірка нерепрезентативна). Метод збору даних – онлайн-опитування за допомогою Гугл Форм. Добір респондентів здійснювався випадково, через соціальні мережі.

---

¹ Доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ.

Інструментарій дослідження склали п'ять методик: 1) модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі (The modified BBC subjective well-being scale (BBC-SWB); P. Pontin, M. Schwannauer, S. Tai, & M. Kinderman; адаптація Л. М. Карамушки, К. В. Терещенко, О. В. Креденцер) (Карамушка та ін., 2022); 2) опитувальник нервово-психічного напруження (Нечітайло, 2024); 3) шкала самооцінки проявів посттравматичного стресового розладу (Методика PCL-5) (Український інститут когнітивно-поведінкової терапії, б. д.); 4) шкала резильєнтності Коннора-Девідсона (Кокун, 2024, с. 26); 5) опитувальник копінг-стратегій (скорочена форма; CSI-SF, C. Addison, B. Campbell-Jenkins, D. Sarpong et al. 2007) (Addison et al., 2007). Усі п'ять методик увійшли до опитувальника в повному обсязі.

Розподіл за статтю був дуже нерівномірним, кількість жінок майже вдвічі перевищувала кількість чоловіків, що унеможливлювало повноцінний порівняльний аналіз. Для забезпечення порівняльного аналізу між чоловіками та жінками у березні 2025 року випадковим чином добиралась необхідна кількість чоловіків, які на момент збору даних були цивільними мешканцями м. Харкова та Харківської області. Таким чином, групи чоловіків і жінок у вибірці було врівноважено, кожна з яких нараховувала 280 осіб.

Аналіз даних здійснювався за допомогою спеціального програмного забезпечення IBM SPSS Statistics 27.0. Зокрема, використовувалися методи кореляційного аналізу (коефіцієнти кореляції r -Пірсона), аналізу міжгрупових відмінностей (за допомогою t -критерію Стюдента) та порівняльного аналізу описових статистик (за групами чоловіків та жінок).

До кореляційного аналізу були залучені ознаки, що вказують на той чи інший рівень суб'єктивного благополуччя, рівень нервово-психічної напруги (НПН), рівень психологічної резильєнтності, посттравматичного стресового розладу (ПТСР), а результати здійсненого аналізу представлені в *таблиці 1*.

Вищенаведена матриця кореляцій свідчить про те, що існують відносно сильні статистично значущі зв'язки між показниками суб'єктивного благополуччя, нервово-психічної напруги, ПТСР та психологічної резильєнтності. З урахуванням напрямку шкалювання за відповідними ознаками, можна зробити висновок, що, чим вищим є рівень суб'єктивного благополуччя, тим нижчим є рівень нервово-психічної напруги та показників ПТСР, і тим вищим є рівень психологічної стійкості.

У матриці кореляцій також можна зауважити, що існує статистично значущий зв'язок між статтю та узагальненими показниками (сукупний бал; рівень) суб'єктивного благополуччя, нервово-психічної напруги, ПТСР та психологічної резильєнтності. Окремо підкреслимо, що найбільш сильними є зв'язки між статтю та показниками нервово-психічної напруги, а також статтю та показниками ПТСР. З урахуванням напрямку шкалювання за відповідними ознаками, можна зробити висновок, що для жінок, порівняно з чоловіками, характерними є більш низькі показники суб'єктивного благополуччя і більш високі показники нервово-психічної напруги. Водночас чоловіки, порівняно з жінками, є більш психологічно резильєнтними і рідше проявляють ознаки ПТСР (за їхніми власними самооцінками).

Таблиця 1. Матриця кореляцій між ознакою статі та показниками суб'єктивного благополуччя, НПН, ПТСР та психологічної резильєнтності

	Стать	Бал суб'єктивного благополуччя	Рівень суб'єктивного благополуччя	Бал НПН	Рівень НПН	Бал ПТСР (самооцінка)	Ознака ПТСР (самооцінка)	Бал резильєнтності	Рівень резильєнтності
Стать	1	-0,281**	-0,296**	0,404**	0,247**	0,325**	0,192**	-0,226**	-0,229**
Бал суб'єктивного благополуччя	-0,281**	1	0,849**	-0,688**	-0,577**	-0,628**	-0,417**	0,610**	0,606**
Рівень суб'єктивного благополуччя	-0,296**	0,849**	1	-0,586**	-0,460**	-0,512**	-0,293**	0,506**	0,508**
Бал НПН	0,404**	-0,688**	-0,586**	1	0,882**	0,803**	0,595**	-0,436**	-0,430**
Рівень НПН	0,247**	-0,577**	-0,461**	0,882**	1	0,695**	0,570**	-0,371**	-0,361**
Бал ПТСР (само-оцінка)	0,325**	-0,628**	-0,512**	0,803**	0,695**	1	0,771**	-0,439**	-0,442**
Наявність / відсутність ПТСР (само-оцінка)	0,192**	-0,417**	-0,293**	0,595**	0,570**	0,771**	1	-0,294**	-0,284**
Бал резильєнтності	-0,226**	0,610**	0,506**	-0,436**	-0,371**	-0,439**	-0,294**	1	0,947**
Рівень резильєнтності	-0,229**	0,606**	0,508**	-0,430**	-0,361**	-0,442**	-0,284**	0,947**	1

** Кореляція є статистично значущою на рівні 0,01%

Для уточнення статистично значущих відмінностей у стані психічного здоров'я та суб'єктивного благополуччя чоловіків і жінок було застосовано t-критерій Стюдента (для незалежних вибірок). Попередньо було перевірено рівність дисперсій за допомогою критерію Лівеня. Для показника суб'єктивного благополуччя виявлено статистично значущу різницю дисперсій ($p = 0,000$), що свідчить про їх нерівність. Для інших показників (нервово-психічна напруга, ПТСР, резильєнтність) значення критерію Лівеня перевищували 0,05, що дозволяє вважати дисперсії рівними.

Результати t-критерію Стюдента показали, що за всіма досліджуваними показниками існують статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками ($p < 0,001$).

Зокрема, встановлено, що рівень суб'єктивного благополуччя є вищим у чоловіків ($m = 79,22$), ніж у жінок ($m = 69,71$), причому різниця є статистично значущою ($t = 8,051$; $p < 0,001$). Це свідчить про більш позитивне суб'єктивне сприйняття власного життя серед чоловіків.

Водночас показники НПН є значно вищими у жінок ($m = 50,58$) порівняно з чоловіками ($m = 40,21$), і ця різниця також є статистично значущою ($t = -12,168$; $p < 0,001$). Аналогічна тенденція спостерігається і щодо показників ПТСР: у жінок ($m = 23,89$) вони значно перевищують відповідні показники чоловіків ($m = 13,36$), різниця є статистично значущою ($t = -9,457$; $p < 0,001$).

Щодо резильєнтності, то було встановлено, що чоловіки мають вищий рівень психологічної стійкості ($m = 24,96$), ніж жінки ($m = 21,29$), і ця різниця є статистично значущою ($t = 6,395$; $p < 0,001$).

Таким чином, отримані результати є суголосними тим, які були отримані в результаті кореляційного аналізу, та свідчать про наявність систематичних відмінностей між чоловіками і жінками за всіма досліджуваними показниками. Чоловіки демонструють вищий рівень суб'єктивного благополуччя та резильєнтності, тоді як жінки мають вищі показники негативних психічних станів (НПН та ПТСР). Це може вказувати на гендерні особливості емоційного реагування та адаптації до стресових умов, котрі можуть бути пояснені комплексом біопсихосоціальних факторів.

По-перше, згідно з сучасними психологічними дослідженнями, жінки в середньому характеризуються вищим рівнем емоційної чутливості та схильністю до глибшої емоційної переробки досвіду. Це може сприяти більш інтенсивному переживанню стресових подій, що відображається у підвищених показниках НПН та ПТСР.

По-друге, важливу роль відіграють соціокультурні чинники. У багатьох суспільствах жінки частіше стикаються з хронічним стресом, пов'язаним із поєднанням соціальних ролей (професійних, сімейних, доглядових тощо), тому можуть мати менше ресурсів для психологічного відновлення. Така обставина також може підвищувати рівень тривожності, посттравматичних та інших симптомів.

По-третє, чоловіки частіше демонструють більш високі показники резильєнтності, що може бути пов'язано як із соціально схвалюваними моделями поведінки (орієнтація на контроль, стримування емоцій), так і з використанням більш проблемно-орієнтованих стратегій долаання стресу. Це, в свою чергу, сприяє вищому рівню суб'єктивного благополуччя. Водночас варто враховувати, що нижчі показники негативних станів у чоловіків можуть частково пояснюватися не лише реальними відмінностями, а й меншою схильністю до вербалізації або усвідомлення емоційних труднощів.

ЛІТЕРАТУРА

- Карамушка, Л., Терещенко, К., & Креденцер, О. (2022). Адаптація на українській вибірці методик «The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)» та «Positive Mental Health Scale (PMH-scale)». *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3–4(27), 85–94.
- Кокур, О. М. (2024). *Діагностика професійної життєстійкості та психофізіологічної стійкості: методичні рекомендації*. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
- Нечітайло, І. С. (2024). Адаптація україномовної версії психодіагностичної методики «Опитувальник нервово-психічної напруги»: оцінка внутрішньої узгодженості та конструктивної валідності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, 35(74)(5), 36–43.
<https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.5/06>
- Український інститут когнітивно-поведінкової терапії. (б. д.). *PCL – шкала самооцінки наявності ПТСР*. <https://surl.li/uszjci>

- Addison, C., Campbell-Jenkins, B., Sarpong, D., Kibler, J., Singh, M., & Dubbert, P. (2007).
Psychometric evaluation of Coping Strategies Inventory Short-Form (CSI-SF).
International Journal of Environmental Research and Public Health, 4(4), 289–295.

Нолбат Софія¹*Email: sofia.nolbat@student.karazin.ua*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3387-0568><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978450>**Нерівності у шкільній і дошкільній освіті: практики протидії і внесок громадського сектору^{II}**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Нерівності в українському суспільстві, що існували стабільно і стійко до 2022 року, в умовах активних воєнних дій набули нової глибини і динаміки. Проблеми доступу до освіти, різниця в якості навчання та можливостях для збалансованого розвитку хвилювали науковців і до 2022 року: зокрема, активно розроблялися проблематики поселенських нерівностей (Мулявка & Оксамитна, 2015), протидії (Прохорова, 2013) та закріплення (Васильченко, 2011) нерівностей на рівні систем оцінювання та навчання (Кривошеєва, 2016), соціального і педагогічного походження нерівностей тощо. Виклики дистанційної освіти у період пандемії COVID-19 дали поштовх до досліджень нерівностей у вимірі медійної грамотності, економічної забезпеченості та ресурсу батьківської уваги (Рахманіна, 2021).

Проте саме в умовах війни неоднорідності освітньої сфери загострилися. Молодші учні школи є носіями менш розвиненої порівняно зі старшокласниками і студентами учнівської агентності (Гуменюк, 2022), зокрема з огляду на можливості та здатності впливати на свою освітню траєкторію. На перший план вийшла проблематика освітніх втрат (Глушко та ін., 2023; Чепелюк & Войналович, 2025) та ін. – академічного і соціального відставання внаслідок тривалих пропусків чи нерегулярності навчання. Серед факторів освітніх втрат в учнів виокремлюють регіон проживання, розмір населеного пункту проживання та факт руйнування житла (Закотюк та ін., 2025). Найбільші освітні втрати цілком пояснювано і очікувано спостерігаються у вимушених переселенців та постійних жителів прифронтових регіонів, жителів великих міст та тих, чиє житло було зруйновано чи постраждало під час обстрілів, коли освітній процес було переведено в режим онлайн та чиї школи найбільше потерпали від кадрових і матеріальних втрат.

Виявлені українськими соціологами кореляції вказують на значущість для освітньої успішності учнів збереження структури соціальних зв'язків, у яку вони вбудовані. Вплив вимушеного переселення, стресів та ізоляції за умови дистанційного навчання порушує соціальні зв'язки школяра та стоїть на заваді побудові нових. Таке припущення дозволяє виявляти патерни зв'язків, що створюють структурні обмеження та можливості для дітей, і впливати на них. Застосовуючи мережевий підхід (B. Wellman), можна дійти

^I Магістр соціології, аспірант, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

^{II} Тези є частиною НДР 0126U003821 «Соціологічний аналіз трансформацій владних відносин в контексті політик інновацій: виклики і перспективи для України».

висновку, що дитина, в умовах війни позбавлена систематичних горизонтальних зв'язків з однолітками та вертикальних – з учителями й наставниками, – опиняється в гіршому становищі порівняно з дітьми, чий зв'язки не зазнали змін або зазнали їх не настільки катастрофічно.

У відповідь на освітні виклики в Україні активізувалася діяльність громадського сектору із впровадження проєктів з освітньої підтримки для дітей. На цьому етапі координацію значної кількості проєктів забезпечує Освітній кластер – партнерство неурядових організацій, агенцій ООН та Міністерства освіти і науки України, покликане розподіляти ресурси відповідно до актуальних потреб та генерувати способи підтримки. Діяльність партнерів Кластера не обмежується академічним навчанням, а охоплює психосоціальну підтримку дітей, розвиток соціальних навичок для подолання наслідків ізоляції, а також забезпечення обладнанням та облаштування укриттів у навчальних закладах.

Під кутом зору мережевого підходу діяльність громадського сектору спрямована на компенсацію спричинених війною структурних втрат в учнів, що опинилися поза системою сталих соціальних зв'язків. Згідно з «антикатегоріальним імперативом» (Emirbayer & Goodwin), освітня нерівність постає не сумою індивідуальних дефіцитів (економічних і психологічних втрат), а наслідком специфічного патерну відносин, у який вбудований учень, що пояснює відповідні інтервенції у відновлення або побудову нових значущих зв'язків. У цьому сенсі громадські освітні проєкти виконують структурну функцію, створюючи альтернативні канали трансферу ресурсів (знання, підтримка, інформація) там, де попередні зв'язки були зруйновані внаслідок пандемії, війни та інших кризових ситуацій.

Водночас можливості громадського сектору у подоланні освітніх нерівностей мають і системні обмеження. Проєктна логіка більшості втручань вступає в суперечність зі стратегічним та системним завданням відновлення сталих соціальних зв'язків, яке потребує тривалої присутності, проєктно незвітованих дій та інвестицій, довгострокових вкладень. Окрім того, макроструктурні фактори освітніх нерівностей залишаються за межами впливу громадського сектору. Діяльність організацій переважно залежить від зовнішнього цільового фінансування міжнародних донорів, і припинення такої підтримки безпосередньо веде до згорання інтервенцій незалежно від актуальності потреб. Таким чином, діяльність громадських організацій залишається лише допоміжною практикою компенсації освітніх втрат, а не способом усунення освітніх нерівностей.

Подальшого дослідження потребують ефекти впроваджуваних компенсаторних практик та їхній вплив на формування нових нерівностей в освіті. Зокрема, перевірка варта гіпотеза щодо поглиблення регіональних освітніх нерівностей унаслідок часткового заміщення стабільних та глибоко вкорінених у специфічній «град справедливості» (Boltanski & Thévenot) освіти зв'язків у межах шкільного навчання мінливими зв'язками проєктного неформального навчання.

ЛІТЕРАТУРА

- Васильченко, А. А. (2011). Зовнішнє незалежне оцінювання в контексті освітньої нерівності в Україні. *Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки*, 122, 41–46.
- Глушко, О. З., Джурило, А. П., Кравченко, С. М., Локшина, О. І., Максименко, О. О., & Шпарик, О. М. (2023). Освітні втрати: термінологічний дискурс із використанням зарубіжного досвіду. В О. М. Топузов (Ред.), *Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України: методичні рекомендації* (с. 6–10). Педагогічна думка. <https://doi.org/10.32405/978-966-644-736-7-2023-190>
- Гуменюк, В. (2022). Агентність учнів у контексті інноваційного навчального середовища: концептуалізація та теоретичні засади. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 144–164. <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.144>
- Закотюк, А., Оксамитна, С., & Бондар, В. (2025). Освітні втрати та динаміка нерівності освітніх здобутків школярів на початковому етапі війни в Україні. *Наукові записки НаУКМА: Соціологія*, 8, 30–42. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2025.8.30-44>
- Кривошеєва, О. О. (2016). Система освіти як середовище відтворення соціальної нерівності (за П. Бурдьє та Ж.-К. Пассроном). *Грані: Соціологія*, 135, 81–89.
- Мулявка, В. Д., & Оксамитна, С. М. (2015). Освітня нерівність за місцем проживання та типом освітнього закладу. *Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки*, 174, 9–19.
- Прохорова, А. А. (2013). Впровадження зовнішнього незалежного оцінювання в контексті освітньої нерівності в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*, 7, 270–285.
- Рахманіна, В. С. (2021). Освітня нерівність у період пандемії COVID-19. *Наукові записки НаУКМА: Соціологія*, 4, 28–35. <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2021.4.28-35>
- Boltanski, L., & Thévenot, L. (2006). *On justification: Economies of worth*.
- Emirbayer, M., & Goodwin, J. (1994). Network analysis, culture, and the problem of agency.
- Wellman, B. (1988). Structural analysis: From method and metaphor to theory and substance.

Погрібна Вікторія^I Email: vilpog2017@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5101-0386>**Підкуркова Ірина^{II}**Email: i.v.pidkurkova@nlu.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4797-3718><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978458>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Оцінка власного адаптаційного досвіду різними поколіннями вимушених мігрантів з України (за результатами глибинних інтерв'ю)

Переїзд в іншу країну завжди викликає сильне психологічне навантаження, бо людина фактично одночасно втрачає і звичне середовище, і соціальні зв'язки, і відчуття передбачуваності майбутнього, і часто – навіть частину власної ідентичності. Особливо болюче це відбувається, коли переїзд стається вимушено. Після початку повномасштабної російсько-української війни такими вимушеними переселенцями стало близько 7,5 млн українців, а, за актуальними оцінками, за межами України зараз залишаються майже 5,6 млн українських дітей, їхніх батьків, бабусь та дідусів. При цьому у кожного з них свій шлях, свій культурний шок і свій досвід його подолання.

Відомо, що культурний шок є цілком природною реакцією психіки на різку зміну соціального середовища. Те, що людина опиняється в системі, де все інакше – спосіб життя, мова, соціальні сигнали, побут, медицина, навчання, робота і навіть звичайне спілкування, створює відчуття перманентного фонового напруження. Навіть прості речі потребують додаткових зусиль, бо більше немає автоматичних сценаріїв, за якими у своїй країні усі «на автопілоті» розуміли, як записатися до лікаря, де купити ліки, як говорити з учителем та кому зателефонувати у складній ситуації. За кордоном такий «автопілот» зникає. Через це культурний шок часто виглядає не як раптова сильна, але короткочасна криза, а проявляється як поступове виснаження, коли людина думає: «Я просто втопився», «Мені треба бути сильнішим, щоб впоратися з проблемами». І, головне, у мозку пульсує постійна дилема – «Повертатися чи не повертатися?».

Звісно, стан шоку, навіть якщо він є доволі розмитим, не може бути тривалим. Американський антрополог Філіп Бок ще у 1970 році у своїй фундаментальній праці «*Culture Shock: A Reader in Modern Cultural Anthropology*» (Bock, 1970) описав, а його послідовники, зокрема Майкл Вінкельман у 1994 році у відомій оглядовій роботі «*Cultural Shock and Adaptation*» (Winkelman, 1994), адаптували до реалій кінця XX – початку XXI

^I Доктор соціологічних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

^{II} Кандидат соціологічних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

ст. п'ять основних сценаріїв (або стратегій), які використовуються мігрантами для подолання культурної кризи і виходу з шоку:

- геттоїзація (ізоляція) – уникання нових контактів, формування замкненої спільноти зі співвітчизниками, ігнорування мови і традицій нової країни;

- асиміляція – відмова від колишніх цінностей, норм та мови на користь культури нової країни;

- інтеграція (взаємодія, часткова асиміляція) – готовність, зберігши елементи своєї культури, засвоїти та прийняти культуру нової країни;

- маргіналізація (штучне застрягання у кризі) – втрата зв'язку з рідною культурою у поєднанні з соціальним та/або психологічним відторгненням з боку нового суспільства внаслідок небажання прийняти нові цінності;

- космополітизм (полікультурність) – формування здатності гнучко перемикатися між різними культурними кодами залежно від ситуації.

Вибір стратегії є дуже важким і детермінується багатьма чинниками як індивідуального, так і соціального характеру. З метою аналізу досвіду адаптації до нових умов життя і формування мотивації щодо повернення/неповернення в Україну вимушених переселенців різних вікових груп та обох статей нами було проведено 13 глибинних інтерв'ю з підлітками (16–17 років), їхніми батьками (38–50 років) та представниками старшого покоління (61–67 років) за п'ятьма блоками питань:

1. Початковий етап адаптації – загальне враження;
2. Емоційний стан і переживання;
3. Стосунки та підтримка;
4. Питання самоідентичності;
5. Погляд у майбутнє.

Дослідження показало, що вибір стратегії виходу з культурного шоку багато у чому був детермінований особливостями проходження етапів переживання стресових ситуацій, описаних у 1969 році американською психологинею Елізабет Кюблер-Росс у книзі «On Death and Dying» (Kübler-Ross, 1969) щодо смертельно хворих або тих, хто втратив своїх близьких людей: заперечення та ізоляція (Denial and Isolation), гнів (Anger), торг або компроміс (Bargaining), депресія (Depression), прийняття (Acceptance). І якщо спочатку ця модель поширювалася лише на ситуацію, пов'язану з хворобою, то з часом її застосування розширилося та стало прийнятним для усвідомлення важкого емоційного досвіду різного характеру, у тому числі й пов'язаного з еміграцією. Недарма польський філософ Тадеуш Котарбінський свого часу зазначив: «Еміграція – це похорони, після яких життя триває далі».

Першу стадію Denial and Isolation респонденти оцінили практично однаково як таку, що пов'язана з емоційною пригніченістю та розгубленістю: жінка, 66 років: «Розгубленість та нерозуміння того, що і як буде далі, як довго ми будемо знаходитися в чужому просторі та в оточенні чужих людей. Ні з ким не хотілося спілкуватися»; жінка, 36 років: «Все було дуже

важко – нікого і нічого не знаю, мови не знаю, маленький син на руках і повна невизначеність попереду, жахливе відчуття, що я нікому не потрібна»; чоловік, 67 років: «Емоційний жах і розгубленість, хвилювання за дітей: чи «мучила ностальгія. Я «закрився у кокон»».

На стадії Anger респондентів дратувало все – чужа мова, бюрократія, традиції та звички: жінка, 65 років: *«Ми тут чужі всюди і завжди. І вони для мене чужі, ми ніколи не зможемо порозумітися. Основні питання – що я тут роблю і воно мені треба?»*; чоловік, 38 років: *«Накрила ненависть до росії, яка вимусила мене опинитися тут. Німці дійсно намагалися допомогти, але не подобалося практично все – люди на вулиці, розклад роботи магазинів, терміни до лікарів. Все!»*; дівчина, 16 років: *«До школи ходити не хотілось – всі і все дратувало»*. Ця стадія жодним чином не вплинула на вибір стратегії дій за Ф. Боком, бо саме тоді людина максимально занурюється у свої переживання «тут і зараз», не намагаючись вибудовувати плани на подальше життя.

Наступні дві стадії переживання стресових ситуацій стали вирішальними у виборі стратегії виходу з культурного шоку. Саме вони продемонстрували максимальні відмінності в оцінках. Стадію Bargaining респонденти наших першої та другої вікових груп пройшли значно легше, ніж люди старшого віку: хлопець, 17 років: *«Спочатку у мене в школі був булінг. Я змінив школу – все стало нормально. Зрозумів, що освіта мені 100% потрібна, отже, на все решта можна «забити»*; жінка, 42 роки: *«Я стала намагатися жити за принципом «Якщо не можеш змінити обставини, зміни своє ставлення до них»*; жінка, 64 роки: *«Я вже чотири роки постійно намагаюся знайти тут щось, що здатне хоча б частково компенсувати те, що втратила з переїздом до Швейцарії. Не знаходжу!!! Умом розумію, а серцем – ні»*. Стадія Depression взагалі оминула більш молодих респондентів, зачепивши лише старше покоління: жінка, 66 років: *«Переслідує постійне почуття невпевненості, елементи депресії, бажання просто пливати за течією, хоча завжди була дуже енергійною і таким собі «криголамом»*. Можна припустити, що саме тоді відбулося розмежування стратегій і формування планів на майбутнє, яке отримало своє остаточне закріплення на стадії Acceptance. Для людей 64–70 років – це або геттоїзація в очікуванні повернення в Україну: жінка, 65 років: *«Живу тільки думкою про повернення додому. Мову не вчила, тому дуже важко вирішувати будь-які, навіть побутові, питання. Зупинити може лише одне – чи буде, куди повертатися?»*, або часткова асиміляція (інтеграція): чоловік, 67 років: *«Мабуть вже ні, не буду [повертатися в Україну – В.П., І.П.], бо тут залишаються мої діти та онуки. До того ж я прохожу лікування від хвороби, яке не зможу отримати в Україні»*; жінка, 66 років: *«Тут вся моя родина, я їм потрібна, а вдома вже нічого не залишилося, окрім могил батьків»*; жінка, 61 рік: *«Повернемося, тільки якщо нас виженуть із Німеччини. Хоча думаю, що поки не влаштується за кордоном син, будемо шукати прихисток де-інде, щоб бути поруч»*. Для підлітків фактично однозначним варіантом вибору стала асиміляція та інтеграція: дівчина, 16

років: «Я планую багато вчитися. Але навряд чи зможу знову жити в Україні. ... Я не бачу там свого майбутнього»; хлопець, 17 років: «Я не хочу повертатися в Україну. Планую здобувати освіту в Європі і тут працювати. Це не означає, що я не люблю Україну, але вважаю, що тут у мене буде краще майбутнє». Найяскравіше проявив себе вибір стратегії інтеграції для представників середньої вікової групи, бо вони відчують відповідальність і за себе, і за своїх дітей, і за батьків. Найбільш яскраво свої почуття висловила жінка 42 років: «Коли у березні 2022 р. з одним наплічником я вивозила сина з-під обстрілів, думала, що обов'язково повернусь через місяць-два. Коли зрозуміла, що так не буде, доклала максимум зусиль, щоб сюди приїхали батьки з дуже старенькою бабусею. Зараз пройшло вже більше чотирьох років. Мій син навчається в гарній німецькій школі, я склала всі іспити і знайшла гідну роботу, батьки поруч. Я не буду повертатися вже точно. Чим довше я знаходилася тут, чим більше труднощів подолала, тим менше у мене залишалося бажання повернутися в Україну. Так склалося життя».

Таким чином, усі вимушені мігранти отримують свій особистий досвід адаптації до країни перебування, який не просто суттєво впливає, але й, фактично, визначає їхнє подальше життя. Для когось він забарвлений у чорні кольори, для когось – у світлі та яскраві. І це не означає, що хтось сильніший або слабкіший. У кожного свій шлях.

ЛІТЕРАТУРА

- Bock, P. (1970). *Culture shock: A reader in modern cultural anthropology*.
<https://dokumen.pub/culture-shock-a-reader-in-modern-cultural-anthropology-1nbsped-0394300882-9780394300887.html>
- Kübler-Ross, E. (1969). *On death and dying* (1st ed.). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203010495>
- Winkelman, M. (1994). Cultural shock and adaptation. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1994.tb01723.x>

Семенченко Катерина¹*Email: kateryna.semenchenko@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6973-3370><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978471>

Вимірювання благополуччя дітей в умовах воєнного часу: методологічні виклики та стан інструментарію в Україні

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Питання вимірювання благополуччя (well-being) дітей та підлітків сьогодні перебуває в центрі уваги міжнародних організацій, урядів та науковців. Настанови Економічної комісії ООН для Європи фіксують суспільний запит на офіційну статистику, здатну відобразити якість життя людей «поза межами ВВП» (UNECE, 2025). Незважаючи на значний прогрес у глобальній стандартизації, наявні аналітичні моделі все ще залишаються переважно дорослоцентричними: більшість систем моніторингу початково створювалася для дорослого населення працездатного віку і не охоплює специфічних вимірів дитячого досвіду. В умовах повномасштабної війни в Україні ця прогалина набуває критичного значення – стаття 3 Конвенції ООН про права дитини зобов'язує державу забезпечувати благополуччя дитини за будь-яких обставин.

Варто зазначити, що відсутність єдиного визначення поняття «благополуччя» спричиняє концептуальну плутанину: терміни «well-being», «якість життя» та «wellness» нерідко вживаються як взаємозамінні (Cooke et al., 2016). На практиці благополуччя операціоналізується через систему доменів. Провідні міжнародні організації – OECD, Eurostat та UNECE – виокремлюють близько десяти спільних вимірів: матеріальні умови, здоров'я, освіту, якість довкілля, особисту безпеку, соціальні зв'язки та громадянську активність. Сучасні стандарти вимагають доповнювати «фактичні» дані (рівень доходу, тривалість життя) суб'єктивними оцінками самих людей, оскільки рішення і якість їхнього життя визначаються не лише об'єктивними обставинами, а й тим, як вони ці обставини сприймають (UNECE, 2025).

Систематичний огляд Pollard і Lee (2003) виокремлює п'ять вимірів дитячого благополуччя – фізичний, психологічний, когнітивний, соціальний та економічний, – підкреслюючи відсутність консенсусу щодо оптимальних методів його оцінювання. Огляд Winn та колег (2025) ідентифікував 29 багатовимірних інструментів самооцінки, валідованих у 68 незалежних дослідженнях. Найбільш надійними визнано шкали сімейства KIDSCREEN (52, 27 та 10 пунктів), що охоплюють 14 ключових доменів: від фізичного самопочуття до шкільного середовища й автономії. Водночас огляд фіксує системні обмеження: відсутність даних щодо похибок вимірювання, дефіцит валідованих шкал для дітей до 12 років та брак інструментів для оцінювання

¹ Аспірантка факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

нових вимірів благополуччя – цифрової безпеки й суб'єктивного щастя (Winn et al., 2025). Цей виклик посилюється методологічною обмеженістю використання замінних звітів (proxy reports): оцінювання дитячого благополуччя батьками часто демонструє неефективність і суб'єктивні похибки, оскільки дорослі схильні оцінювати якість життя дитини значно краще, ніж вона сприймає її сама (Чуйко, 2021). Відтак, благополуччя дитини не можна ототожнювати з думкою дорослих про нього.

В Україні використовується низка адаптованих міжнародних методик. Для скринінгу тривоги та депресії застосовується RCADS-P-25 із коефіцієнтами $\alpha = 0,80-0,81$ (Yelizarova et al., 2025). Оцінка функціонування дітей за PedsQL 4.0 демонструє $\alpha = 0,88-0,90$ (Kovalchuk, 2020). Проводилася також валідація KIDSCREEN в Україні для учнів середньої школи (Сотнікова-Мелешкіна & Мартиненко, 2025). У гуманітарних і освітніх програмах широко використовуються SDQ та комплекс інструментів українського лонгitudного дослідження (PHQ-4, RI-5-BF). Суб'єктивне ментальне благополуччя наразі часто вимірюється за WHO-5, при цьому порівняльний аналіз 15 країн Європи засвідчив вищу надійність чотирипунктової версії WHO-4 для підліткової вибірки (Cosma et al., 2020). Незважаючи на це, WHO-5 у своєму оригінальному форматі залишається популярним інструментом для вимірювання суб'єктивного благополуччя і широко використовується організаціями, які зараз, у період війни, надають послуги з психосоціальної підтримки дітей.

Широке застосування експрес-шкал (як-от WHO-5) підтверджує запит на швидку оцінку стану дітей під час війни. Проте надійне вимірювання благополуччя не може обмежуватися лише суб'єктивними зрізами, а потребує аналізу середовища розвитку дитини (Чуйко, 2021). Слід також зазначити, що оптимізація інструментарію в Україні має відбуватися через створення методик, які фіксують взаємодію дитини з оточенням. Отже, розбудову чутливих до віку та контекстних підходів можна назвати головним викликом на шляху до створення валідних систем моніторингу дитячого благополуччя в умовах війни в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- Сотнікова-Мелешкіна, Ж., & Мартиненко, В. (2020). Спосіб валідизації методики оцінки якості життя, що пов'язана зі здоров'ям школярів. *Клін. інформат. і телемед.*, 15(16), 57–61.
- Чуйко, О. (2021). Психологічне благополуччя дитини: від методології оцінювання до прикладних практик. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*, 1(7), 62–66.
- Cooke, F. K., Melchert, T. P., & Connor, K. (2016). Measuring well-being: A review of instruments. *The Counseling Psychologist*, 44(5), 730–757.
- Cosma, A., et al. (2022). Measurement invariance of the WHO-5 well-being index: Evidence from 15 European countries. *Journal of Adolescent Health / International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(16), 9798.

- Kovalchuk, T. (2020). Validation of the Ukrainian version of PedsQL 4.0 Generic Core Scales in children and adolescents with vasovagal syncope. *Polish Journal of Pediatrics*, 95(2), 112–120.
- Pollard, E. L., & Lee, P. D. (2003). Child well-being: A systematic review of the literature. *Social Indicators Research*, 61(1), 59–78.
- United Nations Economic Commission for Europe. (2025). *Guidelines on measurement of well-being* (ECE/CES/STAT/2025/3). United Nations.
- Winn, K. M., et al. (2025). Systematic review of self-reported multidimensional instruments used to measure quality of life and subjective well-being of children and adolescents. *Social Indicators Research*, 177, 6771–731.
- Yelizarova, O., et al. (2026). Psychosocial support for schoolchildren in wartime Ukraine: Community-based access and parent-reported perceived helpfulness. *Conflict and Health*, 20, Article 25.

Солодько Сергій¹*Email: ssolodko@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8524-890X><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978493>

Культурні інфраструктури стійкості: як документалістика конвертує воєнні зображення у публічне свідчення

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

В умовах затяжної російсько-української війни суспільна стійкість не зводиться лише до оборонних, правових чи адміністративних інституцій. Не менш важливою є здатність підтримувати публічно впізнавані форми реальності: що сталося, хто постраждав, хто діяв, хто відповідальний, які події мають бути збережені для майбутньої пам'яті, правової оцінки та демократичного обговорення. Саме тому культурні форми, в яких воєнний досвід стає передаваним, перевірним і придатним до публічного повернення, варто розглядати як частину ширшої проблематики інституційної стійкості та повоєнної архітектури миру.

Запропоновані тези виходять із припущення, що документалістика про війну з РФ є не лише репрезентацією війни, а й однією з культурних інфраструктур перетворення фрагментарних воєнних зображень на публічне свідчення. Йдеться не про прямий психологічний вплив фільмів чи їхню пропагандистську ефективність, а про соціологічно важливу функцію: документальні фільми створюють тривалі форми публічного знання про насильство, жертви, відповідальність і солдатську працю. Вони формують матеріал, до якого можуть повертатися журналістика, освіта, пам'ять, правозахисні інституції й публічні дискусії.

Повномасштабна війна в Україні належить до найбільш інтенсивно задокументованих воєн сучасності: її фіксують цивільні на телефони, журналісти міжнародних агенцій, військові на нашоломні камери, оператори дронів, камери спостереження, OSINT-спільноти й правозахисні ініціативи. Проблема полягає не в дефіциті видимості, а в її надлишку. Окремий кадр може бути шокуючим і широко поширеним, але залишатися фрагментарним, швидкоплинним та вразливим до заперечення або втрати контексту. Отже, ключове питання полягає не тільки в тому, як війна стає видимою, а й у тому, як ця видимість набуває соціального статусу свідчення.

Свідчення варто розуміти не як внутрішню властивість зображення, а як соціально організований статус. Телефонне відео з підвалу, журналістський кадр із місця обстрілу або GoPro-фрагмент бою не є свідченнями автоматично: їхній статус залежить від авторства, каналу циркуляції, інституційної підтримки, тривалості доступу й способів можливого заперечення. Документальний фільм у цій оптиці є не контейнером для готових свідчень, а

---

¹ Кандидат соціологічних наук, науковий співробітник Інституту соціології НАН України.

формою, яка надає фрагментам адресу, тривалість, голос, хронологію та можливість повторного звернення.

Центральним поняттям тез є документальна конверсія воєнного зображення: перехід фрагментарного воєнного матеріалу з одного режиму циркуляції в інший – із приватного запису, новинного повідомлення, підрозділового відео чи платформного кліпу в тривалішу документальну форму. Це не суто технічне включення кадру в монтаж, а перепідпорядкування зображення іншому режиму авторитету, часовості, приналежності й вразливості.

Методологічно йдеться про формально-аналітичну соціологію культурної форми. Монтаж, voice-over, інтерв'ю, титри, карти, хронологічні картки та інституційні рамки розглядаються як операції легітимації: вони прив'язують кадри до імен, дат, місць, голосів, інституцій, маршрутів і втрат. Одиницею аналізу є конверсійний вузол – місце, де футаж явно змінює режим існування через включення в документальну форму: поєднання приватного запису з пізнім інтерв'ю, повернення новинного кадру в авторський voice-over, накладання карти на бойовий фрагмент, фінальний титр із долею героя. Через ці прив'язки фрагмент війни перестає бути ізольованим образом і входить у поле публічного свідчення (Felman & Laub, 1992; Nichols, 1991).

Емпіричну основу доповіді становлять чотири фільми: *Маріуполь: історії людей* (BBC, 2022), *20 днів у Маріуполі* (Чернов, 2023), *Ворог у лісі* (BBC, 2024) і *2000 метрів до Андріївки* (Чернов, 2025). Вони обрані як стратегічні випадки, де цивільний UGC, журналістський AP-матеріал і бойовий GoPro стають центральним матеріалом документальної форми.

Перший тип матеріалу – цивільний UGC катастрофи: телефонні записи мешканців із підвалів, дворів, евакуаційних маршрутів, зруйнованих квартир і тимчасових сховищ. Його сила полягає в авторитеті присутності; його дефіцит – у слабкій публічній легітимації, браку стабільної хронології, авторства та інституційної підтримки. У *Маріуполь: історії людей* документальна форма відповідає на цей дефіцит через іменування свідків, пізніші інтерв'ю, монтажну поліфонію і рамку BBC. Хронологічні картки (DAY 1, DAY 8, DAY 56, DAY 82), яких не було в первинному UGC, надають розрізненим приватним фрагментам спільну часову вісь. Найвиразніший конверсійний вузол – Маріупольський драматичний театр: фільм не має жодного кадру самого авіаудару, і подія збирається через мережу часткових позицій – актора театру, що допомагав організувати сховище, матері з сином усередині, мешканки, яка пізніше дійшла до руїн. Потенційним об'єктом заперечення стає не окремих кліп, а конфігурація взаємно прив'язаних свідчень. Так виникає публічний колективний свідок – не як заздалегідь даний соціальний суб'єкт, а як результат монтажно-інституційної роботи. Документальна форма тут не замінює громадянську участь, а продовжує її: первинний акт фіксації стає елементом довшої культурної й публічної циркуляції.

Другий тип матеріалу – професійний журналістський футаж. У випадку *20 днів у Маріуполі* йдеться про кадри Associated Press, зняті Мстиславом

Черновим під час облоги міста. На відміну від цивільного UGC, цей матеріал уже мав інституційний авторитет, професійну верифікацію й глобальну новинну циркуляцію. Його легітимаційний дефіцит був іншим: саме авторитет AP став об'єктом пропагандистської атаки. Кадри пологового будинку, зняті 9 березня 2022 року, були майже одразу перепідпорядковані російськими офіційними й пропагандистськими каналами режиму «постановки» або «фейку». Це був не просто акт заперечення факту, а спроба змінити режим авторитету зображення.

Тут важливо розрізнити документальну конверсію і контрконверсію. Документальна конверсія працює через прив'язування: вона додає імена, дати, місця, голоси, інституції, монтажні зв'язки та репутаційну відповідальність. Контрконверсія працює в протилежному напрямку – через відв'язування: зняття контексту, заміну атрибутів, знеособлення, підриг довіри до інституції та перенесення уваги з події на нібито маніпуляцію. У 20 днів у Маріуполі AP-футаж проходить другу конверсію: з термінової новини й атакованого доказу він переходить у режим авторсько-журналістської пам'яті. Ключову роль відіграє ретроспективний voice-over Чернова: фраза «Думаю, ці кадри змінять хід війни» належить моменту зйомки, а пізніше додане «Я помилився» – часу після того, як кадри обійшли світ, але не зупинили падіння Маріуполя. Замість ізольованого кліпу постає щільна конфігурація кадрів, авторського голосу, журналістської репутації, дат, імен, місць і попередньої новинної циркуляції.

Третій тип матеріалу – бойовий GoPro-футаж. Його первинна функція часто не полягає в публічному свідченні: він може циркулювати як підрозділова пам'ять, доказ участі, матеріал бойової саморепрезентації або короткий фронтовий кліп. Його сила – тілесне інсайдерство: камера перебуває всередині дії, рухається з тілом солдата, фіксує дихання, команди, постріли, страх і дезорієнтацію. Але саме ця близькість створює проблему публічної читабельності. Без додаткової рамки зовнішній глядач бачить рух, звук і ризик, але не розуміє завдання, простору, колективної організації та людської ціни дії. До того ж, на відміну від катастрофічного футажу, GoPro показує не лише вразливість, а й застосування сили.

У *Ворог у лісі* та *2000 метрів до Андріївки* документальна конверсія GoPro-футажу полягає у створенні операційного свідчення. Це не просто свідчення «про бій», а форма, у якій бойовий фрагмент стає публічно читабельною розповіддю про конкретну військову дію – із завданням, простором, учасниками, ризиком, ціною і наслідком. *Ворог у лісі* організовує матеріал через рамку позиції: лісова ділянка постає як соціально організований простір, який треба утримувати, прикривати, залишати або повертати, а карти, інтерв'ю після боїв і пояснення тактичного значення переводять кадр із режиму «бій десь у лісі» в рамку конкретного оборонного завдання. *2000 метрів до Андріївки* організовує близький тип матеріалу через рамку маршруту: кожен метр означає координату, прикриття, втому, поранення, евакуацію, втрату й продовження руху, а фінальні титри з іменами загиблих утримують тілесну інтенсивність від перетворення на імерсивний

war content. У такий спосіб глядач має не просто «дивитися бій», а читати працю, ціну й структуру дії.

Документальна конверсія не є автоматичним підвищенням статусу футажу, а обміном. Матеріал отримує тривалість, контекст, інституційну підтримку й публічну читабельність, але втрачає частину первинної швидкості, локальної адреси або оперативної функції. Цивільний UGC входить у телевізійну драматургію; журналістський кадр втрачає новинну терміновість, стаючи елементом історичної пам'яті; GoPro втрачає частину внутрішньої підрозділової адреси, коли стає матеріалом міжнародного документального фільму.

Межі цієї форми видно на прикладі дронового відео й OSINT. Дронове зображення часто належить до операційної логіки: воно створюється не для свідчення, а для дії – знайти, навести, уразити, підтвердити результат. У термінах Фарокі це близьке до *operational images* – образів, які не стільки репрезентують світ, скільки беруть участь у його зміні (Farocki, 2004). OSINT, своєю чергою, переводить зображення в розслідувальну, експертну й потенційно правову інфраструктуру: там, де документальний фільм прагне зробити досвід публічно читабельним, OSINT прагне зробити твердження перевіримим. Отже, документалістика є лише однією з інфраструктур конверсії воєнних зображень поряд із журналістикою, архівами, правозахисними базами даних, судами, музеями й освітою.

Саме тут можна сформулювати зв'язок з інституційною стійкістю. Стійкість суспільства у війні залежить не тільки від здатності інституцій ухвалювати рішення, мобілізувати ресурси або підтримувати порядок. Вона також залежить від здатності зберігати й передавати публічні форми досвіду, у яких насильство не розчиняється в інформаційному потоці, а жертви, виконавці, свідки й відповідальність не втрачають імені та контексту. Документальна форма стабілізує не суспільство як ціле, а певні форми публічного досвіду: сцену, голос, дату, маршрут, титр, ім'я, зв'язок між кадром і подією. Така стабілізація не означає консенсусу. Вона означає наявність об'єкта, до якого можна повертатися, який можна цитувати, критикувати, включати в пам'ять, освіту, журналістику й правове обговорення.

Отже, українська воєнна документалістика 2022–2025 років може бути описана як культурна інфраструктура стійкості, що конвертує фрагментарні воєнні зображення у публічні форми свідчення. Цивільний UGC конвертується в колективний голос мешканців; журналістський AP-футаж – в авторсько-журналістську пам'ять про подію та боротьбу за її видимість; бойовий GoPro – в операційне свідчення про солдатську працю й ціну військової дії. Усі ці переходи підтримують публічну реальність війни, фіксують зв'язки між подіями, людьми й відповідальністю та формують матеріал для майбутньої пам'яті, права й демократичного обговорення.

ЛІТЕРАТУРА

Farocki, H. (2004). *Phantom images. Public*, 29, 12–22.

- Felman, S., & Laub, D. (1992). *Testimony: Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history*. Routledge.
- Nichols, B. (1991). *Representing reality: Issues and concepts in documentary*. Indiana University Press.

Ташченко Анна¹*Email: anna.tashchenko@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6038-7337><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978501>**Громадянська участь та задоволеність власним життям: упущені соціальні нерівності**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Вплив матеріального забезпечення та освіти на задоволеність власним життям і на громадянську активність досліджували настільки ретельно, що деякі чергові висновки можуть здаватися вкрай очевидними. Так, щодо задоволеності життям уже неодноразово було доведено, що чим вищий дохід, тим більша задоволеність життям (Мельник та ін., 2023), що рівень матеріального достатку є універсальним і другим за значенням – поруч зі здоров'ям (1 місце) та доступністю освіти (3 місце) – чинником щастя нації (University of Leicester, 2006), і що погіршення матеріального стану є значно вагомішим чинником відсутності підтримки ліберальних ринкових реформ, ніж неосвіченість (Проценко, 2018). Ситуація в Україні до та після початку повномасштабної війни була специфічною тим, що у довоєнному контексті відчуття щастя корелювало і з освітою, і з матеріальним добробутом, а у воєнному – тільки з добробутом (Паніотто, 2025; Паніотто та ін., 2018, с. 92–93).

Одночасно поруч із зазначеними вище висновками важливою і цікавою, на нашу думку, знахідкою стали такі результати: «Багаторівневий регресійний аналіз, проведений із використанням даних ОЕСР на рівні країн у поєднанні з даними ESS для понад 48 000 респондентів із 24 країн, підтверджує наявність статистично значущого загального зв'язку між рівнем освіти та задоволеністю життям на індивідуальному рівні. Проте після врахування показників становища на ринку праці, насамперед рівня доходу, цей позитивний зв'язок більше не виявляється (тобто Гіпотеза 1 отримує підтвердження лише за умови відсутності контролю за економічними винагородами). Це свідчить про те, що, оскільки освіта зазвичай забезпечує доступ до більш престижних професійних позицій і вищих доходів, а такі винагороди суттєво впливають на задоволеність життям, можна припустити, що освітній рівень значною мірою сприяє суб'єктивному благополуччю через результати на ринку праці. Водночас безпосередній вплив освіти як такої, тобто вплив самого процесу навчання на підвищення задоволеності життям, емпірично не простежується» (Araki, 2021). Це підштовхує до подальших роздумів – чи буде задоволеність життям порушуватися там, де порушується баланс освіти й економічних винагород – коли рівень освіти вищий, ніж результати на ринку праці, або коли рівень останніх вищий за освіту? При

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

цьому ми розглядаємо задоволеність життям як характеристику, обов'язково супутню громадянській участі.

Зауважимо, що навіть якщо умовно розглядати громадянську участь як абсолютно автономну від задоволеності життям ознаку, ми однаково зустрічаємося із впливом освіти і матеріального стану. Наприклад, у «Компасі», посібнику з освіти в області прав людини за участі молоді від Ради Європи, серед факторів недосяжності громадянської участі ми бачимо низький рівень освіти та бідність (причому низька освіта згадана значно раніше за бідність) в одній низці з поганим здоров'ям та обмеженням свободи вираження думок (Рада Європи, 2023). Інші автори окремо підкреслюють роль спеціальної, громадянської освіти як сприятливого фактора громадянської участі (Park & Hong, 2025). В Україні у плані практики волонтерства українці з відповідним досвідом, як правило, згадують саме питання грошей (зацікавлення інших людей у наданні грошової допомоги та власні можливості) як елемент помітних труднощів, з якими стикаються волонтери (Шашкова, 2022). Ми ж припускаємо, що задоволеність життям має породжувати активнішу громадянську участь – з точки зору саме масової схильності, бо приклад волонтерів-практиків показав, що, наприклад, релігійні переконання можуть взагалі виводити питання задоволеності за дужки: зокрема, як висловився Ю. Ліфансе, «[я] себе волонтером не називаю, намагаюсь бути християнином» (Шашкова, 2022).

З одного боку, багато авторів визнавали суттєвим внесок соціальної активності як причини, тобто рушійної сили у появі суб'єктивного благополуччя, а І. Семків навіть стверджує, що активність, пов'язана з хобі та включеністю у соціальні громадські об'єднання, «перебуває у найтіснішому зв'язку із суб'єктивним благополуччям» порівняно з об'єктивними життєвими умовами, культурними умовами проживання, особистісними характеристиками та цінностями (Семків, 2012, с. 235). Із нещодавніх досліджень на цю тематику можна виділити одне, проведене в Об'єднаному Королівстві за участі молоді з громад із різним рівнем економічного забезпечення. Воно засвідчило не тільки позитивний вплив соціальної участі на задоволеність життям навіть після чотирьох-шести і більше місяців після власне самої участі, а й її вирівнювальний ефект відносно суб'єктивного благополуччя – на виході з неї менш забезпечені «повністю усувають розрив у цьому показнику» від більш забезпечених молодих людей порівняно зі стартовим відчуттям на вході в участь у діяльності клубів, громадських об'єднань та різноманітних організованих заходах (Laurence, 2021). З іншого боку, вже достатньо тривалий час відомо і про лонгitudне дослідження, що свідчило про вищий рівень щастя як причину, а не наслідок вищого рівня громадянської залученості, без зв'язку у напрямку від громадянської залученості до рівня щастя і без двостороннього взаємозв'язку між відповідними змінними (Fang et al., 2017). Наш власний основний дослідницький результат, для ознайомлення з яким призначені ці тези, ми подаємо в дусі аналогічної сильної гіпотези.

Почнемо з того, що у пошуках упущених з поля зору соціальних нерівностей на основі даних Світового дослідження цінностей (WVS) ми виокремили 5 типів комбінованих соціальних статусів із різними співвідношеннями ознак «дохід» та «освіта» – у деталях ці типи та процес їхнього конструювання описані в попередніх публікаціях зі співавторами, з якими ми досліджували релігійність жителів України (Ташченко та ін., 2026; Tashchenko & Fedorenko, 2025). Якщо коротко, то це 3 консистентні типи (низькі дохід та освіта; середні дохід та освіта; високі дохід та освіта) і 2 неконсистентні типи (освіта вище за дохід; дохід вище за освіту). Вперше питання залежності задоволеності життям від статусної (не)консистентності в Україні було заторкнуто у дослідженні, що стосувалося релігійності молоді згідно з даними опитування 2017 р. «Українське «покоління Z»: цінності та орієнтири», проведеного Центром «Нова Європа» та Фондом ім. Фрідріха Еберта спільно з соціологічною компанією GfK Ukraine (Yakovenko et al., 2020, с. 106). Тоді у показниках задоволеності трохи випереджала інших молодь із високими консистентними статусами і трохи відставала від інших молодь із низькими консистентними статусами, що за логікою збігалось з результатами, отриманими С. Аракі: високий рівень освіти призводить до високого рівня винагород на ринку праці, і це підвищує задоволеність життям, і навпаки. Але разом із молоддю з високими консистентними статусами трохи більшим показником задоволеності життям вирізнялася і молодь із вищим за освіту матеріальним статусом, та й загалом представники всіх статусних комбінацій не показали великих відривів одне від одного. Загальний діапазон задоволених і дуже задоволених життям був від 75,8% до 87,6%, хоча у молоді із середніми консистентними статусами мала би бути середня задоволеність життям, у молоді з низькими – низька, а у молоді з неконсистентними – вище/нижче середнього залежно від того, яка ознака випереджає іншу, тобто вище дохід чи освіта відповідно. Такого ми не спостерігали, і ця обставина заслуговувала подальшої розвідки. Тож давайте подивимося тепер на дані WVS по Україні, що стосуються всіх вікових груп з 1996 по 2020 рр.

Виявилося, що точніше казати не про гроші як провідний фактор задоволеності життям, а про те, наскільки вони пропорційні затраченим зусиллям (див. Таблицю 1, відмінності між представниками різних статусних комбінацій в усіх роках значущі на рівні 0,001; напівжирним виділено найбільші частки за стовпчиками). Тобто, навіть якщо грошей не дуже багато, але їх – якщо мислити в руслі логіки ринкової економіки – більше, ніж ти зміг би справедливо отримати зі своїм рівнем освіти, ти будеш більш задоволеним за інших, як і ті, у кого рівні доходу та освіти пропорційно високі (тільки вони щасливі тому, що багато вклали і пропорційно багато отримали). Отже, високий дохід – дійсно запорука вищого рівня задоволеності життям, а освіта займає наздоганяючу позицію, і це вже звучить надзвичайно банально. Але без включення до розгляду пропорційності доходу з освітою в Україні залишився би невидимим той винятковий випадок, коли і середній дохід сприяє вищому рівню задоволеності життям, причому при мінімальній освіті, що є парадоксальним винятком у зіставленні з попередніми даними щодо

впливу рівня освіти жителів України на рівень їхнього щастя. Відповідно, можна обґрунтовано припустити, що статусно неконсистентна молодь може бути ініціатором змін у суспільному житті поруч із статусно консистентною, проте не вся, а лише у згаданих окремих підкатегоріях, і специфіка збігу їхніх відчуттів щодо власного життя наразі точно є «чорним лебедем» для класичних поглядів на політичні наслідки статусної (не)консистентності.

Таблиця 1. Відмінності у задоволеності життям жителів України із різними комбінованими соціальними статусами

Рік WVS	Консистентність статусів	Оцінка за 10-бальною шкалою									
		«Задоволеність власним життям»									
		Незадоволений	2	3	4	5	6	7	8	9	Задоволений
1996	Низькі консистентні статуси	26,1	15,4	17	13	18,2	4	2,8	2	0	1,6
	Середні консистентні статуси	14,1	6,3	14,4	15,4	23,7	9,8	5,4	6,9	1,9	2,2
	Високі консистентні статуси	7,2	1,4	7,2	11,6	30,4	10,1	11,6	7,2	7,2	5,8
	Неконсистентність на користь освіти	19	10,9	18	13	20	6,7	4,3	4,2	1,9	2
	Неконсистентність на користь доходу	15,2	9,7	12,4	13,1	20	8,3	11	6,9	2,8	0,7
2006	Низькі консистентні статуси	8,7	26,1	26,1	17,4	4,3	8,7	0	4,3	0	4,3
	Середні консистентні статуси	0,6	2,7	10,5	7,8	15,1	17,8	17,8	17,5	6,3	3,9
	Високі консистентні статуси	0	3,6	0	7,1	3,6	10,7	25	28,6	14,3	7,1
	Неконсистентність на користь освіти	8,3	7	12,3	8,3	15,1	12,8	13,9	11,4	6,7	4,3
	Неконсистентність на користь доходу	0	4,5	0	0	0	27,3	18,2	31,8	13,6	4,5
2011	Низькі консистентні статуси	26,7	8,9	20	4,4	2,2	11,1	4,4	8,9	8,9	4,4
	Середні консистентні статуси	3	2,6	5,8	6,2	20,4	13,6	15,3	19,4	6,2	7,5
	Високі консистентні статуси	0	2,2	0	2,2	4,4	6,7	22,2	22,2	24,4	15,6
	Неконсистентність на користь освіти	9,1	5,1	10,5	7,4	15,3	11,3	13,9	14,9	6,3	6,1
	Неконсистентність на користь доходу	1,8	0	1,8	8,8	10,5	21,1	21,1	26,3	3,5	5,3
2020	Низькі консистентні статуси	8,3	6,7	20	13,3	11,7	15	10	5	1,7	8,3
	Середні консистентні статуси	2,5	0	4,4	7,5	21,3	18,1	18,8	13,8	6,3	7,5
	Високі консистентні статуси	4,2	0	2,1	4,2	22,9	6,3	20,8	14,6	16,7	8,3
	Неконсистентність на користь освіти	3,7	2,5	4,9	9,7	16,9	17,9	20,9	13,4	4,6	5,5
	Неконсистентність на користь доходу	1,4	2,8	1,4	11,1	20,8	18,1	19,4	5,6	2,8	16,7

Джерело: побудовано авторкою на основі власного аналізу

Звісно, у цих тезах ми дещо вільно поводимося з термінами, вживаючи «задоволеність життям», «щастя» та «суб'єктивне благополуччя» майже як синоніми, в чому вбачаємо доцільність заради окреслення загальної картини упущених соціальних нерівностей. Як видно з Таблиці 1, вони приховані у статусній неконсистентності на користь доходу, бо цей різновид комбінованого статусу включав дві життєві ситуації: перша – низька освіта і середній дохід, друга – середня освіта і високий дохід. Також, повертаючись до питання потенційної громадянської участі, хочемо зауважити, що якщо продовжувати вважати задоволеність життям рушієм соціальної активності, то варто розширити і висновки Ради Європи: громадянську участь робить важкодоступною – а точніше, суттєво більш важкодоступною – не просто низька освіта і не просто бідність, а кристалізація соціального статусу на низькому рівні освіти й доходу одночасно. Звісно, логічно, що якщо зібрати разом всі перераховані у «Компасі» несприятливі фактори, включно зі слабким здоров'ям і тоталітарним режимом, то в сукупності вони дадуть найменш сприятливу життєву ситуацію. Однак ми хочемо привернути увагу саме до того, що низький рівень освіти сам по собі вже не виглядає настільки песимістично, як здавалося до початку нашого аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

- Мельник, А., Гринів, Дз., & Петринка, Х. (2023, 28 листопада). Віднайти щастя: Визначення ключових факторів задоволеності життям серед українців. *Вокс Україна*. <https://voxukraine.org/vidnajty-shhastya-vyznachennya-klyuchovyh-faktoriv-zadovolenosti-zhyttyam-sered-ukrayintsiv>
- Паніотто, В. (2025, 20 березня). *Динаміка самооцінки щастя населення України з 2001 до 2024 року*. Київський міжнародний інститут соціології. https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1508&page=1&t=7#_ftn1
- Паніотто, В., Сахно, Ю., & Пясковська, А. (2018). Динаміка рівня щастя і його детермінанти. *Україна 2001–2017. Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, (1), 84–102. <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2018-1/10.pdf>
- Проценко, В. (2018, 10 травня). Економіка страждань і несправедливості: Як українці перетворилися на «ліву» націю. *Вокс Україна*. <https://voxukraine.org/ekonomika-strazhdan-i-nespravedlivosti-yak-ukrayintsi-peretvorilisya-na-livu-natsiyu>
- Рада Європи. (2023). *Громадянство та участь*. КОМПАС: Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. <https://www.coe.int/uk/web/compass/citizenship-and-participation>
- Семків, І. (2012). Суб'єктивне благополуччя як психологічна винагорода за проявлену соціальну активність. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*, (37), 234–237. <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a6d3b028-b0ea-4a25-bced-bc626f147795/content>
- Ташченко, А. Ю., Федоренко, О. О., & Горобчук, Б. Д. (2026). Релігійне знання та релігійна поведінка жителів України з різними комбінаціями освіти та доходу. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, (2), 148–158. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.2.17>
- Шашкова, М. (2022, 5 грудня). Самопожертва, натхнення, вдячність. Волонтери – про волонтерство. *Kyiv Post*. <https://www.kyivpost.com/uk/post/5402>

- Araki, S. (2021). Does education make people happy? Spotighting the overlooked societal condition. *Journal of Happiness Studies*. <https://doi.org/10.1007/s10902-021-00416-y>
- Fang, S., Galambos, N. L., Johnson, M. D., & Krahn, H. J. (2017). Happiness is the way: Paths to civic engagement between young adulthood and midlife. *International Journal of Behavioral Development*, 42(4), 425–433. <https://doi.org/10.1177/0165025417711056>
- Laurence, J. (2021). The impact of youth engagement on life satisfaction: A quasi-experimental field study of a UK national youth engagement scheme. *European Sociological Review*, 37(2), 305–329. <https://doi.org/10.1093/esr/jcaa059>
- Park, J., & Hong, A. J. (2025). Development and validation of civic engagement scale. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1). <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05837-1>
- Tashchenko, A., & Fedorenko, O. (2025). «Help my unbelief»: Dynamics of religious belief and religious motivation of Ukraine residents with consistent and inconsistent social statuses. *Sociological Studios*, 2(27), 72–83. <https://doi.org/10.17721/2306-3971-2025-02-42-42>
- University of Leicester. (2006, November 14). Psychologist produces the first-ever «World map of happiness». *ScienceDaily*. <https://www.sciencedaily.com/releases/2006/11/061113093726.htm>
- Yakovenko, A. K., Yakovenko, Y. I., & Tashchenko, A. Y. (2020). Specificity of religiosity of status-consistent and status-inconsistent youth. *Habitus*, (11), 102–110. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.18>

Федоренко Ольга¹*Email: oo.fedorenko@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7373-2200><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978513>**Евристичний потенціал концептів лімінальності, VUCA та BANI в аналізі українського суспільства в умовах війни**

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Повномасштабна війна стала для українського суспільства не лише безпековою та гуманітарною кризою, але й станом глибокої соціальної трансформації. Її тривалість актуалізує потребу в концептуальних рамках, здатних описати досвід нестабільності, крихкості та переходу, в якому перебуває українське суспільство.

У сучасному академічному дискурсі дедалі більшої популярності набуває міждисциплінарний підхід. Це пов'язано зі складністю сучасних суспільних процесів, які важко пояснити в межах лише однієї дисциплінарної традиції. У цьому контексті особливого значення набуває пошук концептуальних рамок, здатних адекватно описати сучасні суспільні трансформації. Ми звернемося до концепцій лімінальності, VUCA- та BANI-світів. Застосування цих концептів дає змогу проаналізувати їхню евристичну цінність для опису сучасного українського суспільства.

В антропології лімінальність – це перехід через «поріг» як межу між двома стадіями. У такій ситуації «для полегшення «переходу» ритуально і тимчасово всі обмеження знімалися», внаслідок чого «сама структура суспільства тимчасово скасовувалася» (Горбунова, 2015, с. 109). У концепції лімінальності ван Геннепа передбачено три фази під час обряду переходу: сепарація, безпосередньо перехід та об'єднання (агрегація). Фаза сепарації передбачає поведінку суб'єкта ритуалу, яка символізує позбавлення місця у соціальній структурі (або у суспільному часі), яке він займав дотепер. На другій фазі лімінальності суб'єкт набуває рис двоїстості, оскільки перебуває в контакті зі сферою сакрального. Далі суб'єкт «символічно «включається» у стабільний, профанний, ієрархізований світ, отримавши інший статус або перейшовши у новий темпоральний чи просторовий локус» (Гаврилюк, 1995, с. 64). В. Тернер, продовжуючи дослідницьку логіку ван Геннепа, переніс теоретичний концепт лімінальності в більш практичну площину. Він виокремив лімінальність як фазу та лімінальність як статус. Індивід чи суб'єкт у лімінальній фазі набуває лімінального статусу. лімінальність – це перехід через «поріг» як межу між двома стадіями. У такій ситуації «для полегшення «переходу» ритуально і тимчасово всі обмеження знімалися», внаслідок чого «сама структура суспільства тимчасово скасовувалася» (Горбунова, 2015,

¹ Кандидат соціологічних наук, асистент кафедри соціальних структур та соціальних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

с. 109). У концепції лімінальності ван Геннепа передбачено три фази під час обряду переходу: сепарація, безпосередньо перехід та об'єднання (агрегація). Фаза сепарації передбачає поведінку суб'єкта ритуалу, яка символізує позбавлення місця у соціальній структурі (або у суспільному часі), яке він займав дотепер. На другій фазі лімінальності суб'єкт набуває рис двоїстості, оскільки перебуває в контакті зі сферою сакрального. Далі суб'єкт «символічно «включається» у стабільний, профанний, ієрархізований світ, отримавши інший статус або перейшовши у новий темпоральний чи просторовий локус» (Гаврилюк, 1995, с. 64). В. Тернер, продовжуючи дослідницьку логіку ван Геннепа переніс теоретичний концепт лімінальності в більш практичну площину. Він виокремив лімінальність як фазу та лімінальність як статус. Індивід чи суб'єкт у лімінальній фазі набуває лімінального статусу.

Е. Гаврилюк, аналізуючи доробки В. Тернера, зазначає, що «лімінальність є своєрідною контрструктурою, побудованою за своїми ... законами ..., у ній парадоксально співіснують несумісні об'єкти та ознаки» (Гаврилюк, 1995, с. 66). Дослідниця далі зазначає: «Лімінальна фаза ритуалу – це не тільки період очищення соціуму від надлишку негативних імпульсів, а й період ретельної перевірки цінностей культури та її вміння опановувати протиріччя, тобто перевірки ступеня життєздатності даної культури» (Гаврилюк, 1995, с. 67). Тернера зазначає, що «лімінальність є своєрідною контрструктурою, побудованою за своїми ... законами ..., у ній парадоксально співіснують несумісні об'єкти та ознаки» (Гаврилюк, 1995, с. 66). Дослідниця далі зазначає: «Лімінальна фаза ритуалу – це не тільки період очищення соціуму від надлишку негативних імпульсів, а й період ретельної перевірки цінностей культури та її вміння опановувати протиріччя, тобто перевірки ступеня життєздатності даної культури» (Гаврилюк, 1995, с. 67).

«Ситуації, які є лімінальними в більш, ніж одному відношенні, можуть породжувати особливо сильні наслідки. Найбільш значним збігом є існування соціальної та індивідуальної лімінальності» (Горбунова, 2015, с. 128). Психолог Є. Кучеренко зазначає, що під час війни біженці, військові та їхні родичі, звільнені з полону, та інші категорії «застрягають» між двома світами «миру» та «війни», виживають на межі життя і смерті, тобто переживають стан лімінальності (Кучеренко, 2022, с. 44–45).

Лімінальність, з одного боку, передбачає розпад порядку, «глибоку стурбованість і страждання для всіх, хто вступив в цей етап», а з іншого – створює умови для формування інститутів і структур, сприяє креативності (Горбунова, 2015, с. 129).

Для пояснення сучасних суспільних процесів цікавим також є поняття «комунітас» – стан єдності, який виникає між людьми під час спільного переживання переходу. В. Тернер виділяє декілька його видів: екзистенційний (спонтанний), ідеологічний, нормативний. Екзистенційний комунітас виникає як безпосереднє емоційне переживання єдності між людьми в умовах лімінальних або кризових ситуацій. Для цього типу

характерними є тимчасове стирання соціальних відмінностей, відсутність жорсткої ієрархії та відчуття рівності між учасниками.

Ідеологічний комунітас існує переважно на рівні уявлень та цінностей. Він пов'язаний з ідеями побудови суспільства, заснованого на рівності, солідарності та подоланні соціальних ієрархій. У цьому випадку комунітас виступає не стільки безпосереднім досвідом, скільки соціальним ідеалом або нормативною моделлю бажаного суспільного устрою (Turner, 1966, с. 132).

На думку вченого, лімінальний період не може існувати без структури, яка буде його стабілізувати. Якщо цей період затягується, то є два варіанти: або повернення до попередньої структури, або розвиток своєї внутрішньої структури. У другому варіанті з'являється нормативний комунітас. Він формується тоді, коли спонтанна солідарність починає організовуватися та набувати структурованих форм. У межах цього типу виникають правила, ролі, механізми координації та певна ієрархія. Іншими словами, комунітас поступово інституціоналізується та частково перетворюється на соціальну структуру. Саме тому нормативний комунітас є спробою зберегти первинне відчуття єдності через створення організаційних форм (Turner, 1966).

Дослідник Б. Томассен розширив поняття лімінальності, поширивши його застосування на суб'єктів різних рівнів, а також на просторові та часові виміри соціальної реальності. Зокрема, досвід лімінальності може проявлятися на різних рівнях соціальної організації, коли стосується окремих індивідів, які перебувають у стані переходу або невизначеності. Крім цього, лімінальність може характеризувати соціальні групи, наприклад, меншини чи окремі покоління. Найбільш масштабний рівень пов'язаний із цілими суспільствами або навіть цивілізаціями, які переживають періоди глибоких трансформацій та зміни соціального порядку.

Окрім соціального виміру, лімінальність має також часовий характер. Вона може виникати як короткочасний стан, пов'язаний із раптовими подіями, охоплювати триваліші періоди – місяці або роки – або ж проявлятися на рівні історичних епох і поколінь.

Просторовий вимір лімінальності пов'язаний із місцями та територіями, що мають проміжний або прикордонний характер. Це можуть бути символічні простори переходу, окремі зони чи території між різними соціальними або культурними порядками, а також цілі регіони, що перебувають на межі різних цивілізаційних впливів (Thomassen, 2009, с. 16–17).

Як підкреслює Б. Томассен, на відміну від ритуальної лімінальності, яка має визначені межі та завершення, лімінальність суспільства може набувати перманентного характеру, рутинізуючись. Однією з ключових особливостей лімінального стану є активізація агентності (Thomassen, 2009, с. 19–20). У ситуації, коли традиційні соціальні інститути частково втрачають ефективність або не встигають реагувати на нові виклики, виникають альтернативні практики, що компенсують ці інституційні прогалини.

Термін VUCA прийшов з військової лексики. Це абревіатура, яка позначає volatility (непередбачуваність), uncertainty (невідомість),

невизначеність), complexity (складність) та ambiguity (неясність, неоднозначність) (Чалюк, 2022; «Who First Originated the Term VUCA?», 2019). Поступово цей термін почав використовуватися в бізнесі, економіці та інших сферах.

У соціологічному аналізі ці характеристики можуть використовуватися для опису стану суспільства, в якому звичні соціальні структури та механізми прогнозування втрачають стабільність. Компонент «непередбачуваності» дозволяє аналізувати швидкість і непередбачуваність соціальних змін. У контексті війни це може проявлятися у різких змінах повсякденних практик, економічної ситуації, міграційних процесів або трансформації соціальних ролей. «Невизначеність» акцентує увагу на неможливості чітко прогнозувати майбутнє та наслідки соціальних процесів. Для українського суспільства в умовах війни це пов'язано з невизначеністю щодо безпеки, тривалості війни, економічного становища та моделей повоєнного розвитку. «Складність, запутаність» дає змогу розглядати суспільство як систему взаємопов'язаних процесів, де зміни в одній сфері впливають на інші. Війна одночасно впливає на політичну, економічну, культурну та демографічну сфери, що ускладнює аналіз соціальної реальності в межах лінійних пояснень. «Неясність» пов'язана з неоднозначністю інтерпретацій та нестачею чітких моделей розуміння подій. У кризових умовах суспільство стикається з множинністю суперечливих смислів, нових соціальних практик та трансформацією нормативних уявлень.

Таким чином, концепт VUCA може бути використаний у соціології як інструмент для опису суспільств, що перебувають у стані тривалої нестабільності та структурної невизначеності. Водночас цей концепт більшою мірою фокусується на характеристиках середовища та соціальної системи, ніж на переживанні трансформацій самими соціальними суб'єктами.

На зміну VUCA-світу прийшов інший концепт, запропонований у 2020 році футурологом Жаме Кассіо у статті «Зустріч з епохою хаосу» – BANI-світ (Cascio, 2020). Це також аббревіатура: brittle, anxious, nonlinear, incomprehensible.

Brittle (крихкість) – у контексті війни може проявлятися у трансформації економічних практик, змінах у роботі державних інституцій, порушенні звичних моделей соціальної взаємодії та нестабільності повсякденного життя. У таких умовах навіть відносно локальний вплив може призводити до порушення функціонування цілих сфер суспільного життя. Наприклад, пандемія COVID-19, що показує «ефект брижі» або «ефект хвиль на воді» (Чалюк, 2022, с. 4).

Anxious (тривожність) – для соціологічного аналізу відкриває можливість дослідження емоційного виміру війни, впливу постійної небезпеки на соціальні практики, а також змін у механізмах соціальної адаптації. Одним із проявів крихкості соціальних систем в умовах війни стало порушення роботи державних і приватних інституцій, руйнування об'єктів критичної інфраструктури та розрив усталених економічних зв'язків. Це призвело до втрати робочих місць, скорочення доходів населення та

погіршення матеріального становища значної частини громадян (Чалюк, 2022, с. 5).

Nonlinear (нелінійність) – незначні події можуть спричиняти масштабні соціальні наслідки, тоді як великі зміни не завжди призводять до прогнозованих результатів. Умови війни демонструють нелінійність соціальних трансформацій через швидку зміну соціальних ролей, форм солідарності та моделей повсякденного життя.

Наприклад, окремі дописи в соціальних мережах або локальні волонтерські ініціативи можуть перетворюватися на масштабні громадські рухи та мережі допомоги. Так само повсякденні практики, що до війни не мали значної суспільної ваги (наприклад, донати, плетіння маскувальних сіток, участь у волонтерстві), стали важливими елементами соціальної мобілізації.

Incomprehensible (незбагненність) – в умовах великої кількості інформації, активізації інструментів ШІ, суперечливих повідомлень та швидких змін суспільство стикається з труднощами у формуванні цілісного розуміння подій. Це створює додаткову невизначеність і впливає на процеси соціального конструювання реальності. Наприклад, в умовах війни одночасне існування офіційної інформації, повідомлень із соціальних мереж, чуток та дезінформації ускладнює інтерпретацію подій і формування стабільної картини реальності.

Таким чином, концепт BANI може бути використаний у соціології для аналізу не лише структурної нестабільності суспільства, але й емоційного, когнітивного та повсякденного досвіду життя в умовах війни та тривалих криз.

Застосування концепту лімінальності дозволяє інтерпретувати цей стан як тривалий перехід між соціальними порядками, у межах якого відбувається часткове «зависання» між старими та новими інституційними формами. Лімінальність у цьому контексті виступає не лише як тимчасова фаза, а як потенційно пролонгований стан соціальної реальності, характерний для суспільств, що переживають глибокі структурні зміни. Важливим аналітичним інструментом у межах цього підходу є поняття комунітас, яке дозволяє зафіксувати як спонтанні форми соціальної солідарності, так і їх подальшу інституціоналізацію в умовах затяжної кризи.

Концепт VUCA-світу фокусується на характеристиках середовища, в якому відбувається соціальна трансформація. Він дозволяє описати суспільство як систему, що функціонує в умовах високої мінливості, невизначеності, складності та багатозначності. У випадку України це проявляється у швидких змінах соціальних ролей, фрагментації соціального досвіду та ускладненні прогнозування соціальних процесів. Водночас концепт VUCA-світу має свої обмеження, оскільки переважно описує системний рівень і недостатньо враховує внутрішній, суб'єктивний вимір переживань трансформацій та нестабільності.

У цьому контексті концепт BANI-світу дозволяє розширити аналітичну перспективу, зміщуючи фокус на досвід соціальних акторів. Він дає змогу

описати не лише структуру кризового середовища, а й його вплив на повсякденні практики, емоційні стани та когнітивні стратегії осмислення реальності. Ключовими характеристиками BANI-середовища виступають: крихкість соціальних інституцій, зростання рівня тривожності, нелінійність причинно-наслідкових зв'язків та ускладнення процесів інтерпретації подій. У випадку війни це проявляється у нестійкості соціальних гарантій, високому рівні психологічного навантаження, непередбачуваності соціальних наслідків навіть незначних подій та надлишковості інформації.

Порівняльний аналіз трьох концептів дозволяє зробити висновок про їхній взаємодоповнювальний характер. Лімінальність найкраще описує структурний стан переходу, дозволяє аналізувати соціальні трансформації «зсередини» суспільства через зміни норм, ідентичностей, соціальних ролей та форм взаємодії, тоді як VUCA і BANI описують радше макроконтекст, у якому ці трансформації відбуваються. Таким чином, ці концепти не виключають один одного, а працюють на різних рівнях аналізу та можуть розглядатися як взаємодоповнювальні аналітичні рамки.

ЛІТЕРАТУРА

- Гаврилюк, Е. (1995). Хаос, Танатос і Ерос у символіці обрядів переходу. У С. Павлюк (Ред.), *Народознавчі зошити: двомісячник. Т. 1. Thanatos. Студії з інтегральної культурології* (с. 63–70). Ін-т народознавства НАН України. <https://nz.lviv.ua/archiv/1995-tanatos/7.pdf>
- Горбунова, Л. (2015). Досвід лімінальності: соціально-антропологічне обґрунтування трансформативного навчання. *Філософія освіти*, 1(16), 105–132. <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0908df44-10be-4bd3-b8da-b8cf357dbf9a/content>
- Кучеренко, Є. (2022). Лімінальність суб'єкта як відкрита проблема в психології дорослого. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*, 44–54. [https://doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2022.20\(65\).05](https://doi.org/10.31392/npu-nc.series12.2022.20(65).05)
- Чалюк, Ю. (2022). Глобальний соціально-економічний розвиток в умовах VUCA, SPOD, DEST та BANI світу. *Економіка та суспільство*, (36). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-21>
- Cascio, J. (2020, April 29). Facing the age of chaos. *Jamais Cascio*. <https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d>
- Thomassen, B. (2009). The uses and meanings of liminality. *International Political Anthropology*, 2, 5–27. <https://s3.amazonaws.com/arena-attachments/2253233/22ab3f637146922a156651ebf1951964.pdf>
- Turner, V. (1966). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Cornell University Press.
- U. S. Army Heritage and Education Center. (2019, May 7). Who first originated the term VUCA (Volatility, Uncertainty, Complexity and Ambiguity)? <https://web.archive.org/web/20210602145018/https://usawc.libanswers.com/faq/84869>

Федорченко-Кутуєв Павло^I*Email: pavel.kutuev@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6997-6306>**Фінько Антон^{II}***Email: anton.finko71@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5191-9813><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978526>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Військово-політична нестабільність: проблема змін систем міжнародних відносин

Історично кристалізація певного світового порядку як сталої «архітектури миру» може розглядатися або як наслідок утвердження домінування того чи іншого військово-політичного гегемона, здатного накласти стабільний контроль над ключовими для світового ладу торговельними комунікаціями, за приклад чого може правити степова у своєму ядрі імперія Чингізидів, що контролювала «шовкові шляхи»; або, за модерної доби, як результат формування системи міжнародних відносин, в межах якої складається стан певного стабільного балансу сил між ключовими акторами – великими державами імперського штибу («Great Powers of history»), встановленого за підсумками перемог у кровопролитних світових війнах або загальноконтинентальних конфліктах. Нова глобальна чи континентальна європейська війна з цього погляду спричинялась до утвердження новоявленої системи міжнародних відносин, із якою були пов'язані оновлений міжнародний торговельний або валютний режим, а також власна мережа інтернаціональних норм і установ^{III}.

В останньому положенні за приклад може правити Віденська система міжнародних відносин, в рамках якої було запроваджено у 1814–1815 рр. внаслідок завершення Наполеонівських війн у Європі баланс сил між Британією, Російською імперією, Пруссією, Австрією та Францією. Вона забезпечила безперешкодну торгівлю комунікацією за міжнародними ріками – Рейном, Мозелем та Маасом; Паризька система 1856 р. (баланс сил між Британією та Францією), що постала як результат Кримської війни, надавши свободу пересування міжнародною рікою Дунай; Версальсько-Вашингтонська система 1919 р. (англо-французький баланс сил), конституційована після завершення Першої світової війни та пов'язана із заснуванням Ліги Націй. Пов'язана із Версалем Барселонська конвенція (1921 р.) проголосила у сфері торгівлі свободу транзиту залізницями та водними шляхами; Ялтинсько-Потсдамська система 1945 р. за підсумками Другої світової війни ООН із її

^I доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник, Інститут соціології НАН України.

^{II} Кандидат філософських наук, науковий співробітник, відділ соціальної філософії, Національна Академія Наук України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди.

^{III} У питанні генезису та функціонування систем міжнародних відносин ми розширюємо підхід, викладений нами в 费恩科 [A. Finko], 2016, р. 10-13.

балансом сил між США, СРСР, Китаєм, Британією та Францією в рамках Ради безпеки, запровадила, а далі модифікувала систему, під час ухвалення Хельсінкського акту 1975 р., непорушності кордонів у Європі. В торговельному й валютному плані ця система гарантувала реалізацію Бреттон-Вудських угод 1944 р., які запроваджували, на основі Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (нині СОТ/ВТО) політику зниження тарифних бар'єрів та дотримання золотого стандарту. Надалі відбулося істотне коригування валютного режиму, запроваджене в межах Ялтинсько-Потсдамської «архітектури миру»: прив'язка валюти до золота була скасована, натомість здійснено перехід до вільної конвертації (Ямайська система 1978 р.).

При цьому будь-яка «архітектура миру», що встановлювалась у проміжку між глобальними чи континентальними воєнними конфліктами, завжди стикалась з істотним викликом дестабілізаційної проблеми ерозійного дефекту, що попервах незначно, однак із плином часу дедалі вагомніше давався взнаки. Адже тією мірою, якою у світовому розподілі впливу відбувалися зрушення після встановлення нового фактичного співвідношення сил, дана «архітектура» та відповідний світовий порядок із надбудовою на кшталт норм, домовленостей та міжнародних установ зіштовхувалися із ситуацією розхитування, коли статус-кво втрачав незаперечну згоду дедалі ширшого кола акторів. До цього спричинялась та обставина, що та чи інша система усталювалась на фіксації певного балансу сил, яка поступово переставала цілком відповідати фактичним змінам у їхньому співвідношенні, заохочуючи історичну ревізію та каталітичні зсуви.

По-перше, такі ерозійні процеси зумовлювались можливим послабленням із бігом часу позицій одного з акторів-переможців.

По-друге, ерозія зазвичай підштовхувалась зміцненням позицій акторів, що раніше посідали становище другого ряду. У сучасних умовах ця тенденція дається взнаки насамперед у піднесенні гравців із колишнього «третього світу», коли, наприклад, Індія та Бразилія прагнуть набути великодержавного статусу постійних членів Ради безпеки ООН.

По-третє, ерозійна дестабілізаційна хисткість часто-густо впливала з прагнення ревізувати наявний світовий порядок із боку акторів, що відновили свій вплив, обмежений після поразки в межах глобального чи континентального конфлікту, на засадах розв'язання якого утверджувалась наявна система. За хрестоматійний приклад у даному разі можуть правити дії Німеччини, що *de facto* не визнала Версальсько-Вашингтонську систему в період між двома світовими війнами. Нині ж ми спостерігаємо намагання увійти до складу Ради безпеки ООН з боку Японії і тієї ж Німеччини.

Винайдення та застосування наприкінці Другої світової війни ядерної зброї спричинили кардинальні зрушення у позначеному циклічному механізмі чергування стабілізаційних періодів розбудови «архітектури миру» та катастрофічних періодів поширення глобальних чи континентальних воєнних конфліктів між великодержавними акторами. Це зумовило унікальну сталість конструкції Ялтинсько-Потсдамської системи порівняно із попередніми історичними аналогами. Ракетно-ядерні сили забезпечили

утримання ключових акторів від масованого використання засобів насильства безпосередньо один проти одного для розв'язання питання світової ієрархії. «Архітектура миру» усталилася на тривалий період, незважаючи на ерозійні процеси, що тривали за усіма трьома зазначеними напрямками. Натомість встановилась ситуація «холодної війни», в межах якої ключові актори провадили боротьбу за поширення власної сфери впливу, здійснюючи інтервенції чи військову підтримку своїх клієнтів таким способом, щоб уникати ракетно-ядерного протистояння. Стан тривалого, хоча відносного й неповного, миру коригувався через запровадження Хельсінкських угод, що на той час кардинально зміцнили європейську безпеку та перехід до плаваючих курсів у межах Ямайської системи.

У даний період позначився ряд військово-політичних тенденцій у світі «Great Powers», що справили кардинальний вплив на загальний перебіг соціальних процесів. По-перше, спостерігався *«відносний силовий асиметризм»* – зниження здатності великих держав нав'язати слабшим неімперським гравцям свою волю засобами насильства: «Малочисельні угруповання дедалі частіше виявляються успішнішими, принаймні їм удається досягти своїх політичних цілей і вижити. Гарвардський дослідник Айвен Аррегін-Тофт проаналізував 197 асиметричних воєн, що відбувалися по всьому світу в період з 1800 по 1998 р. Вони були асиметричними в тому сенсі, що спостерігався значний розрив у силі супротивників, принаймні з традиційної точки зору, тобто, судячи з чисельності їхніх збройних сил і населення. Аррегін-Тофт виявив, що сторони, які вважались «слабкими», фактично перемагали у 30% конфліктів. Цей факт вражає і сам по собі, однак ще більш вражаючою є тенденція його зміни в часі. За останні два століття спостерігалось постійне збільшення перемог з боку слабших супротивників. У період з 1800 по 1949 рік слабший актор перемагав лише у 11,8% конфліктів, тоді як з 1950 по 1998 рік – у 55% випадків» (Наїм, 2017, с. 197).

Із цього погляду показовими є невдале протистояння Франції з алжирськими повстанськими силами (1954–1962 рр.), Франції і Сполучених Штатів із в'єтнамським партизанським рухом (1954–1975 рр.), а СРСР з ісламістським опором в Афганістані (1979–1989 рр.). Тож, так чи так, варто дійти висновку, що у цей час великодержавні актори виявилися обмеженими не тільки щодо здатності нав'язувати силоміць волю один одному (через ризики, пов'язані із застосуванням ядерної зброї), але й часом стосовно проекції сили, скерованої проти слабшого супротивника, у віддалені від їхньої метрополії регіони світу.

По-друге, демографічні зрушення та колективна психотравма, обумовлена масовим знекровленням у Першій та Другій світових війнах, зміцнили в рамках суспільства провідних великодержавних акторів специфічну соціально-етичну тенденцію у царині «емоційного капіталу», що має щільний зв'язок із «відносним асиметризмом». За висловом Едварда Н. Люттвака, ці суспільства увійшли в «постгероїчну добу» із притаманним останній явищем, що в італійській мові позначається як «*mammismo*», в основі якого лежить відмова широких суспільних верств морально

санкціонувати масові жертви в наступальних війнах, й зокрема різноманітні поширені раніше закордонні завойовницькі героїчні авантури. На думку останнього автора, до «*постгеройчного маммізму*» спричинилася «демографічна база модерних постіндустріальних суспільств. У сім'ях, що становили населення великих держав [Great Powers of history], четверо, п'ятеро або шестеро дітей були нормою, а сім, вісім або дев'ять зустрічались частіше, ніж сучасні один, два чи три. Звісно, показники дитячої смертності також були високими. У ті часи, коли було цілком нормально втратити одну чи більше дитину внаслідок хвороби, втрата ще одного сина на війні мала інший смисл, ніж для сучасних американських і європейських сімей, де в середньому народжується 2,2 дитини або менше того, причому очікується, що всі вони виживуть, і кожен із них становитиме собою значно більшу частку сімейного емоційного капіталу» (Luttwak, 2003, с. 71).

По-третє, слід зважити на таку тенденцію, яка також пов'язана із «відносним асиметризмом» і «постгеройчним маммізмом», котру можна позначити як «*новий кондотьєризм*» – йдеться про повзучу легалізацію найманства в рамках приватних військових і охоронних компаній (ПВК) на кшталт «Academi». Спостерігачі вже звернули увагу на ту обставину, що до послуг ПВК звертаються насамперед актори, що належать до великодержавного середовища «Great Powers of history» і раніше провадили масштабні інтервенціоністські заходи в афро-азіатському світі. Психотравма, викликана кровопролиттям під час боротьби з антиколоніальними національно-визвольними рухами азійських країн, а також загальом прагнення уникнути жертв у регулярному війську з огляду на тиск настанов маммізму створили для здійснення проєкції сили назовні запит на рекрутування в рамках ПВК войовничого та авантюрно-геройчного соціального елемента, який зберігається у великодержавних суспільствах, однак нині вже не задає тон у своїх суспільствах.

Деякі дослідники встановлюють генетичний зв'язок між ідеєю сучасних ПВК та збройними формуваннями Ост-Індської компанії (ОІК), що підкреслює зв'язок між корпоративним світом та зовнішнім інтервенціонізмом (див. Громовенко, 2013, с. 26–29). Втім, варто зважити на ту обставину, що зрештою британський уряд на початку ХІХ ст. націоналізував ОІК та її військову організацію. Не можна не визнати, що діяльність ПВК порушує суверенні державні прерогативи, відповідно до класичної дефініції держави М. Вебера, тобто заснованого за зразком установи союзу панування, що домігся монополізації легітимного фізичного насильства як засобу владарювання. З цього погляду поширення «нового кондотьєризму» ПВК може розглядатися як вислід соціального саботажу з боку суспільних верств «Great Powers» зовнішньополітичної активності, пов'язаної із ризиком жертв з боку «громадян у мундирах».

По-четверте, в даному контексті чільне місце займає тенденція, котру можна охрестити як «*орієнталізація*» – частковий зсув світової економічної активності у бік азійських гравців, що спостерігається на тлі інтенсивної геостратегічної конкуренції щодо визначення перспективи позиції гегемона

світ-системи. Згідно з доповіддю «Глобальні тенденції 2030» Національної розвідувальної ради США, вже в короткотерміновій перспективі «Азія перевершить Північну Америку та Європу, разом узяті, за світовою потужністю, виходячи з ВВП, чисельності населення, військових витрат та технологічних інвестицій» (National Intelligence Council, 2012, с. IV). Навіть якщо цього не станеться, азійські актори справлятимуть безпрецедентний вплив на перебіг ключових дебатів щодо майбутнього системи міжнародних відносин, тоді як раніше доля конструкції світового ладу визначалась переважно в рамках традиційного світу «Great Powers».

По-п'яте, варто також звернути увагу в цьому плані на таку тенденцію, як *фінансіалізація*. Значне посилення з кінця XX ст. ваги фінансового капіталу та його дерегуляція спричинили часткову деіндустріалізацію суспільств традиційного світу «Great Powers», що підважили своє цілкове домінування у сфері військових технологій, а відтак звузили можливості впливу на конструювання світового ладу.

Звичайно, означеним тенденціям в світі «Great Powers» аж ніяк не варто надавати абсолютизованого характеру. Наприклад, щодо «силового асиметризму» можна навести й чимало прикладів у другій половині XX ст. та на початку XXI ст. із протилежним спрямуванням, коли сильніший гравець із когорти «Great Powers» завдавав незаперечної поразки слабшому супротивнику (наприклад, Фолклендська війна, операції в Гренаді та Панамі, війна в Перській затоці та в Іраку). Потужний «таттмізм» не зміг завадити двадцятирічному перебуванню сил США в Афганістані та в тому ж Іраку. «Новий кондотьєризм» не є поширеним скрізь у межах світу «Great Powers», будучи забороненим у Франції. «Орієнталізація» спостерігається на тлі збереження вибухонебезпечних соціальних і економічних проблем у багатьох азійських суспільствах – драйверах зростання, що засвідчила зокрема азійська фінансова криза 1997 р. «Фінансіалізація» не скасувала домінування оборонно-промислового комплексу (ОПК) США на світовому ринку та, напевне, можливості реанімації ОПК Західної Європи.

А проте, варто взяти до уваги: генетично зміна систем міжнародних відносин відбувалася в умовах наступального насильства великих держав («Great Powers»). Воно забезпечувало на історично нетривалий час певний стабільний баланс сил і систему міжнародних правил. Зворотним боком цього циклічного процесу було принесення значних жертв на вівтар короточасної стабільності в проміжках між спалахами агресії. Ескалація збройного насильства під час Першої світової війни супроводжувалась внаслідок технічного вдосконалення озброєння на застосування ЗМУ безпрецедентним кровопролиттям, що поставило під сумнів фізичне збереження європейського простору внаслідок глобальних чи загальнонаціональних конфліктів. Застосування наприкінці супроводжуваної ще більшими жертвами Другої світової війни ядерної зброї внесло значні зміни у цю ситуацію. Встановився пролонгований мир як відсутність глобальних воєн. Середовище «Great Powers» взяло за правило уникати наступального підходу із ризиком зіткнення, якщо його стороною міг виявитись носій ракетно-ядерного

озброєння, дотримуючись у цій царині радше логіки захисних реакцій. Це дало змогу уникнути апокаліптичної ескалації і безмежних жертв, але разом з тим спричинилося до розмивання системи міжнародних відносин і невизначеності щодо балансу сил.

З огляду на це можна припустити, що в осяжному майбутньому ми спостерігатимемо збереження ряду наріжних елементів Потсдамської системи міжнародних відносин, хоча й підданих ерозії. Втім, триватимуть спроби утвердити паралельні імпровізаційні структури світового порядку, як це трапилось у разі ініціювання Д. Трампом формування «Ради миру» у ролі нібито контрольної інстанції щодо ООН. Надалі спостерігатиметься й намагання змінити склад постійних членів Ради безпеки ООН за рахунок залучення нових гравців. Із високою ймовірністю позначиться тенденція до розширення кола держав – учасників *de facto* ядерного клубу. При цьому його члени й надалі, напевне, уникатимуть остаточних кроків, що можуть викликати глобальний чи загальноконтинентальний конфлікт.

Для України з цього всього випливає, що в умовах повоєнного відновлення значно важитиме економічна, військово-політична та технологічна підтримка з боку дружньої їй частини геополітичного середовища. Однак варто мати на увазі стримувальні захисні обмеження в логіці «Great Powers». Тому слід дійти висновку, що безпека українського соціуму потребуватиме особливої уваги до її автономної компоненти, а саме проведення термінової прискореної технологічної реіндустріалізації та радикального збільшення питомої ваги НДДКР у структурі ВВП.

ЛІТЕРАТУРА

- Громовенко, К. В. (2013). Ост-Індські компанії як прообраз приватних військових і охоронних компаній. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*, 18, 26–29.
- Наїм, М. (2017). *Занепад держави*. Book Chef.
- Luttwak, E. N. (2003). *Strategy: The logic of war and peace*. Belknap Press of Harvard University Press.
- National Intelligence Council. (2012). *Global trends 2030: Alternative worlds*.
- 费恩科. (2016). *侵蚀问题与国际体系的不稳定因素论文集2016年终研讨会暨青年论坛 论文集*.

Червінська Тетяна^I*Email: chervinta@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5054-0206>**Соболевська Марина^{II}***Email: msobolevska@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5544-3883><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978542>

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Просторові практики відтворення гендерного порядку в університетському середовищі

Дослідження просторових практик відтворення гендерного порядку в університетському середовищі зумовлене необхідністю виявлення прихованих механізмів, через які освітні інституції сприяють легітимації та відтворенню гендерних ієрархій. Попри декларування принципів рівності та інклюзії, сучасний університет залишається простором дії «прихованого навчального плану», що реалізується не лише через зміст освіти, а й через організацію повсякденних взаємодій, матеріальне середовище, символічні маркери та усталені практики використання простору (Марущенко, 2019; Jackson, 1990; Stanworth, 1983). У соціологічній перспективі університетський простір постає не нейтральним тлом, а соціально сконструйованим середовищем, яке формує нормативні уявлення про гендерні ролі, дисциплінує поведінку та відтворює наявні владні ієрархії (Кіммел, 2015; Lefebvre, 1991). У цьому контексті звернення до аналізу студентських робіт дозволяє дослідити, як самі учасники освітнього процесу сприймають і репрезентують гендерний порядок, а також виявити просторові механізми його підтримки або трансформації. Такий аналіз допомагає виявити приховані механізми функціонування гендерних ієрархій в академічному середовищі та простежити, яким чином вони відображаються у сприйнятті, повсякденному досвіді й мікростратегіях спротиву студентства, що є критично важливим для побудови справді інклюзивного та безпечного освітнього простору.

Методологія дослідження гендерованого освітнього простору базується на поєднанні феміністичної оптики та феноменологічного підходу, де матеріальне середовище університету аналізується як елемент «прихованого навчального плану» – системи негласних правил, ієрархій та сценаріїв, що рутинно відтворюють гендерний порядок. Критичний аналіз повсякденності передбачає свідому зміну дослідницької позиції: від пасивного користування простором до його уважного спостереження та аналізу, коли архітектура, розташування меблів та інфраструктура постають як соціокультурні коди, а також дає змогу зафіксувати мікромоменти, коли матеріальне середовище

^I Кандидатка соціологічних наук, доцентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

^{II} Докторка соціологічних наук, доцентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

намагається дисциплінувати тіла й керувати поведінкою (Мерло-Понті, 2001; Фуко, 2020). Такий підхід спрямований на дослідження університетської системи як простору, що організовує, дисциплінує та інтерпретує гендерні ролі, унаочнюючи крізь призму суб'єктивно прожитого досвіду студентства як явні інституційні ієрархії, так і неочевидні вияви гендерованості.

Емпіричну базу дослідження склали аналітичні звіти студентства, підготовлені у межах розробленого авторками практичного завдання «Гендерований освітній простір». Включене спостереження здійснювалося у форматі «гендерного дрейфу» (Дебор, 2004), а збір первинних даних спрямовувався за допомогою запропонованої викладачками тематичної аналітичної схеми. Це дозволило сфокусувати аналіз студентських рефлексій на чотирьох укрупнених категоріях: просторовій організації та ієрархіях, візуально-дискурсивних маркерах, гендерованих тілесно-комунікативних практиках і «пористості» простору. У підсумку цей інструментарій дозволяє виявити приховані механізми виробництва гендерних асиметрій у повсякденному житті університету.^{III} підготовлені у межах розробленого авторками практичного завдання «Гендерований освітній простір». Включене спостереження здійснювалося у форматі «гендерного дрейфу» (Дебор, 2004), а збір первинних даних спрямовувався за допомогою запропонованої викладачками тематичної аналітичної схеми. Це дозволило сфокусувати аналіз студентських рефлексій на чотирьох укрупнених категоріях: просторовій організації та ієрархіях, візуально-дискурсивних маркерах, гендерованих тілесно-комунікативних практиках і «пористості» простору. У підсумку цей інструментарій дозволяє виявити приховані механізми виробництва гендерних асиметрій у повсякденному житті університету.

Польовий етап дослідження здійснювався в корпусі факультетів соціології і комп'ютерних наук та кібернетики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Отримані результати спостережень унаочнюють рутинні механізми відтворення гендерного порядку крізь призму зазначених аналітичних категорій.

Аналіз емпіричних матеріалів засвідчує, що просторова організація корпусу активно відтворює владні відносини, позбавляючи освітнє середовище декларованої нейтральності. Холи та коридори спроектовані переважно як простори «контролю, а не затишку для перебування», де архітектура жорстко розподіляє право на «комфортну» присутність чи примусовий транзит. У студентських звітах детально описано, як наявність відкритого балкона-галереї в холі 2-го поверху формує своєрідний «паноптикум» із можливістю постійного спостереження зверху, а присутність вахти як очевидної «точки влади» дисциплінує поведінку: авторки робіт зазначають, що це змушує студентство постійно перебувати під

---

^{III} Емпіричною основою для аналізу стало виконання студентством бакалаврської освітньої програми «Соціологія» факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка практичного завдання «Гендерований освітній простір» в межах дисципліни «Гендерні відносини в сучасному суспільстві».

«оцінювальними поглядами», коли «кожен твій рух, одяг чи запізнення фіксують», що змушує уникати тривалого перебування в транзитних зонах.

Найбільш виразна інфраструктурна нерівність фіксується студентками на рівні санітарних зон: заміна унітазів на «„турецькі“ отвори у підлозі» в жіночих туалетах (на противагу наявності стандартних унітазів у чоловічих) сприймається ними як те, що буквально «втілює ієрархію в архітектурі», оскільки такі умови вимагають від жіночого тіла «значно більших фізичних зусиль та унеможливляють комфортне перебування». При цьому простір жіночих вбиралень стає зоною додаткового дисциплінарного тиску через розміщені на стінах специфічні правила та заборони (рукописні оголошення з вимогами «підтримувати чистоту», «не розчісувати волосся над раковиною» або категоричні вказівки щодо утилізації засобів гігієни), які відсутні у чоловічих санітарних зонах.

У ситуації безпекових викликів простір укриття диктує власні правила, де під час тривоги виникає альтернативна ієрархія, заснована на фізичній присутності та експансії представників військової кафедри. У спостереженнях студентства чітко зафіксовано патерни привласнення простору цією групою, що маркує свій привілейований статус, зокрема, і через «акустичну експансію» – гучні розмови, нецензурну лексику та перегляд контенту без навушників. Це деконструє традиційну ієрархію, дестабілізує академічний авторитет викладацтва та підважує «соціальні конвенції і взаємне визнання», на яких тримається інституційна влада. Як свідчать звіти, такі практики змушують решту студентства зміщуватися на периферію (до холодних стін та транзитних проходів), закріплюючи їхню маргінальну позицію в укритті. У підсумку, просторова організація академічного середовища постає системою матеріалізованих ієрархій, де планування та стан локацій – від холів до укриттів – рутинно відтворюють гендерні асиметрії та владні ієрархії.

Аналіз візуально-дискурсивних маркерів крізь призму студентських звітів дозволяє дослідити, як гендерний порядок легітимується через тексти та зображення настінного простору університету. Емпіричні дані фіксують виразний кількісний дисбаланс у настінних репрезентаціях: галереї портретів видатних науковців, стенди з фотографіями керівництва та дошки пошани репрезентують майже виключно чоловічі обличчя. Така візуальна домінація зчитується у рефлексіях студентства як невербальне повідомлення про те, що наука є «чоловічою справою», маркуючи академічний успіх та інтелектуальний авторитет як привілей маскулінності, витісняючи жіночі постаті в зону невидимості.

Дискурсивне кодування простору виявляє чітке розмежування на рівні комунікаційних практик: офіційно-бюрократичний дискурс (адміністративні накази та інформаційні стенди деканатів) послідовно ігнорує фемінітиви, послуговуючись загальним чоловічим родом («до відома студентів», «інформація для старост», «розклад викладачів»). Натомість фемінітиви з'являються у внутрішньоінституційних локальних та горизонтальних комунікаціях – в оголошеннях студентського самоврядування і кафедр

(«звертатися до лаборантки», «чергова викладачка», «шановні студентки та студенти»).

Окремим елементом візуального кодування середовища виступає комерційна реклама (мовних курсів, вакансій, автошкіл тощо), розміщена в холах університету, яка нерідко відтворює традиційні гендерні стереотипи. Наприклад, рекламні плакати місцевої автошколи чи курсів ілюструють поділ на «чоловічі та жіночі сфери»: тут успіх та експертність маркуються як маскулінні характеристики, а жіночі постаті виконують суто декоративну функцію – використання «об'єктивованого жіночого тіла для привернення уваги». Студентки у звітах прямо фіксують цей дисонанс, зазначаючи, що така реклама «сексуалізує дівчат» та «пропонує студенткам лише сервісні або клієнтські ролі», підважуючи цим ідею гендерної рівності в академічному просторі. Таким чином, візуально-дискурсивне наповнення корпусу утворює цілісний символічний простір, який через комбінацію андроцентричних репрезентацій, суворої бюрократичної мови та стереотипної реклами нормалізує чоловіче домінування й маргіналізує жіночу присутність в академічному середовищі.

Аналіз зафіксованих у студентських звітах гендерованих тілесно-комунікативних практик унаочнює, як владні відносини та гендерні асиметрії інкорпорується на рівні повсякденної фізичної поведінки, мікрожестів та патернів освоєння університетського простору. Спостереження студентства за просторовою поведінкою під час перерв фіксують виразну асиметрію в моделях тілесної присутності: чоловічі групи схильні до експансивного освоєння території, що виражається у зайнятті центральних зон коридорів, утворенні широких комунікаційних кіл та розкутих позах. Натомість студентки демонструють стратегії просторового самообмеження, групуючись у локальних зонах під стінами чи біля аудиторій та фізично підлаштовуючи свої траєкторії руху під домінантні маскулінні групи, що змушують їх «поступатися дорогою».

Важливим інструментом утвердження просторового домінування, як свідчать аналітичні звіти, стає акустична експансія з боку маскулінних груп. Це виявляється у формі «демонстративно гучного спілкування», використання нецензурної лексики, вигуків чи прослуховування аудіоконтенту без навушників, що створює специфічний шумовий тиск і змушує дівчат «почуватися зайвими або незахищеними» у цих зонах. Додатково цей ефект підсилюється на рівні мікрожестів та візуального контакту: студентки повсякденно фіксують на собі «довгі оцінювальні погляди», які буквально «сканують» їх та змушують почуватися під постійним зовнішнім контролем. Отже, фізична та звукова присутність чоловічих груп формує специфічні просторові кордони, де дівчата частіше займають позицію пасивних спостерігачок або пристосовують свою поведінку до встановленої тут гендерної асиметрії.

Аналіз «пористості» університетського середовища – поняття, яке ми запозичуємо у В. Бен'яміна (Benjamin, 1992) для опису проникності й рухливості інституційних меж, – крізь призму студентських рефлексій

показує, що попри жорсткість академічного порядку, в ньому існують зони, де офіційні кордони розмиваються, поступаючись місцем емоціям, приватності та мікропрактикам солідарності. Ця пористість виявляється через появу неформальних мікрозон (підвіконь, ніш під сходами, віддалених кутів), які дівчата тимчасово привласнюють для емоційного розвантаження та непублічного спілкування. Проте найвиразнішим прихованим майданчиком для вираження жіночої суб'єктності стає простір вбиралень, які одночасно є головними зонами інфраструктурної нерівності та тілесного дисциплінування. Через обмежену інфраструктуру вбиралень у корпусі, де переважну більшість студентства становлять дівчата, постійні черги під час перерв, як зафіксовано у звітах, перетворюють задоволення базових потреб на джерело щоденного стресу та постійного часового тиску. Це змушує студенток постійно дисциплінувати власне тіло: вираховувати час між парами, передчасно йти з лекцій або взагалі відмовлятися від перерв, через що звичайний побутовий дискомфорт переростає в емоційне напруження. Водночас дефіцит інституційної приватності та специфіка просторової організації санвузлів – відсутність замків на дверях кабінок жіночого туалету та «турецькі отвори» замість унітазів – парадоксально активують практики неформальної солідарності та горизонтальної комунікації. Жіночі вбиральні перетворюються на арену складних повсякденних взаємодій, де стикаються різні низові логіки. З одного боку, цей простір маркується локальними правилами та регулятивними вимогами між різними групами жінок, яскравим прикладом яких є рукописні тексти з проханнями «не розчісувати волосся над раковиною» або «не викидати заварку в умивальник». Створені співробітницями факультетів, вони виступають інструментом неформального мікроконтролю побутової поведінки, причому цей контроль є гендерно асиметричним, адже розгорнутий виключно всередині жіночого простору. З іншого боку, інфраструктурно незахищене середовище привласнюється студентками для колективного захисту приватного (кооперування задля взаємодопомоги чи обміну засобами гігієни). Через подібні практики студентки деконструють суворий дисциплінарний простір, перетворюючи його на майданчик неформальної комунікації та взаємопідтримки.

Проведене дослідження доводить, що університетський простір функціонує як динамічне поле напруги, де «прихований навчальний план» матеріалізується через інфраструктурні асиметрії, андроцентричні візуальні маркери та практики маскулінного домінування. Натомість у лакунах високої «пористості» середовища – на периферії коридорів чи у просторі тих самих вбиралень – студентки, як засвідчує аналіз їхніх рефлексивних звітів, успішно привласнюють територію, маркуючи її як автономні «зони гендерної свободи». Таким чином, щоденний дисциплінарний тиск та інфраструктурна незахищеність компенсуються рутинізованими мікростратегіями низової жіночої солідарності, які трансформують обмеження академічного простору в досвід колективної суб'єктності й стійкості.

ЛІТЕРАТУРА

- Дебор, Г. (2004). Теорія дрейфу (В. Кулик, упоряд.; пер. з франц.). У *Проспект підривних дій: Альманах ситуаціонізму* (с. 34–39). Видавництво А. (Оригінальний твір опубліковано 1956).
- Кімел, М. (2003). *Гендероване суспільство* (С. Альошкіна, пер.). Сфера. (Оригінальний твір опубліковано 2000).
- Марущенко, О. (2019). «Прихований навчальний план» сучасної школи: методологія та структурування предмету дослідження. *Гендер в деталях*.
<https://genderindetail.org.ua/library/osvita/prihovaniy-navchalniy-plan-suchasnoi-shkoli-metodologiya-ta-strukturuvannya-predmetu-doslidzhennya-1341036.html>
- Мерло-Понті, М. (2001). *Феноменологія сприйняття* (О. Йосипенко & С. Йосипенко, пер.). Український Центр Духовної Культури. (Оригінальний твір опубліковано 1945).
- Фуко, М. (2020). *Наглядати й карати. Народження в'язниці* (П. Тарашука, пер.). Клубук. (Оригінальний твір опубліковано 1975).
- Benjamin, W. (1992). *One-way street and other writings*. Verso.
- Jackson, P. W. (1990). *Life in classrooms*. Teachers College Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell. (Original work published 1974).
- Stanworth, M. (1983). *Gender and schooling: A study of sexual divisions in the classroom*. Hutchinson in association with the Explorations in Sociology Series.

Черних Геннадій¹*Email: chernykh@knu.ua*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8440-0711><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978550>

Війна як медіаподія: трансформація суспільного сприйняття через цифрові платформи

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Війна, безсумнівно, є масштабною подією, елементом повсякденності, який постійно актуалізується та стає частиною масової комунікації як рутинна практика. Соціологи відзначають, що війна є «культурною травмою» для суспільства (Sztompka, 2000, с. 450). Варто також зазначити, що травматизація відбувається через медіа, які перетворюють війну на продукт постійного обговорення, уваги та зростання соціальної напруженості.

Тобто війна виступає не тільки військово-політичною реальністю, а й медійним конструктом. Не всі є свідками та учасниками подій, які відбуваються кожного дня. Для цих людей уявлення про війну формується саме завдяки медіа. Медіаподії – це масштабні події, що привертають увагу масової аудиторії та формують колективний досвід (Dayan & Katz, 1992). Цифрова епоха перетворила війну на постійну медіаподію, яка транслюється в режимі реального часу завдяки різноманітним цифровим платформам: соціальним мережам, месенджерам та відеострімам.

Одним із невдалих, на нашу думку, «експериментів» висвітлення війни в Україні став національний телемарафон – «Єдині новини». Саме поняття «марафон» позначає «діяльність, яка займає багато часу та сильно втомлює» (Cambridge Dictionary, 2026). Тобто телемарафон саме так і сприймається в українському суспільстві – як марафон новин, які втомлюють та деморалізують людей. Вторинний аналіз динаміки перегляду телемарафону в українському суспільстві (див. Рисунок 1) дає нам можливість наочно побачити, як змінюється сприйняття війни як медіаподії, котра постійно висвітлюється в новинах. Частка тих, хто позитивно ставився до телемарафону, з 2022 по 2025 рік знизилася з 45% (2022 рік) до 18% (2025 рік). Натомість значна частка людей (22%) звертається до національних інтернет-медіа («УП», Oboz.ua, «Цензор») на різних цифрових платформах. За результатами аналізу дослідження встановлено, що значна частка аудиторії вважає, що «головною місією медіа є інформування громадян про суспільно значущі події. Але цього року (2026) вона становить лише 55% у порівнянні з 70% в минулих хвилях» (Детектор медіа, 2026). Тобто аудиторія втомлюється від постійного потоку інформації, пов'язаної з війною, адже сама вона є суспільно значущою подією номер 1.

¹ Кандидат соціологічних наук, асистент кафедри галузевої соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

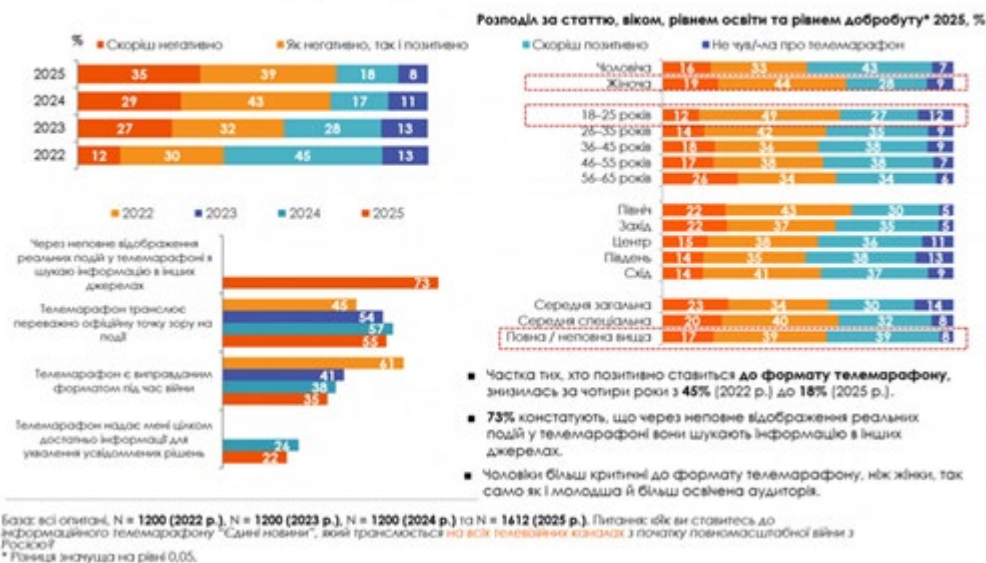
СТАВЛЕННЯ ДО «ЄДИНОГО МАРАФОНУ» детектор медіа

Рисунок 1. Ставлення до «Єдиного марафону», «Індекс медіаграмотності українців: 2020–2025», Детектор медіа (2026)

Перша та Друга світові війни транслювалися не так ефективно та ефектно, як це відбувається зараз. Сучасна війна транслюється практично безперервно, а смартфони та інші цифрові гаджети стають знаряддями цієї трансляції майже в будь-якому місці, просторі та часі. Сучасні алгоритми соціальних мереж посилюють емоційне сприйняття війни: генерують більше реакцій та залучення. Все це породжує таке явище, як «цифрова втома» (англ. digital fatigue), – стан психологічного виснаження, спричинений надмірним споживанням цифрової інформації, постійною онлайн-присутністю та безперервним потоком повідомлень. На нашу думку, в контексті війни як медіаподії цифрова втома виявляється в таких вимірах: 1. Втома від новин. 2. Цілеспрямоване уникнення інформації (цифровий детокс). 3. Емоційне виснаження (психологічна тривожність). 4. Зниження концентрації. 5. Байдужість (аномія).

Дослідження медіаспоживання в Україні демонструє стійке зростання ознак цифрової втоми аудиторії від надмірного потоку інформації, особливо пов'язаної з війною. Новинний контент поступається розважальному. У 2024 році художні фільми та серіали обирали для перегляду 79% респондентів. У 2026 році частка тих, хто надає перевагу розважальному контенту (шоу, фільми, серіали) становить 60%, а до інформаційного контенту (новини, аналітика) звертаються 53% респондентів (Gradus Research Plus, 2026).

Також варто зазначити, що у 2024 році майже 80% українців відчували негативні емоції від новин про війну, а медіаспоживання стало одним із головних чинників психологічного напруження (Дембіцький, 2024). Найпевніше, така ситуація залишається стабільною й у 2026 році, хоча й потребує додаткових соціологічних досліджень та підтвердження цієї гіпотези.

Отже, за результатами аналізу війни як медіаподії та трансформації суспільного сприйняття через цифрові платформи, можемо констатувати наявний соціальний факт цифрової втоми – емоційного виснаження українського суспільства від постійного медіапродукування новин про війну. Окрім емоційного виснаження, посилюються тривожність та бажання уникати контенту, пов'язаного з війною, також знижується довіра до інформації. Загалом, це є нормальною глобальною тенденцією, за даними досліджень, у 2024 році 39% людей у світі іноді або часто свідомо уникали новин через їхній негативний психологічний тиск, а у 2017 році – 29% (Reuters Institute for the Study of Journalism, 2024). Тому перед соціологами постає виклик дослідження сучасних інформаційних суспільств, пошуку балансу між необхідністю бути поінформованим та потребою зберігати психологічну стійкість в умовах тривалої війни.

ЛІТЕРАТУРА

- Дембіцький, С. (2024). *Медіа стресори та психологічне самопочуття населення України*. Інститут соціології НАН України.
https://isnasu.org.ua/analytics/003_Dembitskiy_-_Media_stresory_ta_psyhologichne_samopohuttia.php
- Детектор медіа. (2026). *Індекс медіаграмотності українців: 2020–2025 (шоста хвиля)*.
<https://detector.media/infospace/article/248278/2026-03-13-indeks-mediagramotnosti-ukraintsiv-20202025-shosta-khvylya/>
- Cambridge Dictionary. (2026). Marathon. У *Cambridge Dictionary*.
<https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/marathon>
- Dayan, D., & Katz, E. (1992). *Media events: The live broadcasting of history*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1smjvm9>
- Gradus Research Plus. (2026). *Дослідження медіаспоживання населення України: аналітичний звіт, лютий/березень 2026*. https://mincult.gov.ua/wp-content/uploads/2026/04/gradus_report_final-present_mincult_2004206.pdf
- Reuters Institute for the Study of Journalism. (2024). *Digital news report 2024*.
https://drive.google.com/file/d/1qdcPbzip1CfCqXc5iN1Az_NC8odlrOxN6/view
- Sztompka, P. (2000). Cultural trauma: The other face of social change. *European Journal of Social Theory*, 3(4), 449–466. <https://doi.org/10.1177/136843100003004004>

Шевель Інна¹*Email: shevelinna@ukr.net*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6387-2506><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978563>

Медіапростір як інструмент формування суспільних настроїв у кризові періоди

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Сучасне суспільство постійно змінюється під впливом різних (економічних, політичних, соціальних, культурних) криз. Медіапростір суттєво впливає на громадську думку, на поширення інформації, від якої змінюються соціальні настрої, формується колективне уявлення, культурна пам'ять та моделі поведінки. Саме в період повномасштабного вторгнення росії на територію України такі прояви стали займати особливе місце в суспільстві, де медіа почали створювати та подавати корисні й шкідливі, загрозливі джерела інформації. Відбувся перехід від інструменту подачі соціальної інформації, консолідації суспільства до панічних настроїв, маніпуляції, пропаганди, суцільних фейків, дезінформації з боку ворога, який потребує серйозного аналізу і вивчення.

Сучасна соціологія ставить перед собою важливе завдання вивчити вплив медіапростору на всі можливі різні настрої та поведінки в суспільстві. Саме соціологія дозволяє зрозуміти всі механізми різних суспільних реакцій та викликів, значення інформаційних потоків для стабільності в суспільстві.

Метою дослідження є аналіз ролі медіапростору у формуванні суспільних настроїв та визначення механізмів впливу на громадську думку та рівень суспільної довіри.

Проблематика медіапростору займає ключове, якщо не найважливіше, місце і серед українських, і зарубіжних дослідників у галузі соціології, які вивчають суспільні настрої, інформаційні уявлення в цифрову епоху сучасного медіапростору, серед них українські дослідники: Н. Костенко вивчає соціокультурні трансформації та масові комунікації у взаємозв'язку медіа і суспільства. Є. Головаха досліджує громадську думку, соціальні зміни під час криз, суспільні настрої. В. Хмелько свого часу присвячував своє дослідження трансформаційним процесам та соціальній структурі суспільства. Формування теоретичного підґрунтя дослідження медіапростору серед зарубіжних вчених видається наступним: Дж. Габермас вивчав концепцію публічної сфери, формування громадської думки через відкриту соціальну комунікацію, а М. Кастельс розкрив теорію мережевого суспільства, яке формується через глобальні комунікаційні мережі, тоді як В. Ліппман вивчав механізми формування громадської думки та вплив медіа на суспільне сприйняття реальності, а Е. Ноель-Нойман, яка запропонувала теорію

---

¹ Кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

«спіралі мовчання», вивчала вплив значних медійних наративів на позицію громадян, і наостанок Н. Луман, який вивчав медіа як самостійну систему виробництва соціальної реальності.

У кризові періоди важливою функцією та соціальною підтримкою в громадській думці є медіапростір, який і формує завдяки широким можливостям поширення інформації соціальні настрої, соціальну уяву, соціальну довіру, колективні емоції, поведінкові практики. Як зазначив Є. Головаха, українці визначили свій остаточний вектор розвитку, і суспільство точно знає, куди йти і що воно хоче, а це сформувало консолідацію в суспільстві («Соціолог Євген Головаха...», 2025).

Під час війни основними каналами отримання інформації для українців стали соціальні мережі, цифрові платформи, які впливають на соціальні настрої та відіграють важливу роль у медіапросторі. На думку Н. Костенко, зміни та дизайн медіа, які відбуваються в цифрових полях, є дуже швидкими і людина постійно включена в цей інформаційний обмін та не в змозі синхронізувати потік інформації, відстежувати її серед різноманітних медіа (Костенко, 2020, с. 5–23).

Представлені аналітичні дані демонструють, які цифрові платформи домінують у системі інформаційного споживання, які соціальні мережі є основними каналами подачі та поширення інформації та формування суспільних настроїв. Очевидно, що до офіційних джерел та професійних медіа довіра серед опитаних залишається на високому рівні (див. рис. 1).

Рис. 1. Рівень довіри українців до різних медіа в 2025 році (Ipsos/Interfax-Ukraine, 2025).

Як показують дані, поряд з довірою є і значна недовіра до соціальних медіа. Це пов'язано з тим, що велика кількість інформації в цифровому просторі поширюється у вигляді фейків, дезінформації, пропаганди, маніпуляції тощо. В умовах критичних ситуацій це формує критичне ставлення до соціальних подій та новин, посилюючи необхідність перевірки

інформації на достовірність (Дембіцький та ін., 2025). Незважаючи на велику кількість псевдоновин, все ж соціальні мережі залишаються найвпливовішими інструментами подачі суспільної інформації завдяки швидкості поширення та широкому охопленню аудиторії (див. Рис. 2).

Рис. 2. Рівень недовіри українців до різних медіа в 2025 році. (Ipsos/Interfax-Ukraine, 2025)

Отже, підвищення рівня медіаграмотності та критичного мислення населення є важливим фактором суспільної стійкості в умовах невизначеності і допомоги у фільтруванні цифрової інформації та комунікації, коли широко використовуються маніпуляції, інформаційні атаки, фейки. Саме в період кризи медіапростір виконує регулятивну, інформаційну й інтеграційну функцію у формуванні громадської думки, стаючи передумовою зниження негативних наслідків інформаційних атак чи загроз. З соціологічної позиції медіапростір не тільки є каналом передачі інформації, а й інструментальним механізмом побудови громадської думки, пояснення соціальної реальності та суспільної згуртованості.

ЛІТЕРАТУРА

- Дембіцький, С., Бевзенко, Л., Чепурко, Г. та ін. (за ред. Є. І. Головахи, С. Дембіцького). (2025). *Українське суспільство в умовах війни. Рік 2025: колективна монографія*. Інститут соціології НАН України. <https://bit.ly/4rnDhiC>
- Костенко, Н. (2020). Мережева комунікація: алгоритмічний і ризикований зв'язок. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, ІС НАУ, (2), 5–23. <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2020-2/3.pdf>
- Соціолог Євген Головаха – про суспільні настрої та емоційний драматизм 2025 року. (2025). <https://bit.ly/4iIvBoV>
- Шевель, І. П. (2024). Культурний конфлікт під час війни: соціокультурний дискурс українського опору. *Питання культурології*, (44), 43–53. <https://bit.ly/4iDlzpB>
- Ipsos / Interfax-Ukraine. (2025). Соцмережа Телеграм очолює рейтинг джерел новин та інформації для українців – дослідження Ipsos. https://interfax.com.ua/news/telecom/1133581.html?utm_source=chatgpt.com

Щербина Віктор¹*Email: sun6414@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-8535><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978589>

Вплив розвитку штучного інтелекту у медіа на формування соціальної пам'яті

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Інституційна зміна, яку історично переживає сучасний світ, актуалізує питання щодо збереження та передавання наступним поколінням того соціального досвіду, який був вироблений у попередніх епохах, та нового, який сформувався протягом розвитку індустріальних суспільств ХХ ст. Використання саме історично останнього соціального досвіду визначальною мірою лежить в основі суб'єктивної компоненти сучасних інституційних метаморфоз – адже саме він у конкретній засвоєній та доступній формі використовується у процесі усвідомленого організаційного реагування на кризи та новітні виклики. Водночас у міру того, як все більш явною стає необхідність вироблення нових підходів до інституційних трансформацій, все більш наочною стає невідповідність цього досвіду специфічним викликам, перед якими постало людство, увійшовши вже у другу чверть ХХІ ст., і цей досвід стає просто частиною історії.

Інструментом трансляції досвіду є специфічний соціальний інститут – пам'ять, яку прийнято концептуально поділяти на індивідуальну, соціальну та офіційну. Соціологія пам'яті спирається на класичну концепцію «колективної пам'яті», яку сформулював французький соціолог Моріс Гальббакс у своїй праці «Соціальні рамки пам'яті» (Halbwachs, 1925). Тут ці три види пам'яті визначаються через їхні структурні функції, способи трансляції та роль у конструюванні соціальної реальності. Вважається, що соціальна пам'ять – це спільні спогади, цінності та уявлення певної групи людей, які формують їхню ідентичність і передаються через спілкування. Вона займає проміжне місце між особистим досвідом індивіда та офіційною історією. Інституційний підхід у процесі трансформацій суспільств ХХ ст. був доповнений концепціями культурної та комунікативної (Ян Ассман, П'єр Нора, Моріс Гальббакс) пам'яті.

Розвиток ІІІ в медіапросторі за своїми наслідками якісно змінює таку категоризацію пам'яті та потребує нового погляду на неї. У цьому контексті сформувалась низка сучасних соціологічних і міждисциплінарних досліджень (memory studies, медіасоціологія, digital humanities), які безпосередньо розглядають те, як ІІІ, інтегруючись у медіа, впливає одночасно на переосмислення минулого і моделювання майбутнього (Hoskins, 2016). Відповідно до цього, розвиваються такі нові категорії:

¹ Доктор соціологічних наук, професор, Київський Інститут Бізнесу та Технологій.

- «ретроспективна пам'ять» (де ІІІ реконструює минуле, створює альтернативні історії, «оживляє» архіви і минуле стає варіативним та керованим);

- «проспективна пам'ять», де медіа разом з ІІІ формують очікування, соціальні сценарії, політичні та культурні горизонти і вже не минуле, а майбутнє стає модельованим через дані;

- «алгоритмічна пам'ять», що є гібридом архіву, генерації та прогнозу.

З розвитком диджиталізації комунікативного простору ІІІ стає все більш визначальним технологічним інструментом доступу до масиву пам'яті, її кодифікації, структурування, оперування нею в поточних обставинах і трансляції наступному поколінню. Як це завжди було в історії, використання нової технології дозволяє вирішити застарілі проблеми та, водночас, створює нові, які певний час лише починають осмислюватися суспільством.

Однією з таких проблем є суперечність між новим характером функціонування медіа під впливом розвитку ІІІ, з одного боку, та традиційними практиками продукування і функціонування соціальної пам'яті – з іншого. У теоретичному дослідженні вказаної проблеми можна виділити декілька предметних перспекцій, до яких можна віднести вплив диджиталізації та використання штучного інтелекту на традиційні механізми формування соціальної пам'яті, його ефекти та механізми протидії або ж регулювання такого впливу.

Традиційні механізми формування соціальної пам'яті завжди ґрунтувалися на безпосередній передачі досвіду від покоління до покоління за наявності спільних соціокультурних інститутів. На відміну від алгоритмічного впливу ІІІ, ці механізми тримаються на людській взаємодії та тривалих часових циклах.

Основними традиційними механізмами формування пам'яті є насамперед соціальні інститути та «місця пам'яті» – об'єкти, де пам'ять кристалізується і зберігається. До них належать архіви та бібліотеки як «офіційні сховища» задокументованої історії, музеї та пам'ятники, де відбувається матеріалізація пам'яті, що візуалізує державний або національний наратив, кладовища та меморіали, де відбувається сакралізація минулого, що пов'язує особисту втрату з колективною історією. Важлива роль належить також комунікативній пам'яті, яка передається через вербальну міжособистісну взаємодію у повсякденному житті. Це і родинні перекази, що формують ідентичність особистості через приватний досвід, і свідчення очевидців, які передаються «з вуст в уста». До традиційних механізмів відносять також культурну пам'ять – ритуали та свята, що в результаті регулярного повторення «оживляють», актуалізують минуле в теперішньому, та масив канонічних текстів, що формують «загальний культурний код» нації. Свій внесок роблять освіта та державна політика пам'яті, які є потужними інструментами формування у покоління єдиного погляду на історію. Підручники історії створюють спільний наратив про «нас» і «інших», визначаючи, що суспільство має пам'ятати, а що має забути (селекція пам'яті). Важливу роль відіграють також комеморативні практики – офіційні заходи,

де вшановують героїв або трагічні події на державному рівні. У доцифрову епоху індустріальної доби традиційні медіа (преса, радіо та телебачення) виконували роль «воротарів» (gatekeepers), визначаючи порядок денний, фокусуючи увагу всієї нації на спільних подіях. Це створювало відчуття «синхронного переживання» історії та формувало спільну соціальну пам'ять. Традиційна пам'ять була колективною, ієрархічною та довготривалою в часі. Натомість з розвитком ІІІ у медіа світ увійшов у добу цифрової пам'яті – персоналізованої, фрагментарної та миттєвої, яка існує тут-і-зараз. Цей новий рівень почав впливати на увесь масив соціальної пам'яті.

Цифрова трансформація та ІІІ руйнують традиційні інститути соціальної пам'яті (архіви, музеї, бібліотеки, академічну історіографію), позбавляючи їх монополії на верифікацію, збереження та інтерпретацію минулого. Замість системного, ієрархічного та контрольованого державою чи наукою збереження знань, цифрова реальність пропонує децентралізовані, фрагментарні та динамічні форми пам'яті.

Відходять у минуле також інституційні монополії на селекцію та збереження. Користувачі соцмереж самі формують архіви (через пости, блоги, цифрові фото), ігноруючи професійних архівістів. Виникають приватні платформи як новітні архіватори – корпорації типу Google, Meta або проєкти на кшталт Internet Archive, які заміщують державні сховища. Пріоритетність збереження інформації визначається алгоритмами та клікабельністю, а не її «історичною цінністю», що її визначала на свій розсуд професійна спільнота гуманітаріїв та політиків. Замість цілісних централізованих та контрольованих державою фондів соціальна пам'ять розпорошується на мільярди терабайтів неструктурованих цифрових даних, доступ до яких і оперування якими можливе лише з використанням ІІІ.

Суттєвим наслідком впливу ІІІ є криза верифікації та «смерть» документального факту, адже технології штучного інтелекту дозволяють створювати фальшиві фото, аудіо та відео, які неможливо відрізнити від оригіналів. Цифрові документи, на відміну від паперових, можна непомітно редагувати, що підриває довіру до першоджерел. Відбувається ерозія інституту експертизи – думка професійного історика чи музейника у цифровому просторі важить стільки ж, скільки вірусний пост блогера. У масиві наявної соціальної пам'яті виникають «ехо-камери» – алгоритми «підсовують» користувачам ту версію минулого, яка відповідає саме їхнім політичним уподобанням. Так руйнується спільний національний канон бачення минулого.

Вплив ІІІ на медіа спричиняє зміну природи самих медіа та сприйняття часу. На місце тривалості приходить плинність – традиційні інститути пам'яті були орієнтовані на вічність, тоді як цифрова пам'ять є ефемерною (сайти зникають, посилання стають недійсними). Виникає проблема цифрового забуття, адже величезні масиви інформації стають недоступними через старіння форматів файлів та носіїв (дискет, дисків). Глибина пам'яті зменшується, головним фокусом медіа стає «безкінечне сучасне». Цифрова культура стирає дистанцію між минулим і теперішнім, розмиває у сприйнятті

подій рамку поточного і минулого, перетворюючи історію на нескінченну стрічку новин, які живуть у масовій свідомості циклом 24–72 години. У соціальних мережах новина «згорає» швидше: Twitter/X, Telegram – кілька годин – 1 день, TikTok/Instagram – іноді навіть 1–12 годин.

Значно впливає на тривалість розповсюдження в медіа формат кліпового мислення, тоді як музейні експозиції та багатотомні дослідження програють коротким відео у TikTok чи карткам в Instagram.

Демонополізація історичного наративу проявляє себе у вигляді контрпам'яті та низових ініціатив. Спільноти в мережі, використовуючи ШІ, можуть створювати власні версії історії (наприклад, альтернативні вікі-проекти), які суперечать «офіційній» науці. Це посилює варіативність та гейміфікацію минулого – відеоігри та поп-культура стають головним джерелом історичних знань для молоді, витісняючи підручники та класичні музеї. Саме минуле постає як простір гри, що не має власної онтологічної специфіки і, таким чином, якісно трансформується сама категорія соціальної пам'яті як така – замість інституційно забезпеченого конструкту вона постає як похідне від тут-і-зараз віртуальної взаємодії агентів соціальної взаємодії.

Процесам трансформації соціальної пам'яті в наш час інституційно намагається протистояти державна пропаганда, стараючись відігравати ключову роль у процесах формування соціальної пам'яті, використовуючи останню як інструмент легітимізації влади, консолідації суспільства та дестабілізації супротивника. З розвитком ШІ цей вплив став масштабнішим, адреснішим та складнішим для виявлення та усвідомлення. Основними механізмами впливу державної пропаганди виступають насамперед конструювання та нав'язування офіційного наративу («політика пам'яті»). Саме держава за участі лояльних громадських організацій інституційно визначає, які події минулого є «героїчними», а які є «трагічними» або такими, що взагалі підлягають забуттю. Так здійснюється свідоме витіснення з публічного простору низки історичних фактів. Створюються спрощені історичні міфи, які підсилюють національну ідентичність або виправдовують сучасні процедури інституціалізованого насильства тощо.

Пропаганду провадять різні держави, відтак у цій царині виникла та розгортається ціла система нових протиріч та пов'язаних з ними проблем. Так, сучасна пропаганда активно інтегрує ШІ-інструменти для створення «масової ілюзії правди» – створюються реалістичні сфальсифіковані відео (дипфейки), аудіо та зображення військових чи політиків для емоційного маніпулювання, використовуються автоматизовані ботоферми. ШІ дозволяє тисячам ботів керовано імітувати дії реальних людей, створюючи ефект «поліфонії», коли один і той самий пропагандистський меседж лунає з десятків «незалежних» джерел. Активно використовується маніпуляція алгоритмами, коли пропагандистські ресурси вчаться обходити фільтри та інтегруватися в результати видачі популярних ШІ-чатботів, змушуючи їх повторювати штучні наративи. Наступним прийомом впливу на процес формування соціальної пам'яті є локалізація та таргетування, коли ШІ дозволяє державам адаптувати пропагандистські повідомлення під конкретні аудиторії та регіони. Це

досягається шляхом швидкого перекладу та стилізації контенту різними мовами для впливу на міжнародну спільноту, а також контекстуальної підміни, коли локальні проблеми використовуються як тло для впровадження потрібних історичних або політичних паралелей. Пропаганда спрямована також і в майбутнє – зокрема, здійснюється «забруднення» цифрових архівів, що ускладнює роботу майбутніх істориків. Фабрикація свідчень здійснюється, зокрема, через створення фейкових новинних сайтів зі згенерованими ШІ журналістами, які публікують викривлені версії поточних подій, що з часом стають частиною цифрового архіву. В результаті окресленої активності державна пропаганда за допомогою ШІ створює новітню «синтетичну пам'ять», де межа між реальним досвідом та алгоритмічно створеною ілюзією поступово розмивається, загрожуючи соціальній стійкості та здатності суспільства до критичного самоаналізу.

Таким чином, можна зробити такі висновки:

1. Розвиток ШІ у медіа докорінно трансформує соціальну пам'ять, перетворюючи соціальний досвід з об'єкта медійного представлення на продукт алгоритмічної перформативності. ШІ не просто архівує минуле, а активно конструює його через генерацію наративів та моделювання досвіду. ШІ стає основним посередником у доступі до інформації, фактично означаючи контроль над доступом до спільної пам'яті суспільства. Надмірна залежність від ШІ для пошуку даних може знижувати здатність людей до довготривалого запам'ятовування на індивідуальному рівні. Алгоритми визначають, який контент (і які спогади) залишатимуться видимими в інформаційному полі, призводячи до фрагментації уваги та створення «інформаційних бульбашок». Виникають системи, котрі імітують особистість померлих (deadbots), що змінює уявлення про скінченність медіа та пам'яті. ШІ-аватари дозволяють «спілкуватися» з цифровими копіями людей, розмиваючи межі між живим і мертвим у колективній свідомості та змінюючи процеси особистого передавання соціальної пам'яті. Вплив ШІ на медіа веде до формування «тотальної пам'яті» та вічного збереження цифрового «Я», що скасовує традиційні форми забуття.

2. Здатність ШІ створювати реалістичний синтетичний контент несе загрозу автентичності соціальної пам'яті – дослідження на arXiv підтверджують, що ШІ-генеровані зображення та відео суттєво підвищують ймовірність формування неправдивих спогадів про події, яких ніколи не було (Synthetic human memories...). Виник феномен «сірої пам'яті» – технології можуть приховувати ризики володіння та використання даних, роблячи процес формування пам'яті непрозорим і непідконтрольним людині. За таких умов значно розширюється простір політичних маніпуляцій, адже ШІ дозволяє «озброювати» пам'ять, створюючи фейкові свідчення (дипфейки) для дестабілізації суспільства чи підризу репутації.

3. ШІ, впливаючи на медіа, відкриває і нові горизонти, пропонує нові способи переосмислення минулого та моделювання майбутнього через формування ретроспективної та проспективної пам'яті, адже дозволяє ревізувати та «оживляти» усні свідчення чи старі архіви, допомагаючи у

подоланні травм та пошуку ідентичності. Генерація зображень і подій, які ще не відбулися (наприклад, фото людей, які через хворобу не доживуть до важливих дат), створює новий тип емоційного зв'язку через «спогади про майбутнє». «Історія майбутнього» стає більш доступним та поширеним компонентом медіапростору. Окремою зміною є те, що соціальна пам'ять все більше формується як спільний продукт людини та ШІ, все більшою мірою проблематизуючи агентність індивіда в її формуванні, тому вона отримує риси «не-людської».

4. Низка сучасних дослідників вказує, що ШІ, інтегруючись у медіа, конституює новий режим пам'яті, в якому ретроспективна (переосмислення минулого) і проспективна (моделювання майбутнього) функції зливаються в єдину алгоритмічну екосистему. ШІ завершує перехід від пам'яті як соціальної реконструкції (1) через медіально-мережеву циркуляцію (2) до алгоритмічної продукції і проєкції реальності, де межа між минулим і майбутнім фактично зникає. ШІ перетворює пам'ять із медійно-керованої на алгоритмічно-продуктивну, тобто відбувається не так відбір і передача соціального досвіду, як його генерація, симуляція і проєкція.

ЛІТЕРАТУРА

Halbwachs, M. (1925). *Les cadres sociaux de la mémoire*. Félix Alcan.

Hoskins, A. (2016). Memory ecologies. *Memory Studies*, 9(3), 348–357.
<https://doi.org/10.1177/1750698016645274>

Synthetic human memories: AI-edited images and videos can implant false memories. (n.d.).
arXiv. <https://arxiv.org/abs/2409.08895>

Яблонський Ярослав¹*Email: yaroslav1yablonskiy1@gmail.com*ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5716-3010><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978603>

Аксіологічний підхід у соціологічному дослідженні історичної культури: методологічний потенціал та межі застосування

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Ставлення суспільства до власного минулого не є статичним результатом, а існує як динамічний процес конструювання, оспорювання і переозначення наративів, зміст яких змінюється залежно від соціального контексту. Пам'ятання є соціально зумовленим актом: минуле постає не як нейтральна сукупність фактів, а як символічне поле, у якому різні актори змагаються за право визначати легітимні образи колективного досвіду.

В умовах повномасштабної російської збройної агресії проти України це символічне поле набуло особливої актуальності. Питання колективної пам'яті, культурної ідентичності та символічного простору знаходять відображення не лише в академічних дискусіях, а й стають важливим ресурсом суспільної згуртованості та захисту власної суб'єктності. Історичні постаті й події, відзначення пам'ятних дат, топонімічні зміни та публічні символи набувають значення не самі по собі, а через те, як їх інтерпретують, відтворюють і оспорюють конкретні соціальні актори, що впорядковують репрезентативну культуру суспільства (Tenbruck, 1996). Те, які саме інтерпретації минулого стають прийнятними або відторгнутими, визначається й ціннісними орієнтаціями носіїв пам'яті, що власне і є фокусом нашого дослідницького інтересу.

Концепт історичної культури було введено до гуманітарного знання істориком Й. Рюzenом як багатовимірну практику суспільного смислотворення щодо минулого, що охоплює когнітивний, естетичний, політичний і моральний виміри (Rüsen, 1994). У ширшій перспективі історична культура інтерпретується як поле конкурентних інтерпретацій минулого, де різні групи змагаються за легітимну версію колективного досвіду (Grever & Adriaansen, 2017). Проте для експлікації цього поняття в соціологічному дискурсі його необхідно доповнити, оскільки воно описує форми смислотворення переважно на рівні публічних та інституційно закріплених практик, але меншою мірою пояснює, за яких соціальних умов і через які ціннісні диспозиції певні інтерпретації минулого, зокрема ті, що відтворюються поза публічним простором, стають прийнятними, конфліктними або відторгнутими різними групами.

¹ Аспірант факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, магістр соціології.

Метою цих тез є оцінка методологічного потенціалу та меж застосування аксіологічного підходу у соціологічному дослідженні історичної культури.

Теоретичною основою аналізу слугує модель базових людських цінностей Ш. Шварца, оскільки вона не прив'язує ціннісні орієнтації до лінійних еволюційних стадій розвитку суспільства, а виходить із припущення про універсальність структури цінностей. Крім того, ця модель має підтверджену валідність у міжнародних порівняльних дослідженнях, зокрема в межах Європейського соціального дослідження^{II}, у тому числі на українських даних. У цьому дослідженні використано скорочену версію опитувальника ціннісних портретів PVQ-21. Вона містить 21 індикатор, на основі яких було обчислено десять базових цінностей, упорядкованих у двовимірному просторі за осями «відкритість до змін» – «збереження» та «самоствердження» – «турбота про інших» (Schwartz, 1992, 2012).

Потенціал аксіологічного підходу полягає в тому, що він дає змогу перейти від простого опису ставлень щодо минулого до пояснення того, чому певні інтерпретації минулого підтримуються або відкидаються різними групами. Підтримка чи неприйняття символічних трансформацій може бути пов'язана не лише з політичними поглядами, а й із глибшими ціннісними орієнтаціями – на безпеку, традицію, самостійність, універсалізм або пристосування. Саме тому одні й ті самі історичні символи можуть сприйматися по-різному: як частина культурної спадщини, як загроза, як ресурс для утвердження ідентичності або як елемент нав'язаного символічного порядку. В українському контексті такий підхід є особливо значущим, адже зміна історичних наративів, переоцінка культурної спадщини, трансформація святкового календаря та перейменування публічного простору пов'язані не лише з політичними рішеннями, а й з уявленнями про традицію, безпеку, приналежність і культурну спадковість.

Модель базових цінностей Ш. Шварца було застосовано для порівняння ціннісних профілів груп, які підтримують і не підтримують декомунізаційні та дерусифікаційні процеси. У проведеному дослідженні ці процеси розглядаються як один із вимірів трансформації історичної культури в сучасній Україні, оскільки вони пов'язані з переосмисленням радянської та російської імперської спадщини, зміною символічного простору та формуванням власного національного історичного наративу (Latysh, 2024). Пояснення підтримки відповідної політики не варто зводити лише до політичних орієнтацій населення, оскільки ціннісні відмінності між її прихильниками та противниками виявилися загалом невираженими.

За даними авторського соціологічного опитування (N = 1000, CAWI, березень–квітень 2025 року), ціннісні профілі порівнюваних груп (підтримка та невідтримка декомунізації та дерусифікації) є відносно однорідними. Це можна інтерпретувати як те, що в умовах повномасштабної війни між тими, хто підтримує політику декомунізації та дерусифікації, і тими, хто її не

---

^{II} European Social Survey (ESS) – міжнародне порівняльне опитування, що вимірює соціальні установки, цінності, переконання та поведінкові практики населення європейських країн. URL: <https://www.europeansocialsurvey.org/>

підтримує, не простежується виразного ціннісного розмежування. Винятком є статистично значущо вища притаманність цінності універсалізму серед прихильників цієї політики, що узгоджується з теоретичним очікуванням щодо зв'язку між орієнтацією на рівність і толерантність та підтримкою деколоніальних трансформацій. Було також висунуто припущення про те, що противники декомунізаційних та дерусифікаційних практик демонструватимуть статистично значущо вищу схильність до цінностей збереження порівняно з прихильниками цієї політики. Проте емпіричні дані цієї гіпотези не підтвердили: значущих відмінностей між групами за ціннісним кластером збереження виявлено не було, що свідчить про обмеженість пояснювальної сили ціннісної диференціації в умовах широкого суспільного консенсусу навколо символічних трансформацій воєнного часу.

Зазначимо, що аксіологічний підхід має свої слабкі місця. По-перше, цінності не слід розглядати як сталий чинник, який безпосередньо визначає ставлення до минулого, оскільки вони функціонують у реальному соціальному середовищі і пов'язані з політикою пам'яті, медійними наративами, регіональним і поколіннєвим досвідом, культурними практиками та безпосереднім досвідом війни. По-друге, змістова інтерпретація цінностей може змінюватися залежно від історичного контексту: одна й та сама ціннісна орієнтація може бути пов'язана з різними або навіть протилежними позиціями, що ускладнює використання цінностей як стабільної пояснювальної моделі (Maio & Haddock, 2010). По-третє, аксіологічний підхід переважно зосереджується на індивідуальному рівні орієнтацій, тому його варто поєднувати з аналізом колективних культурних практик, заданих інституційних рамок і наративів, оскільки вони не зводяться до сукупності індивідуальних цінностей (Olick, 1999).

Отже, аксіологічний підхід є продуктивним інструментом соціологічного дослідження історичної культури, що дозволяє перейти від фіксації ставлень до минулого до пояснення їхньої ціннісної логіки. За результатами дослідження виявлено відносну однорідність ціннісних орієнтацій між прихильниками і противниками декомунізації та дерусифікації, що вказує на необхідність поєднання аксіологічного підходу з аналізом інституційних, дискурсивних, ритуально-практичних і просторово-символічних вимірів історичної культури. Це відкриває подальші дослідницькі перспективи, пов'язані з перевіркою того, чи є зафіксована ціннісна гомогенність специфічною рисою воєнної консолідації, чи вона відображає глибші структурні особливості українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

- Grever, M., & Adriaansen, R.-J. (2017). Historical culture: A concept revisited. In M. Grever & S. Stuurman (Eds.), *Palgrave handbook of research in historical culture and education* (pp. 73–89). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-52908-4_4
- Latysh, Y. (2024). Decolonization of historical memory in Ukraine during the Russo-Ukrainian War: Monuments and toponyms. *Topos*, 2, 54–92. <https://doi.org/10.61095/815-0047-2024-2-54-92>

- Maio, G. R., & Haddock, G. (2010). *The psychology of attitudes and attitude change*. SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781446214299>
- Olick, J. K. (1999). Collective memory: The two cultures. *Sociological Theory*, 17(3), 333–348.
- Rüsen, J. (1994). Was ist Geschichtskultur? Überlegungen zu einer neuen Art, über Geschichte nachzudenken. In K. Füßmann, H. T. Grütter, & J. Rüsen (Eds.), *Historische Faszination: Geschichtskultur heute* (pp. 3–26). Böhlau.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1–65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- Schwartz, S. H. (2012). An overview of the Schwartz theory of basic values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1).
- Tenbruck, F. H. (1996). Repräsentative Kultur. In *Perspektiven der Kulturosoziologie: Gesammelte Aufsätze* (pp. 99–124). Westdeutscher Verlag.

Яворська Євгенія¹ Email: evheniia.yavorska@knu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9177-0454><https://doi.org/10.5281/zenodo.22978616>

Теоретико-методологічні виклики інтерпретації сутності та атрибутів поняття «цифрове суспільство» в умовах глобальної нестабільності

Проблеми розвитку соціологічної теорії: Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 29 травня 2026 року (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології). – К.: Видавництво «Наукова столиця», 2026. 270 с.

Поняття «цифрове суспільство» сьогодні набуває неодмінного вжитку для окреслення точки призначення прогресу модернізації, що є своєрідним «вінцем історії», яким так і не стала ліберальна демократія Ф. Фукуями. Локалізація цифрового суспільства здебільшого окреслюється не лише певним ладом націй-держав, але й постає як глобальна мережа соціальних і віртуальних взаємодій, які дуже легко долають бар'єри державних кордонів. Цифрове суспільство цілком може бути сформоване і в «недемократичних» режимах, оскільки вибудовування ієрархії взаємодій, фреймування суспільно важливих тем та їхніх обговорень відбувається не лише у вакуумі доступу до інформації. У сучасних суспільствах досить важко приховувати інформацію, наприклад, навіть китайський файрвол не забезпечує повного фільтрування інфоресурсів та приховування «небажаних» тем. Натомість новітні суспільства адаптують практики дегуманізації опонентів, популізму, кенселінгу, які будуються довкола трайбалістських протиставлень «свої» та «чужі» та відповідної системи соціальної справедливості. У ситуації перенасичення інформацією важливою є здатність до управління її потоками. Наприклад, відкриті історичні архіви не передбачають, що ця інформація обов'язково стане відкритою та прозорою, проте її систематизацією та публікацією будуть займатися окремі люди або технології штучного інтелекту з усіма супутніми проблемами об'єктивності, достовірності і правильності.

Ставлячи в центр аналізу такий досить аморфний концепт, як цифрове суспільство, ґрунтовно описаний теоретично, але менш зрозумілий у своїх онтологічних проявах, варто зосередитися на складових, без яких неможливе функціонування такого типу суспільного ладу:

Науково-технологічний вимір

Існує концептуальна доцільність відокремлювати поняття «диджиталізація» та «цифрове суспільство», які іноді оманливо вживаються як взаємозамінні. Саме поняття «суспільство» передбачає певну усталеність взаємозв'язків, сфер, інституцій, конкретну будову соціальної структури, тоді як диджиталізація/цифровізація – радше процес впровадження високих технологій на ґрунті існуючого суспільного фундаменту. Якщо з технологічної точки зору більш-менш зрозумілою є необхідність індустріального бекграунду (розвинена промисловість, оптимальність ціни енергоносіїв, сировини,

¹ Кандидат соціологічних наук, асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

праці), конкурентна залученість до світової економічної та фінансової системи, новітніх індустрій та технологій, то з іншими атрибутами цифрового суспільства, які торкаються простору культури, освіти, науки, етики, соціальної нерівності, існують найбільш невизначені моменти для їхнього аналізу. Щоправда, технологічний прогрес (впровадити який іноді коштує значних ресурсів та часу, за який одні країни встигають перейти на новий щабель розвитку, тоді як інші лише планують модернізаційні проєкти), може легко бути зруйнований війною, техногенними або ж природними катастрофами. Відлунням цих подій може бути повний занепад економіки, яку закордонні інвестори не будуть ризикувати рефінансувати. Досвід Лівану залишається зайвим нагадуванням, наскільки швидко успішна держава або регіон через військові дії та глобальну напруженість можуть втрачати не лише поточний рівень матеріального добробуту, але й перспективи його відновлення. Не зайвою є згадка про вичерпність природних ресурсів, стихійні та екологічні загрози, тягар яких є важчим саме для нестабільних суспільств, які ще не досягли певного рівня індустріального розвитку. Процес індустріалізації не може оминати екологічні проблеми, супутні технологічному прогресу. Проте шлях для суспільств, які перебувають на первинному рівні такої модернізації, відрізняється від досвіду найбільш розвинених країн. Донори та аграрні центри вже не зможуть викидати в довкілля такі ж дози забруднення, як і розвинені країни, через досить жорсткі чинні норми міжнародного екологічного права. Тому матеріальне підґрунтя таких суспільств передбачає можливість диджиталізації окремих сфер завдяки завезеним і запозиченим ноу-гау, але не завжди таке формування відповідає сутності цифрового суспільства в класичному розумінні Мануеля Кастельса.

Соціальна структура

Сутність цифрового суспільства в останні роки розуміється невід'ємно від технологій штучного інтелекту. Для соціальної структури постають питання, наскільки ШІ здатен не тільки перевлаштувати структуру ієрархій та мобільності між елітою та іншими прошарками, на основі доступу до специфічних знань, але й стати частиною стабільної соціальної системи, здатної балансувати ризики соціальної напруженості. Крім того, обслуговування ШІ потребує значних екологічних, економічних та інфраструктурних ресурсів, а також людей, які повинні володіти специфічними необхідними знаннями та навичками. Для економічного розвитку значним фактором є можливість участі в створенні інновацій світового значення, які легко монетизувати. Однак зосередження суспільства на технологічній реальності як єдино важливій ставить питання, для чого та для кого створюється цей «brave new world». Постматеріалістичні цінності та рівень життя виступають таким же невід'ємним атрибутом цифрового мережевого суспільства, як інновації та гай-тек.

Варто згадати, що індекс Джині, індекс благополуччя, соціальної напруги тощо, так чи інакше мають в основі баланс матеріальної стабільності, відсутності фундаментального внутрішньосуспільного конфлікту та

можливості самореалізації в такому суспільстві. Від того, як сучасна людина зможе підтримувати чи поліпшувати свій звичний спосіб життя, залежить подальша стабільність такої соціальної структури. Фактор міграції має також враховуватися, оскільки відтік людського ресурсу, змішування культур, консенсус між якими не завжди може бути знайденим, економічні вигоди від демпінгування оплати праці та зниження норм для її охорони формують ще один аспект, необхідний для комплексного аналізу феномену цифрового суспільства, як у його локальному, так і глобальному масштабі.

Культурний вимір

Відомий футурист та дослідник ШІ Рей Курцвейл зазначає, що в перспективі ШІ здатний зробити значні відкриття в сфері медицини, машинного навчання та людського мислення. З такої оптимістичної позиції, ШІ може стати не загрозою для існування людини мислячої, а навпаки, розкрити та транслювати потенціал людського мислення та цінностей («AI Scientist Ray Kurzweil», 2024). У цій ситуації гіперреальність та реальний світ отримують максимальне поєднання. Це означає, що символічність, етика, цінності не лише не втрачають свого значення перед обличчям технічної раціональності, але й займають особливо важливу нішу життя новітніх суспільств. Однак варто зауважити реальні загрози, коли ШІ зможе формулювати нові культурні патерни та брати участь у маніпулюванні цінностями, викривляючи розуміння етики та гуманізму. Саме тому формування критичного та незаангажованого мислення, зокрема в умовах політизації та корпоратизації ЗМІ, стає сучасним викликом для багатьох країн. Правила успішного імплементування ШІ – це шлях від освіченої особистості до ШІ, де технології нейромереж є лише одним з багатьох елементів розвитку знань та навичок.

Проте існують різні суперечності поміж культурами, соціальними практиками, суспільствами, які не зникають в ситуації трансформації індустріального та постіндустріального суспільства. Питання культурної пам'яті в умовах відкритих джерел, але наданих з дозою ангажованості та вибіркості, здатне породжувати нові конфлікти. Трайбалізм та культура відміни сьогодні стоять пліч-опліч не лише як інструменти консолідації та боротьби проти системного свавілля, але й як сам рупор такої системи для виключення опонентів з дискусії та підтримання своєї легітимності. Тому прозорість суспільства та відкритість всієї інформації абсолютно не гарантує встановлення меритократії, консенсусу та історичної правди як атрибутів прогресивного цифрового ладу.

Етичні виклики, пов'язані з дотриманням інтелектуальної власності і питанням щодо її перспектив (враховуючи зростаючу роль ШІ), чесності та об'єктивності у висвітленні інформації, відстоювання цінності людини як інноватора, формують побоювання щодо витіснення людини нейромережами у багатьох сферах життя. Проблема полягає не тільки в тому, що людина має вміти використовувати можливості ШІ в своїй роботі, але й у тому, що доступ до роботи можуть визначати алгоритми ШІ. Нерівна конкуренція на ринку праці вже сьогодні проявлена у випадках, коли резюме з усіма досягненнями

людини відсіюється ШІ, не даючи можливості заявити про себе перед потенційними працедавцями («AI Hiring Tools», 2026). Раціональним припущенням є важливість отримання стійкої бази навчання, а вищезгадані випадки нерідко стосуються претендентів на роботу з хорошою базовою освітою та досвідом роботи. Тут постає також питання, як скоро і в якому напрямку відбудеться трансформація принципів університетської освіти – формування критичного аналітичного мислення та soft skills, необхідних для набуття конкурентних переваг. Постає питання і про конкуренцію як основоположний чинник капіталістичного розвитку. Чи буде це конкуренція між людьми, чи все ж можливості ШІ затьмарять можливості високоосвіченої людини-професіонала?

Нині глобальний соціальний простір перебуває в підвішеному стані на межі значних технологічних, культурних та геополітичних змін, які передбачити досить важко не лише через велику кількість факторів, але й їхню прихованість від очей багатьох аналітиків. Війна в Україні накладає додатковий тягар на українське суспільство, яке вимушене функціонувати в умовах екзистенціальних та біовітальних загроз та ще й залишатися конкурентоспроможним в сенсі дійових акторів економіки та ринку праці. Адаптація освіти та складної системи диференційованих професій до новітніх технологічних викликів, пов'язаних з імплементацією ШІ у всі сфери життя, це питання вже не про вподобання цих технологій, а про реальну необхідність відстоювати професії та робочі місця за реальними людьми, для яких відсутність базового розуміння та компетенцій роботи з новітніми технологіями буде означати втрату засобів до життя. Хоча в Україні сьогодні існує певний бум на робітничі професії, немає чіткої стратегії та розуміння, яким саме буде їхній рейтинг при виході з аварійного стану економіки. Низький статус освіти і науки, непродумана політика щодо розвитку необхідних професій та знань загрожують більшості вступом в епоху масового поширення ШІ у ролі максимально пасивного споживача, який не зможе формувати нову соціальну реальність, використовуючи для цього можливості технологій, що швидко змінюються. Всі ці аспекти значно ускладнюють розуміння та аналіз цифрового суспільства, моделювання якого має включати в себе фактори існуючого науково-технологічного розвитку, наявної інфраструктури, культурних цінностей та традицій, особливостей соціальної інклюзії та мобільності, системи освіти, техногенних і воєнних загроз конкретного, а не абстрактного суспільства, при цьому залишаючи ще місце для врахування впливу непередбачуваних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

- AI hiring tools can yield racial bias and systemic rejection. (2026). *Stanford HAI*.
<https://hai.stanford.edu/news/ai-hiring-tools-can-lead-racial-bias-and-systemic-rejection>
- AI scientist Ray Kurzweil: «We are going to expand intelligence a millionfold by 2045». (2024, 29 червня). *The Guardian*.
<https://www.theguardian.com/technology/article/2024/jun/29/ray-kurzweil-google-ai-the-singularity-is-nearer>

СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ
XXIII Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії:
Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру»

Голова оргкомітету — Валентина ЧЕПАК, д. соц. н., декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Співголова оргкомітету — Віктор СТЕПАНЕНКО, д. соц. н., головний науковий співробітник Інституту соціології Національної академії наук України, професор кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени оргкомітету:

1. Артемій ДЕЙНЕКА, к. соц. н., заступник декана факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, відповідальний за проведення конференції;
2. Маргарита ШИРОКОВА, к. соц. н., доцентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин, відповідальний секретар оргкомітету, координаторка проекту «EDC – Education for Democratic Citizenship» (2024–2026) за підтримки Swedish Institute Ukraine Cooperation Programme;
3. Микола СИДОРОВ, к. ф.-м. н., завідувач кафедри методології та методів соціологічних досліджень, національний координатор проекту Erasmus+ «Curriculum Reform to Promote Education for Peace in Ukraine, Georgia and Moldova»;
4. Марко ЛЕТИ, науковий директор Інституту дослідження миру в Тампере, Фінляндія (TAPRI); академічний директор магістерської програми з дослідження миру, медіації та конфліктів (PEACE);
5. Ольга КУЦЕНКО, д. соц. н., головна наукова співробітниця Інституту соціології Національної академії наук України, професорка, наукова співробітниця Берлінського технічного університету;
6. Андрій ГОРБАЧИК, к. ф.-м. н., професор кафедри методології та методів соціологічних досліджень, член правління Соціологічної асоціації України;
7. Світлана САЛЬНИКОВА, к. соц. н., доцентка кафедри методології та методів соціологічних досліджень, головна редакторка журналу «Соціологічні студії», наукова керівниця проекту «Культурний спротив та національна стійкість: роль культури у розбудові миру в Україні» (2026–2028) Національного фонду досліджень України;
8. Володимир СУДАКОВ, д. соц. н., професор кафедри теорії та історії соціології;
9. Марина СОБОЛЕВСЬКА, д. соц. н., в. о. завідувача кафедри теорії та історії соціології;
10. Олег МАЗУРИК, д. соц. н., в. о. завідувача кафедри соціальних структур та соціальних відносин;
11. Ольга БЕЗРУКОВА, д. соц. н., в. о. завідувача кафедри галузевої соціології;
12. Геннадій ЧЕРНИХ, к. соц. н., асистент кафедри галузевої соціології;
13. Ольга ФЕДОРЕНКО, к. соц. н., асистентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин;
14. Микола БОНДАРЕНКО, голова Ради молодих вчених факультету соціології, доктор філософії в галузі соціології, асистент кафедри галузевої соціології;
15. Анастасія ФІЩУК, голова Наукового товариства студентів факультету соціології.

Секретар оргкомітету — Маргарита ШИРОКОВА, к. соц. н., доцентка кафедри соціальних структур та соціальних відносин.

Наукове видання

«Проблеми розвитку соціологічної теорії – 2026»:
Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції
«Проблеми розвитку соціологічної теорії:
Інституційна стійкість, громадянська участь і архітектура миру»
(29 травня 2026 року, м. Київ)

Редактори:

д. соц. н. Людмила Малес
к. соц. н Олена Вілкова
к. ф. н. Ольга Іващенко
к. соц. н. Артемій Дейнека
к. соц. н. Ольга Федоренко

Відповідальний
за випуск

к. соц. н. Артемій Дейнека

Верстка

к. соц. н. Ольга Федоренко

Адреса редакції, видавця: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 8.
Тел. (050) 411–66–51, (044) 22–99–539

Підписано до публікації 29 вересня 2026 р.
Свідоцтво ДК 5941 від 11.01.2018 р.

Видавництво «Наукова столиця»

ДРУК НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

www.science.org.ua